

ORDU
ÜNİVERSİTESİ

ÜNYE İKTİSADİ VE İDARİ
BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

Ordu Üniversitesi Ünye İİBF Adına Sahibi
Ünye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekanı
Prof. Dr. Gürol ÖZCÜRE

Editör

Prof. Dr. Merter AKINCI

Editör Yardımcıları

Prof. Dr. Gönül YÜCE AKINCI
Doç. Dr. Oğuz TÜMTÜRK
Doç. Dr. Tacinur AKÇA
Dr. Öğr. Üyesi Hatice BOZKURT
Dr. Işın KORTAN SARAÇOĞLU
Arş. Gör. İlkay ÜREMİŞ KİRİL
Arş. Gör. Gülten ÇAKMAK

Danışma Kurulu

Prof. Dr. İsa İPÇİOĞLU
Prof. Dr. Şeref KALAYCI
Prof. Dr. Ali KOÇ
Prof. Dr. Cem SAATÇIOĞLU
Prof. Dr. Hayrettin USUL
Prof. Dr. Ömer YILMAZ

Yazı İşleri

Volkan ÇÜMENLİ

ISSN: 2602-2192

Aralık 2024 Cilt: 6 Sayı: 2

MAKALELER

Türkiye’de IMF İstikrar Politikalarının Etkileri: 1987-2023 Dönemine İlişkin Ampirik İnceleme
Hande AKSÖZ YILMAZ, Onur GÜRLER ve Alişan ÖZDEMİR

Teknostresin Çalışanların Motivasyonu ve Verimliliği Üzerindeki Etkisi
Ferah KIRMANOĞLU ve Derya ÖZTÜRK

Küçük Ölçekli Bir İmalat İşletmesinde 5S Uygulaması Şule OKUR ve Derya ÖZTÜRK

1982 Anayasasında Verginin Yasallığı İlkesi ve İstisnaları
Erdoğan ALP

Milli İktisat’tan İktisadi Devletçiliğe: Kadro Hareketi Üzerine Bir İnceleme
Ahmet Deniz BOZKURT

Türkiye’de İş Sağlığı ve Güvenliğinde Yeni Teknolojilerin Kullanımı ve İş Organizasyonu
Nimet ERYİĞİT

İşçi Sağlığı ve İş Güvenliğinde Bir Model Önerisi
Sebiha KABLAY

Bankaların COVID-19 Öncesi ve Sonrası Dönemine Göre Performanslarının Entropi ve VIKOR Yöntemi ile Kıyaslanması
İsmail DURAK ve Binnur Çiğse BAL

Davranışsal Finans Bağlamında Yatırımcı Kararlarının Demografik Faktörlere Göre İncelenmesi
Gamze ÜSTÜN ve Yasemin HANCIOĞLU BAŞKÖY

Yurtiçi Tasarruflar, Kurumsal Kalite ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar Arasındaki Etkileşim: Genişletilmiş ARDL Yönteminden Kanıtlar
Hatice BOZKURT

CİLT: 6 SAYI: 2 ARALIK 2024

ÜNİVERSİTE
İKTİSADİ VE
İDARİ BİLİMLER
FAKÜLTESİ
DERGİSİ

ÜNİYE İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

Cilt: 6

Sayı: 2

Aralık 2024

SAHİBİ

Ordu Üniversitesi Ünye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Adına
Prof. Dr. Gürol ÖZCÜRE

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Merter AKINCI

EDİTÖR YARDIMCILARI

Prof. Dr. Gönül YÜCE AKINCI

Doç. Dr. Oğuz TÜMTÜRK

Doç. Dr. Tacinur AKÇA

Dr. Öğr. Üyesi Hatice BOZKURT

Dr. Işın KORTAN SARAÇOĞLU

Arş. Gör. İlkay ÜREMİŞ KİRİL

Arş. Gör. Gülten ÇAKMAK

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. İsa İPÇİOĞLU – Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi

Prof. Dr. Şeref KALAYCI – Karadeniz Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Ali KOÇ – Akdeniz Üniversitesi

Prof. Dr. Cem SAATÇİOĞLU – İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Hayrettin USUL – İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi

Prof. Dr. Ömer YILMAZ – Atatürk Üniversitesi

SEKRETERYA VE YAZI İŞLERİ

Volkan ÇÜMENLİ

YAZIŞMA VE HABERLEŞME ADRESİ

Ordu Üniversitesi, Ünye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Gölevi Mevkii, Devlet Sahil Yolu

Posta Kodu: 52300, Ünye-Ordu/TÜRKİYE

Telefon: 0 452 323 82 55

E-Posta: volkancumenli@gmail.com

Web: <http://dergipark.gov.tr/uiibfd>

Ünye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Yılda İki Kez Haziran ve Aralık Aylarında Yayımlanan Hakemli Bir Dergidir. Ünye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi I2OR, Scientific Indexing Services, ResearchBib, ASOS İndeks, Eurasian Scientific Journal Index ve Asian Science Citation Index tarafından indekslenmektedir. Bu Dergide Yayımlanan Makalelerin Bilim ve Dil Bakımından Sorumluluğu Yazarlarına Aittir. Dergide Yayımlanan Makalelerin Yayın Hakkı Ordu Üniversitesi Ünye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'ne Aittir ve Yayıncının İzni Olmaksızın Hiçbir Şekilde Çoğaltılamaz. Yayımlanan Makaleler, Kaynak Gösterilmek Suretiyle Kullanılabilir. Makalelerdeki Düşünce, Görüş ve Varsayımlar Eser Sahiplerine Aittir; Ordu Üniversitesi Sorumlu Tutulamaz.

TARANILAN İNDEKSLER

I2OR

Scientific Indexing Services

ResearchBib

ASOS İndeks

Eurasian Scientific Journal Index

Asian Science Citation Index

İÇİNDEKİLER

Araştırma Makalesi

Türkiye’de IMF İstikrar Politikalarının Etkileri: 1987-2023 Dönemine İlişkin Ampirik İnceleme 1
Hande AKSÖZ YILMAZ, Onur GÜRLER ve Alişan ÖZDEMİR

Araştırma Makalesi

Teknostresin Çalışanların Motivasyonu ve Verimliliği Üzerindeki Etkisi 21
Feray KIRMANOĞLU ve Derya ÖZTÜRK

Araştırma Makalesi

Küçük Ölçekli Bir İmalat İşletmesinde 5S Uygulaması 35
Şule OKUR ve Derya ÖZTÜRK

Araştırma Makalesi

1982 Anayasasında Verginin Yasallığı İlkesi ve İstisnaları 46
Erdoğan ALP

Araştırma Makalesi

Milli İktisat’tan İktisadi Devletçiliğe: Kadro Hareketi Üzerine Bir İnceleme 55
Ahmet Deniz BOZKURT

Araştırma Makalesi

Türkiye’de İş Sağlığı ve Güvenliğinde Yeni Teknolojilerin Kullanımı ve İş Organizasyonu 76
Nimet ERYİĞİT

Araştırma Makalesi

İşçi Sağlığı ve İş Güvenliğinde Bir Model Önerisi 89
Sebiha KABLAY

Araştırma Makalesi

Bankaların COVID-19 Öncesi ve Sonrası Dönemine Göre Performanslarının Entropi ve VIKOR Yöntemi ile Kıyaslanması 102
İsmail DURAK ve Binnur Çiğse BAL

Araştırma Makalesi

Davranışsal Finans Bağlamında Yatırımcı Kararlarının Demografik Faktörlere Göre İncelenmesi 114
Gamze ÜSTÜN ve Yasemin HANCIOĞLU BAŞKÖY

Araştırma Makalesi

Yurtiçi Tasarruflar, Kurumsal Kalite ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar Arasındaki Etkileşim: Genişletilmiş ARDL Yönteminden Kanıtlar 137
Hatice BOZKURT

Türkiye’de IMF İstikrar Politikalarının Etkileri: 1987-2023 Dönemine İlişkin Ampirik İnceleme

Hande AKSÖZ YILMAZ*

Onur GÜRLER**

Alişan ÖZDEMİR***

Özet

Ekonomide istikrarın sağlanmasında pek çok makro iktisadi değişkenin etkisi söz konusudur. Türkiye ekonomisinde bu ekonomik istikrar çoğunlukla fiyat istikrarı, istihdam ve dış ödemeler dengesinin istikrarı olarak şekillenmektedir. Türkiye ekonomisinin enflasyon ve ödemeler dengesi krizi gibi nedenlerle IMF ile olan yakın ilişkileri ve yapılan pek çok anlaşmanın olması bu çalışmanın temel konusudur. Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de IMF istikrar politikalarının 1987-2023 dönemindeki etkilerini incelemektir. “Türkiye’de 1987-2023 döneminde IMF istikrar politikalarının fiyat istikrarı ve ekonomik büyüme üzerindeki etkileri ne olmuştur” sorusunun yanıtı için ARDL yaklaşımından faydalanılmıştır. ARDL modelinden elde edilen bulgulara göre, faiz oranı ekonomik büyümeyi ve fiyat istikrarını negatif yönde etkilemektedir. Reel döviz kurunun ekonomik büyüme üzerindeki etkisi pozitif iken, fiyat istikrarı üzerindeki etkisi negatiftir. Yurtiçi toplam kredilerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi negatif iken, fiyat istikrarı üzerindeki etkisi pozitif yöndedir. Kamu Kesimi Borçlanma Gereği (KKBG)’nin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi negatif olurken, fiyat istikrarı üzerindeki etkisi pozitifdir.

Anahtar Kelimeler: IMF İstikrar Politikaları, Türkiye’de İstikrar Politikaları, IMF.

The Impact of IMF Stabilization Policies in Türkiye: An Empirical Analysis of the Years 1987-2023

Abstract

While emphasizing the stability of macroeconomic variables in ensuring economic effect in the field of economics, the economic stability in the Turkish economy is primarily shaped by price stability, employment, and the balance of payments. The essential theme for this study is the strong connection between the Turkish economy and the IMF, as well as the numerous agreements generated, due to reasons such as inflation and balance of payments crisis. The aim of this study is to examine the effects of IMF stability policies in Türkiye during the period of 1987-2023. The answer to the question "What are the effects of IMF stability policies on price stability and economic growth in Türkiye during the period of 1987-2023?" has been obtained using the ARDL approach. According to the findings obtained from the ARDL model, the interest rate has a negative impact on economic growth and price stability. The impact of the real exchange rate on economic growth is positive, but its impact on price stability is negative. The

* Doç. Dr., Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, hande.yilmaz@ahievran.edu.tr, ORCID: [0000-0002-1115-7535](https://orcid.org/0000-0002-1115-7535)

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, İktisat ABD, onrglr1703@gmail.com, ORCID: [0009-0003-5588-9361](https://orcid.org/0009-0003-5588-9361)

*** Yüksek Lisans Öğrencisi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, İktisat ABD, ualisan40@hotmail.com, ORCID: [0009-0002-3457-4654](https://orcid.org/0009-0002-3457-4654)

impact of domestic total credits on economic growth is negative, but its impact on price stability is positive. The impact of Public Sector Borrowing Requirement (PSBR) on economic growth is negative, but its impact on price stability is positive.

Keywords: IMF Stabilization Policies, Stabilization Policies in Türkiye, IMF.

1. Giriş

Ekonomideki dengesizliklerin giderilmesi ve ekonominin istikrara kavuşturulması amacıyla öngörülen, planlanan ve uygulanan politikalar istikrar politikaları kapsamında değerlendirilmektedir. Ekonomik istikrarsızlıkların pek çoğu makroekonomik göstergelerdeki arzu edilmeyen gelişmeler sonucunda ortaya çıkmaktadır. Ülkeler ödemeler bilançosu dengesizlikleri, artan enflasyon, döviz darboğazları, artan kamu harcamaları, işsizlik ve ekonomik büyümedeki yavaşlama gibi makro göstergelerin bozulmasıyla istikrar politikalarına ihtiyaç duymaktadır.

IMF ve Türkiye arasındaki ilk görüşmeler, Türkiye’nin 1950’li yıllardan itibaren başlayan dışa açılma ve liberalleşme eğilimleri neticesinde olmuştur. Türkiye’de, fiyat istikrarının sağlanması, ödemeler dengesinin sürdürülebilirliği ve ekonomik büyüme gibi konuların her dönemin en önemli alt başlıkları olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Türkiye ekonomisinin enflasyon ve ödemeler dengesi krizi gibi nedenlerle IMF ile olan yakın ilişkileri ve yapılan pek çok anlaşmanın olması bu çalışmanın ana temasını şekillendirmektedir. Buradan hareketle, bu çalışmanın araştırma sorusu “Türkiye’de 1987-2023 döneminde IMF istikrar politikalarının fiyat istikrarı ve ekonomik büyüme üzerindeki etkileri ne olmuştur” biçimindedir.

Bu çalışmanın amacı Türkiye’nin 1987-2023 döneminde IMF istikrar politikalarının etkilerinin çeşitli iktisadi göstergeler ile ekonomik büyüme ve fiyat istikrarı üzerindeki etkilerini ortaya koymaktır. Bu amacı takiben çalışmanın hedefleri şu şekildedir: i. IMF istikrar politikalarının genel özelliklerinin açıklanması ve değerlendirilmesi, ii. IMF istikrar politikalarının ülke ekonomileri ve Türkiye ekonomisi üzerindeki etkilerini araştırıp

analiz eden literatürün değerlendirilmesi, iii. Türkiye ekonomisi üzerindeki IMF istikrar politikalarının ARDL yaklaşımı ile modellenmesi ve tahmin edilmesidir. Türkiye’de IMF istikrar politikalarının etkilerinin incelenmesi noktasında ekonomik büyüme ve fiyat istikrarı açıklanan değişken olarak iki ayrı ARDL modeli oluşturularak tahmin edilmiştir. Modelin açıklayıcı değişkenleri ise faiz oranları, toplam yurtiçi krediler, Kamu Kesimi Borçlanma Gereği (KKBG) ve reel döviz kurudur. Modeldeki bağımsız değişkenlerin belirlenmesinde IMF’nin istikrar reçetelerinde yer alan hedef gösterge değişkenler dikkate alınmıştır. Değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönem ilişkinin ortaya konulmasında ARDL yaklaşımına dayalı eş bütünleşme analizi yapılmıştır.

Çalışmada öncelikle IMF istikrar politikalarının genel özellikleri gelişmekte olan ülkeler açısından ele alınmıştır. Türkiye’nin IMF ile olan ilişkilerinin şekillendiren dinamikler ve yaptığı anlaşmalar değerlendirilmiştir. Daha sonra IMF istikrar politikalarını inceleyen iktisadi literatür, Türkiye’yi ele alan çalışmalar başta olmak üzere değerlendirilmiştir. Yöntem, model ve veri kaynaklarının tanıtılması, kurulan ARDL modelinin tahmin edilmesi, bulguların ortaya konulması ile çalışma sonlandırılmıştır.

2. IMF İstikrar Politikaları

IMF destekli istikrar politikaları; sıkı para ve maliye politikası, özelleştirme politikası ve sermaye piyasasının liberalleştirilmesi gibi üç ana başlık çerçevesinde değerlendirilmektedir. Ekonomiyi dengeye getirecek bu politikalar arz ve talep yönlü stratejileri ve uygulamaları içermektedir. Ekonomideki fazla talep baskısının azaltılması için para ve maliye politikaları uygulanabilmektedir. Buradaki nihai amaç talep fazlasının ortadan kaldırılması yoluyla enflasyonun ve ödemeler dengesindeki

AKSÖZ YILMAZ, H., GÜRLER, O. ve ÖZDEMİR, A. “Türkiye’de IMF İstikrar Politikalarının Etkileri: 1987-2023 Dönemine İlişkin Ampirik İnceleme”

bozulmanın kontrol altına alınmasıdır (Bahçeci, 1997). Reel mal ve hizmet hacminin artırılmasını hedefleyen arz yönlü politikalar ise ekonomideki üretim kapasitesinin ve verimliliğin artırılmasını amaçlamaktadır. Arz ve talep yönlü politikalar çoğunlukla birbirinin tamamlayıcısı olarak uygulanmaktadır. Nitekim talep azaltıcı politikaların ortaya çıkaracağı deflasyonist etkiler, arz yönlü politika uygulamaları ile tamamlanabilmektedir (Khan ve Knight, 1982).

Sıkı para ve maliye politikaları adı altında arz ve talep yönlü istikrar uygulamaları, ekonominin genel makro dengesini sağlamayı hedefleyen Ortodoks istikrar politikaları kapsamındadır. IMF istikrar politikaları Neoklasik ve Monetarist yaklaşımları temel alan ortodoks istikrar politikalarını vurgulamaktadır. Bu bağlamda, ortodoks bir istikrar politikası çoğunlukla sıkı para ve maliye politikalarının uygulanması, enflasyonun düşürülmesi, dış ticaret engellerinin ortadan kaldırılması, kamu harcamalarının azaltılması, kamu gelirlerinin artırılması, para arzının daraltılması gibi önlemleri içermektedir (Beckerman, 1992). Enflasyonun kontrol altına alınmasında gelirler politikası yoluyla, ücret ve fiyat kontrolleri gibi politika adımları heterodoks istikrar politikası kapsamında olup, enflasyonun hızla düşürülmesini hedeflemektedir.

IMF, enflasyonun kontrol altına alınmadığı ve ödemeler dengesi krizi yaşayan ekonomilere borç vermek ve yardımcı olmak karşılığında, bu ülkelerden bir takım koşul ve performans hedeflerini kabul etmesini beklemektedir. Bu koşulları kabul eden ülkeler ile IMF arasında stand-by anlaşması imzalanmaktadır ve dış kredi sağlanmaktadır. IMF'nin asıl amacı ekonomide ödemeler dengesi sorunlarının giderilmesi ve enflasyonun kontrol altına alınmasıdır. Bu amaç ile bağlantılı olarak IMF'nin ülkelerden talep ettiği performans hedeflerinin başlıcaları şu şekilde sıralanabilmektedir: i. Merkez Bankası rezervlerinde minimum artış hedefi, ii. Kamu kesiminin iç ve dış borçlanmasının sınırlanması hedefi, iii: GSYİH hedefi, iv: Kur hedefi, v: Enflasyon hedefi, vi: KKBG hedefi, vii: Cari dengenin sağlanması hedefidir (Bahçeci, 1997).

IMF istikrar politikaları; Kur Politikaları, Maliye Politikaları, Para Politikaları ve Ticaret Politikaları olarak sınıflandırabilmektedir.

Kur Politikası; Devalüasyon ile nispi fiyat yapısının değiştirilmesi ve böylelikle kaynak dağılımının yeniden düzenlenmesi, ihracatın artırılması, ödemeler dengesindeki bozulmanın giderilmesi, reel gelirin ve harcamaların azaltılarak talep fazlasının azaltılması amaçlanmaktadır. IMF istikrar politikalarının kur politikası olarak devalüasyonun gerçekleştirilmesi neredeyse tüm istikrar paketlerinde yer alan yaygın politikalardandır. Gelişmekte olan ülkeler ödemeler dengesi sorunları ile karşı karşıya kaldığında yapılması gereken döviz kazandırıcı işlemlerden birisi de ihracatın artırılmasıdır. Ancak gelişmekte olan ülkeler üretim faktörlerini ticaret dışı mallar sektöründen çekerek ve onları ihracata ve ithalatı yerelleştiren faaliyetlere yeniden dağıtarak sektörel çıktı modelini oluşturabilmektedirler. Ayrıca çoğu gelişmekte olan ülke temel hammadde ve tarım ürünleri ihracatçısı konumundadır. Hammaddeleri ihraç eden ülkeler için, ihracat malına yönelik iç talep genellikle toplam üretim açısından küçüktür ve talep genellikle daha zengin ülkelerde ortaya çıkmaktadır. Yerli üreticiler ithalatını yaptıkları ürünlerle iç piyasasında rekabet etmemektedir. Ürün farklılaşmasının tüketiciler üzerinde doğurduğu etki nedeniyle yerli üretim daha düşük gelirli tüketicilere hitap ederken, ithal edilen benzer ama farklılaştırılmış mallar daha çok lüks veya yatırım karakterine sahiptir. Gelişmiş ülkelerde ise, var olan çıktıyı net ihracata yönlendirerek dış ödemeler dengesini iyileştirebilmektedir. Sürdürülebilir bir ekonomik yapıya uyum sağlama sürecinde uygulanacak bir istikrar politikası, gelişmekte olan ülkelerde dış dengenin sağlanmasının daha uzun sürmesine neden olmaktadır (Crockett, 1981).

Gelişmekte olan ülkelerin ihracat fiyatlarının sabit olması halinde, devalüasyon gibi harcama kaydırıcı politikalar uygulandığında, ihracat gelirleri sadece arzda artışlar yoluyla artırılabilir. Örneğin, tarım ürünlerinin arz esneklikleri düşük olup, büyük ölçüde toprak ve

AKSÖZ YILMAZ, H., GÜRLER, O. ve ÖZDEMİR, A. "Türkiye'de IMF İstikrar Politikalarının Etkileri: 1987-2023 Dönemine İlişkin Ampirik İnceleme"

iklimsel koşullara bağlıdır. Sanayileşmiş ülkeler, ek ihracat talebini karşılamak için var olan üretim kapasitesini adapte etmekte daha az engel ile karşı karşıyadır. Bu durum, gelişmekte olan ülkelerde uygulanan harcama kaydırıcı istikrar politikalarının ödemeler bilançosundaki dengesizleri gidermek noktasında yeterli gelmeyeceğine işaret etmektedir (Nashashibi, 1980). Gelişmekte olan ülkelerdeki bu yapı düşünüldüğünde, bazen bir ülke uygun istikrar önlemlerini benimsediğinde hızlı bir politika yanıtı ortaya çıkabileceği gibi, özellikle hammadde ihracatı yapan ülkeler için ayarlama sürecinde önemli gecikmeler olabileceği kabul edilmelidir.

Teorik olarak ele alındığında, reel bir devalüasyonun iki amacı vardır. Birincisi; harcamaların değişimi, yani görece fiyatlarındaki değişiklikler nedeniyle kaynak tahsisidir (ülke daha "rekabetçi" olur). İkincisi ise, harcamaların azaltılmasıdır. Talep tarafında, reel servetteki azalma yoluyla reel yurtiçi masetmeyi düşürmektedir (harcama azaltıcı mekanizma) (Alexander, 1952). Arz tarafında, devalüasyon ticarete konu olan malların fiyatlarını ticarete konu olmayan mallara göre daha fazla artırmaktadır. Böylece yurtiçi talebi ticarete konu olan mallardan ticarete konu olmayan mallara kaydırır (harcama kaydırıcı mekanizma). Böylelikle ticarete konu olan malların yurtiçi üretimi daha karlı, ticarete konu olmayan mallar ise daha az cazip hale gelmektedir. Bu açıdan bakıldığında, devalüasyonun uyarıcı etkisiyle toplam çıktının artıp artmayacağı bu karşıt iki etkinin nisbi gücüne bağlıdır. Genel olarak, ihracat ve ithalata yönelik talep esnekliğinin görece büyüklüğü ile ticarete konu olan ve olmayan malların ekonomideki payı, devalüasyonun üretim üzerindeki net etkisinin belirlenmesinde önemli rol oynamaktadır (Doroodian, 1994). Devalüasyonun önemli siyasi, sosyal ve ekonomik sonuçları olmasına rağmen, birçok durumda uygun politikalarla birlikte uygulanan döviz kuru politikasının ödemeler dengesinde iyileşmeye ve başarılı bir uyum sürecine önemli katkıda bulunmaktadır (Donovan, 1981). Edwards (1986) kısa vadede devalüasyonların çıktı üzerinde küçük bir daraltıcı

etki yarattığını ancak uzun vadede devalüasyonların nötr olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte Khan ve Knight (1981) devalüasyonun kısa vadede bile çıktı üzerinde daraltıcı değil genişletici bir etki yarattığını göstermektedir.

Maliye Politikaları; istikrar politikaları kapsamında maliye politikasının çoğunlukla kamu harcamalarının azaltılması ve vergi gelirlerinin artırılması yoluyla gerçekleştirilmesi planlanmaktadır. Neredeyse tüm IMF programları mali hedef maddeleri içermektedir. Bu genellikle hükümete verilen yurtiçi banka kredilerine tavan konulması yoluyla yapılmaktadır. Dış dengesizliklerin azaltılması noktasında mali dengesizliklerin azaltılması hedefi kilit rol oynamaktadır (Doroodian, 1994). Ödemeler dengesindeki dengesizliklerin en yaygın nedeni, enflasyonist baskılara ve çıktıda olası bir kayba yol açan aşırı iç talebi genişletmesidir. Talebi bu denli canlı tutan etmenlerin başında kamu sektörünün aşırı genişlemesine neden olan genişletici maliye politikası uygulamaları gelmektedir. Aslında uygun bir ödemeler dengesinin sağlanmasında daraltıcı maliye politikalarının uygulanmasının önemi büyüktür (Kelly, 1982; Khan ve Knight, 1983). Nitekim bütçe açıkları ile dış açıklar arasında bir ilişki olduğu ortaya konulmaktadır (Kelly, 1982). Bununla birlikte gelişmekte olan ülkelerde sadece iç talebi kısıtlamak için önlemler alınması halinde ödemeler dengesinin iyileşmesi zorlaşmaktadır. Çünkü talep kısıtlaması politikası ile serbest bırakılan kaynakların ihracata ve ithalata yerelleştiren faaliyetlere yeniden emilmesi belirli bir gecikme ile gerçekleşebilmektedir. Bu nedenle, toplam talebi yönetmek için uygun önlemlerin yanı sıra, iç kaynakların tüketim ihtiyaçlarını karşılamasının yanı sıra yatırım ve net ihracata yönlendiren politikalara da ağırlık verilmesi gerekmektedir. Tüm bunların yanı sıra talep yönetim politikaları ile birlikte arz kaynaklarının da dikkate alındığı bir istikrar politikası çerçevesinin değerlendirilmesi önemlidir (Crockett, 1981).

AKSÖZ YILMAZ, H., GÜRLER, O. ve ÖZDEMİR, A. “Türkiye’de IMF İstikrar Politikalarının Etkileri: 1987-2023 Dönemine İlişkin Ampirik İnceleme”

Para Politikaları; IMF istikrar politikaları kapsamında uygulanan para politikaları çoğunlukla ekonomideki para arzının kontrol edilmesi ve kredilerin sınırlandırılması gibi sıkılaştırıcı para politikası uygulamalarına dayanmaktadır. Fazla talebin kısılması ve ekonomide kaynak etkinliğinin sağlanması amacıyla gerçekleştirilen bu uygulamalar, ya kredi limitleri ve faiz oranlarının kontrolü gibi doğrudan politika araçları yoluyla ya da açık piyasa işlemleri, reeskont ve zorunlu rezervlerin kontrolü gibi dolaysız kontroller aracılığıyla yapılmaktadır.

Kısıtlayıcı para politikalarının ekonomik büyüme üzerinde olumsuz bir etkisi olup olmadığı önemli bir tartışma konusudur. Ancak çoğu çalışma, sıkı para politikalarının kısa vadede yurtiçi çıktı üzerinde deflasyonist bir etki yarattığını göstermiştir (Khan ve Knight, 1981; Leiderman, 1984). Yurtiçi tasarrufları ve net sermaye girişlerini canlandırmak için IMF politika paketi, programı uygulayan ülkenin reel faiz oranlarını yükseltmesini gerektirir. Bu politikayı uygulamanın bir yolu, uzun süredir hükümet tarafından düzenlenen yerel finans piyasasını reforme etmek veya serbestleştirmektir. Ampirik kanıtlar, daha serbest faiz oranları da dahil olmak üzere mali sektörün gelişme derecesi ile ekonomik performans arasında pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir (Fry, 1982). Yurtiçi tasarruflardaki artışın boyutu açık bir şekilde tasarrufların faiz duyarlılığına bağlıdır.

Ticaret Politikası; İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki yeniden yapılanan ekonomik düzenin en önemli kurumların başında Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası-IBRD (Dünya Bankası) ve IMF gelmektedir. Washington Konsensüsü çerçevesinde dayatılan neo-liberal ekonomi politikalarının en önemli uygulayıcısı IMF ve Dünya Bankası’dır. Bu kurumların yanında serbest ticaretin tesisi amacıyla Dünya Ticaret Örgütü (International Trade Organization-ITO) de 1995 yılında faaliyete geçmiştir (İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan GATT- Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması’nı kendi kapsamına dahil etmiştir). IMF’nin istikrar politikaları paketinde ticaretin liberalleştirilmesi temelinde tarifelerin

düşürülmesi ve kaldırılması, ihracat teşviklerinin ticarete dampinge sebebiyet verecek uygulamaların önüne geçilmesi amaçlanmaktadır. Bu bağlamda IMF, Dünya Bankası ve ITO en üst seviyede işbirliği içerisinde faaliyet göstermektedir.

3. Türkiye’de Uygulanan IMF İstikrar Politikaları

Bretton Wood Konferansı ile 1944 yılında kurulması kararlaştırılan IMF, 1947 yılında faaliyetine başlamıştır. IMF’nin faaliyetine başlaması ile birlikte ilk üye olan ülkelerden birisi de Türkiye’dir. Küresel finans ve sermayenin düzenlenmesi ve işleyişinin kontrolü amacıyla kurulan IMF, Türkiye’nin çok yakından ilişki kurduğu uluslararası örgütlerin başında gelmektedir. IMF ve Türkiye arasındaki ilk görüşmeler, Türkiye’nin 1950’li yıllardan itibaren başlayan dışa açılma ve liberalleşme eğilimleri neticesinde olmuştur. Tam anlamıyla liberal ekonomik düzen oluşturulmadan serbest piyasa mekanizmasının uygulanmaya başlaması, rekabet standartları ve fiyatların piyasayı düzenleyen rolü oluşturulmaksızın ekonominin serbestleştirilmesine yönelik atılan adımlar, bir başka ifadeyle ekonomik alt yapı hazırlanmadan ekonomik liberalizmin hayata geçirilmeye çalışılması, ekonomiyi kısa sürede darboğaza sokmuştur. Tüm bu gelişmeler doğrultusunda, ekonominin içine düştüğü olumsuzlukları gidermek ve borçlarını ödemede yaşadığı zorlukların üstesinden gelmek amacıyla ilk istikrar programı 1956’da yapılırken, ilk Stand-by anlaşmasını ise 1961’de gerçekleştirilmiştir. IMF ile 1961 yılında ilk anlaşma, 2005 yılında ise son anlaşma imzalanarak 44 yıllık süreç içerisinde 20 adet düzenleme yapılmıştır. 20 adet düzenlemenin 19 tanesi Stand-by anlaşması biçiminde, 1 tanesi ise (2000 yılında) Stand-by yenilemesi ve ek rezerv kolaylığı biçiminde olmuştur (İnan, 2019).

Türkiye ekonomisinin o dönem yaşamakta olduğu dış ödeme zorluklarına istikrar tedbirleri ile çıkış yolu bulunabilmiştir. Özetle ifade etmek gerekirse, 1958 yılındaki istikrar tedbirlerinin genel hatları şu şekildedir: i. TL’nin devalüe edilerek katlı kur

AKSÖZ YILMAZ, H., GÜRLER, O. ve ÖZDEMİR, A. “Türkiye’de IMF İstikrar Politikalarının Etkileri: 1987-2023 Dönemine İlişkin Ampirik İnceleme”

sistemine geçilmesi¹, ii. para arzının kontrol altına alınması, iii. dolayısıyla emisyon ve kredi hacminin sıkılaştırılması, iv. kamunun ürettiği ürünlerinin fiyatları yükseltilmesi yoluyla bütçe ve kamu açıklarının azaltılması, v. ara ve yatırım mallarına öncelik verilerek, ithalat rejiminin revize edilmesi, vi. İhracatı destekleyecek çoklu kur uygulamasına geçilmesi, vii. kamu harcamalarının azaltılması, viii. kısa dönemli verimli projelerin önceliklendirilmesi (Kepenek ve Yentürk, 2000).

1960 yılında gerçekleşen askeri darbe, IMF istikrar tedbirlerinin uygulamasında bir takım aksaklıkları beraberinde getirerek, hedeflerin gerçekleşmesini engellemiştir. 1960’lı yıllar ekonomide planlı dönem diyebileceğimiz, kamu için emredici, özel sektör için yönlendirici politika ve uygulamaların hakim olduğu bir dönemdir. Bununla birlikte 1960-70 yıllarında iç tüketime yönelik, ithal ikameci kalkınma politikalarına ağırlık verilmiştir. Maliyet ve fiyat açısından uluslararası rekabetten izole olmuş bu yapıya verimsiz sanayileşme hamlelerinin de eşlik ettiği bu aşamada ekonomide finansman sıkıntısı yaşanmıştır. IMF’nin finansman sıkıntılarını çözmek için devreye girmesi ile, 1966 yılından itibaren devalüasyon yapılması gündeme gelmiştir. Öte yandan 1970 yılına dek dış ticaret açığı artmıştır, izlenen kur politikaları ve gelen işçi dövizleri ile TL aşırı değerlenme sürecine girmiştir. 1970’de %66 oranında devalüasyon yapılarak, 1 dolar 9 TL’den 15 TL’ye yükselmiştir. Bunun karşılığında 950 milyon dolarlık yeni kredi sağlanarak, ekonomik istikrarsızlık önlenmiştir. Böylelikle Ağustos 1970 tarihinde IMF ile yeniden istikrar tedbirleri kararları alınmıştır. 1970’lerden sonra ise tüm dünyayı etkileyen petrol arz şoku, Türkiye’nin Kıbrıs Barış Harekatı’nın askeri harcamaları artırması, siyasi istikrarsızlıklar ve terör olaylarının ve sosyal huzursuzlukların artması, döviz darboğazları ve sürdürülemeyen ödemeler dengesi açıkları nedeniyle 1978 yılının Nisan ayında ve 1979 yılının Mart ayında iki farklı istikrar tedbirini devreye sokmak kaçınılmaz olmuştur (Karluk, 1997).

1980 yılına gelindiğinde, Ekonomide istikrar ve yapısal bir dönüşümü hedefleyen IMF istikrar paketi, “24 Ocak Kararları” olarak anılmıştır. Böylelikle Türkiye ekonomisi ithal ikameci kalkınma ve sanayileşme modeli yerine dışa dönük sanayileşme, ihracatı artırıcı liberalleşme politikalarının yer aldığı 24 Ocak kararlarını devreye sokmuştur. IMF ile 1980 yılında gerçekleştirilen Stand-by anlaşması “Uzatılmış Fon Kolaylığı” çerçevesinde o güne kadarki en yüksek kredi tutarını içermiştir (İnan, 2019). Dış açılma süreci olarak adlandırılan bu süreçte, kambiyo denetiminin kaldırılması, esnek döviz kuru rejiminin benimsenmesi ve dış ticarete serbestleşme gibi önemli adımlar da atılmıştır. Tırmanan terör olayları, siyasi koalisyon dönemleri, kamu harcamalarının artması, kamu iç ve dış borcundaki artış, artan enflasyon gibi pek çok makro iktisadi göstergenin olumsuz dönmeye ile IMF ile Türkiye arasında yeni bir istikrar tedbirleri devreye koyulmuştur. 5 Nisan 1994’de ekonomideki darboğazı gidermek üzere alınan bu tedbirler 5 Nisan istikrar tedbirleri kapsamında değerlendirilmektedir. 1994’de 610 milyon SDR’lik bir anlaşma imzalanmıştır. Bu Stand-by anlaşması da 1980 yılında gerçekleştirilen “Uzatılmış Fon Kolaylığı” anlaşması çerçevesinde olmuştur. Ancak yapılan bu Stand-by düzenlemesi, performans kriterlerini sağlayamaması nedeniyle 1996 yılında iptal edilmiştir (İnan, 2019). 1996 yılında dünyada yaşanan Doğu Asya Krizi ve 1997 Rusya krizi küresel cepheden ekonomik krizin derinleşmesine zemin hazırlamıştır. Öte yandan 17 Ağustos 1999’da yaşanan büyük deprem Türkiye ekonomisinin sorunlarını artırmıştır. 1999 yılında IMF ile 9,254 milyar SDR’lik Stand-by anlaşması imzalanmıştır. Uygulanan tüm ekonomik program ve istikrar tedbirlerine rağmen aşılamayan ekonomik problemlere Kasım 2000 ve Şubat 2001 Bankacılık Krizleri eklenmiştir. 2000 yılında ise 5,784 milyar SDR’lik Stand-by anlaşması yapmıştır. 2002 yılının başında 12,8 milyar SDR (19,3 milyar dolar) tutarında anlaşma gerçekleşmiştir. Dahası, 2001 yılının Nisan ayında

¹ Kambiyo rejiminin uygulandığı ekonomilerde ithalat ve ihracat için farklı kur düzeylerinin uygulanması

AKSÖZ YILMAZ, H., GÜRLER, O. ve ÖZDEMİR, A. “Türkiye’de IMF İstikrar Politikalarının Etkileri: 1987-2023 Dönemine İlişkin Ampirik İnceleme”

“Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” ile enflasyonla mücadelenin derinlemesine ele alınması (enflasyon düşürmek için nominal çıpa uygulamasının bırakılması ve finansal-bankacılık sisteminin güçlendirilmesi) ve ekonomide kalıcı istikrarın sağlanması arzu edilmiştir. IMF ile imzalanan son Stand-by anlaşması 2005 yılında tek düzenleme ile 6.66 milyar SDR (10,06 milyar dolar) tutarında olmuştur. 2013 yılına gelindiğinde yapılan anlaşmalar karşılığı alınan borçlar ödenerek IMF ile olan anlaşma sona ermiştir. Böylelikle 11 Mayıs 2005’den bu yana IMF ile yürütülmekte olan son stand-by düzenlemesi tamamlanmıştır (İnan, 2019).

4. Literatür Değerlendirmesi

IMF istikrar politikalarının ülke ekonomileri üzerindeki etkilerini inceleyen iktisadi literatür incelendiğinde, IMF tabanlı istikrar politikalarının ülkelerin reel GSYİH büyüme oranı, cari işlemler dengesi ve enflasyon oranlarını olumlu ve olumsuz yönde etkilediğini vurgulayan çalışmalar yer almaktadır. Her ülkenin farklı ekonomik koşulları nedeniyle özellikle gelişmekte olan ülkelerde IMF istikrar politikalarının beklenen sonuçları birbirinden farklıdır (Üçgöz, 2005). İstikrar politikalarının ülke ekonomileri üzerindeki iyileştirici etkilerini analiz eden Doroodian (1994) reel faiz oranı hedeflemesinin başarısının önemine dikkat çekmiştir. Benzer biçimde 2000 sonrasındaki Türkiye’deki tarım sektöründeki istikrarın IMF istikrar politikaları ile olan ilgisi bulgularla ortaya konulmuştur (Memiş, 2005). Bunun yanı sıra Vreeland(2006), gelişmekte olan ülkelere IMF’nin ekonomik kalkınmayı teşvik etmekte başarısız olduğu sonucuna ulaşılırken, IMF önerilerinin ekonomik durumu daha da kötüleştirildiğini ifade eden Bayraktutan ve Özkaya (2002), bu durumun IMF politikalarını uygulayanların başarısızlıklarından ve yapısal reformlara yeterli ağırlığın verilmediğinden kaynaklandığını ifade etmektedir. Türkiye’de 2002 yılına kadar IMF istikrar programlarından beklenen sonuçların alınmadığı Karabıyık ve Uçar (2010) tarafından ortaya konulmuştur. Nitekim Erdinç (2015), Türkiye’de istihdam ve yatırımın artırılması, verimliliğin ve potansiyel

büyümenin sürdürülebilirliği için IMF politikalarının yapısal reformlarla desteklenmesi ile mümkün olduğunu ortaya koymaktadır. Türkiye’de arka arkaya yaşanan kriz dönemlerinin atlatılmasında IMF’nin istikrar politikalarının kalıcı bir çözüm sağlamada yetersiz kaldığı, sağlanan kredilerle ekonomi kısa süreliğine iyileşse de, bu finansal desteklerin sorunları kökten çözme noktasında etkili olamadığı vurgulanmaktadır (Alptekin, 2009). Yapısal reformlar ile desteklenmeyen IMF politikalarının başarısı tartışmalıdır (Üçgöz, 2005). Ülkelerin IMF destekli istikrar programlarının yanı sıra, yapısal sorunlarının çözümüne yönelik ekonomik programlarının yanı sıra, yapısal sorunlarının çözümüne yönelik ekonomik yapılarına uygun alternatif istikrar programları geliştirmesi gerekmektedir (Topallı, 2006). IMF politikalarının uygulayan ülkelerin ekonomilerine uygulanabilirliğinin tespit edilmesinin önemi Akalın ve Uçak (2014) tarafından belirtilmiştir. IMF’nin desteklediği ülkelerin makro ve mikro ekonomik yapılarının göz önünde bulundurulması halinde ülkelerin ekonomik büyümeye pozitif katkısının artması beklenmektedir. IMF istikrar politikalarının uygulanmasında kısa dönemde ekonomiyi daraltıcı etkilerin ortaya çıkması nedeniyle IMF’nin ekonomik istikrarı arzulayan tüm ekonomilere benzer politikaları dayatması oldukça tartışılan bir konu haline gelmiştir. Doğan ve Özekicioğlu (2005), Üçgöz (2005), Topallı (2006) ve Sancar (2010), Türkiye ve diğer gelişmekte olan ülkelerin IMF istikrar politikalarından ne şekilde etkilendiğini ortaya koymak için yapmış olduğu karşılaştırmalı analizlerinde ülkelerin spesifik ekonomi dinamiklerine dikkat çekmektedir. Bu durumda her ülkenin kendine özgü dinamiklerinin bulunması, ülkeye uygun istikrar programlarının tasarlanmasını gerektirmektedir.

AKSÖZ YILMAZ, H., GÜRLER, O. ve ÖZDEMİR, A. “Türkiye’de IMF İstikrar Politikalarının Etkileri: 1987-2023 Dönemine İlişkin Ampirik İnceleme”

Tablo 1: Literatür Taraması

Çalışmanın Yazarı	Çalışmanın Örnekleme	Dönem	Bulgular
Doroodian (1994)	Petrol ihraç etmeyen ülkeler, tarım ihracatçıları, imalat ürünleri ihracatçıları biçiminde, IMF istikrar politikası uygulayan 24 ülke sınıflandırılmıştır.	1976/77-1983 dönemi	Bu çalışma, IMF istikrar politikalarının genel olarak kısa vadede reel GSYH büyüme oranını, enflasyon oranını ve cari işlemler dengesini iyileştirdiği bulgusuna erişilmiştir. Etkinliği açısından ise reel faiz oranı hedeflemesi en etkili araç olarak görünmektedir. İkinci önemli değişkenin ise yurt içi kredilerdeki büyümenin olduğu tespit edilmiştir. Etkinlik açısından maliye politikası ve devalüasyon ikinci sırada yer almaktadır.
Bayraktutan, Y. ve Özkaya, H. (2002)	Gelişmekte olan ülkeler	1994-2000	Bu çalışmada, IMF tarafından gelişmekte olan ülkelere önerilen istikrar programlarının kapsamı, amaçları ve bu programların değerlendirilmesinde kullanılan yöntemler ele alınmıştır. Ayrıca, 1994-2000 yılları arasında bazı gelişmekte olan ülkelerin verileri kullanılarak IMF istikrar programlarının performans sonuçları analiz edilmiştir. IMF destekli istikrar programları, gelişmekte olan ülkelerin iç ve dış dengesizliklerini gidermek noktasında, yeterli ve etkili performans sergileyememektedir. Yapısal sorunlara çözüm üretmemesi nedeniyle krizlere sebebiyet verme olasılığı da elde edilen bulgular arasındadır.
Memiş, H. (2005).	Türkiye	2000 yılı sonrası	Bu çalışmada, Türkiye’de uygulanan IMF destekli istikrar programlarının tarım sektörü üzerindeki etkileri incelenmiştir. Özellikle 2000 yılından sonra istikrarın tarım sektörü üzerindeki etkisi belirgin bir şekilde ortaya çıkmaya başlamıştır.
Üçgöz, S. (2005)	Türkiye ve Latin Amerika ülkeleri	1970-2005 dönemi	Bu çalışma, IMF istikrar programlarının ülkelerin ekonomilerini etkileme süreçlerini ve Türkiye ile Latin Amerika’daki uygulamalarını karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. IMF’nin uyguladığı istikrar programları, her ülkenin farklı ekonomik koşulları nedeniyle özellikle gelişmekte olan ülkelerde beklenen sonuçları her zaman verememektedir. Küreselleşme ve ekonomik yapıların rekabetçiliği artırma ihtiyacı gibi günümüz dünyasının gerçeklikleri göz önünde bulundurulduğunda, benzer ekonomik krizlerin tekrar yaşanmaması için ülkelerin yapısal reformlar yapması ve proaktif önlemler alması gerekmektedir. IMF’nin rolleri ve başarısızlıkları ele alınırken, ülkelerin kendi kalkınma sorumlulukları ve uluslararası toplumla iş birliği içinde olmaları önemlidir. İstikrar ve kalkınma çabaları, uygulanabilir politikalar, yerel yönetimlerin kararlılığı ve uluslararası finansal destekle birleştirilmelidir.

AKSÖZ YILMAZ, H., GÜRLER, O. ve ÖZDEMİR, A. “Türkiye’de IMF İstikrar Politikalarının Etkileri: 1987-2023 Dönemine İlişkin Ampirik İnceleme”

Doğan, S. ve Özekicioğlu, H. (2005)	Güney Kore ve Türkiye	1997-2002	Bu çalışmada Güney Kore ve Türkiye’de uygulanan IMF politikaları incelenmiştir. Güney Kore ekonomisi büyüme eğilimi gösterse de, finansal zorlukların tam anlamıyla üstesinden gelinmiş değildir. 2004 yılının sonlarına doğru Türkiye’de hayata geçirilen IMF tedbirleri sayesinde, uzun süredir devam eden enflasyon sorunu kontrol altına alınmadığı ortaya konulmuştur.
Topallı, N. (2006)	Güneydoğu Asya ve Türkiye	1996 Güneydoğu Asya krizi ve Türkiye’de kriz yılları	Bu çalışmada, istikrar programlarının nitelikleri ve özellikle IMF tarafından desteklenen istikrar programlarının incelenmiştir. Güneydoğu Asya ve Türkiye’de yaşanan finansal krizlerin ardından uygulanan IMF destekli programlar ve bu programların ekonomik performansa etkileri detaylı bir şekilde incelenmiştir. Sonuç olarak ülkelerin IMF destekli istikrar programlarının yanı sıra, yapısal sorunlarının çözümüne yönelik ekonomik yapılarına uygun alternatif istikrar programları geliştirmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.
Vreeland(2006)	Gelişmekte olan ülkeler	IMF anlaşmalarının yapıldığı yıllara ilişkin genel değerlendirme	Bu çalışma, önceden olduğu gibi belirli koşulların incelenmesine bir geri dönüş önermektedir. IMF uyumuna ilişkin ilk çalışmada yapılmıştır. IMF ekonomik kalkınmayı teşvik etmekte başarısız olduğu sonucuna varılmıştır.
Gonzales, O. C. (2007)	İspanya	1959 yılı	IMF destekli programlardaki mülkiyet ve koşulluluk, Per Jacobsson’un zamanlarına kadar tartışılan bir konu olmuştur. Tartışma, IMF koşulluluğunun etkinliği ve borç alan ülkelerin koşullu olarak finanse edilen reform programlarını gerçekten “sahiplenme” derecesi etrafında dönmektedir. Araştırmalar, program tasarımının ülkenin çıkarlarını ve koşullarını dikkate alması durumunda, ulusal taahhüt ile koşullu finansman arasındaki olası çatışmaların azaltılabileceğini öne sürmektedir.
Erdinç, Z. (2015)	Türkiye	Türkiye’de yapılan 19. Stand-By anlaşması	Bu çalışmada, Türkiye’nin 19. stand-by düzenlemesi kapsamında IMF ile yapılan niyet mektupları, periyodik gözden geçirmeler, borç ödemeleri ve IMF’nin Türkiye’ye dair değerlendirmeleri ve beklentileri detaylı bir şekilde analiz edilmiştir. Sonuç olarak istihdam ve yatırımın artırılması, verimliliğin ve potansiyel büyümenin sürdürülebilirliği, yapısal reformlarla mümkündür. Orta vadeli bir borç azaltma stratejisi kapsamında, faiz dışı fazlalık yaratılarak borcun azaltılması hedeflenmeli; Merkez Bankası’nın bağımsızlığı korunarak açık enflasyon hedeflemesi yapılmalıdır. Ayrıca, maliye ve para politikalarında disiplinin devam ettirilmesiyle, özellikle yüksek kamu borcu kaynaklı finansal kırılganlıkların azaltılması ve düşük enflasyonun sağlanması gerekmektedir.

AKSÖZ YILMAZ, H., GÜRLER, O. ve ÖZDEMİR, A. “Türkiye’de IMF İstikrar Politikalarının Etkileri: 1987-2023 Dönemine İlişkin Ampirik İnceleme”

Eroğlu, N. ve Eroğlu, İ. (2009)	Türkiye	20. Stand By müzakereleri dönemi	Bu çalışmada, IMF – Türkiye ilişkileri ve Dünya Finansal Krizi çerçevesinde 20. Stand-by anlaşması ile ilgili gelişmeler değerlendirilmiştir. IMF ile Türkiye arasındaki müzakereler henüz sonuçlanmadığı ve ekonomiyi IMF yönlendirmeleri olmadan yönetmenin uzun vadeli bir çözüm olacağını, bu çözüm bağımlılıktan kurtulma, tasarruf yapabime gücünü arttıracığı sonucuna varılmıştır.
Alptekin, V. (2009)	Türkiye	1980-2004	IMF istikrar politikalarının Türkiye ekonomisi üzerine etkilerini incelemiştir. IMF tarafından uygulanan istikrar programlarının seçilmiş ülke örnekleri üzerinde değerlendirilmesini yapmış sonuç olarak IMF, Türkiye’nin ekonomik krizden çıkış yolunu sunma amacıyla uzun süredir istikrar politikaları uygulamaktadır. Ancak, IMF’nin bu politikaları kalıcı bir çözüm sağlamada yetersiz kalmış, sağlanan kredilerle ekonomi kısa süreliğine iyileşse de, bu finansal destekler sorunları kökten çözmeye noktasında etkili olamamış ve ekonomik krizler peş peşe yaşanmıştır.
Karabıyık, İ. ve Uçar, M. (2010)	Türkiye	1980-2002 ve 2002 sonrası dönem	Bu çalışmada, 1980 sonrası Türkiye’de uygulamaya konulan IMF destekli istikrar programlarının ekonomik değişkenler üzerindeki etkisi incelenmiştir. IMF ile birlikte yürütülen istikrar programları, Türkiye’nin ekonomik istikrarsızlıklarını gidermeyi amaçlamıştır. Ancak, 2002 yılına kadar bu programlardan beklenen sonuçlar alınamamıştır. 2002’de uygulanmaya başlanan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı, yapısal reformları desteklemiştir. Bu sayede, görece başarılı sonuçlar elde edilmiştir.
Sancar, C. (2010)	Latin Amerika, Meksika, Güneydoğu Asya ve Türkiye	1980’lerden sonra Latin Amerika’da, 1994’te Meksika’da, 1997’de Güneydoğu Asya’da ve 1990’da finansal liberalizasyon sürecini tamamlamış olan Türkiye’de meydana gelen finansal krizler	Krizlerin üstesinden gelmek için uygulanan IMF’nin önerdiği geleneksel (ortodoks) ve alternatif (heteredoks) ekonomik istikrar programlarının etkileri ve sonuçları değerlendirilmiştir. İncelenen ülke örneklerinde, finansal kırılganlığa sahip, makro ekonomik açıdan dengesizlik yaşayan ülkelerde kur çapasının kullanılmasının bu ülkelerde kolaylıkla finansal krize yol açabileceği vurgulanmıştır. Ayrıca bu ülkelerde suni büyüme istihdama yansımamakta ve gelir dağılımındaki adaletsizliği ortadan kaldırmamaktadır.
Akalm, G. ve Uçak, A. (2014)	Gelişmekte olan ülkeler	Türkiye:2000-2001 yılları Arjantin: 2002 yılı	Bu çalışma IMF politikalarının bu politikaları uygulayan ülkelerin ekonomilerine uygulanabilirliğini vurgulamaktadır. IMF, desteklediği ülkelerin makro ve mikro ekonomik yapılarını dikkate almadan çalışma yapmakta olduğu ve sürdürülebilir ekonomik büyüme performansını elde edebilmelerini sağlayacak şekilde tasarlanmayan çözümler önerdiği sonucuna varmıştır.

Not: Tablo yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

5. Çalışmanın Metodolojisi ve Model

Türkiye’de uygulanan IMF politikalarının 1987-2023 döneminde ekonomik büyüme ve fiyat istikrarı üzerindeki etkisi ARDL modeli yaklaşımı ile modellenmektedir. Buna göre, IMF politikalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini ortaya koymak için Model-I ve IMF politikalarının fiyat istikrarı üzerindeki etkilerini ortaya koymak için ise Model-II oluşturulmuştur. Model-I’in bağımlı değişkeni ekonomik büyüme hızı iken; Model-II’nin bağımlı değişkeni fiyat istikrarıdır. Bunun yanı sıra, her iki modelde de kullanılan bağımsız değişkenler yurtiçi krediler, yurtiçi faiz oranları, kamu kesimi borçlanma gereği, reel döviz kuru ve IMF kukla değişkenidir.

ARDL yaklaşımına bağlı olarak elde edilen katsayıların geçerliliği açısından değişkenlerin birim köke sahip olup olmadığı, yani değişkenlerin durağan olup olmadığının belirlenmesi gerekmektedir. Böylelikle sahte regresyondan kaynaklı güvenilir olmayan katsayılardan kaçınılmaktadır. Durağan olmayan seriler regresyon modelinin temel varsayımının sağlanmamasına neden olarak, sahte regresyon sorununu ortaya çıkarmaktadır (Enders, 2015: 195). Sahte regresyonun olduğu hallerde, birim köklü serilerin olduğu bir modelde stokastik trend bulunduğundan, birbirinden bağımsız iki farklı seri birbiriyle korelasyonlu görünebilmektedir. Bu seriler ortak stokastik trende sahip değilse t , F , R^2 tahmin değerlerine güvenilememektedir. Birim köke sahip olmayan serilerin ortalaması, varyansı ve kovaryansı zaman içerisinde değişmez ve kendi ortalamasına dönme eğilimi gösterir (Gujarati ve Porter, 2009: 741).

5.1. Eş Bütünleşme Sınaması

Durağan olmayan y_t ve x_t gibi iki zaman serisi aynı mertebeden entegre ve durağan olup, hata terimi durağan ise y_t ve x_t serilerinin eşbütünleşik olduğu anlaşılmaktadır (Enders, 1995: 219). y_t ve x_t serilerinin eşbütünleşik olduğu kabul edilirse, bu denklemin OLS tahmini denklemde yer alan parametreler için tutarlı bir tahmin ortaya koyabilmektedir (Thomas, 1997: 428). y_t ve x_t ile oluşturulan denklemin kalıntıları hesaplandığında, kalıntıların durağan duruma

gelmesi söz konusu eşbütünleşik seriler arasında uzun dönemli bir ilişkiyi ima etmektedir. İktisadi bir modelde değişkenler arasındaki uzun dönemdeki ilişki birden fazla yolla ortaya koyulabilmektedir. Bunlar: Engle Granger (1987) yaklaşımı, Johansen yaklaşımı ve ARDL yaklaşımıdır. Engle ve Granger (1987) yaklaşımı bir takım eksikliklerinin yanı sıra uygulamadaki kolaylıkları nedeniyle tercih edilebilmektedir. Bunun yanı sıra öncelikle Engle ve Granger (1987) yaklaşımı, iktisadi teori açıklanan ve açıklayıcı değişkenleri tam bir kesinlik içinde belirtmediğinde, açıklanan değişkenin doğru seçilmemesi tahmin sonuçlarının güvenilirliğini etkilemektedir (Hafer ve Jansen, 1991; Kennedy, 1992). İkinci olarak, iki aşamada tahmin yöntemi dikkate alınmaktadır. İlk adımda değişkenlerin eşbütünleşik olduğu kabul edilmektedir ve bu kabul üzerine kalıntılar elde edilmektedir. İkinci adımda ise kalıntıların durağanlığı sınanmaktadır. Fakat öncesinde bir sınama yapılmaksızın serilerin eşbütünleşik olduğunun kabul edilmesi eksik bir yaklaşımın benimsenmesine neden olmaktadır. Tüm bunların yanında, Engle ve Granger (1987) yaklaşımında değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkilerin sayısının bilinmemesidir (Hafer ve Jansen, 1991: 158). Bu nedenden dolayı, modelde ikiden fazla değişken olduğunda önemli bir problem ortaya çıkmaktadır. Çünkü, iki değişkenin olduğu denklemlerde eşbütünleşme vektörü benzersiz kabul edilirken, modelde birden fazla değişken olduğunda mutlaka benzersiz olması koşulu aranmamaktadır. (Miller, 1991:141).

5.2. ARDL Sınır Testi Yaklaşımı

Değişkenlerin uzun dönemli ilişkisinin yanı sıra kısa dönemli analizinin de yapılabilmesi için ARDL yaklaşımı çeşitli avantajlar ortaya koymaktadır. Aynı seviyede durağan olmayan serilerin eşbütünleşme ilişkisinin test edilmesinde kullanılmayan diğer eş bütünleşme yaklaşımları ile kıyaslandığında, ARDL yaklaşımı, Engle Granger’ın (1987) yaklaşımının ve Johansen yaklaşımının eksikliklerini büyük oranda tamamlamaktadır. Eşbütünleşmenin test edilmesinde Peseran ve Pesaran (1997) ve

AKSÖZ YILMAZ, H., GÜRLER, O. ve ÖZDEMİR, A. “Türkiye’de IMF İstikrar Politikalarının Etkileri: 1987-2023 Dönemine İlişkin Ampirik İnceleme”

Pesaran vd. (2001) serilerin aynı mertebeden durağanlığının aranmayacağını vurgulayarak, literatüre kazandırmıştır. Böylelikle ARDL sınır testi yaklaşımında serilerin I(0) ya da I(1) durağanlıklarına bağlı olmaksızın sınır testi yapılabilir. Aslında ARDL yaklaşımını uygulamadan önce değişkenlerin hangi mertebeden durağan olduklarını belirleme ihtiyacı bulunmazken, Pesaran vd. (2001) tarafından verilmiş olan kritik değerler, değişkenlerin I(0) ya da I(1) olmasına göre tablolaştırıldığından, değişkenlerin I(2), ikinci mertebeden durağanlıklarının test edilmesi daha uygun bir yöntemdir. Kısıtsız hata düzeltme modelinden faydalanan ARDL sınır testi yaklaşımı küçük örneklerde daha güvenilir tahminler sağlamaktadır (Narayan, 2005).

Model I: $\Delta \ln Y_t = a' + \sum_{k=1}^n b'_k \Delta \ln Y_{t-k} + \sum_{k=0}^n c'_k \Delta \ln CR_{t-k} + \sum_{k=0}^n d'_k \Delta \ln RF_{t-k} + \sum_{k=0}^n e'_k \Delta \ln IMF_{t-k} + \sum_{k=0}^n f'_k \Delta \ln REX_{t-k} + \sum_{k=0}^n g'_k \Delta \ln KKBG_{t-k} + \alpha_1 \ln Y_{t-1} + \alpha_2 \ln CR_{t-1} + \alpha_3 \ln RF_{t-1} + \alpha_4 \ln IMF_{t-1} + \alpha_5 \ln REX_{t-1} + \alpha_6 \ln KKBG_{t-1} + \omega_t$ (1)

Model II: $\Delta \ln CPI_t = a' + \sum_{k=1}^n b'_k \Delta \ln CPI_{t-k} + \sum_{k=0}^n c'_k \Delta \ln CR_{t-k} + \sum_{k=0}^n d'_k \Delta \ln RF_{t-k} + \sum_{k=0}^n e'_k \Delta \ln IMF_{t-k} + \sum_{k=0}^n f'_k \Delta \ln REX_{t-k} + \sum_{k=0}^n g'_k \Delta \ln KKBG_{t-k} + \alpha_1 \ln CPI_{t-1} + \alpha_2 \ln CR_{t-1} + \alpha_3 \ln RF_{t-1} + \alpha_4 \ln IMF_{t-1} + \alpha_5 \ln REX_{t-1} + \alpha_6 \ln KKBG_{t-1} + \omega_t$ (2)

Denklem (1) ve (2), uzun dönem katsayı tahminleri için oluşturulmuş olan ARDL modelini ifade etmektedir. Kısa dönem dinamikleri de modele eklenerek, kısa dönem etkisi tahmin edilmiştir. Pesaran vd. (2001) tarafından vurgulandığı üzere, (1). ve (2). denklemde birinci fark değişkenlerine ait katsayılar kısa dönem hakkında bilgi vermekteyken; uzun dönem katsayı tahminleri $\alpha_2, \alpha_3, \alpha_4, \alpha_5$ ve α_6 değerlerinin α_1 değeri üzerine normalleştirilmesiyle elde edilmektedir (Bahmani-Oskooee ve Fariditavana, 2015).

“Δ”, değişkenlerin birinci dereceden farklarını ifade etmektedir. Sınır testi F testinin gecikme uzunluğuna karşı son derece duyarlı olduğundan denklem (1) ve denklem (2)’deki k ile ifade edilen gecikme uzunluklarının belirlenmesi gerekmektedir (Bahmani-Oskooee ve Goswami, 2003). Akaike (AIC) ve Schwarz (SIC) gibi

literatürde yaygın biçimde kullanılmakta olan bilgi kriterlerinden faydalanılmaktadır (Yılancı ve Özcan: 2010). Gecikme uzunluğunun belirlenmesinden sonra eşbütünleşme ilişkisinin sınanması amacıyla F istatistiğine bakılmaktadır. F istatistiği standart olmayan bir dağılıma sahiptir ve onun kritik değeri değişkenlerin düzeyde ve birinci fark değerlerinde durağan olup olmamasına, değişken sayısına, sabit terim ve trendin bulunup bulunmamasına ve örneklem büyüklüğüne bağlı olarak değişmektedir. Bu kritik değerler Pesaran vd. (2001) tarafından tablolaştırılmıştır. Küçük örneklerin uygulamasında ise Narayan (2005) kritik değerleri yol gösterici olmaktadır. Eşbütünleşme testi için hipotezler:

$$H_0 = \alpha_1 = \alpha_2 = \alpha_3 = \alpha_4 = 0 \quad (3)$$

$H_1 \neq 0$ ve en az bir α eş bütünleşik vektör bulunmaktadır.

Hesaplanan F istatistiği tablolaştırılmış kritik değerler olan bu iki sınırın dışındaysa değişkenlerin eşbütünleşik olup olmadığına ilişkin bir bilgi verilebilir. Eğer hesaplanan F istatistiği kritik değerlerin üst sınırından daha büyükse değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi bulunmadığını ifade eden temel hipotez reddedilmektedir. Bu değer kritik değerlerin alt sınır değerinden küçük olması halinde eşbütünleşme ilişkisinin olmadığını gösteren temel hipotez reddedilememektedir. Hesaplanan F istatistiğinin iki kritik sınır değer arasında yer alması halinde değişkenler arasındaki eşbütünleşmenin bulunduğu ya da bulunmadığı ile ilgili bir açıklama getirmek mümkün değildir (Yılancı ve Özcan: 2010).

Değişkenlerin kısa dönem bilgileri Hata Düzeltme Modeliyle aşağıdaki biçimde elde edilebilmektedir.

$$\Delta \ln Y_t = a' + \sum_{k=1}^n b'_k \Delta \ln Y_{t-k} + \sum_{k=0}^n c'_k \Delta \ln CR_{t-k} + \sum_{k=0}^n d'_k \Delta \ln RF_{t-k} + \sum_{k=0}^n e'_k \Delta \ln IMF_{t-k} + \sum_{k=0}^n f'_k \Delta \ln REX_{t-k} + \sum_{k=0}^n g'_k \Delta \ln KKBG_{t-k} + \beta ECM_{t-1} + \varepsilon_t \quad (4)$$

ECM hata düzeltme terimidir. Hata düzeltme katsayısının 0 ile -1 arasında bulunması kısa dönemden uzun döneme geçişte denge değerine

AKSÖZ YILMAZ, H., GÜRLER, O. ve ÖZDEMİR, A. “Türkiye’de IMF İstikrar Politikalarının Etkileri: 1987-2023 Dönemine İlişkin Ampirik İnceleme”

yakınlaşmanın olduğunu ortaya koymaktadır. Katsayının -1 ile -2 değerleri arasında olması hata düzeltme sürecinin uzun dönem denge değerleri etrafında giderek azalmakta olan dalgalanmaları göstermektedir. Hata düzeltme katsayı değerinin pozitif ya da -2’den küçük olması dengeden uzaklaşıldığını göstermektedir (Alam ve Quazi, 2003).

5.3. Veri Tanım ve Açıklamaları

Bu çalışma IMF tarafından uygulanan istikrar politikalarının Türkiye’nin ekonomik büyümesi ve fiyatlar genel düzeyi üzerindeki etkilerini ortaya koymaktadır. 1987-2023 yıllarını kapsayan yıllarda ekonomik büyüme, Tüketici fiyatları endeksi, yurtdışı krediler, Faiz oranı, Kamu kesimi borçlanma gereği ve Reel döviz kuru değişkenlerine ait serilerden faydalanılmıştır. Çalışmada ekonomik büyüme ve fiyatlar genel seviyesinin bağımlı değişken olduğu iki farklı model kurulmuştur. IMF ile anlaşma sonucunda uygulanan istikrar politikaları yurtdışı krediler, faiz oranı, kamu kesimi borçlanma gereği ve reel döviz kuru üzerinde etkili olarak ekonomik büyüme ve fiyatlar genel seviyesini etkilemektedir. Yurtdışı krediler, TL cinsinden bankacılık sistemi içerisindeki toplam kullanılan kredileri ifade etmektedir. Ekonomik istikrarsızlığın arttığı durumlarda uygulanan ekonomi politikaları genellikle yurtdışı kredilerin daraltılması yönünde olmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin istikrarsızlık göstergeleri için çoğunlukla ödemeler dengesi açıkları ve fiyatlar genel seviyesine bakılmaktadır. Dolayısıyla harcama kısıtıcı ve talep daraltıcı politikalara öncelik verilmektedir. Bu politikaların beklenen doğrudan etkisi ise yurtdışı kredilerdeki azalmadır.

Faiz oranları, bankalarca TL üzerinden açılan mevduatlara uygulanabilecek azami faiz oranlarının ağırlıklı ortalaması olup, 3 ay vadeli ağırlıklandırılmış mevduatlar dikkate alınmıştır. Faiz oranlarının bir dönem önceki değeri ile olan farkının önemli olması nedeniyle fark değişken dikkate alınmıştır ve faiz oranlarındaki değişim biçiminde değişken olarak modelde yer almaktadır. Bunun yanı sıra 3 aya kadar vadeli mevduat serisinin modelde tercih

edilmesinin nedeni, aylık bankacılık sektörü verileri dikkate alındığında mevduatların büyük bölümünün 1-3 ay aralığında vadeye sahip olduğunun gözlemlenmesidir (<https://www.bddk.org.tr/bultenaylik>). IMF politikaları ile erişilmesi arzulan istikrar ortamında faiz oranlarının yükselmesi beklenmektedir.

Tablo 2: Değişken Tanım ve Açıklamaları

Değişken Adı	Açıklama	Sembol	Kaynak
Yurtdışı Krediler	Bankacılık sistemindeki toplam yurtdışı krediler	lnCR	TCMB, EVDS
Faiz Oranı	Bankalarca TL Üzerinden Açılan Mevduatlara Uygulanabilecek Azami Faiz Oranlarının Ağırlıklı Ortalaması, 3 Ay Vadeli Ağırlıklandırılmış Mevduat	lnRF	TCMB, EVDS
Kamu Kesimi Borçlanma Gereği	KKBG/GSYİH	lnKKBG	Türkiye Cumhuriyeti Strateji ve Bütçe Başkanlığı
Ekonomik Büyüme	Yıllık GSYH büyüme oranı (%)	lnY	OECD.stat
Tüketici Fiyat Endeksi	Tüm mal fiyatlarındaki yüzdelik artış	lnCPI	IMF (International Money Fund)-CPI (Consumer Price Index)
Reel Döviz kuru	Nominal kur*dış fiyatlar endeksi/iç fiyatlar endeksi*100	lnREX	IMF-IFS (International Financial Statistics)

Not: Tablo yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Kamu kesimi borçlanma gereği, kamu kesiminin gelirinden fazla harcama yapmasının gerekli olduğu durumlarda artış eğilimi göstermekte olan bir değişkendir. IMF politikalarının gereği olarak KKBG’nin GSYH’ye oranının azaltılması beklenmektedir. Reel döviz kuru, ABD tüketici fiyat endeksinin Türkiye tüketici fiyat endeksinin nominal döviz kuru ile çarpılması sonucunda elde edilmiştir. Kukla değişken olan IMF, 1987-2023 döneminde Türkiye’nin IMF anlaşmasının geçerli olduğu yıllarda 1, anlaşma

AKSÖZ YILMAZ, H., GÜRLER, O. ve ÖZDEMİR, A. “Türkiye’de IMF İstikrar Politikalarının Etkileri: 1987-2023 Dönemine İlişkin Ampirik İnceleme”

süresi dışındaki yıllarda ise 0 değerlerini almaktadır. Modeldeki tüm değişkenler doğal logaritmik formunda kullanılmıştır.

5.4. Bulgular

Çalışmanın metodolojinin açıklandığı bir önceki bölümde birim kök testi, eş bütünleşme testleri, ARDL yaklaşımı ve değişkenlerin tanımlarına yer

verilmiştir. Söz konusu test sonuçları ve ARDL tahmin sonuçları ise bu bölümde sunulmaktadır.

Değişkenlerin tanımlayıcı istatistiklerinin verildiği Tablo 3’de en yüksek pozitif yönlü korelasyon lnREX ve lnCR arasında, en düşük korelasyon negatif yönlü olarak lnCR ve lnRF arasında görülmektedir.

Tablo 3: Tanımlayıcı İstatistikler

Tanımlayıcı İstatistikler	lnY	lnRF	lnCR	IMF	lnCPI	lnREX	lnKKBG
Mean	4.709290	-0.008124	17.68800	0.351351	3.223365	1.387127	0.866995
Median	5.763206	0.079038	18.70759	0.000000	3.072806	2.753019	1.386294
Maximum	11.43940	46.08000	23.12601	1.000000	4.656006	5.361332	2.460685
Minimum	-5.750006	-44.41000	9.943343	0.000000	1.832738	-4.818953	-3.429267
Std. Dev.	4.453007	14.55799	3.886290	0.483978	1.001921	3.301179	1.499475
Observations	37	37	37	37	37	37	37

Korelasyon matrisi

lnY	1	0.23	0.08	-0.13	-0.20	0.13	-0.30
lnRF	0.23	1	-0.07	-0.19	0.11	-0.11	-0.04
lnCR	0.08	-0.07	1	-0.08	-0.65	0.96	-0.43
IMF	-0.13	-0.19	-0.08	1	0.09	0.06	0.07
lnCPI	-0.20	0.11	-0.65	0.09	1	-0.69	0.69
lnREX	0.13	-0.11	0.96	0.06	-0.69	1	-0.42
lnKKBG	-0.30	-0.04	-0.43	0.07	0.69	-0.42	1

Tablo 4: Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	ADF				PP			
	Düzye		1.Fark		Düzye		1.Fark	
	Sabitli	Sabit+Trend	Sabitli	Sabit+Trend	Sabitli	Sabit+Trend	Sabitli	Sabit+Trend
lnREX	-1.54	-1.80	-7.20*	-7.35*	-1.630	-1.580	-7.20*	-7.86*
lnRF	-8.23*	-8.12*	-9.10*	-9.06*	-8.10*	-7.99*	-21.01*	-24.73*
lnCPI	-0.89	-0.07	-3.50**	-3.55**	-1.01	-0.07	-3.40**	-3.45***
lnY	-6.41*	-6.377	-10.11*	-10.01*	-7.41*	-8.23*	-19.54*	-20.26*
lnKKBG	-3.42**	-3.71**	-9.82*	-9.70*	-3.41**	-3.75**	-12.45*	-12.79*
lnCR	-2.445	-1.441	-2.496	-3.166	3.462**	-1.400	-2.435	-3.166

Not: *,** ve*** t istatistiklerinin sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Model-I’in ve Model-II’nin ARDL tahmin sonuçları Tablo 5 ve Tablo 6’da verilmiştir. Ekonomik büyüme (Model-I’de) ve Tüketici fiyat endeksinin (Model-II’de) ile diğer açıklayıcı değişkenler arasında uzun dönemli ilişkiyi ortaya koyan F testi sonucunda hesaplanan test istatistik değerinin kritik değerden büyük olduğu

belirlenmiştir. Böylelikle değişkenlerin eş bütünleşik olduğu görülmektedir. Kısa dönem ilişkisinden uzun dönem ilişkisine geçişte değişkenlerin hangi düzeyde uyum sağladığı ECM_{t-1} ’nin değeri ile belirlenecek olursa, katsayı anlamlı ve negatif olması, bize kısa dönemden uzun döneme geçişteki ayarlanma sürecinin

AKSÖZ YILMAZ, H., GÜRLER, O. ve ÖZDEMİR, A. “Türkiye’de IMF İstikrar Politikalarının Etkileri: 1987-2023 Dönemine İlişkin Ampirik İnceleme”

desteklendiğini göstermektedir. Model-I’de bağımlı değişkenin gecikmeli değerleri bulunduğundan, kalıntılar arasında korelasyonun olup olmadığı Lagrange Çarpımı (LM) istatistiği ile test edilmektedir. Otokorelasyonun bulunduğunu ifade eden temel hipotez reddedildiği için seriler arasında otokorelasyon bulunmamaktadır. Regresyon modelinin temel varsayımlarından olan sabit varyans (BPG) ve

normallik (JB) varsayımının da sağlandığı geçerli olduğu Tablo 5 ve Tablo 6’da görülmektedir. Ayrıca Ramsey-Reset testi model uyumluluğu ortaya koymaktadır. Kısa ve uzun dönem katsayılarının kararlılık düzeyi için Şekil 1’de Şekil 2’de CUSUM ve CUSUMQ testleri gerçekleştirilmiştir. Katsayıların kararlı olduğu görülmüştür. Adj-R², model uyumunun direncini yansıtmaktadır.

Tablo 5: Model-I ARDL Sonuçları

Model-I	Kısa Dönem Tahminleri (2 3 4 4 3 1)				
ARDL	0	1	2	3	4
Gecikme					
$\Delta \ln Y$		0.42 (1.76)			
$\Delta \ln RF$	-0.10 (-1.41)	0.34 (2.03)**	0.12 (1.56)		
$\Delta \ln CR$	11.54** (2.74)	9.16 (1.60)	6.34 (0.74)	12.67*** (2.01)	
IMF	-8.94* (-4.11)	5.92*** (1.98)	8.46* (3.14)	4.74 (1.78)	
$\Delta \ln REX$	3.49* (3.38)	1.61 (1.36)	0.83 (0.90)		
$\Delta \ln KKBG$	-2.23* (-4.31)				
	Uzun Dönem Tahminleri				
$\ln RF$	-0.32* (-4.34)				
$\ln CR$	-1.30* (-2.93)				
IMF	-7.86* (-5.44)				
$\ln REX$	1.91* (3.38)				
$\ln KKBG$	-1.61 (-4.90)				
Tanısal İstatistikler					
F	ECM _{t-1}	LM	RESET	CUSM	CUSM ²
5.87*	-2.33* (-8.10)	1.75	0.79	Kararlı	Kararlı
Adj.R ²	BPG	JB			
0.91	0.82	0.92			

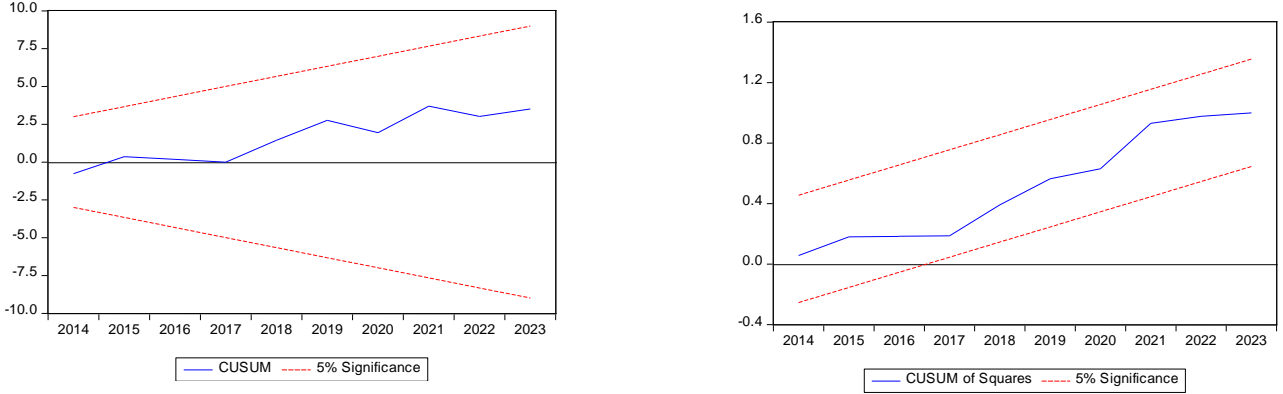
Not: Parantez içi ifadeler standart hataları; *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Tablo 5’den elde edilen sonuçlar, ekonomik büyüme üzerinde faiz oranı, toplam yurtiçi krediler, KKBG ve reel döviz kurunun etkisinin anlamlı olduğunu göstermektedir. Kukla değişken olarak modele dahil edilen IMF’nin modelde anlamlılığı da bulgular arasındadır. Faiz oranındaki %1 artış olduğunda büyüme oranı

%0.32 oranında azalmaktadır. Toplam yurtiçi kredilerdeki %1 artış büyümeyi %1.32 oranında azaltmaktadır. Döviz kurunun %1 artışı ekonomik büyümeyi %1.91 oranında artırmaktadır. KKBG’nin %1 artması ekonomik büyümeyi %1.61 oranında azaltmaktadır. Elde edilen katsayı tahminleri, toplam yurtiçi krediler

AKSÖZ YILMAZ, H., GÜRLER, O. ve ÖZDEMİR, A. "Türkiye’de IMF İstikrar Politikalarının Etkileri: 1987-2023 Dönemine İlişkin Ampirik İnceleme"

değişkeni hariç, önsel beklentilerle uyumlu şekilde gerçekleşmiştir. Türkiye’de 1987-2023 yılları arasındaki toplam kredi büyümesinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi negatif yönlü olmuştur.

Şekil 1: Model-I Cusum ve Cusum-Squares Testleri

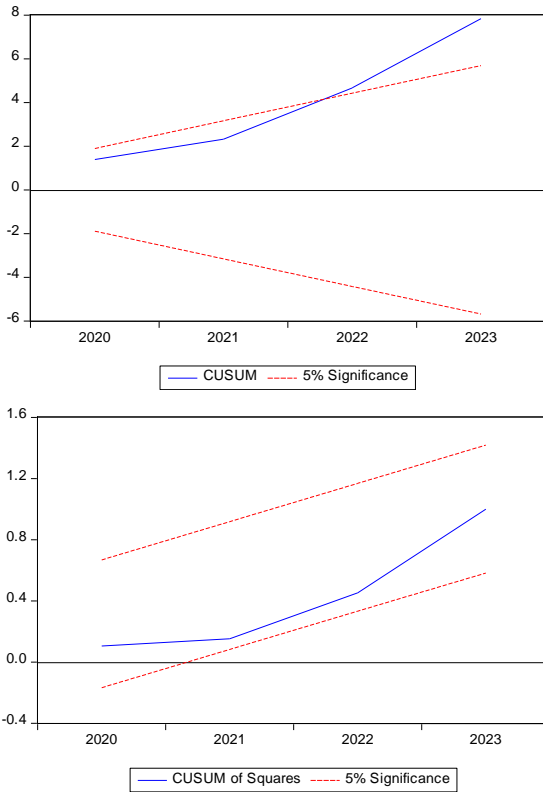
Tablo 6: Model-II ARDL Sonuçları

Model-II	Kısa Dönem Tahminleri (4 4 4 3 4 4)				
ARDL	0	1	2	3	4
Gecikme					
ΔlnCPI		-0.98*	-1.17*	-0.39*	
		(-4.77)	(-8.52)	(-3.79)	
ΔlnRF	0.001	-0.07*	-0.05*	-0.02*	
	(-0.41)	(-6.49)	(-7.48)	(-7.69)	
ΔlnCR	1.19*	0.18	3.45*	-1.30*	
	(6.16)	(0.80)	(7.66)	(-6.56)	
IMF	0.11	1.05*	1.30*		
	(1.43)	(5.72)	(6.47)		
ΔlnREX	0.53*	-0.55*	-0.33*	-0.21*	
	(6.73)	(-6.41)	(-6.71)	(-6.15)	
ΔlnKKBG	0.001	0.53*	0.42*	0.21*	
	(0.06)	(5.84)	(6.26)	(4.80)	
	Uzun Dönem Tahminleri				
lnRF	-0.07*				
	(-4.00)				
lnCR	0.83*				
	(7.61)				
IMF	1.66*				
	(6.03)				
lnREX	-1.37*				
	(-7.93)				
lnKKBG	0.68*				
	(13.15)				
	Tanısal İstatistikler				
F	ECM_{t-1}	LM	RESET	CUSM	CUSM²
26.73*	-0.86(21.62)	1.40	1.72	Kararsız	Kararlı
Adj.R²	BPG	JB			
0.99	0.29	2.51			

Not: Parantez içi ifadeler standart hataları; *,** ve*** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

AKSÖZ YILMAZ, H., GÜRLER, O. ve ÖZDEMİR, A. “Türkiye’de IMF İstikrar Politikalarının Etkileri: 1987-2023 Dönemine İlişkin Ampirik İnceleme”

Tablo 6’dan elde edilen bulgular faiz oranı, toplam yurtiçi krediler, KKBG ve reel döviz kurunun tüketici fiyat endeksi üzerindeki etkisinin anlamlı olduğunu göstermektedir. Faiz oranındaki %1 artış tüketici fiyat endeksini %0.07 oranında azaltmaktadır. Toplam yurtiçi kredilerdeki %1 artış tüketici fiyat endeksini %0.83 oranında artırmaktadır. Reel döviz kurundaki %1 artış tüketici fiyat endeksini %1.37 oranında artırmaktadır. KKBG’nin %1 artması tüketici fiyat endeksini %0.68 oranında artırmaktadır. IMF kukla değişkeni modelde anlamlı bulunmuştur. Açıklayıcı değişkenlerin tüketici fiyat endeksi üzerindeki katsayılar beklentilerle uyumlu biçimde tahmin edilmiştir.

Şekil 2: Model-II Cusum ve Cusum-Squares Testleri

6. Sonuç

Türkiye’de IMF istikrar politikalarının 1987-2023 dönemindeki ekonomik büyüme ve fiyat istikrarı üzerindeki etkilerinin analiz edildiği bu çalışmada, faiz oranı, toplam yurtiçi krediler, KKBG ve reel döviz kuru değişkenlerinin etkileri

tahmin edilmiştir. Bu değişkenlerin ekonomik büyüme ve tüketici fiyat endeksi üzerindeki etkileri tahmin edilmiştir. IMF istikrar politikalarının genel özellikleri düşünüldüğünde, faiz oranlarının yükseltilmesi, kamu harcamalarının azaltılması, yerli paranın devalüe edilmesi, yurtiçi kredilerin sınırlandırılması gibi önlemler başta gelmektedir. Türkiye’de 1987-2023 döneminde bu değişkenlerin fiyat istikrarını ve ekonomik büyümeyi etkileme yönü beklentilerle uyumlu biçimde gerçekleşirken, enflasyon kısır döngüsü aşılama engel olarak ekonomiyi etkilemeye devam etmektedir. Yapısal reformlar ile desteklenmeyen ve popülist politika eğilimlerini artıran çeşitli uygulamalar IMF istikrar politikalarının nihai başarısını olumsuz yönde etkilemektedir.

Ortodoks iktisadi politikaların baskın rol oynadığı IMF tabanlı istikrar paketlerinde pek çok gelişmekte olan ülke için benzer reçeteler öngörülmektedir. IMF istikrar politikalarının uygulanmasında kısa dönemde ekonomiyi daraltıcı etkilerin ortaya çıkması nedeniyle IMF’nin ekonomik istikrarı arzulayan tüm ekonomilere benzer politikaları dayatması oldukça tartışılan bir konu haline gelmiştir. Bu durumda her ülkenin kendine özgü dinamiklerinin bulunması, ülkeye uygun istikrar programlarının tasarlanmasını gerektirmektedir. Nitekim düşük kişi başına gelire sahip ülkelerle sıkça ilişkilendirilen ekonomik özellikler (ödemeler dengesi sorunlarının dinamikleri vs.) düşünülecek olursa, bu özellikler daha gelişmiş ülkelerinkinden farklı özelliklere sahiptir. Bu nedenle her ülkenin ayrı veri setinin olduğu makro dinamiklerin ampirik olarak incelenmesi iktisadi literatüre katkı sunacaktır.

Belirtildiği üzere, IMF istikrar politikaları bu yönüyle literatürün tartışma odağında yer alırken, tartışmalar bu çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur. Bu çalışma IMF istikrar politikalarının hedef gösterge olarak takip ettiği ve önerdiği makro dinamiklere ilişkin etkileri ampirik olarak analiz etmektedir. IMF istikrar politikalarını analiz eden literatürün büyük bölümü teorik tartışmalar ve değerlendirmeler

AKSÖZ YILMAZ, H., GÜRLER, O. ve ÖZDEMİR, A. “Türkiye’de IMF İstikrar Politikalarının Etkileri: 1987-2023 Dönemine İlişkin Ampirik İnceleme”

bağlamında konuyu ele almıştır. IMF istikrar politikalarını ele alan ampirik çalışmaların sayıca az oluşu dikkat çekmektedir. Bu çalışmanın IMF politikalarının analiz edilmesinde ampirik bir modelden faydalanması yönüyle literatüre özgün katkı sunması beklenmektedir. Çalışmanın en önemli kısıtlarından olan veri erişimi nedeniyle çalışmanın kapsamı Türkiye’nin 1987-2023 yılları ile sınırlandırılmıştır. Çalışma kapsamının çeşitli veri engellerinin aşılması ile analiz kapsamının genişletilmesi çalışma bulgularının farklılaşması beklenmektedir. Bu çalışmanın ilerleyen aşamalarında gelişmekte olan ülkeler üzerinde IMF istikrar politikalarının etkilerini ampirik yöntemler ile alınması ve Türkiye’den elde edilen bulgular ile karşılaştırılması düşünülmektedir.

Türkiye’de 2018 yılından sonra hız kazanan tüketici fiyatlarındaki artış, çeşitli ekonomi uzmanlarına IMF-Türkiye görüşmelerini başlatabileceğini düşündürmektedir. Bu perspektiften ele alındığında, geçmiş döneme ilişkin faiz oranı, tüketici kredileri, KKBG ve reel döviz kuru gibi önemli değişkenlerin tüketici fiyat endeksi ve büyüme üzerindeki etkileri ortaya konulması yönüyle politika yapıcılara bakış açısı sunması beklenmektedir.

Kaynakça

- Akalın, G. ve Uçak, A. (2014). IMF Politikaları Üzerine Bir Kritik. Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 22(1), 27-36.
- Alexander, S. S. (1952). Effects of a Devaluation on a Trade Balance. IMF Staff Papers, Retrieved from <https://doi.org/10.5089/9781451949391.024.A003>
- Alam, I. ve R. Quazi (2003). Determinants of Capital Flight: an econometric case study of Bangladesh, International Review of Applied Economics, 17(1), 85-103.
- Alptekin, V. (2009). IMF İstikrar Politikalarının Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri (1980-2004), Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 9(17), 468-490.

Bahçeci, S. (1997), Ortodoks ve Heterodoks İstikrar Programları: Seçilmiş Ülke Örnekleri ve 1994 Türkiye Deneyimi, Devlet Planlama Teşkilatı Ekonomik Modeller ve Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Ankara.

Bahmani-Oskooee, M. ve Goswami, G. G. (2003). Smuggling and the Black Market Premium. Scientific Journal of Administrative Development, 1, 95-111

Bahmani-Oskooee, M., ve Fariditavana, H. (2015). Nonlinear ARDL Approach, Asymmetric Effects and The J-curve, Journal of Economic Studies, 42(3), 519-530.

Bayraktutan, Y., ve Özkaya, M. H. (2002). IMF İstikrar Politikalarının Doğu Asya’da Ekonomik Performans Sonuçları, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (3), 1-18.

BDDK

(2024)<https://www.bddk.org.tr/bultenaylik>, Çevrimiçi Erişim, 24.03.2024.

Beckerman, P. (1992). Recent “Heterodox” Stabilization Experience: Argentina, Israel and Brazil, 1985–9, 9, 152-181, Palgrave Macmillan.

Crockett, A. (1981). *Stabilization Policies in Developing Countries: Some Policy Considerations*. IMF Staff Papers, <https://doi.org/10.5089/9781451956573.024.A002>.

Doğan, S., ve Özekicioğlu, H. (2005). Güney Kore ve Türkiye’de Uygulanan IMF Politikaları. Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 6(1), 147-176.

Donovan, Donald J. (1981). *Real Responses Associated with Exchange Rate Action in Selected Upper Credit Tranche Stabilization Programs*, IMF Staff Papers, December ,698-727.

AKSÖZ YILMAZ, H., GÜRLER, O. ve ÖZDEMİR, A. “Türkiye’de IMF İstikrar Politikalarının Etkileri: 1987-2023 Dönemine İlişkin Ampirik İnceleme”

- Doroodian, K. (1994). IMF Stabilization Policies in Developing Countries: A Disaggregated Quantitative Analysis, *International Economic Journal*, 8(4), 41-55. <https://doi.org/10.1080/10168739400000044>
- Edwards, S. (1983). The Short Run Relation between Inflation and Growth in Latin America: A Comment, *American Economic Review*, 447-482.
- Enders, W. (2015). *Applied Econometric Time Series*. Wiley, United State of America.
- Erdinç, Z. (2015). Uluslararası Para Fonu - Türkiye İlişkilerinin Gelişimi 19. Stand-By Anlaşması. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (18).
- Engle, R. ve C. Granger. (1987). Cointegration and Error Correction: Representation, Estimation and Testing, *Econometrica*, 55, 25-76.
- Eroğlu, N., ve Eroğlu, İ. (2009). IMF-Türkiye ilişkileri ve 20. Stand-By Müzakereleri Üzerine bir Değerlendirme, *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2009(2), 124-146.
- Fry, M. J. (1982). Models of Financially Repressed Developing Economies, *World Development*, 10(9), 731-750, [https://doi.org/10.1016/0305-750X\(82\)90026-2](https://doi.org/10.1016/0305-750X(82)90026-2).
- Gonzales, O. C. (2007). Ownership and Conditionally in IMF-supported programs: Back to Per Jacobsson’s time, *The Review of International Organisation*, 2(4), 329-343.
- Gujarati, D.N. ve Porter, D.C. (2009). *Basic Econometrics*, McGraw-Hill/Irwin, New York.
- Hafer, R.W. ve Jansen, D.W. (1991). The Demand for Money in the US : Evidence from Cointegration Test. *Journal of Money Credit and Banking*, 23(2), 155-168.
- IMF. IFS, <https://data.imf.org/?sk=4c514d48-b6ba-49ed-8ab9-52b0c1a0179b&sid=1390030341854>
- IMF, CPI, <https://data.imf.org/?sk=4FFB52B23653409AB471D47B46D904B5&sid=1485878855236>
- İnan, M. (2019). IMF İstikrar Politikaları ve Stand-By Anlaşmalarını Gerekli Kılan Nedenler Açısından Türkiye IMF İlişkileri. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (32), 591-640.
- Johansen, S. ve Juselius, K. (1990). Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration with Application to the Demand for Money. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52, 169-210.
- Johansen, S. (1988). Statistical Analysis of Cointegration Vectors. *Journal of Economic Dynamic and Control*, 12, 231-254.
- Johansen, S. (1995). *Likelihood-Based Inference in Cointegrated Vector Autoregressive Models*. Oxford University Press.
- Karabıyık, İ., ve Uçar, M. (2010). Türkiye’de 1980 sonrası uygulanan IMF destekli istikrar programlarının ekonomik açıdan değerlendirilmesi. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 5(2), 37-58.
- Karluk, R. (1997). *Türkiye Ekonomisi: Tarihsel Gelişim, Yapısal ve Sosyal Değişim*, 5.bs., Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.
- Kelly, M. (1999). The Socioeconomic Impacts of Structural Adjustment, *International Studies Quarterly*, 43(3), 533-52.
- Kepenek, Y. ve Yentürk, N. (2000). *Türkiye Ekonomisi*, 11.bs., Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Kennedy, P. (1992). *A Guide to Econometrics*. UK, Blackwell.

AKSÖZ YILMAZ, H., GÜRLER, O. ve ÖZDEMİR, A. “Türkiye’de IMF İstikrar Politikalarının Etkileri: 1987-2023 Dönemine İlişkin Ampirik İnceleme”

- Khan, M. S. ve Knight, M. D. (1981). *Stabilization Programs in Developing Countries: A Formal Framework*, IMF Staff Papers, 1-53.
- Leiderman, L. (1984). On the Monetary-Macro Dynamics of Colombia and Mexico, *Journal of Development Economics*, 14, 183–201.
- Memiş, H. (2005). Türkiyede uygulanan Uluslararası Para Fonu (IMF) *Destekli İstikrar Programlarının Tarım Sektörüne Etkileri*, Yayınlanmış Doktora Tezi.
- Miller, S. M. (1991). Money Dynamics: An Application of Cointegration and Error-Correction Modeling. *Journal of Money, Credit and Banking*, 23, 1-139.
- Narayan, P. N. (2005). The Saving and Investment Nexus for China: Evidence From Cointegration Tests, *Applied Economics*, 37(17), 1979-1990, DOI: 10.1080/00036840500278103
- Nashashibi, K. (1980). *A Supply Framework for Exchange Reform in Developing Countries: The Experience of Sudan*, *Staff Papers*, 27, 24-79.
- Pesaran, M. H. ve Pesaran, B. (1997), Working with Microfit 4.0: Interactive Econometric Analysis, <http://www.oup.com/OxfordUniversityPress>.
- Pesaran, M. H., Shin, Y. ve Smith, R. J. (2001). Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships, *Journal of Applied Econometrics*, 16 (3), 289-326.
- Raymond, W. ve Goldsmith (1969). *Financial Structure and Development*, Yale University Press.
- Sancar, C. (2010). Finansal Serbestleşme Sonrasında Latin Amerika, Meksika, Güneydoğu Asya ve Türkiye’de Yaşanan Krizler, Nedenleri ve Uygulanan IMF Tipi İstikrar Programlarının Sonuçları. Nobel Yayıncılık.
- Thomas, R.L. (1997). *Modern Econometrics an Introduction*. Addison Wesley Longman.
- Topallı, N. (2006). Kriz Sonrası Uygulanan IMF Tipi İstikrar Programları ve Ekonomik Etkileri: Güneydoğu Asya ve Türkiye Örneği. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 2006(2), 143-156.
- Üçgöz, S. (2005). IMF İstikrar Programları ve Ekonomik Etkileri: Latin Amerika ve Türkiye Uygulamalarının Karşılaştırılması, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Vreeland, J. R. (2006). IMF Program Compliance: Aggregate Index versus Policy Specific Research Strategies, *The Review of International Organisation*, 1(4), 359-378.
- Yılancı, V. ve Özcan, B. (2010), Yapısal Kırımlar Altında Türkiye için Savunma Harcamaları ile GSMH Arasındaki İlişkinin Analizi, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11(1), 21-33.

Teknostresin Çalışanların Motivasyonu ve Verimliliği Üzerindeki Etkisi*

Feray KIRMANOĞLU**

Derya ÖZTÜRK***

Özet

Günümüzde teknoloji çok hızlı bir süreçle değişim gösterirken, iş yapış şekli, iş tanımlarını ve kurum çalışanlarının beklentilerini farklı bir boyuta taşımaktadır. Bu süreçte kamu kurum ve kuruluşları, iş süreçlerine son teknoloji uyumlu uygulama ve araçlar dahil etmektedirler. Teknoloji genellikle verimliliği artıran ve çalışmayı kolaylaştıran gerekli bir kaynak durumundadır. Bununla birlikte teknolojinin kullanımına bağlı olarak ortaya çıkan teknostres, çalışanlar üzerinde olumsuz etkilere neden olabilmektedir. Bu çalışmanın amacı, günümüzün gelişen teknolojisinde çalışanların etkisinde kaldıkları teknostresin çalışan motivasyonu ve verimliliği üzerindeki etkisinin incelenmesidir. Bu amaçla, Ordu Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) İl ve İlçe Müdürlüklerinde (Altınordu, Ünye, Fatsa, Gököy) çalışan 147 personele yüz yüze anket uygulanmıştır. Araştırmada; keşfedici faktör analizi, kolerasyon ve regresyon analizlerinden yararlanılmıştır. Araştırma sonucunda, teknostresin çalışanların motivasyonu üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmazken çalışanların verimliliği üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca, motivasyonun çalışanların verimliliğini artıran kritik bir unsur olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Teknostres, Motivasyon, Verimlilik

The Effect of Technostress on Employee Motivation and Productivity

Abstract

Today, while technology is changing at a very fast pace, it brings the way of doing business, job descriptions and the expectations of the employees of the organization to a different dimension. In this process, public institutions and organizations include state-of-the-art applications and tools in their business processes. Technology is generally a necessary resource that increases efficiency and facilitates work. However, technostress that arises due to the use of technology can cause negative effects on employees. The purpose of this study is to examine the impact of technostress on employee motivation and productivity in today's developing technology. For this purpose, a face-to-face survey was applied to 147 employees working in Ordu Social Security Institution (SSI) Provincial and District Directorates (Altınordu, Ünye, Fatsa, Gököy). Exploratory factor analysis, correlation and regression analyses were utilized in the study. As a result of the research, it was observed that technostress has no significant effect on employee motivation, while it has a significant effect on employee productivity. In addition, it has been determined that motivation is a critical factor that increases employee productivity.

Keywords: Technostress, Motivation, Productivity

* Bu çalışma Doç. Dr. Derya ÖZTÜRK danışmanlığında hazırlanan ve 17.11.2023 tarihinde savunulan "Teknostresin Çalışan Motivasyonu ve Verimliliğine Etkisi: Ordu İli Sosyal Güvenlik Kurumu Çalışanları Üzerine Bir Araştırma" başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır (Yüksek Lisans Tezi, Ordu Üniversitesi, Ordu, Türkiye, 2023).

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Ordu, Türkiye, feraykirmanoglu@gmail.com, ORCID: 0009-0009-2900-7883

*** Doç. Dr., Ordu Üniversitesi, Ünye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Ordu, Türkiye, deryaozturk@odu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5287-6600

1. Giriş

Teknolojinin hızla gelişmesiyle birlikte, değişimin kaçınılmaz olduğu günümüzde işletmelerin başarısı, değişen ve evrilen çevresel koşullara uyum sağlamakla mümkün olmaktadır (Öztürk ve Onurlubaş, 2018). Küreselleşen dünyamızda bilişim teknolojilerinin gelişmesiyle gerek iş hayatımızda gerekse de özel yaşantımızda teknolojiyi en üst düzeyde kullanma alışkanlığımız vazgeçilemez bir bağımlılığımız olmuştur. İş süreçlerimizin teknoloji desteği ile daha hızlı ve daha kolay ilerlemesinden dolayıdır ki, bilişim teknolojileri alanındaki değişim ve gelişmelerin her geçen gün daha fazla takip edilmesi gerekmektedir. Globalleşen ve sürekli yenilenen rekabet ortamında işletmelerin ürün ve hizmet kalitelerini üst seviyelere çıkarabilmek, verimliliklerini artırabilmek ve maliyetlerini olabildiğince aşağıya çekebilmek istemeleri; işletmeleri ileri teknoloji sistemlerini her daim kullanmaya mecbur bırakmaktadır. Bu teknolojiler işletmenin mevcut üretim metotlarında ve yönetim sistemlerinde değişikliğe yol açarak geleneksel sistemlere göre verimlilik, kalite ve üretkenlik gibi ölçütlerde iyileştirmeler yapabilmektedir (Öztürk ve Kasko Arıcı, 2017). Bu sebeptendir ki, özellikle de son zamanlarda işletmeler, iş süreçlerini yönetirken büyük ölçüde teknolojiye faydalanmaya çalışırken teknoloji ile iş süreçlerini bir bütün haline getirmişlerdir. Her geçen gün gelişerek ve değişerek vazgeçilemez hale gelen ve önemliliğini pekiştiren teknoloji dünyası, işletmelerin iş yapış şekillerini, iş tanımlarını ve işletme çalışanlarının beklentilerini farklı bir boyuta taşımaktadır. Bu süreçte işletmeler, iş süreçlerini en iyi şekilde geliştirebilmek için son teknoloji ile uyumlu programlar ve araç gereçleri işletme kullanımına dahil etmektedirler. Buradan da anlaşılacağı üzere teknolojiyi takip etmek ve teknolojiyi günlük iş sürecinde kullanmak işletme verimliliğini artıran ve işletme içi çalışmayı kolaylaştıran gerekli bir kaynak durumundadır.

İşletmelerin ilk ve en önemli amaçlarından biri olan ayakta kalabilmek ve büyüyebilmek için ve rekabet ortamında geride kalmamak için teknoloji

kullanımını en az rakip işletmeler kadar yakından takip etmeleri gerekmektedir. Bu sebeptendir ki işverenler ve yöneticiler, çalışanların bu değişimlere ayak uydurmalarını istemekte ve çalışan performanslarının yüksek düzeyde olmasını beklemektedir. Bu yüksek beklentiler ise çalışanlarda stres faktörünü oluşturmaktadır. Belirli bir isteğin karşılanmadığı durumlarda bilişsel tepki (Tarafdar vd., 2007) olarak karşımıza çıkan stresin, bireylerin refah ve sağlıkları üzerinde olumsuz etkileri bulunmaktadır. Gerginlik olarak da bilinen stres, bireyin performans ve motivasyonunu olumsuz etkilemektedir (Shahsavarani vd., 2015). Stres, iş yaşamında motivasyon düşüklüğüne neden olmakta, bireylerde işe gitmeme isteği oluşturmakta, hatta işten ayrılma gibi sonuçlar doğurmaktadır (Mosadeghrad ve Rosenberg, 2011). Kişilerin teknolojiye kaynaklı olarak yaşadıkları stres ve bu stresin sonucunda vermiş oldukları psikolojik tepkiler (kaygı, korku, endişe, öfke, tedirginlik vb.) teknostres olarak tanımlanmaktadır (Weil ve Rosen, 1997).

Teknolojik adaptasyon sürecinin eski yöntemlere göre daha pratik ve basit olacağı düşüncesindeki çalışanlar aslında teknolojik çağın getirdiği teknostrese maruz kalmaktadırlar. Stres altında işe motive olamayan kişi, yaptığı işe tamamen kendini veremeyecek ve kaliteli ürünler ortaya çıkaramayacaktır. Diğer bir ifadeyle çalışanlarda ortaya çıkan motivasyon düşüklüğü çalışanların verimliliğini de düşürecektir. Bu durum da işletmenin verimliliğini olumsuz yönde etkileyecek olumsuz sonuçlara neden olabilecektir. İşyeri yöneticileri çalışanlarının verimliliğini artırabilmek için gerekli çalışmalar yaparak stresi ortaya çıkaran kaynağın sebebini, stres kaynağının nasıl ve ne şekilde azaltılabileceğini ve işletme başarısı için önem taşıyan motivasyon araçlarının neler olduğunun tespit ve analizini iyi yapmalıdırlar. Bu bağlamda çalışmada, Ordu SGK İl ve İlçe Müdürlüklerinde çalışan personelin çalıştıkları ortamda maruz kaldıkları teknostresin, motivasyonları ve verimlilikleri üzerinde etkisinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Literatür taramasında teknostres ve motivasyon, teknostres ve verimlilik,

KIRMANOĞLU, F. ve ÖZTÜRK, D. “Teknostresin Çalışanların Motivasyonu ve Verimliliği Üzerindeki Etkisi”

motivasyon ve verimlilik kavramları arasındaki ilişkileri inceleyen az sayıda çalışma bulunmasına rağmen teknostres, motivasyon ve verimlilik kavramları arasındaki ilişkiyi inceleyen bir çalışmaya rastlanılmamış olmasından dolayı bu çalışmanın ilgili literatüre katkı sunacağı düşünülmektedir.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Teknostres Kavramı

Teknoloji, en temel anlamıyla, bir örgütün girdilerini çıktılara dönüştürmek ve çevresine vermek üzere kullandığı süreçlerdir (Öztürk, 2019). Teknolojinin hızla gelişmesi, iletişim ve bilgi teknolojilerindeki gelişmeler tüketicilerin taleplerini zamanla değiştirmiştir (Onurlubaş ve Yılmaz, 2016). Teknoloji günlük yaşantımızda önemli bir rol oynamış ve giderek hayatımızın vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir. Hayatın bu kadar çok teknolojiye bağlı olması bireylerin teknolojiyi daha yakından takip etmelerini ve teknolojiye ayak uydurmalarını gerekli kılmıştır. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin günden güne gelişip değişmesi çalışanların işyerinde yapması gereken görevlerini daha karmaşık hale getirmekte ve bu durum da bireylerde korku ve endişe hissine neden olmaktadır (Çetin ve Bülbül, 2017).

Brod (1984) teknostresi, yeni bilgisayar teknolojileriyle sağlıklı bir şekilde başa çıkamamanın neden olduğu modern bir uyum hastalığı şeklinde tanımlamaktadır. Öğrenememenin getirdiği baskının yanı sıra aşırı çalışma sonucu makineleşmeye dönüşen bir süreç teknostresi doğurmaktadır. Teknostres bilgisayarı yoğun olarak kullanan işyerlerinde bazı bireylerde görülen zihinsel ve fizyolojik uyarılmalar (Arnetz ve Wiholm, 1997:36). Genel olarak teknostrese; yeterli teknoloji eğitiminin olmaması, teknolojik gelişme hızı ile iş hayatı ve yapılan işin niteliğindeki baskıların sebep olduğu söylenebilir. Teknostresin beş boyutu; tekno aşırı yük, tekno işgal, tekno karmaşıklık, tekno iş güvencesizlik ve tekno belirsizlik unsurlarından oluşmaktadır (Taraftar vd., 2011:117). Teknostresin çalışanlar üzerinde

fiziksel, psikolojik, duygusal ve davranışsal etkileri görülmektedir (Yıldırım, 2021:25).

2.2. Motivasyon Kavramı

Motivasyon, çalışanları belirli bir amaç veya hedef doğrultusunda harekete geçiren gücü ifade etmektedir (Küçük, 2007). Farklı bir ifadeyle, çalışanın işletme içerisindeki verimliliğini ifade eden iç ve dış enerji güçlerinin toplamını ifade etmektedir (Özbozkurt, 2019a). Yönetim biliminin merkezinde yer alan motivasyon yöneticiler tarafından çalışan performansının ayrılmaz bir parçası olarak değerlendirilmektedir (Steers vd., 2004:379). Çalışanların motivasyonları üzerinde yöneticilerin bilgi, beceri, yetenek ve tecrübeleri kritik bir öneme sahiptir. Çalışan performansının artırılmasında, yöneticilerin çalışanlarını iyi tanıması ve çalışanları ile iyi ilişkiler kurması gerekmektedir. Bu nedenle farklı kişilik özelliklerine sahip çalışanların motive edilebilmesi için motivasyon araçlarının bireyselleştirilmesi gerekmektedir. Çalışanların beklenti ve hedefleri ile örgütün amaç ve hedefleri dikkate alınarak en uygun motivasyon yöntemleri kullanılmalıdır (Çiçek, 2005:8). Örgütün etkin olabilmesi örgüt üyelerinin yüksek motivasyona sahip olmalarıyla yakından ilişkilidir. Çalışanların görevlerinin etkin bir şekilde yerine getirilmesinde motivasyon, çalışma isteğinin yaratılması, geliştirilmesi ve sürdürülmesi rolünü üstlenmektedir (Şimşek vd., 2007:129).

Motivasyon türleri; içsel ve dışsal motivasyon olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. İçsel motivasyon, bireyin bir faaliyeti yaparken doğal bir şekilde doyum elde ettiği için yapması şeklinde ifade edilmektedir (Aslan ve Doğan 2020:293). Kişinin işyerinde içsel motivasyonuna etki eden faktörler (Ertan, 2008); çalışan için işin önemi, yapılan işin merak uyandırıcı olması, işe katılım, sorumluluk, işte bağımsızlık, çeşitlilik, yaratıcılık ve geri bildirimdir. Bireyi motivasyona yöneltten etken veya etkenlerin nedeni çevresel kaynaklarsa bu motivasyon türüne dışsal motivasyon denir (Yılmaz, 2021). Dışsal motivasyon araçları; örgütsel motivasyon ve sosyal motivasyon olarak iki boyutta

KIRMANOĞLU, F. ve ÖZTÜRK, D. “Teknostresin Çalışanların Motivasyonu ve Verimliliği Üzerindeki Etkisi”

gruplandırılır. Örgütsel motivasyon boyutu; çalışan performansını arttırmak için sunulan ücrette adalet, yükselme olanakları ve iş dağılımının adaletsizliği gibi etmenlerdir. Sosyal motivasyon boyutu ise; arkadaş edinmek, iş arkadaşlarının ve üst idari amirin desteği, arkadaşlar arasında kabul görmek, arkadaşlar arası ilişkiler olarak belirtilir (Mottaz, 1985:366). Dışsal motivasyon araçları; çalışma koşulları, ücretlendirme, şirketin imajı, iş güvencesi, terfi, sosyal ortam ve statü sembolleri şeklinde sıralanabilir (Ertan, 2008).

2.3. Verimlilik Kavramı

Verimlilik; üretim için kullanılan malzeme, teçhizatlar, emek, sermaye vb. kaynakların, üretim sonrasında ortaya çıkan ürünle olan ilişkisini ifade etmektedir ve çıktının girdiye bölünmesi ile elde edilir (Kayar, 2012:35). Genel olarak örgütün başarısını ifade eden verimlilik, işgücü açısından toplam üretimin işgücüne bölünmesiyle elde edilir (Üstün, 1997:56). Verimlilik ölçümü, bu araştırmanın da örneklemini oluşturan SGK gibi kamusal hizmet sunumu yapan birimlerde kamu yararını ötelemeden verimli çalışabilmeleri açısından karmaşık olabilmektedir. Kamunun verimliliği, tüm paydaşlar, mevcut sosyal ve ekonomik durum göz önünde bulundurularak kaynaklar doğru zaman ve amaçlar için kullanılırsa gerçekleştirilebilir (Polat ve Akçakaya, 2022:265). Özel sektör için geliştirilen ölçme teknikleri kullanılsa da kamuda zarar olarak görünen bir unsurun toplumsal katkısının varlığı ölçümü hala güçleştirmeye devam etmektedir (Candan, 2007). Etkililik kavramının kamunun sosyal verimliliğiyle örtüşmesi, verimin ölçülmesinde oldukça önem arz etmektedir. Nihai amacın sosyal fayda sağlamak olması, bu kavramı öne çıkarmaktadır. Kamunun verimlilik konusundaki yaklaşımları genel olarak ekonomik, siyasal ve sosyal duruma göre şekillenmektedir (Özdemir, 2010:145).

Verimlilik, işletmelerin ürün kalite ve miktar olarak artışına, toplamda oluşacak maliyetlerin azalmasına, işletmenin içinde bulunduğu piyasadaki rekabet üstünlüğünün artmasına

imkân sağlayacaktır. İşletmenin rekabet gücünün ve verimliliğinin yükselmesi çalışanlara işletme tarafından sunulacak imkanların iyileştirilmesini de sağlayacaktır. Bu gelişmeler çalışanların işlerine olan bağlılığını artırırken iş kayıplarında da azalmayı sağlayacaktır. Verimliliğin düşmesi durumunda ise işletmelerde kaynakların doğru bir şekilde kullanılamaması sonucu israf olması, üretim maliyetlerinin yükselmesi, işletmenin pazar payının ve rekabet edebilme gücünün kaybedilmesi, çalışanların grev yapmaları ve üretim kayıplarının ortaya çıkmasına neden olabilecektir (Kayar, 2012:45). İşletmelerde verimlilik artışı için, girdilerin kalite ve randımanın artırılması gereklidir. İş görenlere iç ve dış eğitimler verilerek, beceri ve yetenekleri artırılabilir. İşgücü verimliliği, belirli bir dönemde mevcut işgücünün üretim miktarında sağlamış olduğu artışın, dönem başındaki toplam üretime oranlanmasıyla hesaplanabilmektedir (Öztürk, 2019:247). İş gücündeki verimlilik artışı, üretim aksamalarına neden olan bireysel hataları minimum düzeye düşürecektir. Bu da toplam verimliliğe katkı sağlayacaktır. Üretimde kullanılan makine, teçhizat ve hammaddelerin kalitesinin artırılması, bunların en uygun şekilde sevk ve idare edilmesi, üretim kapasitesinin artmasına, böylelikle işletmenin veriminin artmasına etki edecektir (İştar, 2012:12). Çalışanların verimliliğine etki eden üç temel faktör bulunmaktadır. Bunlar; ekonomik, fiziki ve psiko-sosyal faktörlerdir (Doğrular, 2019:76). Ekonomik faktörler; çalışanların motivasyonlarını artırmak amacıyla kullanılan ve çalışanların ekonomik gelirlerinin artmasını sağlayan uygulamalardır. Ücret artışları, çalışma performansına dayalı ödeme sistemleri, ödüller ve kar paylaşımı bu uygulamalara örnek olarak verilebilir. Fiziki faktörler; çalışma ortamındaki iyileştirmeler yoluyla verimlilik artışını sağlamaya yönelik uygulamalardır. Çalışılan yerin temizliği, aydınlık olması gibi fiziksel unsurların yanında çalışanları psikolojik olarak uyaran ve motive eden, çalışanlara karşı yöneticilerin tutum ve davranışları da bu uygulamalar içerisine girmektedir. Son olarak psiko-sosyal faktörler, çalışanların makineden

KIRMANOĞLU, F. ve ÖZTÜRK, D. “Teknostresin Çalışanların Motivasyonu ve Verimliliği Üzerindeki Etkisi”

farklı olarak kendilerini düşünce ve sosyal çevreleri olan bireyler olarak görüp, bu bağlamda verimlilik artışına katkı sağlayan durumlardır. Çalışanların içselleştirebileceği bir örgüt kültürüne sahip olmak, bireysel alanlarına saygı, kariyer imkanlarının genişletilmesi, kalifikasyonlarını geliştirmelerine yönelik eğitsel faaliyetler vb. uygulamalar verimlilik artışı üzerinde etkili olabilir.

2.4. Teknostres, Motivasyon ve Verimlilik Arasındaki İlişkiler

Günümüz şartlarında, kamu ya da özel sektör işletmelerinin daha verimli ve daha etkin olabilmeleri için teknoloji alanındaki değişim ve gelişmelere ayak uydurabilmeleri bir zorunluluk haline gelmiştir. Teknoloji dünyasındaki uçsuz bucaksız gelişmeler ve değişimler tüm sektörlerdeki iş akışlarını kolaylaştırırken, bu işleri yapacak olan iş görenler için ise bir baskı ve stres unsuru olmuştur. Bu değişim ve gelişime ayak uydurmak mecburiyetinde kalan bireylerin, değişim ve gelişime adapte olamama, teknolojiye ayak uyduramama, daha fazla ve daha yeni işler yüklenememe, işbaşında oluşacak teknik problemleri çözümleyememe, kendilerinde eksiklik hissetme ve güvensizlik algısı, gidisattaki belirsizlik duygu ve düşüncesine kapılmak vb. sebeplere bağlı olarak kendilerini yoğun stres altında hissetmelerine neden olmuştur. Bu teknolojik değişim ve gelişime uyum sorunu yaşayan çalışanlarda stres çeşidi olarak teknostres ortaya çıkmıştır. Verimlilik kavramı gerek kamu sektöründe gerekse özel sektörde rekabet avantajının sağlanabilmesi için kritik bir unsurdur (Wei ve Taormina, 2011). Başka bir ifade ile iş performansının geliştirilmesinin, işletmeler için önemli olmasının nedeni performansı yüksek çalışanların, işletmelerin genel verimliliğini etkileyebilmesidir (Hanaysha, 2016). Çalışanlar görevlerini yerini getirirken performans düşüklüğü nedeniyle, işe odaklanamama, işte hatalar yapma, işyerinin değişimini isteme, işten ayrılmak isteme gibi davranış biçimleri sergileyebilirler (Park ve Shao, 2016).

Literatür taraması yapıldığında, teknostres kavramı ile ilgili yapılmış olan ulusal ve uluslararası çalışmalara aşağıda yer verilmiştir;

Tarafdar vd., (2007) yeni bir kavram olarak ortaya çıkan teknostres ile rol stresi arasındaki ilişkiyi kavramsal olarak açıklayarak ampirik olarak doğrulamaya çalışmış ve teknostresin beş boyutu (tekno aşırı yük, karmaşıklık, istila, güvensizlik ve belirsizlik) olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca çalışmada teknostres ile verimlilik arasında ters ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Alam (2016) çalışmasında, havacılık sektöründe faaliyet gösteren işletme çalışanlarının verimlilikleri üzerinde teknostresin etkilerini incelemiştir. Belirsizlik, karmaşıklık ve aşırı rol yüklemenin teknostres boyutları olarak belirlendiği bu çalışma 203 çalışan üzerinde gerçekleştirilmiştir. Yapılan analiz sonucunda ise teknostresin çalışanların verimlilikleri üzerinde olumsuz etkileri olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Özbozkurt (2019b) çalışmasında, teknostres ve verimlilik arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla Mersin ilinde faaliyet gösteren dört farklı firmada toplam 300 çalışan ile anket uygulaması gerçekleştirmiştir. Araştırma sonucunda teknostres ile verimlilik arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Erer (2021), teknostresin banka çalışanları üzerindeki etkisini incelemiştir. Araştırmada ölçüt örnekleme tekniği kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan veriler bireysel ve odak görüşme yöntemiyle elde edilmiştir. Analiz sonucuna göre; teknostresin nedenleri tekno karmaşıklık, belirsizlik, aşırı yükleme ve diğer nedenler olarak tespit edilmiştir. Akman ve Durgun (2022) çalışmalarında, öğretmenlerin motivasyon ile teknostres düzeylerini ve motivasyon ile teknostres arasındaki ilişkileri ortaya koymaya çalışmışlardır. Çalışmanın örnekleme 2021-2022 güz döneminde İstanbul Sancaktepe ilçesindeki orta öğretim kurumlarındaki 455 öğretmenden oluşmaktadır. Çalışmada ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Analiz sonucuna göre; motivasyon ve teknostres arasında negatif yönlü ve zayıf düzeyde bir ilişki tespit edilmiştir. Saraçel vd. (2015)'nin çalışmasında ise stresin motivasyonu olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir. Yapılan birçok çalışmada stres ile motivasyon arasında

KIRMANOĞLU, F. ve ÖZTÜRK, D. “Teknostresin Çalışanların Motivasyonu ve Verimliliği Üzerindeki Etkisi”

negatif yönlü bir ilişki ortaya çıksa da bu çalışmada ise pozitif yönde bir etkisi olduğu belirtilmektedir. Çalışan üzerindeki stresin artması ile çalışan motivasyonun daha da artmasının nedenlerini; çalışanların yüksek başarı arzusu ve çabası, bu başarı sonucunda da çalışanın ödüllendirileceği beklentisi söylenebilir. Olumlu stres kaynaklarının ya da yöneticilerin strese neden olan faktörleri tespit edip bu faktörleri stres ortamında iyi yönetebilmesinin motivasyonu artıracığı ve bireysel performansı olumlu etkileyeceği düşünülmektedir.

3. Metodoloji

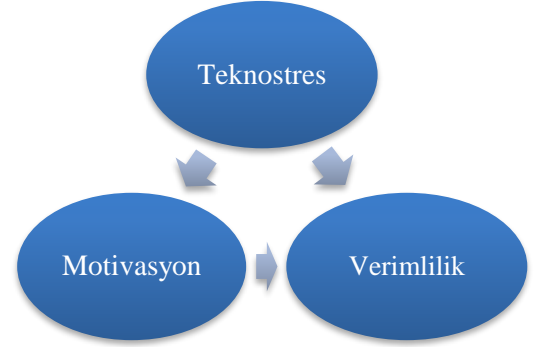
Bu bölümde araştırmanın evreni ve örnekleme, araştırmanın modeline ve hipotezlerine, verilerin toplanması ve analizine ait bilgilere yer verilmiştir.

3.1. Araştırmanın Evreni ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Ordu SGK İl ve İlçe Müdürlüklerinde (Altınordu, Fatsa, Ünye ve Gököy) görev yapmakta olan 223 kurum personeli oluşturmaktadır. Bu personelin 42’si işçi ve 181’i memur statüsünde görev yapmaktadır. Araştırmada evrenin tamamına ulaşılmak istenmiş ancak anket uygulaması yapıldığı tarihlerde çalışanların izinli veya raporlu olması ya da çalışmaya katılmak istememesi gibi nedenlerden dolayı toplamda 147 personele ulaşılarak 15.07.2022- 30.08.2022 tarihleri arasında yüz yüze anket çalışması gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda araştırmanın örneklemini, kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak ulaşılan 147 personel oluşturmaktadır.

3.2. Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Teknostresin motivasyon ve verimlilik üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla oluşturulan araştırmanın modeli (Şekil 1) ve hipotezler aşağıda sunulmuştur.

Şekil 1. Araştırma modeli

Araştırma için geliştirilen hipotezler aşağıda belirtilmiştir.

Hipotez 1: Teknostresin çalışanların motivasyonu üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

Hipotez 2: Teknostresin çalışanların verimliliği üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

Hipotez 3: Motivasyonun çalışanların verimliliği üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

3.3. Verilerin Toplanması ve Analizi

Çalışmada kullanılan anket formu dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde ankete katılanların demografik özelliklerine ilişkin bilgiler yer alırken ikinci bölümde teknostres ile ilgili 16 madde, üçüncü bölümde motivasyonla ilgili 24 madde ve dördüncü bölümde ise verimlilik ile ilgili 14 maddeden oluşan ifadeler yer almaktadır. Teknostres ile ilgili düşüncelerini ölçmek amacıyla, Çetin ve Bülbül (2017), Qiu (2013), Şahan (2021) ve Alam (2016) çalışmalarından yararlanılmıştır. Motivasyon düzeylerini ölçmek amacıyla, Mottaz’ın (1985) geliştirdiği iki boyutlu motivasyon ölçeği kullanılmıştır. Ölçeğe ait ifadeler Saracel vd., (2015) çalışmasından alınmıştır. Verimlilik düzeylerini ölçmek amacıyla, Alam (2016) ve İlseven’in (2019) çalışmalarından yararlanılmıştır. Çalışmada 5’li Likert tipi derecelendirme ölçeği kullanılmıştır (5: Kesinlikle katılıyorum; 1: Kesinlikle katılmıyorum). Verilerin analizinde, SPSS 25.0 paket programı kullanılmıştır. Araştırmada; frekans ve yüzde dağılımı, normallik testi, güvenilirlik (Cronbach’s Alfa), faktör analizi, regresyon ve korelasyon testleri yapılmıştır.

KIRMANOĞLU, F. ve ÖZTÜRK, D. “Teknostresin Çalışanların Motivasyonu ve Verimliliği Üzerindeki Etkisi”

Çalışmanın uygulanabilmesi için Ordu Üniversitesi Etik Komisyonu’ndan etik kurul izni (15/09/2021; E-66417432-050.01.04-0639859 sayılı yazı) alınmıştır.

Özdamar (1999)’a göre; Cronbach Alpha değerinin 0,80-0,90 arasında olması ölçeğin yüksek düzeyde güvenilir, 0,90-1,00 arasında olması ise ölçeğin çok yüksek düzeyde güvenilir olduğunu göstermektedir (Özdamar, 1999). Bu araştırmada; teknostres ölçeğinin güvenilirlik katsayısı 0,81 olarak yüksek düzeyde güvenilir, motivasyon ölçeğinin güvenilirlik katsayısı 0,84 olarak yüksek düzeyde güvenilir ve verimlilik ölçeğinin güvenilirlik katsayısı ise 0,93 olarak çok yüksek düzeyde güvenilir bulunmuştur.

4. Araştırmanın Bulguları

Bu bölümde araştırmaya katılan katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin bulgulara, teknostres, motivasyon ve verimlilik ölçeklerine ilişkin analiz bulgularına yer verilmiştir.

4.1. Demografik Bulgular

Araştırmaya katılan katılımcıların demografik özelliklerini ortaya koymak amacıyla yapılan frekans ve yüzde dağılım hesaplamaları Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Değişkenler	Frekans (n)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Erkek	99 67,35
	Kadın	48 32,65
	Toplam	147 100,00
Medeni Durum	Evli	123 83,67
	Bekar	24 16,33
	Toplam	147 100,00
Yaş	20-30	38 25,85
	31-40	55 37,41
	41-50	24 16,33
	51-60	29 19,73
	61 ve üzeri	1 0,68
	Toplam	147 100,00
Kurumdaki Görevi	İşçi, Temizlikçi	18 12,24
	Memur	45 30,61
	VHKİ	49 33,33
	Şef	13 8,84
	Müdür Yrd.	6 4,08
	Müdür	1 0,68
	Avukat	6 4,08
	Denetmen Yrd.	9 6,12
Toplam	147 100,00	
Eğitim Düzeyi	Lise	30 20,41

MYO	7	4,76
Lisans	103	70,07
Yüksek lisans	7	4,76
Toplam	147	100,00
İşyeri Kıdemi	0-5	16 10,88
	6-10	70 47,62
	11-15	16 10,88
	16 ve üzeri	45 30,61
	Toplam	147

Araştırmaya katılanların %67,35’inin erkek, %83,67’inin evli, %33,33’ünün VHKİ, %37,41’inin 31,40 yaş aralığında, %70,07’sinin lisans mezunu ve %47,62’sinin 6-10 yıl arasında iş tecrübesine sahip olduğu görülmektedir (Tablo 1).

4.2. Keşfedici Faktör Analizi

Teknostres ölçeğinin faktör yapılarını ortaya koymak ve ölçeğin geçerliliğini sınamak amacıyla keşfedici faktör analizi yapılmıştır. Maximum Likelihood ve Direct Oblimin faktör rotasyon yöntemleri kullanılmıştır. İlk faktör analizi sonucunda, öz değeri 1’den büyük 4 faktörün oluştuğu, KMO değerinin 0,75 ve Bartlett’s değerinin de anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Ancak ölçekte yer alan **Tekno Aşırı Yükleme 5** kodlu maddenin faktör yük değeri 0,50’nin altında çıktığından bu madde ölçekten çıkarılmış ve analiz tekrarlanmıştır. Yapılan ikinci faktör analizi sonucunda öz değeri 1’den büyük 4 faktörün oluştuğu, KMO değerinin 0,75 ve Bartlett’s değerinin anlamlı olduğu görülmüştür. Ancak ölçekte yer alan **Tekno Belirsizlik 1** kodlu maddenin birden fazla faktöre yüklendiği gözlemlendiği için ölçekten çıkarılmış ve tekrar faktör analizi yapılmıştır. Yapılan üçüncü faktör analizi sonucunda öz değeri 1’den büyük 4 faktörün oluştuğu, KMO değerinin 0,73 ve Bartlett’s değerinin anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Bu analizde de **Tekno Aşırı Yükleme 4** kodlu ölçek maddesi hiçbir faktöre yüklenmediği için ölçekten çıkarılmış ve faktör analizi yenilenmiştir. Yapılan son faktör analizinde ölçekteki maddelerin faktör yük değerlerinin 0,50’nin üzerinde olduğu, KMO değerinin 0,70 ve Bartlett’s değerinin de anlamlı olduğu görülmektedir. Faktör analizi sonucunda Teknostres ölçeğinde kalan 13 soru 4 faktöre dağılmıştır. Bu faktörlerin toplam varyansı

KIRMANOĞLU, F. ve ÖZTÜRK, D. “Teknostresin Çalışanların Motivasyonu ve Verimliliği Üzerindeki Etkisi”

açıklama oranları sırasıyla; %18,98 tekno aşırı yüklenme, %16,68 tekno karmaşıklık, %16,24 tekno belirsizlik ve %15,15 tekno rol aşırı yüklemidir (Tablo 2).

Tablo 2. Teknostres Ölçeği Keşfedici Faktör Analizi

Teknostres Ölçeği Faktörler ve İfadeler	Faktör 1	Faktör 2	Faktör 3	Faktör 4	Cronbach Alpha
Tekno Rol Aşırı Yüklenme 1	,687				,746
Tekno Rol Aşırı Yüklenme 2	,754				
Tekno Rol Aşırı Yüklenme 3	,650				
Tekno Rol Aşırı Yüklenme 4	,848				
Tekno Karmaşıklık 1		,847			,750
Tekno Karmaşıklık 2		,796			
Tekno Karmaşıklık 3		,728			
Tekno Aşırı Yüklenme 1			,828		,786
Tekno Aşırı Yüklenme 2			,890		
Tekno Aşırı Yüklenme 3			,727		
Tekno Belirsizlik 2				,816	,723
Tekno Belirsizlik 3				,775	
Tekno Belirsizlik 4				,765	
KMO Örneklem Yeterliliği					
Cronbach Alpha					,810
Bartlett's Küresellik Testi Chi-Square değeri					644,618
Sd (Serbestlik Derecesi)					78
P değeri					,000

Motivasyon ölçeğine yapılan faktör analizi sonuçlarına göre, ölçekte bulunan 12 maddenin tamamının 4 faktörde toplandığı ve bu faktörlerin sırasıyla toplam %18,32'sini açıklayan dışsal faktörler, %25,20'sini açıklayan içsel faktörler, %11,52'sini açıklayan beklenti ve %5,75'ini açıklayan işyeri bağlılığı olduğu tespit edilmiştir.

Ölçeğin KMO değeri 0,76 ve Bartlett's değeri de anlamlı bulunmuştur (Tablo 3).

Tablo 3. Motivasyon Ölçeği Keşfedici Faktör Analizi

Motivasyon Ölçeği Faktörler ve İfadeler	Faktör 1	Faktör 2	Faktör 3	Faktör 4	Cronbach Alpha
Motivasyon 10	,539				,760
Motivasyon 11	,991				
Motivasyon 13	,769				
Motivasyon 1		,819			,790
Motivasyon 2		,873			
Motivasyon 3		,686			
Motivasyon 15			,598		,760
Motivasyon 17			,729		
Motivasyon 18			,782		
Motivasyon 6				,787	,720
Motivasyon 7				,766	
Motivasyon 8				,598	
KMO Örneklem Yeterliliği					,764
Cronbach Alpha					,840
Bartlett's Küresellik Testi Chi-Square değeri					729,989
Sd (Serbestlik Derecesi)					66
P değeri					,000

Verimlilik ölçeğine yapılan faktör analizi sonuçlarına göre, ölçekte bulunan 14 maddenin tamamının 2 faktörde toplandığı ve bu faktörlerin sırasıyla toplam %34,27'sini açıklayan teknolojik özgüven faktörü, %31,18'ini açıklayan teknolojik yeterlilik faktörü olduğu tespit edilmiştir. Ölçeğin KMO değeri 0,90 ve Bartlett's değeri de anlamlı bulunmuştur (Tablo 4).

Tablo 4. Verimlilik Ölçeği Keşfedici Faktör Analizi

Verimlilik Faktörleri ve İfadeler	Ölçeği	Faktör 1	Faktör 2	Cronbach Alpha
Verimlilik 1	Faktör 1 Teknolojik Özgüven	,787		,730
Verimlilik 2		,702		
Verimlilik 4		,637		
Verimlilik 5		,739		
Verimlilik 6		,728		
Verimlilik 7		,728		
Verimlilik 8		,738		
Verimlilik 9		,765		
Verimlilik 3		Faktör 2 Teknolojik Yeterlilik		
Verimlilik 10			,666	
Verimlilik 11			,630	
Verimlilik 12			,874	
Verimlilik 13			,898	
Verimlilik 14			,872	
KMO Örnekleme Yeterliliği				,904
Cronbach Alpha				,930
Bartlett's Küresellik Testi Chi-Square değeri				1460,082
Sd (Serbestlik Derecesi)				91
P değeri				,000

Araştırmada kullanılan verilerin normal dağılım gösterip göstermediğini test etmek için çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) değerlerine bakılmıştır. Tablo 5 incelendiğinde verilerin çarpıklık ve basıklık değerleri -3 ve +3 (Shao, 2002) arasında bulunduğu normal dağılıma uyduğu belirlenmiş ve dolayısıyla parametrik testlerin kullanılmasına karar verilmiştir.

Tablo 5. Ölçeklere Ait Normallik Dağılımları

Ölçekler	Ort.	St. Sapma	Çarpıklık	Basıklık
Teknostres	3,08	0,560	-0,122	-0,650
Motivasyon	3,58	0,582	-1,076	2,554
Verimlilik	3,66	0,682	-0,970	1,306

4.3. Regresyon Analizi

Araştırma hipotezlerini test etmeden önce, bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı pearson korelasyon katsayısı kullanılarak hesaplanmıştır. Korelasyon katsayısı 0,70-0,99 arasında ise değişkenler arasında “yüksek düzeyde”, 0,30-0,69 arasında ise “orta düzeyde”, 0,00-0,29 arasında ise “düşük düzeyde” ilişki olduğu kabul edilmiştir (Köklü vd., 2012). Korelasyon analizi sonuçları Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6. Ölçeklere Ait Korelasyon Analizi

	Teknostres	Motivasyon	Verimlilik
Teknostres	1		
Motivasyon	0,095	1	
Verimlilik	0,248*	0,284**	1

*p<0.05; **p<0.01

Tablo 6 incelendiğinde, teknostres ile verimlilik arasında düşük düzeyde, pozitif yönlü ve istatistiksel bakımdan anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir (r: 0,248 ve p<0,05). Aynı şekilde motivasyon ile verimlilik arasında düşük düzeyde, pozitif yönlü ve istatistiksel bakımdan anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir (r: 0,284 ve p<0,01). Teknostres ile motivasyon değişkenleri arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır. Tablo 7’den de görüleceği üzere teknostresin çalışanların motivasyonları üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı söylenebilir ($\beta=0,095$; $p=0,271$). Dolayısıyla “Hipotez 1” reddedilmiştir.

Tablo 7. Regresyon Analizi: Motivasyon Ölçeği

Bağımlı Değişken	R ²	Bağımsız Değişkenler	B	Std. Hata	p	F
Motivasyon	0,08	Sabit Terim	3,285	0,269	0,000	1,219
		Teknostres	0,095	0,086	0,271	

Teknostresin çalışanların verimliliği üzerinde anlamlı etkisinin olduğu tespit edilmiştir ($\beta=0,248$; $p=0,013$). Dolayısıyla “Hipotez 2” kabul edilmiştir (Tablo 8).

KIRMANOĞLU, F. ve ÖZTÜRK, D. “Teknostresin Çalışanların Motivasyonu ve Verimliliği Üzerindeki Etkisi”

Tablo 8. Regresyon Analizi: Verimlilik Ölçeği1

Bağımlı Değişken	R ²	Bağımsız Değişkenler	B	Std. Hata	p	F
Verimlilik	0,041	Sabit Terim	2,899	0,310	0,000	6,255
		Teknostres	0,248	0,099	0,013	

Motivasyonun çalışanların verimliliği üzerinde anlamlı etkisinin olduğu tespit edilmiştir ($\beta=0,284$; $p=0,003$). Dolayısıyla “Hipotez 3” kabul edilmiştir (Tablo 9).

Tablo 9. Regresyon Analizi: Verimlilik Ölçeği2

Bağımlı Değişken	R ²	Bağımsız Değişkenler	B	Std. Hata	p	F
Verimlilik	0,059	Sabit Terim	2,648	0,342	0,000	9,017
		Motivasyon	0,284	0,094	0,003	

5. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada işletme çalışanlarının motivasyon ve çalışma verimlilikleri üzerinde teknostresin etkisinin araştırılması amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda Ordu SGK İl ve İlçe Müdürlüklerinde görevli personele yönelik olarak yüz yüze anket uygulaması yapılmıştır. Kamu sektöründe çalışanların, her geçen gün gelişen ve sürekli değişen teknoloji dünyasındaki değişiklik ve gelişmelere ayak uydurabilmesinin zaman alması, teknolojiyi öğrenme safhasında artacak olan iş yükü sebebiyle daha fazla mesai yapma, kurumlardaki belli bir yaşın üzerindeki çalışanlarda yapılacak işi öğrenmemek için ayak direktme isteği, kamu sektöründeki genç çalışan sayısının az olması, teknolojik gelişmeler ve değişiklikler sebebiyle alışlagelmiş ortamdan sıyrılarak mevcut duruma adapte olamama vb. sebepler çalışanlarda, teknoloji kaynaklı stres olarak kendini gösterebilmektedir. Bu gelişmeler sonucunda ortaya çıkan teknostresin ise çalışan motivasyonu ve iş verimliliği üzerinde kayda değer oranlarda etkileri olabilmektedir. Bu çerçevede, çalışanlar tarafından deneyimlenen teknostresin motivasyon ve verimlilik üzerindeki etkisini inceleyen başka bir araştırmaya literatürde rastlanılmamış olması nedeniyle, bu araştırmanın literatüre önemli bir fayda sağlayacağı düşünülmektedir. Araştırma sonuçlarına göre; teknostresin çalışanların

motivasyonu üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmamıştır. Dolayısıyla Hipotez1 reddedilmiştir. Özbozkurt (2019b) çalışmasında işgörenlerin teknostres ve motivasyon düzeyleri arasında pozitif yönde bir ilişki bulunduğunu tespit etmiştir. Teknostresin çalışanların verimliliği üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmuştur ve Hipotez 2 kabul edilmiştir. Bu bağlamda ortaya çıkan bu sonucun literatürde yer alan çalışmalarla (Tarafdar vd., 2005; 2007; 2008; Hung vd., 2015; Park ve Cho, 2016; Alam, 2016; Özbozkurt, 2019a) benzerlik gösterdiği görülmüştür. Araştırmanın bir diğer sonucu ise motivasyonun çalışanların verimliliği üzerinde anlamlı bir etkisinin olmasıdır. Dolayısıyla Hipotez 3 kabul edilmiştir. Özdemir ve Muradova (2008) örgütlerdeki motivasyon ve verimlilik ilişkisini tespit etmeye yönelik yapmış oldukları araştırmalarında motivasyonun verimliliğin bir fonksiyonu olduğunu, motivasyon ile verimlilik arasında olumlu bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Solmaz vd., (2015) yapmış oldukları çalışmalarında sağlık personelinin motivasyonu ile verimlilikleri arasında pozitif yönde bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Genel olarak değerlendirildiğinde; özel sektör veya kamu kurum ve kuruluşlarında yürütülecek olan görev ve çalışmaların idame ettirilmesi için gerekli olan en önemli faktörün insan olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Bu çalışmamızda da ifade edilmeye çalışıldığı üzere içinde bulunduğumuz yüzyılın sürekli gelişme gösteren teknolojisi; gündelik yaşantımızı etkilediği gibi özel sektör ve kamu sektöründe çalışan insanlarda da performans, verimlilik, motivasyon gibi değişkenlerle ilişkisi gibi literatürde de inceleme konusu olmaktadır. Bu sebeplerdir ki, kamu kurum ve kuruluşlarında bilgi teknolojileri ve iletişim teknolojilerinin kamuya hizmet sunumunda iş ve işleyiş süreçlerini doğrudan doğruya etkilediği gözlemlenmektedir. Teknoloji kaynaklı bu etkileşim, kamu sektöründe gerekli olan büyük teknoloji alt yapı yatırımı, kamu harcamaları bakımından kendini önemli hissettirmekte olup yapılan bu harcamalar ve yatırımlarda en son teknoloji kullanıcısı olan çalışanlarında etkilerini önemli şekilde dikkate almaktadır. Çalışanların

KIRMANOĞLU, F. ve ÖZTÜRK, D. “Teknostresin Çalışanların Motivasyonu ve Verimliliği Üzerindeki Etkisi”

bilgi teknolojileri ve iletişim teknolojilerine karşı hissettiği en belirgin konu ise stres durumudur. Çalışanlarda oluşan bu stres, duygusal, bilişsel, psikolojik ve davranışsal yönleri ile görülebilmektedir. Söz konusu etkiler, çalışanların görevlerini ifa ederken meydana gelebilecek müşteri şikayetleri, işlerin yetiştirilememesi, işlemlerin hatalı veya noksan yapılabilmesi, çalışılan kuruma olan bağlılıklarının azalması veya kurum aidiyetini kaybetme, iş performansının düşmesi, motivasyon kaybının yaşanması gibi birtakım sonuçlar doğurabilmektedir. Bu etkilerin azaltılabilmesi için kurum çalışanlarına gerekli ve yeterli teknolojik eğitimin verilmesi, çalışanların teknolojiye adaptasyon sürecine uyumunun sağlanması gibi çözüme katkı sağlayacak önlemlerin zaman kaybedilmeden alınarak teknostresin etkilerini azaltıcı bir ortam oluşturmaya çalışılmalıdır. Ayrıca bu ortamın oluşturulma safhasında yöneticilerin davranışlarının da dikkatlice gözlemlenerek olumlu yönde ilerleme sağlanabilmesi için gözden geçirilmesi gerekmektedir. Çalışanlar arasında örgütsel adaletin ve örgütsel güvenin sağlanması gibi örgütsel gelişime olumlu anlamda katkı sağlayacak hal ve hareket tarzlarının benimsenmesi ve uygulamaya geçirilmesi de çalışanlar açısından teknostres kaygısını azaltıcı bir etkide bulunacaktır. Bunlara ek olarak çalışanların kurum kültürünü pekiştirmek ve kurumsal aidiyetini sağlamlaştırabilmek adına önemli bir adım da ücret politikalarının makul bir seviyeye çıkarılması ve çalışanları daha fazla teşvik edici ikramiye ve prim verilmesi gibi etkenlerde motivasyonun arttırılmasına sebep olarak çalışanların performansını etkileyecek ve bu şekilde çalışanların teknostres seviyesini azaltıcı önlemler arasında değerlendirilir.

Araştırmada yüz yüze anket yöntemi kullanıldığından dolayı zaman kısıtlılığı ve mali imkanlar göz önünde bulundurularak sadece Ordu ili ve ilçelerinde gerçekleştirilmesi çalışmanın kısıtını oluşturmaktadır.

Kaynakça

- Akman, E. & Durgun, B. (2022). Öğretmenlerin Meslekî Motivasyon ve Teknostres Düzeylerinin İncelenmesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32(2), 487–500.
<https://doi.org/10.18069/firatsbed.1025152>
- Alam, M. A. (2016). Techno-stress and Productivity: Survey Evidence from the Aviation Industry. *Journal of Air Transport Management*, 50, 62-70
- Arnetz, B. B. & Wiholm, C. (1997). Technological stress: Psychophysiological symptoms in modern offices. *Journal of Psychosomatic Research*, 43(1), 35-42.
[https://doi.org/10.1016/S0022-3999\(97\)00083-4](https://doi.org/10.1016/S0022-3999(97)00083-4)
- Aslan, M. & Doğan, S. (2020). Dışsal Motivasyon, İçsel Motivasyon ve Performans Etkileşimine Kuramsal Bir Bakış. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 11(26),291-301.
doi.org/10.21076/vizyoner.638479
- Brod, C. (1984). *The Human Cost of the Computer Revolution*. Addison-Wesley Publishing Company.
- Candan, E. (2007). *Türk Bütçe Sisteminde Performans Denetimi*. T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı
- Çiçek, D. (2005). *Örgütlerde Motivasyon ve İş Yaşam Kalitesi: Bir Kamu Kuruluşundaki Yönetici Personelin Motivasyon Seviyelerinin Tespit Edilerek İş Yaşam Kalitesinin Geliştirilmesi Üzerine Bir Araştırma*. Doktora Tezi. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Çetin, D., & Bülbül, T. (2017). Okul Yöneticilerinin Teknostres Algıları ile Bireysel Yenilikçilik Özellikleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(3), 1241–1264.

KIRMANOĞLU, F. ve ÖZTÜRK, D. “Teknostresin Çalışanların Motivasyonu ve Verimliliği Üzerindeki Etkisi”

<https://doi.org/10.17240/aibuefd.2017.17.31178-338821>

338821

Doğrular, M. M. (2019). *Teknostresin Verimlilik Üzerine Etkisi*. Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Erer, B. (2021). Teknolojinin Karanlık Yüzü: Teknostres. *Management and Political Sciences Review*, 3(1), 80-90.

Ertan, H. (2008). *Örgütsel Bağlılık, İş Motivasyonu ve İş Performansı Arasındaki İlişki, Antalya'da Beş Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir İnceleme*. Doktora Tezi. Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.

Hanaysha, J. (2016). Testing the Effects of Employee Empowerment, Teamwork, and Employee Training on Employee Productivity in Higher Education Sector. *International Journal of Learning and Development*, 6(1), 164-178

Hung, W. H., Chen, K. & Lin, C. P. (2015). Does The Proactive Personality Mitigate the Adverse Effect of Technostress on Productivity in the Mobile Environment?. *Telematics and Informatics*, 32(1), 143-157

İlseven, S. (2019). *Tekno-Stresin Çalışanların İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi. Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa

İştar, E. (2012). Stres ve Verimlilik İlişkisi. *Akademik Bakış Dergisi*, 33, 1–21.

Kayar, M. (2012). *Üretim ve Verimlilik Temel Esaslar ve Uygulama*. Ekin Yayınevi

Küçük, F. (2007). Çalışanlarının İşe Güdülenmesinde Herzberg'in Motivasyon-Hijyen Faktörlerinin Önemi: Belediye Çalışanlarına Yönelik Bir Uygulama. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 44(511), 75-94.

Mosadeghrad, A. M., Ferlie, E., & Rosenberg, D. (2011). A Study of Relationship Between Job Stress, Quality of Working Life and Turnover İntention Among Hospital Employees. *Health Services Management Research*, 24(4), 170-181

Mottaz, C. J. (1985). The Relative Importance of Intrinsic and Extrinsic Rewards as Determinants of Work Satisfaction. *The Sociological Quarterly*, 26(3), 365–385. <https://doi.org/10.1111/j.1533-8525.1985.tb00233.x>

Onurlubaş, E. & Yılmaz, N. (2016). İnternet Üzerinden Elektronik Pazarlama Yapan Sitelerle İlgili Tüketici Düşünceleri, *The Journal Of Academic Social Science Studies*, (42), 127-144.

Özbozkurt, O. B. (2019a). İşletmelerde Teknostres ve Motivasyonun Bazı Demografik Değişkenler Çerçevesinde İncelenmesi Üzerine Nicel Bir Araştırma, In M. Dalkılıç (Eds.), *International Researches in Social Sciences and Humanities* (pp. 7-18). Gece Kitaplığı Yayınevi.

Özbozkurt, O. B. (2019b). Teknostres ve Verimlilik Arasındaki İlişkinin İncelenmesi Üzerine Bir Araştırma. In K. Özeyer & D. Bozdoğan (Eds.), *Geleceğin Dünyasında Bilimsel ve Mesleki Çalışmalar* (pp. 61-73). Ekin Yayınevi.

Özdamar, K. (1999). *Paket Programlar ile İstatistiksel Veri Analizi*, Eskişehir: Kaan Kitabevi

Özdemir, Ö. (2010). *Kamu Personelinin Verimlilik Yaklaşımı*. Milli Prodüktivite Merkezi.

Özdemir, S. & Muradova, T. (2008). Örgütlerde Motivasyon ve Verimlilik İlişkisi. *Journal of Qafqaz University*, 24: 146-154

Öztürk, D. & Kasko Arıcı, Y. (2017). A Study on Workplace Environment Ergonomics of Employees in Rice Factories, Aşkun O. B., Staub, S. and Gönüllü, O., (Ed.), *Current*

KIRMANOĞLU, F. ve ÖZTÜRK, D. “Teknostresin Çalışanların Motivasyonu ve Verimliliği Üzerindeki Etkisi”

- Debates in Business Studies* içinde (pp.41-64), London: IJOPEC Publication, Basım sayısı:1, ISBN:978-1-9125030-2-5.
- Öztürk, D. & Onurlubaş, E. (2018). İşletme Bölümü Öğrencilerinin Bilgi Teknolojilerini Kullanma Yeterlikleri ve Tutumlarının İncelenmesi, *Türk İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi, TİDSAD*, 5(19), 187-210.
- Öztürk, D. (2019). Örgütsel Performans, Demir Uslu, Y., Hancıoğlu, H., Yeşilaydın, G.& Oral Kaya, N. (Ed.), *Örgütsel Yaklaşımlar-I* içinde (ss. 240-260), Nisan Kitapevi, Basım sayısı:1, ISBN:978-6059393-91-1
- Park, H.J. & Cho, J. S. (2016). The Influence of Information Security Technostress on the Job Satisfaction of Employees. *Journal of Business and Retail Management Research*, 11(1), 66-75.
- Polat, G. E. (2023). *AB ve OECD Kobi ve Girişimcilik Politikaları Bağlamında Verimlilik Arayışları: Türkiye ve Seçilmiş Ülkeler Karşılaştırması*. Doktora Tezi. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara
- Qiu, W. (2013). *Impact of Technostress on Job Satisfaction and Organizational Commitment: A Thesis Presented in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Master of Management (Management) at Massey University, Auckland, New Zealand/Ian Hyslop (Doctoral dissertation, Massey University)*. URI: <http://hdl.handle.net/10179/5336>.
- Saracel, N. & Taşseven, Ö., Ay, N. (2015). Örgütsel Stresin İş Motivasyonu Üzerine Etkisi: Banka Çalışanları Üzerine Bir Uygulama. *Social Sciences Research Journal*, Volume 4, Issue 4, 12-34
- Shahsavarani, A. M., Azad Marz Abadi, E., & Hâkimi Kalkhoran, M. (2015). Stress: Facts and Theories Through Literature Review. *International Journal Of Medical Reviews*, 2(2), 230- 241.
- Solmaz, T., Akyüz, H., Akyüz, M. & Solmaz, M. (2015). “Sağlık Çalışanlarında Motivasyon ile Verimlilik Arasındaki İlişkinin İncelenmesi Tokat- Erbaa Örneği,” presented at the Sağlık Çalışanlarının Sağlığı 5. Ulusal Kongresi
- Steers, R. M., Mowday, R. T., & Shapiro, D. L. (2004). Introduction to Special Topic Forum: The Future of Work Motivation Theory. *The Academy of Management Review*, 29(3), 379. <https://doi.org/10.2307/20159049>
- Şahan, E. (2021). *Teknostres ve Teknostresin Görev Verimliliğine etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ
- Şimşek, M. Ş., Akgemci, T., & Çelik, A. (2007). *Davranış Bilimlerine Giriş ve Örgütlerde Davranış*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara
- Tarafdar, M., Ragu-Nathan, B.S., Ragu-Nathan, T.S. & Tu, Q. (2005). *Exploring the Impact of Technostress on Productivity*, Decision Sciences Institute Annual Meeting, San Francisco, CA, 19- 22 November, pp. 13771-13776.
- Tarafdar, M., Tu, Q., Ragu-Nathan, B. S. & Ragu-Nathan, T. S. (2007). The Impact of Technostress on Role Stress and Productivity. *Journal of Management Information Systems*, 24(1), 301-328.
- Tarafdar M, Ragu-Nathan TS, Ragu-Nathan BS, Tu Q. (2008). The Consequences of Technostress Forend Users in Organizations: Conceptual Development and Empirical Validation. *Information Systems Research*.
- Tarafdar, M., Tu, O., Ragu-Nathan, T. S., Ragu-Nathan, & S., B. (2011). Crossing to the Dark Side: Examining Creators, Outcomes, and Inhibitors of Technostress. *Communications of the ACM*, 54(9), 113–120. <https://doi.org/10.1145/1995376.1995403>

KIRMANOĞLU, F. ve ÖZTÜRK, D. “Teknostresin Çalışanların Motivasyonu ve Verimliliği Üzerindeki Etkisi”

Üstün, R. (1997). İşgücünün Verimliliği Nasıl Artırılabilir? *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(1), 55-70

Yıldırım, B. A. (2021). *Teknostresin Çalışanların Karar Verme Eğilimlerine Olan Etkisinde İş Güvencesizliği ve Duygusal Zekanın Düzenleyici Rolü: Havacılık Sektöründe Bir Araştırma*. Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul

Yılmaz, Ö. (2021). *Özel Gereksinimli Bireylerde Spora Katılım Motivasyonunun İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Samsun

Wei, W. & Taormina, R. J. (2011). Factors Influencing Work Efficiency in China. *Advances in Applied Sociology*, 1(1), 56-6

Weil, M., & Rosen L.D. (1997). *Coping with technology @work @home @play*. Wiley.

Küçük Ölçekli Bir İmalat İşletmesinde 5S Uygulaması*

Şule OKUR**

Derya ÖZTÜRK***

Özet

Günümüz rekabet koşullarında işletmelerin pazarda büyüyeabilmeleri ve pazardaki yerlerini koruyabilmeleri için müşteri isteklerine en kısa zamanda cevap verebilmeleri ve bu istekleri iyi kalitede ve düşük maliyette üretebilmeleri gerekmektedir. İşletmelerin bu zorlu süreçte ayakta kalabilmeleri için yalın üretim, işletmenin o anki mevcut sistemin sorunlarını ortaya çıkaran ve bu sorunlara karşı çözüm üreten, gelecek için her zaman mükemmeli hedefleyen bir yönetim felsefesi olarak ortaya çıkmıştır. İşletmelerin organizasyon yapısının sadeleştirilmesinde, gereksiz ve verim sağlamayan proseslerin ortadan kaldırılmasında ve müşteri beklentilerine daha iyi cevap verebilmesinde yalın üretim vazgeçilmez bir strateji olarak görülmektedir. Yalın üretim, israfı değere dönüştürmeyi amaçlayan, kalite ve verimliliği geliştiren bir yöntemdir. Bu çalışmanın amacı, otomobil ve uçak işletmelerine parça üretimi yapan bir imalat işletmesinde 5S uygulaması sonrasında işletmenin verimliliğine olan katkısını ortaya koymaktır. Sonuç olarak, 5S uygulamaları çalışma ortamının daha temiz, düzenli ve ergonomik hale getirilmesine katkıda bulunarak işletmenin genel verimliliğini artırmıştır. Bu çalışma 5S uygulamalarının bir imalat işletmesine katkısını göstermek açısından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Yalın Üretim, Yalın Üretim Teknikleri, 5S, Küçük Ölçekli İşletme, İmalat İşletmesi

5S of Application in A Small Scale Manufacturing Business

Abstract

In today's competitive conditions, in order for businesses to grow in the market and maintain their place in the market, they must be able to respond to customer requests as soon as possible and produce these requests in good quality and at low cost. In order for businesses to survive in this challenging process, lean production has emerged as a management philosophy that reveals the problems of the current system of the enterprise and produces solutions to these problems, always aiming for excellence for the future. Lean production is seen as an indispensable strategy in simplifying the organisational structure of enterprises, eliminating unnecessary and inefficient processes and responding better to customer expectations. Lean production is a method that aims to transform waste into value and improves quality and efficiency. The aim of this study is to reveal the contribution of 5S to the productivity of the enterprise after the implementation of 5S in a manufacturing enterprise that produces parts for automobile and aircraft enterprises. As a result, 5S practices have increased the overall productivity of the enterprise by

* Bu çalışma Doç. Dr. Derya ÖZTÜRK danışmanlığında hazırlanan ve 01.08.2024 tarihinde savunulan “Yalın Üretim Sisteminde 5S Uygulamaları: Bir İmalat İşletmesinde Uygulama” başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır (Yüksek Lisans Tezi, Ordu Üniversitesi, Ordu, Türkiye, 2024).

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Ordu, Türkiye, suleokur44@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7359-5592

*** Doç. Dr., Ordu Üniversitesi, Ünye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Ordu, Türkiye, deryaozturk@odu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5287-6600

contributing to making the working environment cleaner, more organised and ergonomic. This study is important in terms of showing the contribution of 5S practices to a manufacturing enterprise.

Keywords: *Lean Production, Lean Production Techniques, 5S, Small Scale Business, Manufacturing Business*

1. Giriş

Günümüz rekabet koşullarında firmaların pazarda büyüebilmeleri ve pazardaki yerlerini koruyabilmeleri için müşteri isteklerine en kısa zamanda cevap verebilmeleri ve ayrıca bu istekleri iyi kalitede ve düşük maliyette üretebilmeleri gerekmektedir. Firmaların bu zorlu süreçte ayakta kalabilmeleri için yalın üretim, işletmenin o anki mevcut sisteminin sorunlarını ortaya çıkaran ve bu sorunlara karşı çözüm üreten, gelecek için her zaman mükemmeli hedefleyen, yalın prensipleri içermektedir. Diğer taraftan yalın üretim araçlarından biri olan 5S metodolojisi ise çalışma ortamında sistematik düzenin sağlanması ve sürdürülmesi amacıyla kullanılmaktadır.

Yalın üretim, 2. dünya savaşından sonra Japonların içinde buldukları ekonomik şartlarda ortaya çıkmış bir düşüncedir. Savaştan kaynaklı işgücü ve sermaye yetersizliği baş gösterince Japonya, varlığını devam ettirebilmesi için var olan kaynaklarını en düşük maliyetle kullanmayı öğrenmiştir. Yalın üretim bir düşünce felsefesi olarak ortaya çıkmıştır ve çıkışında bu tür ihtiyaçlar önemli bir yer tutmuştur. Yalın üretim, israfları ortadan kaldıran ve bunu var olan sisteme devamlı hale getiren bütünsel yaklaşım biçimidir. Yalın üretim, değer katmayan her şeyi israf olarak tanımlamıştır. Bütün dünya şirketleri ekonomik krizden kendini koruyabilmek için yalın yönetime büyük önem vermektedir. Yalın üretim çalışma ortamında üretken ve gerekli olmayan faaliyetleri, aktiviteleri azaltmayı amaçlayan ve tüm dünya şirketleri tarafından uygulanan strateji ve girişimdir. Yalın üretim küçük miktarlarda üretim yaparak taleplere cevap verir. Ürün ve üretimde sıfır hata ilkesini benimser.

Yalın üretimin tekniklerinden olan 5S metodu ise, rahat ve kullanışlı, temiz, etkili bir çalışma ortamı oluşturmak için yalın yönetim süreçlerinden olan sürekli iyileştirme araçlarından biridir. 5S yöntemi; ayıklama, düzenleme, temizleme, standartlaştırma ve disiplin olmak üzere 5 temel uygulama faaliyetlerini kapsamaktadır (Falkowski ve Kitowski, 2013). 5S metodu zeminde ve çalışma ortamında sağladığı sistematik düzen ile yalın üretim sisteminin diğer uygulamalarına da katkı sağlamıştır (Çakırkaya ve Acar, 2016). Birçok yalın üretim uygulamasında ve iyileştirme çalışmasında 5S uygulamalarının önemsenmemesi veya yeteri kadar önem verilmemesi, söz konusu çalışmaların etkinliğinin kısıtlanmasına neden olacaktır. Bu nedenle, 5S uygulamasının üretim tekniklerine olan katkısının ortaya konması gerekmektedir (Çakırkaya ve Acar, 2016).

Bu çalışmada; yalın üretimin tarihi, yalın üretim kavramının tanımları, yalın üretim teknikleri farklı bakış açılarıyla tanımlanmış ve açıklanmıştır. Çalışmada bir imalat işletmesinde 5S uygulamasının sonuçları ve çözüm önerileri sunulmuştur.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Yalın Üretim

1927'de Henry Ford, Ford üretim sistemini kurmuş ve kendi üretim felsefesini oluşturarak bir devrimin temelini atmıştır. Toyota Motor Corporation 1937 yılında Japonya'nın Aichi bölgesindeki Koroma şehrinde kurulmuştur. Toyota dehaları kuzenler Eiji ve Kiichiro, Taiichi Ohno ile Ford üretim sistemi üzerinde çalışarak TPS'yi (Toyota Üretim Sistemi) kurmuştur. TPS'nin ana fonksiyonu tam zamanında üretim olmuştur. 1978'de Taiichi Ohno "Toyota Production System" isimli kitabını Japonca dilinde yayınlamıştır. Ohno'ya göre TPS'nin

OKUR, Ş. ve ÖZTÜRK, D. “Küçük Ölçekli Bir İmalat İşletmesinde 5S Uygulaması”

öncelikli tek amacı maliyetleri düşürmek, yani israfları ortadan kaldırmaktır. Bu da ancak miktarın kontrol edilmesi, kalite güvencesi ve insan haklarına saygı ile başarılabilir (Cooke, 1993).

Yalın üretim ve yönetim sistemlerinin temeli ilk olarak 1950'lerde Toyoda ailesinin üyelerinden mühendis Eiji Toyoda ve deha mühendis Taiichi Ohno'nun öncülüğünde, Japon Toyota firmasında atılmıştır. 1950 yılında Ford firmasını incelemek için giden bu iki deha elde ettiği bilgiler ışığında Ford firmasının öncülük ettiği kitle üretim sisteminin Japonya için uygun olmadığı kanısına varmış ve bu karar ışığında yepyeni bir üretim anlayışını geliştirmiştir (Cooke, 1993). Yalın üretim, mümkün olan en az kaynakla, en kısa zamanda, en ucuz ve hatasız üretimi, müşteri talebini tam anlamıyla karşılayabilecek şekilde, en az israfta ve üretim faktörlerini esnek bir şekilde kullanarak gerçekleştiren bir üretim sistemidir (Lopez vd., 2013:648). Yalın üretim, işletmelerin mükemmelliği en kısa zamanda, en ucuz üretim ve hizmeti, en az kaynakla ve en az israf ile müşterilerin talepleri yönünde nasıl ve ne tür bir hizmet ile karşılayabiliriz sorusuna karşılık ortaya çıkmıştır. Yalın üretimin temel felsefesi yalın düşüncedir, işletme içerisinde israfa neden olan ve kaynak tüketen yanlış uygulamaları, yanlış işlemleri tespit edip ortadan kaldırmak için gerekli önlemler almayı amaç edinir (Okur, 1997). Yalın düşüncenin temelinde israfın ortadan kaldırılması ve sürekli iyileştirmenin sağlanması yer almaktadır. Yalın üretim, imalat sürecine değer katmayan 7 israf unsurunu; aşırı üretim, aşırı taşıma, gereksiz işlem, kusurlu üretim, gereksiz stok, bekleme ve gereksiz insan hareketleri şeklinde tanımlamıştır (Hancıoğlu ve Öztürk, 2019). Yalın üretim, ilk olarak Toyota firması tarafından geliştirilmiş olup birçok farklı firmaların gelişimine katkıda bulunmuştur. Bu sebeple sadece TPS olarak adlandırmak pek doğru değildir. Toyota, adlandırdığı TPS'nin vazgeçilmez 3 bileşeni vardır. Bunlar, sürekli iyileştirme, standart iş uygulama ve insana saygı olup bu bileşenler yalın üretimin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir (Emiroğlu, 2016:73).

Yalın üretimin literatüre bakıldığında pek çok ismi bulunmaktadır. Yalın üretimin diğer bir adı ise “Tam zamanında üretim (TZÜ)” ve “Stoksuz üretimdir”. Aslında iki ismin de taşıdığı ana felsefe, israfları engellemek ve kaliteyi arttırmaktır. Tam zamanında üretim, zaman ve kaynak kaybının önlendiği işte sürekli verimliliği amaç edinen strateji ve faaliyetler bütünüdür. Tam zamanında üretimin ana felsefesi en az maliyet ile yüksek müşteri memnuniyetini sağlayacak iyileştirmeleri hedeflemektedir (Emiroğlu, 2014). Süreç içerisinde istenilen üretimin sağlanması için gerekli hammadde ve ara mamullere hemen ulaşabilecek bir tedarik sistemi oluşturarak sıfır stok anlayışını benimser (Yıldırım ve Yiğit, 2024). Yalın üretimin israfı en aza indirerek üretkenliği maksimum düzeye çıkartan bir metodoloji olarak kabul görmesi onu diğer sistemlerden üstün kılmaktadır. Yalın üretim sanayi örgütlenmesine yeni bir devrim getirmiştir. Yalın üretim kendine özgü metodolojiye ve faaliyetlere sahip olması açısından diğer üretim sistemlerinden keskin bir şekilde ayrılır. Yalın üretimin temel ve ana prensibi üretimde boşa yapılan, gereksiz görülen ve ürüne herhangi bir değer katmayan tüm gereksiz faaliyetlerin ortadan kaldırılması için gereken tüm önlemlerin alınmasıdır (Womack vd., 1990:13).

2.1.1. Yalın Üretim Sisteminin ilkeleri

Yalın üretim 5 temel ilke etrafında şekillenmektedir.

Şekil 1. Yalın Üretim İlkeleri

(Sigma Center, 2024)

➤ **Değer**

Doğru zamanda ve uygun fiyattan müşterilere ürün veya hizmet sağlamaktır. Değer, işletmenin prestiji ve imajı için süreklilik arz eden önemli bir kavram olarak tanımlanır. Yalın üretimde değer yaratmanın ilk adımı tasarım ile başlar, üretim ile devam edip ürünü sattıktan sonra müşteri ilişkileri ile son bulur (Meyers ve Stewart, 2002).

➤ **Değer Akışı**

Üretim sisteminde değer yaratmayan, israfa neden olan süreçlerin kaldırılması olarak açıklanabilir. Değer akışı üretimin tüm süreçlerini kapsamaktadır. Ürünün hammaddeden müşteriye olan üretim akışını ve aynı şekilde tüm ürün geliştirme süreçlerini içerir ([Womack ve Jones, 1997](#)).

➤ **Sürekli Akış**

Ürün, hammaddeden müşteriye ulaşıncaya kadar olan tüm süreçleri kapsamlı ve sürekli akış halinde olması gereklidir. Oluşturulan değer akışı boyunca kesintisiz bir şekilde müşteriye doğru akması gereklidir. Tanımlanan değer akışındaki her bir adımın yeterli, her seferinde doğru ve kullanılabilir olması gereklidir. İşletme içerisinde bürokratik kapsamındaki iş tanımları, prosedürlerde oluşan ya da oluşacak engeller kaldırılmalı ve oluşacak israflar kesin şekilde yok edilerek işletmeye değer yaratan her bir adımın kontrol altında tutulması ve değer akışı boyunca sürekliliği sağlanmalıdır (Demirkır, 2008).

➤ **Çekme Sistemi**

Çekme sistemi, müşteri talebi olduğunda üretim yapmayı hedefleyen ve böylece israfı azaltarak, depolama maliyetlerini optimize ederek ve oluşacak ek yükü minimuma çekmeyi hedefleyen yalın bir teknik sistemdir. İhtiyaç duyulan ürünü talep edilen miktarda ve zamanda üretim yapar ([Womack ve Jones, 1997](#)).

➤ **Mükemmellik**

Mükemmellik, diğer bir adı ile sürekli iyileştirmedir. Mükemmellik arayışı sürekli olarak kendini geliştirmektir. Mükemmellik sadece üretilen ürünlerin kusursuz olması değil

aynı zamanda işletmenin tüm fonksiyonlarını da kapsayan bir kavram olup her bir adım için kusursuzluğu ve mükemmelliği aramaktır (Türkan, 2010:37).

2.1.2. Yalın Üretim Teknikleri

Bütün yalın üretim teknikleri kendi yöntemleriyle israfı elimine etmeye çalışırlar (Neha vd., 2013:60). Yalın üretim tekniklerinin uygulanması; hem kurulma aşamasında yalın düşünce prensipleri kullanılarak tasarlanmak istenen işletmelerde hem de yalın üretime geçişin planlandığı klasik tipteki işletmelerde oldukça önem arz etmektedir. Yalın üretim tekniklerinin işletme içinde benimsenmesi ve uygulanması işletmenin hedeflerine ulaşmasında önemli bir unsur olarak göze çarpmaktadır (Pekin ve Çil, 2015:164). Yalın üretim teknikleri;

- Değer Akış Haritalama
- Kaizen
- Jidoka
- Poka-Yoke
- Toplam Verimli Bakım
- 5S
- Kanban Ve Çekme Sistemi
- SMED

2.2. 5S Tekniği

5S, çalışma alanlarının standart bir şekilde düzenlenmesine bağlı olarak standartlara uymayan işlerin anında tespit edilip düzeltilmesi esasına dayalı bir yöntemdir. İşletmelerin en önemli görevlerinde biri de problemleri görünür hale getirmektedir. Bunu da yapabilmek için 5S'in işletmenin bütün üretim süreçlerinde uygulanması gereklidir. İşletmede fazlalık yaratan her şeyin sınıflandırılarak ayrıştırılması belli gruplar ile sağlanır (Apilioğulları, 2015). 5S'in uygulama aşamaları kısaca aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

Ayıklama (Seiri); 5S'de temel ilk adım sınıflandırmadır. Gerek duyulmayan, kullanılmayan malzemelerin, araç gereçlerin işletmeden ayıklanarak uzaklaştırılmasıdır. Fazla

veya eksik stok görevlerin zorlaşmasına neden olurken; ayıklama sayesinde bir işyerinin daha verimli ve etkin kullanılması, ürünün izlenebilirliği gibi önemli faydaları sunmaktadır (Çırak, 2013).

Düzenleme (Seiton); Düzenleme, gerek duyulan malzemenin kısa zamanda ulaşabilecek şekilde bir yerleşim planının oluşturulması ve bu yerleşim düzeninin standart hale getirilip düzenin daimi şekilde korunması faaliyetidir (Erdeniz, 2018).

Temizleme (Seiso); Bir işletmede doğru bir temizlik prensibi işletmenin fiziksel yapısını korumaktadır. Temizlik bir çalışma alanı için pisliği, çöpü, işe yaramayan her türlü malzemeyi yok etme ve daha temiz bir çevre yaratılması faaliyetidir (Rossini vd., 2022).

Standartlaştırma/Süreklilik (Seiketsu); Bu aşama düzenin, temizliğin ve sınıflandırmanın korunmasıdır. Daha önceki yapılan 5S faaliyetlerinin korunması açısından oldukça önemlidir. Standartlaştırma, sınıflandırma, düzenlilik ve temizliğin bütünsel bir anlayışla bir araya getirilerek korunmasıdır (Kaymakçı, 2012).

Disiplin (Shitsuke); Disiplin adımı, 5S sisteminde var olan diğer prensiplerin uygulanmasında süreklilik sağlanması açısından önem arz etmektedir. Disiplinin bir işletmede yaşam parçası olabilmesi için istekler ve kurallar çalışanlarla paylaşılmalı ve istenilen bu istekler eğitimlerle desteklenmelidir (Kobayashi vd., 2008:24).

3. Yöntem

İşletme, 2023 yılında Eskişehir Organize Sanayi bölgesinde kurulmuş olup torna işleri, talaşlı imalat, taşlama işleri her türlü dişli imalatı, fixtür yapımı, master yapımı, endüstriyel makina imalatı, mekanik kalıp yapımı, konveyör sistemi imalatı, hat kurulumu, çelik konstrüksiyon işleri, otomasyon ve yazılım işleri, makina imalatı işleri yapmaktadır. Kaliteli üretimi ön planda tutan şirket mevcut süreçlerini yalın hale getirmek üzerine çalışmalar başlatmıştır. Bu kapsamda 5S ile işyerinin daha düzenli olmasına dair yapılan çalışmalar bu araştırmanın uygulamasını

oluşturmaktadır. Uygulamanın yapılabilmesi için öncelikle işletme sorumlusundan izin alınmıştır. Çalışanların ve işletme sahibinin görüşleri ve tavsiyeleri alınarak, işletmenin de ihtiyaçları göz önünde bulundurularak 5S uygulama çalışması yapılmıştır. Çeşitli lokasyonlarda gereksiz malzemelerin ayıklanması, düzenleme, temizleme, standartlaştırma ve disiplin aşamalarıyla 5S uygulaması gerçekleştirilmiştir.

4. İmalat İşletmesinde 5s Uygulaması

Çalışmanın bu bölümünde imalat işletmesinde yapılan 5S uygulamasının adımları ve işletmeye sağlayacağı kazançlar detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

Sınıflandırma Adımı:

Uygulamanın bu adımı, işletmedeki tüm araç ve gereçlerin listelenmesi ile oluşturulmuştur. İşletmedeki araç gereçler, kullanım sıklıklarına göre çok sık gerekli, sık gerekli, nadiren gerekli ve gereksiz olmak üzere sınıflandırılmış ve Çizelge 1’de sunulan “5S Malzeme Sınıflandırma Çizelgesi” oluşturulmuştur.

Çizelge 1. 5S Malzeme Sınıflandırma Çizelgesi

ARAÇ GEREÇLER	İHTİYAÇ DUYULMA SIKLIĞI			
	ÇOK SIK GEREKLİ	SIK GEREKLİ	NADİREN GEREKLİ	GEREKSİZ
Eldiven	✓			
Anahtar Set	✓			
Kesici Takım	✓			
Matkap	✓			
Pense			✓	
Açı Ölçer	✓			
Çekiç	✓			
Sıkma Aparatları	✓			
Matkap uç	✓			
Spatula			✓	
Ayna	✓			
Falçata		✓		
Mastar			✓	
Zımpara Taşlama Motoru	✓			
Testere			✓	
Kumpas	✓			
Elektrikli Süpürge				✓
Karga Burun		✓		

Mevcutta bulunan malzemeler; tornavida, matkap, kesici takım, anahtar set, çekiç, karga burun, spatula, sıkma aparatları, testere, pense vb. ihtiyaç duyulma sıklığına göre ayrılıp gerekli yerleştirmeler yapılmıştır. Bu düzenlemelerle birlikte ferah bir çalışma ortamı ve görsel olarak daha yalın bir çalışma ortamı elde edilmiştir.

Düzenleme ve Temizlik Adımı:

Düzenleme aşaması; malzemelerin kullanımları kolay olacak şekilde düzenlenmesi, kolayca bulunacakları şekilde etiketlenmeleri ve yerlerine yerleştirilmesidir. Temizleme aşaması ise çalışma ortamının kir, leke, çöp, pislik ve işe yaramayan her türlü malzemeden arındırılmasıdır. Fabrikada gerçekleştirilen uygulama öncesi ve uygulama sonrası durumlar aşağıda Görsel 1-2-3-4’te verilmiştir.

(A)

(B)

(C)

Görsel 1. Çalışılan Tezgâhın Üzerinde 5S Uygulanmadan Öncesi (A) ve Uygulandıktan Sonraki Durum (B, C)

(A)

(B)

(C)

Görsel 2. 5S Uygulanmadan Önce Malzeme Tezgahı (A), 5S Uygulandıktan Sonraki Malzeme Tezgahı (B, C)

Yukarıdaki Görsel 1 ve 2’den anlaşılacağı üzere yapılan uygulama ile çalışan ustanın ihtiyacı olan bir malzemeyi bulma süresinde azalışlar meydana

gelmiştir. Bu durum iş kaybını, boşa geçirilen süreyi, ustanın hareketini ve enerji kaybını en aza indirmiştir. 5S kontrol listesi de hazırlanarak 5S uygulamasının devamlı ve sürekli bir şekilde uygulanması sağlanmak istenilmiştir.

(A)

(B)

(C)

Görsel 3. 5S Uygulanmadan Önce Radyal Matkaplar Alanı (A), 5S Uygulandıktan Sonraki Radyal Matkaplar Alanı (B, C)

OKUR, Ş. ve ÖZTÜRK, D. “Küçük Ölçekli Bir İmalat İşletmesinde 5S Uygulaması”

Yukarıdaki Görsel 3’te görüldüğü üzere en sık kullanılan aletlerden olan radyal matkap alanı dağınık ve düzensizdir. Bu durumun ustanın çalışmasını hem vakit yönünden hem de çalışan güvenliği açısından ve en önemlisi de işin verimliliği açısından olumsuz yönde etkilediği tespit edilmiştir. 5S uygulaması ile radyal matkap alanı temizlenip, düzenlendikten sonra radyal matkap çevresindeki malzemeler ayrılıp yerlerine konulup daha kolay bir çalışma alanı yaratılmıştır.

Standartlaştırma ve Disiplin

Standartlaştırma ve disiplin aşaması 5S’in ilk adımında uygulananların şirket içerisinde kurum kültürü haline gelmesinin sağlanması ve bu kültürün sürekliliğinin devam ettirilmesi aşamasıdır. Uygulama yapıldıktan sonra elde edilen başarılı sonucu sürekli hale getirmek için uyumsuzlukların giderilmesi ve standartların kontrol edilip bunları yürütebilme çalışmalarıdır. Sürekliliğin sağlanması ve gerekli denetimlerin kolay şekilde yapılabilmesi için 5S kontrol çizelgesi ile 5S uygulamaları kontrol altına alınabilecek ve 5S sistematığı sürekli ve düzenli hale gelebilecektir. Çizelge 2’de işletmede uygulanacak kontrol listesi gösterilmiştir. 5S denetimlerin haftalık yapılması uygun görülmüştür. Bu çalışma ile katma değer üretmeyen faaliyetlerin yanı; malzeme ve dokümanların hızlı ve kolay bulunması, hata ve olumsuzlukların daha kolay farkına varılması, iş akışının daha düzgün hale gelmesine katkı sağlanmıştır.

Çizelge 2. 5S Kontrol Listesi

Özyiğit Makina	“5s Kontrol Listesi”	Bölüm Sorumlusu		Tarih	Değerlendiren				
5s Adımları	No	Değerlendirme Konusu	Puanlama					Kismi Toplam	
			0	1	2	3	4		

İşletme İçi Elde Edilen Verimlilik

5S öncesi ve sonrası malzeme bulma süreleri hesaplanarak işletme içi verimlilik ölçülmüştür.

Tablo 1. 5S Uygulanmadan Önce ve 5S Uygulandıktan Sonra Malzeme Bulma Süreleri

MALZEMELER	5S ÖNCESİ	5S SONRASI
	Çalışan (sn)	Çalışan (sn)
Tornavida	190	26
Matkap	220	20
Kesici Takım	150	15
Anahtar Set	98	20
Çekiç	72	17
Karga Burun	182	21
Spatula	230	12
Sıkma Aparatları	72	27
Testere	55	18
Pense	42	30

Tablo 1’de görüldüğü üzere, toplamda 10 adet malzemeyi bulma süreleri hesaplanmıştır. Bu malzemeler; tornavida, matkap, kesici takım, anahtar set, çekiç, karga burun, spatula, sıkma aparatları, testere, pensedir. Dağınık ve yeri belirli olmayan bu malzemeleri bulma süreleri 5S uygulanmadan öncesi ve 5S uygulandıktan sonrası olmak üzere yukarıdaki gibidir. Bir çalışanın yukarıdaki malzemeleri bulma süreleri her bir malzeme için süre tutularak hesaplanmıştır.

Tablo 2: 5S Öncesi ve Sonrası Malzeme Süre Ölçüm Tablosu

		Gözlem sayısı (n)	Ortalama (sn)	Minimum (sn)	Maksimum (sn)	Varyans	Standart sapma
5S öncesi	Çalışan(sn)	10	131,1	42	230	5101,433	71,42432
5S sonrası	Çalışan(sn)	10	20,6	12	30	31,600	5,62139

Malzemelerde gerekli düzenlemeler yapıldıktan sonra malzeme bulma süresinin Tablo 2’de görüldüğü gibi ortalama 131,1 sn’den ortalama 20,6 sn’lere düşerek %84,29 oranında azaldığı görülmüştür. İşletme içi verimliliğin yapılan uygulamalar sonucunda yüksek oranda arttığı görülmüştür.

5. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada, bir imalat işletmesinde yalın üretim tekniklerinden 5S yöntemi uygulanarak, üretim sürecinde yaşanan gereksiz zaman kayıplarından ve gereksiz eşyalardan arındırılması ve uygulamalar sonucunda hareket ergonomisi sağlanarak zaman kayıplarının en aza indirilmesi hedeflenmiştir. İlk olarak işletme sahibi ve çalışan ustalarla birlikte yalın üretim ve 5S hakkında kısa bir bilgilendirme toplantısı yapılmıştır. Daha sonra işletmenin de o anki durumuna bakıldıktan sonra yalın üretim tekniklerinden 5S’in uygulanması kararı alınmıştır. Uygulamada, otomotiv, uçak parçaları ve makine parçaları üreten işletmenin üretim sürecinde iyileştirmeler yapılması amaçlanmıştır. 5S yöntemi gerçekleştirilmeden önce yapılan işlerin süreleri ve 5S uygulandıktan sonraki süreler göz önünde bulundurulmuştur. Uygulamada işletmenin iç yerleşiminde 5S’in sınıflandırma ve düzenleme adımları, ilkeleri kapsamında değişiklikler yapılmıştır. Özellikle üretim esnasında kullanılan malzemelerin yerlerinin standart hale getirilmesi sağlanmıştır, standartlaştırma ve disiplin ilkelerine bağlı kalınarak işletmede yapılan değişikliklerin kalıcı ve etkili olması sağlanmıştır.

Gerçekleştirilen bu iyileştirmeler sadece 5S tekniği uygulanarak gerçekleştirilen iyileştirmeler olup yalın üretimin sürekli iyileştirme felsefesini

içermektedir. Üretim sürecinde çalışanların desteğini ve bilgisini almak, çalışan için yeni fikir gelişimine ve çalışan motivasyonuna destek sağlamaktadır. Çalışan verimliliğini arttırmaya yönelik disiplin uygulama sürecinde 5S sistematığının; gereksiz belgelerin, malzemelerin, ekipmanların ayrılması, kullanım önceliklerin belirlenmesi gibi yarar sağlayıcı faaliyetleri aşıkardır. Düzenli bir iş sistematığının oluşturulması için 5S sistematığının kullanılmasının yararları bu çalışma ile ortaya konulmuştur. Bu bakımdan 5S faaliyetleri kapsamında yapılan düzenleme ve temizleme işleminin öncesi ve sonrası süreleri göz önüne alınarak çalışanın malzeme bulma süresinin ne kadar aza indirildiği görülmüştür. Malzemelerde düzenlemeler yapıldıktan sonra malzeme bulma süresi ortalama 131,1 sn’den ortalama 20,6 sn’lere düşerek %84,29 oranında azalmıştır.

Bu çalışma, işletmeye ve çalışanlarına fayda sağlaması umuduyla yapılmıştır. İşletmede bu uygulama sürecinden sonra etkili ve verimli bir performans görülmesi beklenmektedir. Ayrıca yapılan bu çalışmanın, 5S çalışmaları ile ilgili olarak literatürdeki diğer çalışmalara katkı sağlaması amaçlanmıştır. 5S çalışmaları ile atölye içinde sürekli ve disiplinli bir şekilde çalışanlara belirli zamanlarda bilgilendirme ve eğitimler verilmesi hem çalışanların motivasyonuna hem de işletmenin verimliliği açısından devamlılığı için önemli bir tavsiye olarak sunulmuştur.

Yapılan iyileştirmeler sadece yalın üretim tekniklerinden 5S kullanılarak yapılmıştır. Yalın üretim felsefesi sürekli iyileştirmeyi içerir. Ulaşılan sonuçlar ile yetinilmemelidir. Uygulanmış olan 5S tekniğinin; toplam verimli

OKUR, Ş. ve ÖZTÜRK, D. “Küçük Ölçekli Bir İmalat İşletmesinde 5S Uygulaması”

bakım, kaizen, pukö ve jidoka gibi üretim süreçlerinde uygulanabilecek diğer tekniklerle daha etkili sonuçlar elde edilmesi mümkündür.

Kaynakça

- Apilioğulları, L. (2015). *Yalın Dönüşüm Verimliliğin Şifresi*, Sistem Yayıncılık, 1. Basım, İstanbul
- Cooke, P. (1993). The Experiences of German Engineering Firms in Applying Lean Production Methods, *Lean Production and Beyond: Labour Aspects of a New Production Concept*, International Institute for Labour Studies, 77-93, Geneva.
- Çakırkaya, M., & Acar, Ö. E. (2016). 5S Tekniği Aşamaları ve Makarna Sektöründe Bir Uygulama. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 30(4), 845-868.
- Çırak, S. (2013). *Proje Yönetiminde Yalın ve Kısıtlar Teorisi ile Bir Uygulama*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul
- Demirkır, M. S. (2008). *Yalın Üretim ve Lastik Sektöründe Bir Uygulama*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Sakarya.
- Erdeniz, M. (2018). *5S ve Kaizen Uygulamalarının İşletme Performansına Etkileri: Mobilya Sektöründe Bir Uygulama*, Yüksek lisans tezi, Nuh Naci Yazgan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri
- Emiroğlu, A. (2014). Yalın Üretim, Tam Zamanında Üretim ve Hücresel Üretim Organizasyon ve İnsan Boyutu. *Leges Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 263-287.
- Emiroğlu, A. (2016). Yalın Üretim ve Tam Zamanlı Envanter Yönetim Stratejisi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 12(12), 72-85.
- Falkowski, P. & Kitowski, P. (2013). The 5S Methodology As A Tool for Improving Organization of Production. *PhD Interdisciplinary Journal*, 4(1), 127-133
- Hancıoğlu, Y. & Öztürk, D. (2019). *İşletmeler İçin Yeni Bir Yaklaşım: Yalın Yönetim + Yalın Üretim + İnovasyon= Yalın İnovasyon*. 2. Business Organization Research Conference (BOR), 4-6 Eylül 2019, İzmir-Türkiye
- Kaymakçı, Ö. (2012). *Bir PTT Şubesinde Yalın Üretim- 5S Uygulaması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Sakarya
- Kobayashi, K., Fisherand, R. & Gapp, R. (2008). Business Imperievement Strategy of Useful Tool? Analysis of the Application of the 5S Concept in Japan the UK and the US Kaoru Kabayashi, Australia, *Total Quality Management&Business Excellence*, 19, s.245-262.
- Lopez, A., Santos, J. F. & Arbos, L. C. (2013). Lean Manufacturing: Costing the Value Stream, *Industrial Management & Data Systems*, 113(5), 647-668.
- Meyers, F. E.& Stewart, J. R. (2002). *Motion and Time Study for Lean Manufacturing*, 3rd ed. NJ: Pearson Education.
- Neha, S., Singh, M. G. & Simran, K. (2013). Lean Manufacturing Tool and Techniques in Process Industry. *International Journal of Scientific Research and Reviews*, 1(2), 54-63
- Okur, A. S. (2005). *2000'li Yıllarda Türkiye Sanayi İçin Yapılanma Modeli: Yalın Üretim*. İstanbul: Vira Reklam Yayıncılık
- Pekin, E. & Çil, İ. (2015). Kauçuk Sektörü Poka-Yoke Uygulaması. *Sakarya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 19(2), 163-170.
- Rossini, M., Costa, F., Tortorella, G. L., Valvo, A., & Portioli-Staudacher, A. (2022). Lean Production and Industry 4.0 integration: how Lean Automation is Emerging in Manufacturing Industry. *International Journal of Production Research*, 60(21), 6430-6450

OKUR, Ş. ve ÖZTÜRK, D. “Küçük Ölçekli Bir İmalat İşletmesinde 5S Uygulaması”

Sigma Center, (2024). Yalın Üretim İlkeleri.

<https://sigmacenter.com.tr/blog/saglik-sektorunde-yalin-yaklasim/> (Erişim tarihi: 20.05.2023).

Türkan, Ö.U. (2010). Üretimde Yalın Dönüşümün Temel Performans Kriterleri. *Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 12 (2), 28-41.2

Womack, J.P., Jones, D.T. & Ross, D. (1990). *The Machine that Changed the World*. Macmillan, London

Womack, J. P., & Jones, D. T. (1997). Lean Thinking Banish Waste and Create Wealth in Your Corporation. *Journal of the Operational Research Society*, 48(11), 1148-1148

Yıldırım, Ş. & Yiğit, A. (2024). Kaizen Maliyetleme Yöntemi ile Maliyetlerin Düşürülmesi ve Bir Tekstil İşletmesinde Örnek Uygulama. *Alanya Akademik Bakış*, 8(2), 427-440.

1982 Anayasası'nda Verginin Yasallığı İlkesi ve İstisnaları*

Erdinç ALP**

Özet

Vergi, devletlerin en önemli kamu finansman aracı ve gelir kaynağıdır. Verginin kişilerden alınabilmesi vergiyi sınırsız bir güç haline getirmekte ve bu sebeple kişilerin mülkiyet hakkı başta olmak üzere temel hak ve özgürlüklerini müdahaleye açık hale getirmektedir. Verginin yasallığı ilkesi vergilendirme yetkisine sahip olan yasama organının bu yetkiyi nasıl kullanacağını açıklayan bir ilke konumundadır.

Çalışmada; verginin yasallığı ilkesi, vergilendirme yetkisi çerçevesinde 1982 Anayasası'nda yazan maddeler ile incelenmiştir. Anayasa'da verginin yasallığı ilkesinin istisnalarının bulunması ve bu istisnalarda sınırların belirlenmemesi ilkenin ihlali anlamına gelmekte ve kişilerin hukuk sistemine olan güvenini sarsmaktadır. Bu sebepten çalışma ile; verginin yasallığı ilkesinin uygulanması ile ilgili istisnaların belirgin olmaması vurgulanmış ve yasa koyucuya ilkenin daha belirgin hale gelmesi ile ilgili öneride bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Verginin Yasallığı, Vergilendirme Yetkisi, Vergi Hukuku

The Principle of Legality of Taxes and Exceptions in the 1982 Constitution

Abstract

Tax is the most important public financing tool and source of income of states. The fact that tax can be levied on individuals makes tax an unlimited power and therefore renders the fundamental rights and freedoms of individuals, especially the right to property, open to interference. The principle of legality of taxation is a principle that explains how the legislature, which has the power of taxation, will use this power.

In this study, the principle of legality of taxation is analysed with the articles in the 1982 Constitution within the framework of taxation authority. The existence of exceptions to the principle of the legality of taxation in the Constitution and the lack of limits in these exceptions means a violation of the principle and undermines people's confidence in the legal system. For this reason, the study emphasised the lack of clarity of the exceptions related to the application of the principle of legality of the tax and made a suggestion to the legislator to make the principle more clear.

Keywords: Legality of Tax, Taxation Authority, Tax Law

* Bu çalışma; Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Mali Hukuk Doktora Programında Dr. A. Bumin Doğrusöz danışmanlığında hazırlanmış olan “Gelir ve Kurumlar Vergilerinde Vergiyi Doğuran Olay: Elde Etme” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr. Öğr. Gör., Ordu Üniversitesi Ünye Meslek Yüksek Okulu, Ünye/Ordu, e.alp@odu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9287-6223

Giriş

Anayasa; normlar hiyerarşisinin en tepesinde yer almakta ve üst hukuk normu olmasından dolayı kişilerin yanı sıra Devletin bizzat kendisinin de uyması gereken kuralları belirlemektedir. Anayasa'da yer alan hükümler ile kişiler ve Devlet, hem sorumluluklarını hem de haklarını bilmekte ve hareketlerini burada yazan kurallara göre belirlemektedir. Çünkü Anayasa'da yazan kurallar Anayasa'nın 11'inci maddesine göre "...yasama, yürütme ve yargı organlarını, idare makamlarını ve diğer kuruluş ve kişileri bağlayan..." hukuk kurallarıdır.

Anayasamızın vergi ile ilgili kurallarını barındıran 73'üncü maddesine göre vergi, kişilerin uymaları gereken bir ödev, bir yükümlülük olarak belirtilmiştir. Bu maddeye göre vergiler; herkesten (genellik ilkesi), kamunun giderlerinin karşılanması amacıyla (kamu giderlerini karşılaması amacıyla alınması ilkesi), mali güç (mali güç ile orantılı olması ilkesi) dikkate alınarak¹, kanunlara uygun (kanunilik ilkesi) ve vergi yükü adaletli ve dengeli olacak şekilde (vergi yükünün adaletli ve dengeli dağıtılması ilkesi) alınmalıdır.

Vergi, kamu giderlerinin karşılanması amacıyla alınmaktadır ki bu da herkesten vergi alınmasının gerekçesini oluşturmaktadır. Dolayısıyla vergi alma yetkisi, Anayasa'nın 73. maddesine göre devletin bir yetkisi olarak tanımlanmıştır. Anayasa'nın 6. maddesinde, egemenliğin kayıtsız şartsız millete verildiği ifade edilmekte, devamında ise "Hiçbir kimse veya organ, kaynağını Anayasadan almayan bir devlet yetkisini kullanamaz" denilerek, devlet adına vergi toplama yetkisini kullanacak kişilerin, bu yetkiyi Anayasa'ya uygun şekilde kullanmaları gerektiği vurgulanmaktadır. Bu nedenle, vergi gibi bireylerin hak ve özgürlüklerini doğrudan etkileyen bir konuda, kaynağını Anayasa'dan

almayan bir yetki kullanılması mümkün olmamaktadır.

Yukarıda açıklanan sebeplerden dolayı vergilendirme sürecinin başlangıcı kabul edilen vergiyi doğuran olay kavramı başta Anayasa olmak üzere diğer kanunlardan ayrılamaz niteliktedir. Bu sebepten vergilemenin başlayabilmesi için vergiyi doğuran olayın da Anayasal dayanakları bulunmalıdır.

Çalışmamızda Anayasal vergileme ilkelerinden olan verginin yasallığı ilkesinin 1982 Anayasa'sında ne şekilde karşımıza çıktığı, istisnaları incelenecektir.

1. Vergilendirme Yetkisi

Modern devlet anlayışı ile birlikte devletlere birçok alanda kamusal hizmet sunma görevi verilmiştir. Devletler, bu görevlerini yerine getirirken sunacağı kamusal hizmetlerin finansmanı için kaynağa ihtiyaç duymaktadır. Bu sebepten, günümüz devletlerinin hem varlıklarını devam ettirebilmek hem de kamusal hizmetleri gerçekleştirilebilmek için ihtiyaç duyduğu kaynaklara erişebilmeleri vergilendirme yetkisi kullanılarak sağlanmaktadır.

Vergilendirme yetkisi, devletlerin ülkeleri üzerindeki egemenlik gücünü kullanarak vergi istemelerine/almalarına denilmektedir (Çağan, 1982: 3-4). Devletin elinde bulundurduğu vergilendirme yetkisi egemenliğin mali alandaki karşılığı olan mali egemenlikten kaynaklanmaktadır. (Doğrusöz, 1985: 17-19) Çağan; vergilendirme yetkisini "devletin varlık koşulu" olarak ifade etmiştir (Çağan, 1982: 3). Devletler kendilerinden beklenen kamusal hizmetleri yerine getirebilmek için kamu harcaması yapmak; bu harcamaları finanse edebilmek için ise gelir elde etmek zorundadırlar. Bu bağlamda; en önemli ve elde edilmesi en kolay gelir kaynağı olarak vergiye başvurmak; vergilendirme yetkisini elinde bulunduran devlet için bu yetkiyi kullanmak bir zorunluluk halini

¹ Maddede yer alan "herkes" sözcüğü "mali güç" kavramıyla beraber yorumlanmalıdır. Çünkü herkes ifadesiyle o ülkede yaşayanlar ya da o ülkenin vatandaşı olanlar değil vergi ödemek için mali gücü olanlar

kastedilmektedir. Konu hakkında Bknz.: (Aliefendioğlu, 1983, s.62).

ALP, E. “1982 Anayasası’nda Verginin Yasallığı İlkesi ve İstisnaları”

almaktadır. Arıkan’a göre bu zorunluluk siyasi bir zorunluluktur. (Arıkan, 1996-1997: 269).

Vergilendirme yetkisi; devletler tarafından dar veya geniş anlamda kullanılabilir. (Saraçoğlu, 2003: 176). Devlet eğer sadece vergi koyma ile ilgili bir yetki kullanıyorsa bu dar anlamda vergilendirme yetkisi olarak ifade edilirken; verginin yanı sıra her çeşit mali yükümlülük getirme şeklinde kullanılıyorsa karşımıza geniş anlamda vergilendirme yetkisi çıkmaktadır (Çağan, 1982: 3-5).

Devletler ister monarşi ile ister demokrasi ile yönetilsin, her hâlükârda bu devletleri yönetenler birer şahıstır. Bu durumda vergilendirme yetkisini elinde bulunduran bu kişilerin yetkilerinin sınırlandırılması gerekmektedir. Çünkü devletler bu yetki aracılığı ile kişilerin mülkiyet hakkı başta olmak üzere temel hak ve özgürlüklerine müdahale etmekte (Öncel, Kumrulu ve Çağan, 2011: 39). Vergilendirme yetkisinin sınırlandırılmaması şahsi veya keyfi vergilendirmeye sebep olabilir. Nitekim; günümüzde vergilendirme ile genel kabul görmüş bir ilke olan verginin yasallığı ilkesinin çıkış noktası kralın/yöneticinin yetkilerinin sınırlandırılmasının istenmesidir.

2. Verginin Yasallığı İlkesinin Dünya’da ve Türkiye’de Gelişimi

Verginin yasallığı ilkesi; olağanüstü dönemlerde, İngiltere’de kralın (sınırsız) yetkilerinin sınırlandırılarak soylular ve din adamları tarafından oluşan bir grup tarafından alınacak onay ile vergi alınmasını kabul eden 1215 tarihli Magna Carta Libertatum’a (Büyük Özgürlük Fermanı) dayanmaktadır (Güneş, 2011: 35). Bu ferman ile vergilendirme açısından sınırsız yetkiye sahip olan kral, yetkilerini halkın temsilcileri olarak kabul edilebilecek olan

grupların onayı olmadan kullanamayacak hale gelmiş ve “*temsilsiz vergi olmaz*” ilkesi vergi hukukunda yer etmiştir.

Magna Carta sonrası İngiltere’de ve diğer ülkelerde yaşanan gelişmeler sonucu kralın (iktidarın) yetkileri kısıtlanmış ve önceleri temsilciler sonrasında ise meclislerden onay almadan vergi istemeleri/almaları engellenmiştir (Başaran Yavaşlar, 2015: 199). Örnek olarak; İngiltere’de 1628 tarihli Haklar Dilekçesi ve 1689 tarihli Haklar Beyannamesi; Fransa’da 1789 tarihli İnsan ve Vatandaş Hakları Beyannamesi; Osmanlı’da 1808 tarihli Senedi-i İttifak, 1839 tarihli Gülhane Hatt-ı Hümayunu, 1856 tarihli Tanzimat Fermanı ve sonrasında 1876 tarihli Kanunu Esasi ile gelişim göstermiştir (Güneş, 2011: 86-99 ve 34-46)¹.

Türk vergi hukuku tarihi açısından verginin yasallığı ilkesinin gelişimine baktığımızda 1876 tarihli Kanunu Esasi önem arz etmektedir. Çünkü, Kanunu Esasi’nin 25’inci maddesinde yer alan “*Bir kanuna müstenit olmadıkça vergi ve rüsumat namı ile ve namı aherle, hiç kimseden bir akçe alınmaz.*”² hükmü ile verginin yasallığı ilkesi net bir şekilde belirtilmiştir (Öz, 2004). Cumhuriyet dönemi Anayasalarına baktığımızda ise; 1924 Anayasası’nın 84’üncü maddesinde önce verginin tanımı “*Vergi, Devletin umumi masarifine halkın iştiraki demektir. Bu esasa mugayir olarak hakikî veya hükmî şahıslar tarafından veya onlar namına rüsum, âşar ve sair tekâlîf alınması memnudur.*”³ hükmüyle yapılmış ve devamında 85’inci maddede yer alan hüküm ile “*Vergiler ancak bir kanun ile tarh ve cibayet⁴ olunabilir.*” denilerek sadece vergilerin, nihayetinde önce 1961 Anayasası’nın 61’inci ve günümüzde halen geçerli olan 1982 Anayasası’nın 73’üncü maddelerindeki “*Vergi, resim, harç ve benzeri mali yükümlülükler*

¹ Osmanlı İmparatorluğu’nda ve diğer ülkelerdeki “*verginin yasallığı*” ilkesi ile ilgili tarihsel gelişim süreci ve detaylı bilgi için bkz: (Güneş, 2011: 86-99 ve s.34-46).

² 1876 Tarihli Kanunu Esasi, <https://anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1876-kânûn-i-esâsî/>, (26 Nisan 2024).

³ 1924 Anayasası’nın 84’üncü maddesine göre; “*Vergi, Devletin umumi masarifine halkın iştiraki demektir. Bu*

esasa mugayir olarak hakikî veya hükmî şahıslar tarafından veya onlar namına rüsum, âşar ve sair tekâlîf alınması memnudur.”, 1924 Anayasası, <https://anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1924-anayasasi/>, (26 Nisan 2024).

⁴ Verginin salınması veya alınması.

ALP, E. “1982 Anayasası’nda Verginin Yasallığı İlkesi ve İstisnaları”

kanunla konulur, değiştirilir veya kaldırılır.” hükmü ile ise vergilere ek olarak mali yükümlülüklerin de kapsama alınması ile verginin yasallığı ilkesi Anayasal olarak kabul edilmiştir¹.

1982 Anayasası’nın 73’üncü maddesinin 3’üncü fıkrasında yer alan “*Vergi, resim, harç ve benzeri mali yükümlülükler kanunla konulur, değiştirilir veya kaldırılır.*” hükmü ile herhangi bir konuda vergi alınabilmesi, alınıyorsa değiştirilmesi veya kaldırılması için mutlaka bir kanuna ihtiyaç olduğu belirtilmiştir.

3. 1982 Anayasa’sında Verginin Yasallığı İlkesi

Verginin yasallığından bahsedilebilmesi için ilk şart bir vergi kanunun varlığıdır. Bu vergi kanunun mutlaka demokratik bir parlamento tarafından çıkarılması, vergiyi düzenlemesi ve verginin ana öğelerini de kapsayacak biçimde olması gerekmektedir (Güneş, 2011: 14). Ancak verginin yasallığı ilkesi sadece vergilerin kanunla konulması, değiştirilmesi veya kaldırılması hükmü ile yorumlamak konunun dar şekilde yorumlanmasına sebep olacaktır. Çünkü Anayasa’nın 73’üncü maddesinin 3’üncü fıkrasında belirtilen bu hükümden önce de vergilerin taşınması gereken özelliklerden bahsedilmiştir. Bu bakımdan önce Anayasa’nın “*Vergi Ödevi*” başlığını taşıyan 73’üncü maddesini detaylı ele almak gerekmektedir. Anayasa’nın 73’üncü maddesinde;

“Herkes kamu giderlerini karşılamak üzere, mali gücüne göre, vergi ödemekle yükümlüdür.

Vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımı, maliye politikasının sosyal amacıdır.

Vergi, resim, harç ve benzeri mali yükümlülükler kanunla konulur, değiştirilir veya kaldırılır.

Vergi, resim, harç ve benzeri mali yükümlülüklerin muaflik, istisnalar ve indirimleriyle

oranlarına ilişkin hükümlerinde kanunun belirttiği yukarı ve aşağı sınırlar içinde değişiklik yapmak yetkisi Cumhurbaşkanı’na aittir.”

denilerek mali güce, adaletli ve dengeli vergi yükü dağılımına, oran, indirim, istisna ve muafiyet kavramlarına da değinilmektedir.

Bu sebepten verginin yasallığından sadece verginin konusunun kanunla konulmasını (değiştirilmesi veya kaldırılması) anlamak yeterli olmayacaktır. Vergilerin kanunlaşırken kişilerin ödeme güçlerini de dikkate alarak kanunlaşması ve verginin konusunun yanı sıra oran, indirim, istisna, muafiyet, tarh, tahakkuk, tahsil usulleri gibi hususlarının da kanunla düzenlenmesi gerekmektedir (Doğrusöz, 1985: 69). Anayasa Mahkemesi 2011 yılında aldığı bir kararda verginin yasallığı şu sözlerle belirtilmiştir:

“...Verginin yasallığı ilkesi, keyfi ve takdiri uygulamaları önleyecek ilkelerin kanunda yer alması zorunluluğunu getirerek bireyin temel hak ve hürriyetlerini devlete karşı korur. Bu kapsamda; vergide yasallık ilkesi, vergiyi doğuran olayın, verginin konusunun, matrahının ve oranının kanun ile belirlenmesini gerektirmektedir².”

Yine, vergi kanunlarının yanı sıra bu kanunları açıklayan yardımcı kaynakların ve idarenin düzenlemelerinin de verginin yasallığı ilkesine uygun olması gerekmektedir (Kaya, 2020: 385).

Bu konuda Anayasa Mahkemesi’nin;

“Kanun koyucunun, sadece konusunu belli ederek bir mali yükümlünün alınmasına izin vermesi, bunun kanunla konulmuş sayılması için yeter bir neden teşkil etmez. Mali yükümlerin, mükellefleri, matrah ve oranları, tarh ve tahakkuku, tahsil usulleri, müeyyideleri, zamanaşımı

¹ “*Verginin Yasallığı*” ilkesinin Cumhuriyet dönemi Anayasalarındaki gelişimi ile ilgili detaylı bilgi için Bknz: (Güneş, 2011: 101-112).

² AYM, 22.12.2011, E:2010/31, K:2011/167, R.G. Tarih ve Sayı: 19.05.2012–28297.

gibi çeşitli yönleri vardır. Bunlar kişilerin sosyal ve iktisadi durumlarını ve hatta temel haklarını etkileyecek uygulamalara yol açabilirler. Bu bakımdan kanunla düzenlenmeleri zorunludur.... Aksi halde, idareye keyfi uygulamalara meydan verebilecek çok geniş bir takdir yetkisi tanınmış olur¹.”

şeklinde aldığı karar ile verginin yasallığı ilkesi ile idareye takdir yetkisi verilmesi engellenmiş olup keyfi uygulamaları da ortadan kaldırdığı belirtilmiştir (Şişman, 2014: 30-31). Anayasa’da bu şekilde bir ilkenin benimsenmemiş olması yürütme organına dilediği gibi vergi alma yetkisi vereceği için ilke ile vergilendirmede keyfilik önlenmiş ve kişilere hukuki güvence sağlanmış olmaktadır (Avcı, 2020: 76).

Bilindiği üzere Anayasa’nın “Yasama Yetkisi” başlığını taşıyan 7’nci maddesi “Yasama yetkisi Türk Milleti adına Türkiye Büyük Millet Meclisinindir. Bu yetki devredilemez.” demektedir. Yine Anayasa’nın Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)’nin görev ve yetkilerini düzenleyen 87’nci maddesi ise TBMM’nin görevini “...kanun koymak, değiştirmek ve kaldırmak...” olarak tanımlamıştır. Bu durumda yukarıda yer alan Anayasa’nın üç maddesi beraber yorumlandığında; vergiler yasama yetkisine sahip olan TBMM tarafından konulacak, değiştirilecek veya kaldırılacaktır ve TBMM bu yetkisini devredemeyecektir. Ancak verginin yasallığı ilkesinin Anayasa’da yer alan istisnaları da bulunmaktadır.

4. Verginin Yasallığı İlkesinin Anayasal İstisnaları

Verginin yasallığı ilkesinin uygulanmasında her zaman bir kesinlik bulunmamaktadır. Ülkede

yaşanılan, sosyal, ekonomik, siyasal ve hukuki durumlar neticesinde yürütme organına bazı vergilendirme ile ilgili yetkilerin verilmesini gerektirmektedir (Karakoç, 2013: 1268). Anayasal bir ilke olarak kabul edilen verginin yasallığı ilkesinin yine Anayasa ile düzenlenmiş olan istisnaları da mevcuttur (Güneş, 2011: 171-208).

4.1. Anayasa’nın 73’üncü Maddesinin 4’üncü Fıkrası ile Vergilendirme Konusunda Cumhurbaşkanı’na Verilen Yetki

Bunlardan ilki Anayasa’nın 73/4’üncü maddesinde “... muaflık, istisnalar ve indirimleriyle oranlarına ilişkin hükümlerinde kanunun belirttiği yukarı ve aşağı sınırlar içinde değişiklik yapmak yetkisi Cumhurbaşkanı’na aittir.” şeklinde belirtilen, Cumhurbaşkanı’nın vergi ve benzeri mali yükümlülüklerin muaflık, istisna, indirim ve oranları ile değişiklik yapmak yetkisinin sahip olmasıdır². Ancak maddede dikkat edilmesi gereken değişiklik yapma yetkisinin muaflık, istisnalar, indirimler ve oranlar ile sınırlı olduğu ve bu yetki devrinin de mutlaka kanunla düzenlenmesi gerektiğidir. Bu bağlamda, Cumhurbaşkanı’na verilen bu yetkinin konu (oran, istisna, indirim ve muafiyet) ve kapsam (kanunla düzenlenmesi) şeklinde iki yönden sınırlamaya tabi tutulmaktadır (Karakoç, 2013: 1268).

Anayasa Mahkemesi, Cumhurbaşkanı’na (Önceden Bakanlar Kurulu’na) verilen bu yetkinin sınırlı bir yetki olduğunu;

“Anayasa’da vergi, resim, harç ve benzer mali yükümlülüklerin muaflık, istisnalar ve indirimleriyle oranlarına ilişkin hükümlerinde değişiklik yapabilme yetkisinin Bakanlar Kuruluna verilebileceği belirtilmekle

¹ AYM, 29.03.1966, E:1965/45, K:1966/16, R.G. Tarih ve Sayı: 12.05.1966–12297.

² Anayasa’nın 73/4’üncü maddesinde verilen bu sınırlı yetki sadece Cumhurbaşkanı’na aittir. 2464 sayılı Kanun’un 96’ncı maddesinin B fıkrasında yer alan “Yukarıda sayılanlar dışında vergi ve harçların maktu tarifeleri; bu kanunda belirtilen en alt ve en üst sınırları aşmamak şartıyla mahalin çeşitli semtleri arasındaki sosyal ve

ekonomik farklılıklar göz önünde tutularak belediye meclislerince tespit olunur” hükmü Anayasa Mahkemesi tarafından vergi resim harç ve benzeri yükümlülüklerin kanunlarda belirtilen alt ve üst sınırlar dahilinde değişiklik yapmak yetkisinin Anayasa Madde 73/4’e göre sadece Bakanlar Kurulu’na (Cumhurbaşkanı’na) verilmesi sebebi ile iptal edilmiştir. AYM, 29.12.2011, E:2010/62, K:2011/175, R.G. Tarih ve Sayı: 19.05.2012-28297.

birlikte Bakanlar Kuruluna verilen bu yetkinin kullanılabilmesi alt ve üst sınırların da kanunda belirtilmesi zorunludur. Bakanlar Kurulunun bu sınırları aşacak biçimde herhangi bir düzenleme getirebilmesi olanaklı değildir. Bir başka deyişle Bakanlar Kuruluna verilen bu yetki "koşullu ve sınırlı bir yetki"dir. Vergilendirmede esas kural, vergilerin kanunla konulup kaldırılması ve değiştirilmesi olduğundan verginin yasallığı ilkesinin zedelenmesine yol açacak ve yasama yetkisinin yürütme organına devri sonucunu doğuracak şekilde yürütme organına sınırsız bir yetki verilmesi kabul edilemez."

şeklinde bir karar alarak yürütme organına verilecek sınırsız bir yetkinin kabul edilemeyeceğini ve bu durum söz konusu olursa verginin yasallığı ilkesinin zedeleneceğini belirtmiştir (Çağan, 1982: 7).

Burada yine yürütme organının yetkisini ve görevlerini tanımlayan Anayasa'nın 8'inci maddesine bakmak gerekecektir. Zira Anayasa'nın 8'inci maddesinde "*Yürütme yetkisi ve görevi, Cumhurbaşkanı tarafından Anayasa'ya ve kanunlara uygun olarak kullanılır ve yerine getirilir.*" demektedir. Bu bağlamda 3'üncü maddeyi 8'inci madde ile beraber yorumladığımızda; kendisine Anayasa'nın 73/4'üncü maddesi ile vergi kanunlarında değişiklik yapmak yetkisi verilen Cumhurbaşkanı, bu değişikliği sadece belirli alanlarda (muaflik, istisna, indirim ve oran) ve ilgili vergi kanunu tarafından kendisine bu şekilde bir yetki verilmiş olması durumunda kullanacaktır. Ayrıca Cumhurbaşkanı bu yetkiyi kullanırken de kanunlara ve Anayasa'ya uygun şekilde hareket etmek zorundadır. Zira Anayasa ile Cumhurbaşkanı'na verilen bu bir bağlı yetkidir. Çünkü vergilerin yasallığı ilkesinin bir sonucu olarak yürütmeyi temsil eden Cumhurbaşkanı'nın vergi ile ilgili konularda kanuni dayanak olmadan bir idari işlem tesis etmesi veya yargının kıyas yoluna başvurarak bir

vergi koyması, değiştirmesi veya kaldırması söz konusu değildir (Çağan, 1982: 7). Yürütme organını temsil eden Cumhurbaşkanı'nın da yasama organının gösterdiği konularda hareket etmek zorunda olması Anayasa 73'üncü maddesinin 4'üncü fıkrası ile verilen bu yetkinin bağlı yetki olduğunu göstermektedir (Güneş, 2011: 171-172).

4.2. Anayasa'nın 167'nci Maddesinin 2'nci Fıkrası ile Dış Ticarete Konu İşlemlerde Ek Mali Yükümlülük Koyma Yetkisi

Diğer bir istisna durumu ise Anayasa'nın 167'nci maddesinin 2'nci fıkrasında karşımıza çıkmaktadır. Buna göre;

"Dış ticaretin ülke ekonomisinin yararına olmak üzere düzenlenmesi amacıyla ithalat, ihracat ve diğer dış ticaret işlemleri üzerine vergi ve benzeri yükümlülükler dışında ek mali yükümlülükler koymaya ve bunları kaldırmaya kanunla Cumhurbaşkanına yetki verilebilir."

hükmü getirilmiştir. Bu madde ile Cumhurbaşkanı'na (önceden Bakanlar Kurulu) kanun aracılığıyla ithalat, ihracat ve diğer dış ticaret işlemlerinde ülke ekonomisinin yararına olmak üzere ek mali yükümlülük getirme yetkisi verilebileceği hüküm altına alınmıştır. Anayasa'da bu şekilde bir hüküm olması yasama yetkisinin devredilmezliği ilkesinin bir istisnası olarak kabul edilmektedir (Karakoç, 2013: 1270). Bu uygulama; Doğrusöz tarafından "*teknolojik ilerlemeyle ekonomik gelişmelerin getirdiği zorluklar karşısında, bu tür yükümlülüklerin, izlenen ekonomik politikayla uyumlu şekilde, süratle ve gizli olarak getirilebilmesi ve düzenlemenin son derece teknik bir konuyu içerecek olması*" şeklinde anlamlandırılmaya çalışılmış (Doğrusöz, 1985: 75; Taylar, 2021: 113) fakat yine Doğrusöz tarafından; bu hüküm ile dış ticaretle ilgili olsa dahi Cumhurbaşkanı'na (önceden Bakanlar Kurulu) kanun koyucu gibi hareket etme yetkisi vereceği bunun da Anayasa'nın genel ilkelerine ve hukuk devleti ilkesi ile bağdaşmayacağı belirtilmiştir (Doğrusöz, 1985: 75).

ALP, E. “1982 Anayasası’nda Verginin Yasallığı İlkesi ve İstisnaları”

Anayasa’nın 167’nci maddesinin 2’nci fıkrasında da belirtildiği gibi bu yetki Cumhurbaşkanı’na kanun ile verilebilmektedir. Bu maddeye istinaden çıkarılan 2976 sayılı Dış Ticaretin Düzenlenmesi Hakkında Kanun’un¹ “Yetki” başlığı taşıyan 2’nci maddesi “Cumhurbaşkanı bu Kanun kapsamındaki konularda düzenlemeler yapmaya yetkilidir.” demektedir. Dikkat edilirse Anayasa’da yazan “yetki verilebilir” ifadesi, kanunda “yetkilidir” şekline dönüşmüştür. Anayasa’da “verilebilir” den kastedilen aslında bu yetkinin sınırlarının yasa ile belirlenmesi iken yasada “yetkilidir” ifadesinden dolayı tüm yetki direkt olarak yürütme organına geçmiştir (Doğrusöz, 2012: 322-323). Bu durumda; verginin yasallığı ilkesinin bir ihlali olarak kabul edilen Anayasa’nın 167’nci maddesinin 2’nci fıkrası yasama organını devre dışı bırakarak yürütmeye dış ticaretin düzenlenmesi ile ilgili sınırsız bir güç vermektedir.

Anayasa’nın 73’üncü maddesinde ifade edilen “vergi, resim, harç ve benzeri mali yükümlülükler” dışında tutulan “ek mali yükümlülük” kavramı, kamusal güç kullanılarak alınacak olması sebebiyle “ve benzeri mali yükümlülükler” olarak değerlendirilmelidir (Kaneti, 1986/1987: 7; Güneş, 2011: 195)². Anayasa’nın 73/3’üncü ve 73/4’üncü maddelerinde bahsedilen “ve benzeri mali yükümlülükler”, Kaneti’nin belirttiği şekliyle, “kamunun genel ihtiyaçlarının değil, belirli grupların belirli özel ihtiyaçlarının finansmanını sağlamak üzere...” alınan, “çoğunlukla genel bütçeye değil özel fonlara aktarılan” ve “vergilerle sadece hukuki zor kullanılması sebebiyle benzerliği olan” kamu gelirlerdir (Kaneti, 1986/1987: 6). Bu madde ile Cumhurbaşkanı’na verilen yetki, Anayasa’nın 73/4’üncü maddesinde istisna, indirim, oran ve muafiyet ile sınırlandırılmış şekilde verilen yetki ile kıyaslandığında dış ticaret ile sınırlandırıldığı için

yine sınırlı bir yetki olarak ifade edilebilir (Karakoç, 2013: 1271). Dolayısıyla bu yetki ile Cumhurbaşkanı bir vergi ihdas edememektedir. Ancak ilgili madde sonucu idare keyfiliğe kaçabilecektir. Bu durum sonucunda, madde her ne kadar dış ticaret ile sınırlı olsa da dış ticaret ile ilgili olan konuların tamamını kapsadığı için sınırsız bir yetki olarak ifade edilebilir (Taylar, 2021: 113-114).

Ancak; Anayasa Mahkemesi 2976 sayılı Dış Ticaretin Düzenlenmesi Hakkında Kanun’un yürütme organına verdiği yetkinin sınırlarının açıkça belirtilmediği için iptali için açılan davada;

“...Anayasa’nın 167. maddesinin ikinci fıkrası ile sözü edilen “ek mali yükümlülüklerin” konulması ve kaldırılmasında Bakanlar Kuruluna³ kanunla yetkisi verilmesi söz konusudur. Bir “ek mali yükümlülüğün konulması” onun nevinin ve miktarının saptanması demektir. Türü ve miktarı belli olmayan bir yükümlülük konulamaz. Şu halde, dış ticaretin, ülke ekonomisinin yararına düzenlenmesi amacıyla ek mali yükümlülükler koymaya yetkili kılınan Bakanlar Kurulu, ülke ekonomisi ne gibi ek mali yükümlülüklerin konulmasını gerektiriyorsa, bunun nevinin ve miktarını saptamada serbest olacaktır...⁴”

şeklinde bir karar vererek Anayasa’nın 167/2’nci maddesinde verilen yetkinin 73/4’üncü maddesindeki yetkiden farklı şekilde dış ticaret ile ilgili olmak ve ülkenin menfaati ve ekonomik yararı doğrultusunda konulan ek mali yükümlülüğün konusu dahil diğer esaslarını da belirlemeyi kapsadığını belirtmiştir.

¹ 2976 sayılı Dış Ticaretin Düzenlenmesi Hakkında Kanun, R.G. Tarih ve Sayı: 15.02.1984-18313.

² Karşıt olarak; “Ek Mali Yükümlülük” kavramının Anayasa’nın 73’üncü maddesinde belirtilen benzeri mali yükümlülüklerden bağımsız bir yetki olduğu ile ilgili görüş için Bknz: Taylar, 2021: 113).

³ Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile değişen haliyle; Cumhurbaşkanı (Önceden Bakanlar Kurulu).

⁴ AYM, 11.01.1985, E:1984/6, K:1985/1, R.G. Tarih ve Sayı: 17.06.1985-18787.

Sonuç

Verginin yasallığı ilkesi, vergilendirme yetkisine devleti oluşturan organlar içinde sadece yasamanın sahip olduğunu gösteren bir ilkedir. Verginin yasallığı ilkesi kısaca, verginin mutlaka bir kanuna dayanması şeklinde dar olarak ifade edilebileceği gibi yürütme ve yargı organlarının vergi koyamaması olarak da ifade edilebilir. Bu durumda verginin yasallığı ilkesi; vergi koyma bakımından yasama organının yürütme ve yargı organlarından farklılığını, hatta bu duruma bağlı olarak güçler ayrılığını göstermektedir. Zira vergi hukuku, verginin yasallığı ilkesi sebebiyle güçler ayrılığının en keskin şekilde uygulandığı bir hukuk dalı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Adaletsiz vergilemeyi, keyfiliği, güvensizliği ve belirsizliği önlemek amacını taşıyan verginin yasallığı ilkesi, ülkenin içinde bulunduğu durumla bağlantılı olarak; ekonomik, sosyal, siyasi kriz dönemlerini atlatabilmek adına istisnalar barındırmaktadır. Bu istisnalar sonucunda Cumhurbaşkanı; kanunlarla kendisine verilen değişiklikleri yapabileceği gibi, dış ticaret ile sınırlandırılmış olmak şartıyla ek mali yükümlülükler de getirebilmektedir. Sonuç olarak her ne kadar verginin yasallığı genel kabul görmüş bir ilke olsa da mutlak bir verginin yasallığı ilkesinden bahsetmek mümkün değildir. Bu istisnaların neticesinde verilen yetkilerin sınırlarının belirli olmaması hukuksal sorunları beraberinde getirmekte ve kişilerin hukuk sistemine olan güvenini etkilemektedir.

Tam anlamıyla bir verginin yasallığından bahsedebilmek için, getirilen istisnai düzenlemelerin sınırlarının belirgin olması, kişilerin hukuk sistemine olan güvenini sağlayacak ve vergilendirme yetkisinin sahibi olan yasama tarafından kullanılmasını pekiştirecektir. Bu sebepten Anayasa'da yer alan istisnai düzenlemelerin sınırlarının belirlenmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- Aliefendioğlu, Y. (1983). Vergilendirme Yetkisi ve 1980 Sonrası Türk Vergi Politikası. *Danıştay Dergisi*, 13(50-51), 60-80.
- Arıkan, Z. (1996/1997). Vergilendirme Yetkisi ve Kullanımı. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Araştırmaları Konferansları*, (37), 269-281.
- Avcı, O. (2020). Anayasa Mahkemesi Kararları Işığında Vergilerin Kanuniliği İlkesinin Değerlendirilmesi, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, (42) 67-93.
- Başaran Yavaşlar, F. (2015). Hukuki Güvenlik İlkesinin Bir Alt İlkesi Olarak Vergi Hukukunda Yasallık İlkesi. Göztepe, E. (Ed.). "Kamu Hukukçuları Platformu: Hukuk Güvenliği" içinde. Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları Yayın No:277, 189-238.
- Çağan, N. (1982). *Vergilendirme Yetkisi*. İstanbul: Kazancı Hukuk Yayınları.
- Doğrusöz, A.B. (1985). Vergilendirme Yetkisinin Yasama ve Yürütme Organları Arasında Bölüşümü. *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi*, 6(1-3), 65-76.
- Doğrusöz, A.B. (2012). Mükellef Hakları ve Anayasal Beklentiler: Gelecek İçin Birkaç Not. Feridun Yenisey, Gülşen Güneş ve Z. Ertunç Şirin (Dü.), "Anayasadan Mali ve Vergisel Beklentiler" içinde. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 316-323.
- Güneş, G. (2011). *Verginin Yasallığı İlkesi* (3. Baskı). İstanbul: On İki Levha Yayıncılık A.Ş.
- Karakoç, Y. (2013). Anayasal Vergileme İlkeleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 15(Özel Sayı), 1259-1308.
- Kaya, A. (2020). *Vergilendirme Yetkisi ve Verginin Yasallığı*. "Prof. Dr. Nami Çağan

ALP, E. “1982 Anayasası’nda Verginin Yasallığı İlkesi ve İstisnaları”

Anısına Armağan” içinde. Ankara: Atılım Üniversitesi Yayınları Yayın No:63, 383-388.

Kaneti, S. (1986/1987). *Vergi Hukuku*. İstanbul: Özdem Kardeşler Matbaası.

Öz, E. (2004). Tarihi Perspektiften Osmanlı’da Vergi. *Mevzuat Dergisi*, 7(84), <https://www.mevzuatdergisi.com/2004/12a/08.html> , (Erişim Tarihi: 26 Nisan 2024).

Saraçoğlu, F. (2003). Vergilendirme Yetkisi ve Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri, *Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, (3), 175-189.

Şişman, G. (2014). *Katma Değer Vergisinde Vergiyi Doğuran Olay*. Ankara: Seçkin Yayınevi.

Taylar, Y. (2021). *Vergi Hukukunda Vergiyi Doğuran Olay*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık A.Ş.

“Milli İktisat”tan İktisadi Devletçiliğe: Kadro Hareketi Üzerine Bir İnceleme

Ahmet Deniz BOZKURT*

Özet

Bu çalışma, 1932-1934 yılları arasında çıkan Kadro dergisinin yazarlarının iktisat politikası başta olmak üzere Atatürk devrimlerine bakışları, toplum yaşamı, “iktisadi devletçilik” ve “iktisadi planlama” ile ilgili görüş ve düşüncelerine yer vermektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin Büyük Buhran'a kadar izlediği iktisat politikalarının ülkenin kalkınmasını sağlayamaması, 1929 Büyük Ekonomik Buhran'ın tüm dünya ve Türkiye'de yarattığı yıkıcı etki Kadrocular Osmanlı'nın yıkılmasından sonra verilen Millî Mücadele'nin yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde Atatürk'ün yaptığı devrimlerin dünyada eşi benzeri olmayan ilk örnek olarak değerlendirmişlerdir. Siyasi anlamda kazanılan bu eşsiz zaferin ancak iktisadi bağımsızlık ile bütünleşirse Türkiye'nin “medeni milletler seviyesi”ne ulaşabileceğini savunmuşlardır. Kısa ömürlü olmasına karşın yazarların iktisadi ve toplumsal bağlamda öne sürdükleri tezlerin Türk iktisadi düşünce tarihinde önemli bir yer edinmesi ve derin izler bırakması, bu makalenin yazılma nedenidir. İlerleyen dönemlerde yapılan iktisat politikası tartışmalarında da önemli bir referans oluşturmuşlardır. Bu nedenle Kadro hareketi, birçok kitaba ve çalışmaya konu olmuştur. Bu çalışma da harekete farklı bir açıdan bakmak ve onu değerlendirmek amacı taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Milli İktisat, İktisadi Devletçilik, Kadro Hareketi, Türk İktisadi Düşüncesi.

From “National Economy” to Economic Etatism: A Research on the Kadro Movement

Abstract

This study includes the views and thoughts of the writers of the Kadro journal published between 1932-1934 on economic policy, Atatürk's revolutions, social life, “economic etatism” and “economic planning”. The failure of the economic policies followed by the Republic of Turkey until the Great Depression to ensure the development of the country, and the devastating effects of the Great Depression of 1929 on the whole world and Turkey, led the Kadro intellectuals to create a new economic policy that had not been implemented in any other country before. The Kadro intellectuals evaluated the National Struggle after the collapse of the Ottoman Empire and the revolutions made by Atatürk in the newly established Republic of Turkey as the first example in the world. They argued that this unique victory won in political terms could only reach the “level of civilized nations” if it was integrated with economic independence. The reason for writing this article is that, despite its short life, the theses put forward by the authors in economic and social contexts have gained an important place in the history of Turkish economic thought and left deep traces. They have also constituted an important reference in the economic policy discussions held in later periods. For this reason, the Kadro movement has been the subject of many books and studies. This study aims to look at the movement from a different perspective and evaluate it.

Keywords: National Economy, Economic Etatism, Kadro Movement, Turkish Economic Thought.

* Dr., Ordu Üniversitesi Ünye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, İktisat Tarihi Anabilim Dalı, Ünye/Ordu, adenizbozkurt@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6016-9073

Giriş

Osmanlı Devleti’nin “hasta adam” olarak nitelendirildiği son döneminden başlayarak I. Dünya Savaşı yıllarına kadar geçen süreçte Osmanlı aydınları, gerek siyasi, sosyal ve kültürel bağlamda gerekse sorunların en başında gelen iktisadi alanda çeşitli çözüm yolları aramışlar ve izlenecek iktisat politikaları en çok tartışılan konuların başında gelmiştir. I. Dünya Savaşı’ndan yenilgiyle çıkan ve parçalanan imparatorluğun hemen ardından başlayan Millî Mücadele yılları ve ardından yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nde de “ekonomik durum” yine hem hükümetlerin hem de iktisat düşünürlerinin üzerinde en çok durduğu konu olmuştur. Çünkü kazanılan “siyasi bağımsızlık”ın sürekli olması, “iktisadi bağımsızlık”a bağlıdır. Dış ülkelerin ekonomilerine muhtaç bir ülkenin gerçek siyasi bağımsızlığının da olamayacağı çok net olarak anlaşılmıştır. Bir yandan genç Cumhuriyetin Atatürk önderliğinde giriştiği inkılapların toplum tabanına yerleştirilerek XX. yüzyılın “çağdaş medeniyetler düzeyi”ne ulaşma çabası, diğer yandan ekonomik koşulların son derece zor ve kötü olması, dönemin siyasilerini ve aydınlarını iktisadi anlamda yeni arayışlara yöneltmiştir. Buradaki temel amaç, en kısa zamanda “iktisadi kalkınma”yı sağlayarak ülkenin ekonomisini dışa bağımlılıktan kurtaracak yeni iktisat politikaları oluşturmaktır. Bunun sonucunda devletin iktisadi kalkınmayı sağlamak için kullanacağı enstrümanların neler olması gerektiği konusunda birbirinden çok farklı iktisadi düşünceler tartışılmaya açılmıştır. Bunlar içinde en baskın olanı “iktisadi liberalizm” olup bunun devlet güdümünde uygulanması gündeme gelmiştir. Nitekim 1923’te toplanan İzmir İktisat Kongresi’nde alınan kararlar da bunun resmi bir politika olduğunu göstermiştir.

1929 Büyük Ekonomik Buhran’a kadar devletin de zaman zaman “müdahaleci” bir pozisyon aldığı bu “liberal” politikalar ülkenin ekonomik kalkınmasında önemli bir gelişme kaydedememiştir. Buhranın patlak vermesi, zaten ekonomik kalkınmayı beklenen düzeyde sağlayamayan Türkiye’de ekonomik durumun

daha da kötüleşmesine yol açmıştır. Bu tarihten sonra kapitalist sistem, dünya ölçeğinde çökmüştür. Bu kriz, gelişmiş ülkeler üzerinde de az gelişmiş ülkeler üzerinde de farklı biçimlerde etkili olmuştur. Doğal olarak krizden çıkmak için uygulanan iktisat politikaları da tüm dünya devletlerinde farklılıklar göstermiştir. Fakat hemen hemen tüm devletler, devletin “müdahaleciliğini” öngören iktisat politikalarına yönelmiştir.

Bir yandan “liberal” iktisat politikalarının sonuç vermemesi, diğer yandan Büyük Buhran’ın yarattığı yıkım, Türkiye ekonomisi üzerinde olumsuz bir etki olarak görülmüştür. 1929 Buhranı Türkiye’deki kimi iktisatçılara göre tüm olumsuz koşullarına rağmen yeni bir iktisadi kalkınma hamlesi için gerekli zemini oluşturmuştur. Diğer yandan da Lozan Anlaşması’nın sınırlayıcı hükümlerinin ortadan kalkması ekonomi üzerinde olumlu bir etki yaratacağı öngörülmüştür. Bu üç etkenin sonucunda Türkiye’de hem siyasi kanat hem de iktisatçılar “devletçi” bir iktisat politikasının zorunlu olduğuna kanaat getirmişlerdir. Bu politikanın izlenmesinde ilk adımı devlet atmış, 1932’de “devletçilik” hükümetin resmi politikası olarak açıklanmıştır. Hükümetin benimsediği “iktisadi devletçilik” politikasının hükümleri muğlak ve sınırları belirsiz bir nitelik taşıdığı için 1932 yılında *Kadro* dergisi çevresinde toplanan bir grup aydın-iktisatçı-düşünür, bu politikayı somut ve belirgin hale getirmek için “millet iktisadiyatı” adı altında birtakım görüşler ileri sürerek önerilerde bulunmuşlardır.

Bu çalışma Kadrocuların “iktisadi devletçilik” hakkındaki görüş ve önerilerini ele almaktadır. Çalışma dört bölümden oluşup birinci bölümde *Kadro* hareketinin başlama nedenleri ve bu hareketi başlatan aydınların nitelikleri üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde ise *Kadro* hareketinin Türk ve dünya iktisat politikalarını nasıl değerlendirdiği ortaya konmuş, bunların etkilendiği iktisadi düşünceler üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölüm, Kadrocuların “devletçiliğe” geçiş sürecinde hem ülke içinde hem de dış dünyada yaşanan iktisadi olayları

değerlendirmelerini içermektedir. Son bölümde ise *Kadro*’yu temsil eden aydınların Türkiye’deki “devletçilik” ile ilgili ortaya koyduğu tezler, planlı bir ekonominin nasıl olması gerektiği yönünde öne sürdükleri düşünceler yer almaktadır. İktisadi kalkınmanın Atatürk devrimleri ile birleştirilerek sağlanabileceği yönündeki yaklaşımları da yine son bölümde ele alınmıştır.

Ancak *Kadro* hareketinin dünyadaki ekonomik konjonktürü değerlendirmeleri, o dönemin dünya ölçeğinde yaygın olan iktisat politikalarının olumlu ve olumsuz yönleriyle incelemeleri; Türkiye’nin Osmanlı’nın son döneminden başlayarak 1930’lara kadar uyguladığı iktisat politikalarını açıklayıp eleştirmeleri, bir makale boyutuna sığmayacak kadar geniştir. Bu nedenle çalışmanın elverdiği ölçüde tüm bu görüşler ele alınmaya çalışılmıştır.

1. Kadro Hareketinin Kuruluşu ve Kadrocular

1932-1934 yılları arasında yayımlanan *Kadro Dergisi*, Türk ekonomik ve siyasi yaşamında uzun zaman etkili olacak ve tartışılacak “Kadro” hareketini meydana getirmiştir. *Kadro* dergisinin kurucuları arasında yer alan Şevket Süreyya Aydemir (1897-1976), Yakup Kadri Karaosmanoğlu (1889-1974), Vedat Nedim Tör (1897-1985), İsmail Hüsrev Tökin (1902-1992) ve Burhan Asaf Belge (1899-1967), Kurtuluş Savaşı’ndan sonra milli sınırlarını çizen ve büyük yenilikler yaratan yeni rejime orijinal bir temel oluşturma iddiası taşımaktadır.

Dergi, resmi Kemalist ideolojisine paralel olarak kuruluş amacını Ocak 1932’deki ilk sayısında şu şekilde ortaya koymuştur:

“Türkiye bir inkılap içindedir. Bu inkılap kendine prensip ve onu yaşatacaklara şuurlanabilecek bütün nazari ve fikri unsurlara maliktir. Ancak bu nazari ve fikri unsurlar inkılaba İDEOLOJİ olabilecek bir fikriyat sistemi içinde terkip ve tedvin

edilmiş değildir. Gerek milli mahiyeti gerek beynelmilel şümül ve tesirleri itibarile, tarihin en manalı hareketlerinden biri olan inkılabın seyri içinde ve onun icaplarına uygun bir şekilde izah işi, bugünkü Türk inkılap münevverliğine düşen vazifelerin en acil ve en şerefliisidir.

(...) inkılabımızın bir bakışta idrakimizi durdurur gibi görünen coşkun ve mürekkep cereyanına daima hâkim kalabilmek için, onun prensiplerini hududu muayyen kriteriyumlar şeklinde bilmeye, benimsemiye ve benimsetmiye mecburuz.

KADRO, BUNUN İÇİN ÇIKIYOR¹”
(Kadro, 1932: 3).

Yukarıdaki alıntıdan da anlaşılacağı üzere *Kadro* dergisi, yapılan inkılapların tutarlı bir ideoloji üzerinde yükselmesi iddiası taşımaktadır. *Kadro*’nun Türk inkılaplarına yönelik değerlendirmeleri ilk kez Şevket Süreyya’nın Türk Ocağı salonunda verdiği bir konferansta bütün ayrıntıları ile ortaya konmuştur. Bu konferans, aynı zamanda Şevket Süreyya’nın ileride yayımlayacağı *İnkılap ve Kadro* adlı eserinin özünü oluşturmaktadır (Çavdar, 2013: 342). Yazar, ayrıca *Tek Adam* adlı eserinde de derginin çıkarılmasındaki amaçlarını bütün ayrıntılarıyla anlatmıştır. Ancak bir makale sınırları içinde bunları verebilmek mümkün değildir. Kitap bir bütün olarak incelendiğinde, *Kadro*’nun çıkmasındaki amaç en kısa şekliyle şöyle özetlenebilir:

“Ama mademki, bir inkılâp vardır, o halde bu İnkılâbın bir de izahı, yani tarihte yeri ile, karakteristiklerinin açıklanması olmalıdır. İnkılâbın izahı, o inkılâbı tarih içinde doğuran objektif şartların araştırılması, orijinal prensiplerinin bilimsel bir açıdan derlenmesi, sentezleştirilmesi

¹ Orijinal metinden alıntı yapılmış olup günümüz Türkçesine aktarılmamış ve yazım kuralları dikkate alınmamıştır.

demektir. O halde, ortada bir Türk inkılâbı da bulunduğu göre, bu kendi kendine benzeyen çağdaş hareketin İzahı, Mustafa Kemal’in yukarıda verilen görüşlerine de herhalde aykırı olamazdı. Nitekim bir aydın kadro, Mustafa Kemal’in hayatında ve onun dikkatli gözleri önünde, Türk inkılâbının ideolojik esaslarını kendi açılarından derlemek, aydınlatmak ve terkip etmek çabasına girişmiştir. Bu hareket, Kadro Hareketidir” (Aydemir, 1999: 434-435).

Kadro, o günün koşulları içinde büyük bir entelektüel hareket yaratmış, Türk düşün ve yayın hayatında çok etkili bir dergi olarak iz bırakmıştır. Dönemin siyasi ve ekonomik düzeninde büyük sıkıntı ve belirsizliklerin yaşandığı bir ortamda yeni Türkiye’nin ekonomik ve politik çizgisini belirlemesi, en büyük beklenti olmuştur. Derginin çıkmasındaki temel amaç da bu boşluğu ve belirsizliği ortadan kaldırmaya yöneliktir. Derginin özünü oluşturan yazarlar çok yüksek bir akademik kaliteye ve eğitime sahiptirler. Yukarıda sözü edilen beş isimden Şevket Süreyya ve İsmail Hüsrev, öğrenim görmek üzere 1920’lerin başında Moskova’ya gitmiş, Vedat Nedim ve Burhan Asaf ise I. Dünya Savaşı sonrası Almanya’da öğrenim görmüşlerdir. Özellikle Vedat Nedim, ekonomi alanında doktorasını Almanya’da Werner Sombart gözetiminde yapmış ve Osmanlı İmparatorluğu’nun emperyalizmin yörüngesine nasıl girdiğini incelemiştir. Burhan Asaf ise cumhuriyetin kurulduğu 1923’e kadar Almanya’da mimarlık ve sosyoloji eğitimi almıştır (Özveren, 2016: 152-153).

Kadro dergisi, belli bir siyasi görüşü ve yeni kurulan Türk devleti ve toplumuna farklı bir bakış açısı getirdiği için derginin kurucularının hemen hemen her konuda belli bir görüş birliği içinde oldukları söylenebilir. Yazarlardan herhangi birinin görüşü hepsini temsil edip bir bütün olarak harekete mal edilmiştir. Kadro hareketini başlatan aydınlar içinde tüm yazarların eşit bir konumda

yer almadığı söylenebilir: “Kadroyu oluşturan her unsurun, her bireyin aynı ağırlıkta olduklarını düşünmek yanlış gibi görünmektedir. Bunların arasında özellikle Şevket Süreyya’nın yazdıklarının dergi içinde önemli bir yeri vardır. Kadro’nun kültürel yaklaşımını, kültür konularını işleyiş biçimini Yakup Kadri’nin yazdıkları belirlemiştir” (Kayalı, 2010: 15). Ancak Şevket Süreyya Aydemir’i hareketin kurucusu ve en önemli temsilcisi olarak ayrı bir yere koymak gerekir. Ayrıca Şevket Süreyya Aydemir, kaleme aldığı *Muasır Türkiye’nin İktisadi İnkişaf İstikametleri* eseriyle de Kadro hareketi başlamadan önce “devletçilik esasına dayanan bir milli iktisat sisteminin kuruluşunu” incelemiştir (Tekeli ve İlkin, 2003: 69).

Şevket Süreyya 1931’de *Cihan İktisadiyatında Türkiye* adlı kitabında özellikle “Milli Kurtuluş Hareketinin iktisadi yönden yorumlanması” konusunda Kadro’yu müjdeleyen birtakım görüşler öne sürmüştür (Tunçay, 2009:120-121). “Milli Kurtuluş Hareketinin İktisadi Anlamı Nedir?” sorusuna Şevket Süreyya, şu cevabı vermektedir:

“Geçmişte Şark Meselesi, Şark’ın sömürgeleştirilmesi meselesiydi, bugünkü mesele Şark’ın sömürge ve yarı-sömürge durumundan çıkıp her birinin bir ‘iktisadi ve siyasi yönden bütünleşmiş ve bağımsızlığını ele almış’ olma davasına yönelmiştir. Bu davanın en karakteristik olanını Türkiye geçirdi ve en kapsamlı örneğini Türkiye verdi. Fakat bu mücadele henüz bitmedi. Modern Türkiye, ancak dünya birliğinde her şeyiyle gelişmiş ve bütünleşmiş bir Türkiye olmalıdır. Çünkü uygar bir memleketin siyasi ve iktisadi önemi; uluslararası iktisadi mübadele işleyişine el atmasının kapsamıyla ölçülür.

Uluslararası mübadele işlerinde önemsiz olmak, uluslararası iktisat ilişkilerinden dışlanmak, dış dünyaya kapıları kapatarak kendi kendine

idare eden pasif bir ülke haline gelmek, ‘bitiş’ olmasa da tam bir yozlaşma olur, uygar bir ülkenin başına gelebilecek ne büyük felaket budur. Bu yüzden dünya iktisadiyatında yer almalıyız. Yer alabilmek için de milli iktisat unsurlarını ve dünya iktisadiyatının akışını tanımak ve bilmek zorundayız. Türk halkının siyasi enerjisi ile dünya topluluğunda kazandığı uygar konuma iktisadi çalışma koşullarıyla da uymak zorundadır (...) Bunların sonucu, memleketimizin dünya iktisadiyatına bağlı olması ve buna karşılık dünya iktisadiyatının da o ölçüde ülkemize tabi kılınması gerekir. Milli kurtuluş hareketimizin iktisadi temeli budur. Milli iktisatta bilinçli olmak demek, uluslararası iktisat ilişkilerindeki karşılıklılık esasını bilmek demektir” (Aydemir, 1931: 3).

Şevket Süreyya’nın öne sürüp ardından tüm Kadro yazarlarının benimsediği genel görüş, ülkemizin hem iktisat politikası hem de iktisadi zihniyeti Cumhuriyetin kazanımlarıdır. Bu nedenle İttihat ve Terakki döneminin “milli iktisat” anlayışını Kara Kemal ve Cavid Bey’i hedef alarak yetersiz bularak eleştirmişlerdir. Cumhuriyetin kurucusu ve yöneticileri “milli bir iktisat anlayışı” yaratabilmek için büyük bir çaba göstermektedirler. Şevket Süreyya, “halk için iktisat bilgisi” adlı yazısını halkın iktisadi bilgisini oluşturma ve milli iktisat politikasının toplumsal bir temele oturma amacıyla kaleme alınmıştır. Kısaca “iktisadi zihniyet” ve politikanın kurumsal bir kimlik kazanarak toplumsallaştırılmasını Cumhuriyetin bir ürünü olarak görmüştür. Ancak Şevket Süreyya, Osmanlı İmparatorluğu’nun XIX. yüzyıldan itibaren yaşadığı ekonomik değişimi çok iyi analiz edememekle birlikte, önemli bir noktayı da gözden kaçırmamıştır. Osmanlı’da erken tarihten itibaren “korumacı” ve “serbest piyasa” anlayışını savunanlar arasında her daim ekonomi politik tartışmalar vardır. Bu da gösteriyor ki ekonomi alanındaki her tür değişme

ve gelişmenin önemi, hep fark edilmiştir. Fakat böylesi bir değişimi yaratıp geliştirecek eğitimli emek yoktur. Devletçilik ideolojisi Cumhuriyete İttihatçıların elinde oluşturulduğu “Durkheim-Gökalp versiyonu” ile girmiştir. Genç Cumhuriyetin kurucuları için temel amaç, “muasır milletler seviyesine” ulaşmaktır. Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti’nin kurulması, Türk inkılabının dünya ekonomik krizinin etkilerinden kurtulmak için atılan ilk adımdı. Bu durumda siyasetler, dünya konjonktürü ile daha uyumlu, daha korumacı ve müdahaleci iktisat politikaları yaratmak çabasıdır. Bundan sonra da sanayileşmeye eğilimli bir devletçiliğe dönüşmeyi hedeflemektedir (Gencer, 2023: 39-40). Diğer bir deyişle, ulusal kurtuluş savaşını kazanmış bir ülkenin hedeflerine ulaşabilmesi için “yeni tekniğin, ilk adımdan itibaren toplumun çıkarlarına yönelmiş kurucu, işletici ve bütün artı-ürünleri toplum adına benimseyici yeni tip bir iktisat devletini bilavasita ve planlı bir müdahalesi zorunludur” (Tekeli ve İlkin, 1982: 84).

Kadro’nun düşünsel temelini oluşturan aydınlar, 1930’lu yılların ekonomi politikalarının belirlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bunlar yalnızca İttihat ve Terakki’nin “milli iktisat” ve “tesanütçülük” (dayanışma) anlayışını temel almakla kalmadılar, dünya konjonktürü içinde yer alan yeni iktisadi uygulamaları da inceleyerek “planlama” gibi yeni bir anlayış geliştirdiler ve “iktisadi devletçilik” düşüncesini ortaya koydular. Hem dünya hem de Türkiye’nin özel koşullarını dikkate alarak “milli iktisat”tan “millet iktisadiyatı”na yönelen yeni bir dönüşüm yarattılar (Kazgan, 2006: 60).

2. Kadro Hareketinin Dayandığı İktisadi Temeller ve Düşünceler

2.1. Milli İktisat

Klasik dönem Osmanlı Devleti’ndeki ekonomik hayat, siyasi ve askeri alanları da içine alan çok büyük bir bütünün ayrılmaz bir parçası olarak düşünülmüştür. Yani, “ekonomik” olan “toplumsal” olanın içine yerleştirilmiş; bu nedenle üreticilerin, araçların ve askeriyenin işleyişi birbirine bağlı bir sosyal yaşam biçimi

oluşturmuştur (Polanyi, 1957: 243). Bu durum, modernizmin başlamasına kadar varlığını sürdürmüştür (Özveren, 2005: 129). Klasik Osmanlı iktisadi işleyişinin bir yansıması olarak adlandırılan “mali devlet” anlayışı, ülkenin şartlarını giderek ağırlaştırdığı, toplumu ağır vergilerle ezdiği ve ülkeyi ekonomik ve mali krize soktuğu; uzun dönemde de ekonomik iyileşmenin mümkün olamayacağını savunan II. Meşrutiyet düşüncesini savunanlar tarafından eleştirilmiştir. Devletin iktisadi ve mali yönlerden ayrışması gerektiğini düşünen İttihat ve Terakki Hükümeti, “mali devlet” ve “iktisadi devlet” biçiminde bir ayrışma yaratmıştır (Toprak, 1982: 18-19). İttihat ve Terakki Hükümeti, bu çerçevede “iktisadi devlet”i şöyle açıklamıştır:

“Ulusal devletin temel işlevi iktisadi yapıyı güçlendirmek, bireye girişim ortamı hazırlamak, halkın vergi ödeme gücünü arttırarak devlete dolaylı yoldan gelir sağlamaktır. Böylece, devrimin ilk yıllarında İttihatçılar, ‘kapıkulu’ geleneğini yadsıyor, bireyciliğin çağdaş toplumun temel felsefesi olduğunu, devlete karşı bireyin savunulması gerektiğini ileri sürüyorlardı. Bundan böyle birey girişimci kılınacak, ‘teşebbüs-i şahsi’ Osmanlı toplumunun yaşam felsefesini oluşturacaktı (Toprak, 1982:19).

Jön Türk hareketinin düşünce yapısının temellerini “geri kalmışlığın üstesinden gelme” arzusu oluşturmaktaydı. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İtalya, Almanya ve diğer Orta Avrupa kökenli muhalifler arasında “neo-merkantilist” bir “milli ekonomi” düşüncesi yaygındı. Bu düşünce, dünya sahnesine çıkmaya hazırlanan “milli burjuvazi”lere bir örnek oluşturabilirdi. Oysa Osmanlı İmparatorluğu’nda “milli ekonomi”nin kurulması için gerekli olan bir sanayi burjuvazisi mevcut değildi (Keyder, 2003: 77-78). “Milli iktisat” düşüncesinin temellerini oluşturan “iktisadi korumacılık”, XIX. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, Türk- Müslüman milliyetçiliğinin ortaya çıkmasıyla geniş bir

alandaki varlığını gösterdi. Özellikle Türk-Müslüman aydınlar, Avrupa sermayesinin Osmanlı ekonomisi üzerindeki baskın egemenliğine karşı önemli bir reaksiyon gösterip Gayrimüslim topluluklarının Avrupa sermayesinin yerel ortakları ve temsilcileri olmalarına karşı şiddetli bir tepki vermişlerdir. Avrupa’nın yaygın söylemi olan İslam ve uygarlığın bağdaşamayacağı önyargısı, Müslümanları modern bir Müslüman milletin oluşabileceğini savunan bir modernleşme girişimi yaratmaya yöneltmiştir (Kılınçoğlu, 2023: 294-295).

Tanzimat’tan başlayarak devletin modernleşmesi ve buna bağlı olarak modern eğitim kurumlarının yaygınlaşması sonucunda bir Müslüman-Türk orta sınıf ortaya çıkmış, ancak Avrupa sermayesinin Osmanlı Devleti’ne girişi sayesinde oluşan ekonomik gelişme, en çok Gayrimüslim sınıflara yaramıştır. Bu durum da siyasi ve ekonomik iktidar arasında bir çelişki oluşturmuştur: Türk-Müslüman asker ve siyasetçileri tarafından yürütülen modernleşme girişimleri, Gayrimüslimlerin işine yaramış, bunların ekonomik konumlarını güçlendirmiştir. Ayrıca Avrupa’nın iktisadi yönden Osmanlı Devleti’ni hegemonyası altına alması sonucu Osmanlı toplumunun istikrarını bütünüyle bozmuş, Müslümanlar ile Gayrimüslimler arasındaki ekonomik ve toplumsal çelişkiyi derinleştirmiştir (Georgeon, 2006: 26-27).

Siyasi güç ve iktisadi güç arasında oluşan bu derin çelişki, toplumsal yapıyı da dikkate alarak “milli iktisat” düşüncesinin ortaya çıkmasına temel oluşturmuştur. “Milli iktisat” düşüncesinin uygulayıcısı konumunda olan Jön Türklerin karşı karşıya oldukları ekonomik sorunların üç farklı yönü vardır: Birincisi, yabancı sermaye bağımlılığına yol açan koşulları ortadan kaldırarak milli bir ekonomi yaratmak; ikincisi, ülke ekonomisini yöneten Gayrimüslimlerin ve Avrupalı sermayedarların yerine Müslüman Türkleri geçirmek; üçüncüsü de bir ziraat üreticisi halinde olan Türk-Müslüman halkı tarım dışında ticaret ve sanayi alanlarında iş yapmaya teşvik etmek ve toplumsal, kültürel ve ahlaki değerleri

bu yeni çizgiye uygun olarak değiştirmektedir (Karpaz, 2010: 171-172).

Balkan Savaşlarındaki ağır yenilgilerin ve Balkan toplumlarının milliyetçilik düşüncesi ile Osmanlı’ya karşı cephe alması, devlet bünyesinde Batı karşıtlığını arttırmıştır. Bu da İttihat ve Terakki yönetiminin ekonomi politikalarını yeniden oluşturmalarına ve politik duruşlarına daha uygun yeni bir yol aramalarına yardımcı oldu. “Milli iktisat” olarak adlandırılan bu yeni ekonomi politikası, korporatizm, korumacılık ve ekonomi üzerindeki devlet kontrolünün bir karmasıdır. Düşünsel kökenleri Alman Tarihçi Okulu ve Friedrich List’tir. Osmanlı toplumsal yapısındaki karmaşa ve I. Dünya Savaşı’nın yaklaşması “milli iktisat” düşüncelerinin uygulamaya geçirilmesini kolaylaştırmıştır. Sonuçta İttihat ve Terakki, 1916 Genel Kongresi’nde bunu resmi politika olarak benimsediğini net bir biçimde ortaya koymuştur (Hanioglu, 2008: 189).

I. Dünya Savaşı’nın ortaya çıkmasından sonra Osmanlı Devleti savaşa Almanya’nın müttefiki olarak dahil olmuş, savaş sürecinde İttihat ve Terakki hükümetinin uyguladığı ekonomik politikalar, “milli iktisat” düşüncesinin tohumlarını da atmıştır. Osmanlı hükümeti 1914’te kapitülasyonları tek taraflı olarak kaldırmış, bu eylemi savaşın yarattığı ekonomik izolasyonla birleşince yerli üreticilerin lehine korumacı bir ortam yaratmıştır. Hükümet gümrük tarifelerini her yıl ciddi bir biçimde arttırarak korumacı düzeni daha da güçlendirmiştir. Ancak savaşın yarattığı olumsuz birtakım koşullar da ciddi boyutlara ulaşmıştır. Örneğin yetişkin erkek nüfusun askere alınması hem tarım hem de tarım dışı sektörlerde ciddi bir üretim daralmasına yol açmış; demiryollarının kullanımı büyük oranda askeriye tahsis edildiği için üretimin büyük bir kısmı pazarlara ulaşamamış; aynı zamanda savaş koşulları var olan ihracat pazarını önemli ölçüde sınırlamıştır. Bu da büyük kıtlıklara yol açmış, karaborsacılığın yaygınlaşması ve yeni bir “savaş zengini” sınıfının oluşması sonucunu doğurmuştur. Tüm bu koşullara rağmen İttihat ve Terakki yöneticileri devlet içindeki ekonomik

güçler dengesini, özellikle Türkler lehine değişmesine göz yummuştur. Savaşın ilerleyen koşulları içinde Gayrimüslim ve yabancı sermayelere karşı, tüm olumsuzluklara rağmen milli bir Türk-Müslüman burjuvazisi yaratma amacı resmi bir politika olarak sürdürülmüştür. İttihat ve Terakki yönetimi, Türk girişimcilerin unvanlarında “milli” ibaresi geçen bazı şirket ve banka kurmalarına yardımcı olmuş, Osmanlı Bankası’nın yerine milli bir Merkez Bankası’nın kurulmasına destek vermiş, bunun sonucunda 1917’de “Osmanlı Milli Şerefi” kurulmuştur. İttihat ve Terakki ayrıca kendi politikalarını uygulamak amacıyla Türk ve Müslüman üreticilere yönelik çeşitli kooperatifler ve zanaatkar toplulukları gibi değişik ekonomik kurumlar da oluşturmuştur. Bu örgütlenmeler “milli ekonomi”yi yaratma amacını desteklemiştir. Ancak savaşın Osmanlı aleyhine sonuçlanması, bütün bu çabaların boşa çıkmasına yol açmıştır (Hanioglu, 2008: 189-190).

I. Dünya Savaşı yıllarında hükümet tarafından oluşturulan bu ekonomi politikaları sayesinde Türkler lehine bir iş hayatı yaratılması yönünde somut birtakım adımlar olarak nitelendirilse de bunlar hem son derece muğlak hem de kullanılacak yöntemler gelişigüzel bir biçimde belirlenmiş, “hayalci” bir bakış açısı daima tartışma konusu olmuştur. Ancak kesin olarak söylenebilir ki bu uygulamalar “milli iktisat” düşüncesinin olgunlaşmasına ve uygulanmasına temel oluşturmuştur. “Milli iktisat” düşüncesinin uygulanması, ancak I. Dünya Savaşı sırasında uygun bir ortam bularak kendini göstermiştir. “Türk olmayanların yürüttükleri ekonomik faaliyet alanlarını ele geçirmek” atılan adımlar içinde en önemlilerinden birisi olmuştur (Yalman, 2019: 131-134).

Milli iktisat düşüncesinin düşünsel temellerini önemli ölçüde Ziya Gökalp ve Tekin Alp belirlemiştir. Bu yargı, aşağıdaki saptamayla desteklenebilir:

“Savaş içindeki bu gelişmelerin fikriyatını Ziya Gökalp yapıyor ve bu münasebetle ‘İktisadi vatanperverlik’ ismini verdiği yeni bir doktrin ortaya

çıkartıyordu (...) Tekin Alp (Moiz Kohen) ise sosyalpolitik görüşlerinden esinlenmiş makalelerini Türkçülerin organı Yeni Mecmua’da yayınlıyordu (...) Burada da modern Türkiye’de Atatürk devrinde hâkim olmuş düşüncelerin ilk şeklini artık seçmek mümkündür” (Mardin, 1985: 633).

Osmanlı Devleti’ni savaş yıllarında yöneten İttihat ve Terakki Hükümeti’nin önde gelen düşünürlerinden Ziya Gökalp, 1923’te milliyetçi manifestosunu yayımlayarak “milli iktisat”ın temel noktalarını özetlemiştir. Gökalp, kendisinin Durkheim’den etkilenen bir sosyolog olduğunu belirtmiş, Friedrich List ve John Rae gibi saygın düşünürlerin liberal ekonominin güya evrensel nitelik taşıdığı yönündeki doktrinlerinin yanlış olduğunu ortaya koyduklarını ve böylece geri kalmış ülkelerin ilerlemesi için yeni ufuklar açtıklarını savunmuştur (Özveren, 2005: 140).

II. Meşrutiyet’e kadar, hatta II. Meşrutiyet’te kısa bir süre içinde uygulanan liberal doktrine karşı Ziya Gökalp’in temsil ettiği “mefkureci” düşünce dikkati çeker. “Mefkurecilik” idealist milliyetçilik bağlamında ele alınmış, hem liberalizme hem de sosyalizme karşı konumlanmıştır. “Mefkureciliğin” ekonomik ifadesi Gökalp’te “solidarizm” ve “mesleki temsilcilik” olarak açıklanmıştır. Gökalp’in buradaki amacı eski loncaları yeniden diriltmek ve modern meslek örgütlenmesini devletin ekonomik desteği ile kalkındırarak modern bir Türk burjuva sınıfı yaratmaktır. Ancak bu burjuva sınıfı hem “milli” hem de “milliyetçi” olacaktır. Toplum içinden yetişmiş kapitalist bir sınıf olacak, ancak bu sınıflar “milliyetçi” olacağı için sınıflar arası çatışma ortaya çıkmayacaktır (Berkes, 1972: 54). Gökalp’in temellerini oluşturduğu “milli iktisat” düşüncesi, Atatürk devrimleri ile bütünleşerek II. Dünya Savaşı’na kadar liberal politikalara karşı daha büyük bir ağırlık taşımıştır. Ancak uygulama alanında farklı ve özgün bir gelişme çizgisi yakalayamamıştır.

2.2. Kadrocuların “Milli İktisat”a Yönelik Görüş ve Değerlendirmeleri

Kadro yazarları içinde “milli iktisat”ın en büyük temsilcisi olan Ziya Gökalp’e yönelik değerlendirmeleri Şevket Süreyya Aydemir yapmıştır. Onun Gökalp ile ilgili yaptığı olumlu ve olumsuz düşünceler tüm Kadrocuların ortak düşüncesi olarak kabul edilebilir. Şevket Süreyya, Gökalp’in *Türkçülüğün Esasları* adlı eserindeki “İktisadi Türkçülük” bölümünden aşağıdaki alıntıyı yapmıştır:

“Türkler, eskiden sahip oldukları bu iktisadi refaha gelecekte de kavuşmalıdırlar Hem de kazanılacak servetler, (...) umuma ait olmalıdır. Türkler, hürriyet ve istiklali sevdikleri için, iştirakçi (komünist) olamazlar. Fakat, eşitliği sevdiklerinden dolayı, fertçi de kalamazlar. Türk kültürüne en uygun olan sistem solidarizm yani tesanütçülüktür. Ferdi mülkiyet, sosyal dayanışmaya yaradığı nispette meşrudur. Sosyalistlerin ve komünistlerin ferdi mülkiyeti ilgaya teşebbüs etmeleri doğru değildir. Yalnız, sosyal dayanışmaya yaramayan ferdi mülkiyetler varsa, bunlar meşru sayılamaz. Bundan başka, mülkiyet yalnız ferdi olmak lazım gelmez. Ferdi mülkiyet gibi, sosyal mülkiyet de olmalıdır. Cemiyetin bir fedakarlığı veya zahmeti neticesinde husule gelen ve fertlerin hiçbir amelinden hasıl olmayan fazla karlar [artıklar] cemiyete aittir. Fertlerin bu karları kendilerine mal etmeleri meşru değildir. Fazla karların plus-value’lerin cemiyet namına toplanmasıyla husule gelecek büyük kazançlar, cemiyet hesabına açılacak fabrikaların, kurulacak büyük çiftliklerin sermayesi olur (...) Demek ki Türklerin sosyal mefkuresi, ferdi mülkiyeti kaldırmaksızın, sosyal servetlerin fertlere kaptırmamak,

BOZKURT, A. D. “Milli İktisat’tan İktisadi Devletçiliğe: Kadro Hareketi Üzerine Bir İnceleme”

umumun menfaatine sarf etmek üzere muhafazasına ve üretilmesine çalışmaktır” (Gökalp, 2005: 180-181; Aydemir, 1932: 38).

Şevket Süreyya Gökalp’in I. Dünya Savaşı sonlarında ortaya koyduğu iktisadi düşüncelerini “solidarist” bir temele dayandırdığını, yaşanan dönemin iktisat düşüncesine konu olan “devletçilik” arasında büyük benzerlik olduğunu söylemiş, ancak Gökalp’teki bu devletçiliğin hiçbir zaman ülke gerçeklerinin incelenmesinden ortaya çıkan ve bütün ilkeleriyle bu gerçeklerin dünya içindeki gidişatından çıkarılan bir “iktisadi devletçilik” olmadığını savunmuştur. Bu konuda Gökalp’in Batı’da, özellikle de Fransa’da yaygın olan ve iktisadi zorunluluklardan çok, duygusal birtakım gerekçelerin ürünü olan “solidarizm”i doğrudan aktardığını ifade etmiştir. Aslında Gökalp’in de bunun farkında olduğunu belirterek “iktisadi Türkçülüğün” öncelikle Türkiye’nin iktisadi gerçekliğini nesnel bir biçimde inceledikten sonra “milli iktisat”ımız için bilimsel ve ayrıntılı bir programın oluşturulması yönünde bir tavsiyede bulunduğunu söyler. Şevket Süreyya’ya göre Gökalp’ten “kül” halinde bir millet iktisadi görüşünü beklemek doğru değildir; onun bu konuda suçlamak da yersizdir. Çünkü Gökalp her şeyden önce savaştan önceki devletin düşünürüdür. Savaştan önceki Türkiye, iktisadi özgürlüğü, ekonomik kontrollerle ve kapitülasyonlarla elinden alınmış bir ülke konumundadır. Büyük sanayi ülkelerine bir yandan hammadde üreten, bir yandan da bunlara “açık pazar” olan pasif bir “yarı-sömürge” durumundadır. İktisadi yönden dışarıya bağımlı ülkeyi bazı yapısal değişiklikler yaratarak ortadan kaldırmaya çalışan Genç Türkler’in yaptığı eylemler, ulusun iktisadi düzeninde bir değişim yaratamadığı için doğal olarak sınırlı kalmış ve bunların eylemleri küçük burjuva iktisatçılığının görüş alanını hiçbir şekilde aşamamıştır. Bu dönemde iktisat konusunda görüş belirtenlerin bütün amacı, Türkiye ve yabancı pazarlar arasında o döneme kadar Levantenler ve azınlıkların elinde bulunan “aracılık” işlerini devletin alacağı bazı önlemlerle kısmen de olsa Türkleştirerek bu yolla iktisadi işleyişi sınırlı bir

Türk burjuva sınıfı yaratmaktan öteye gidememiştir. Bu yaklaşım, “milli sanayi”, “milli ulaşım”, “milli kredi” oluşmasını sağlayacak bir ortam yaratamamıştır. Henüz denetimsiz bir idareye ve saldırıdan korunamayacak bir gümrük sınırına bile sahip olmayan, bundan dolayıdır ki bağımsız bir “millet iktisadiyatı”nın en temel koşullarına bile sahip olmayan “kozmpolit” bir Osmanlı bünyesi içinde bağımsız bir “milli iktisat” görüşünün oluşması esasen imkansızdır. Bu yüzden Gökalp’in savaş öncesi dönemi yansıtan toplumsal görüşlerinde de “milli iktisat” düşüncelerinin genişliği, o dönemin şartlarının elverişsizliği ile doğru orantılıdır. Dardır, tezsizdir. Bizim ülkemizde de bir “milli iktisat” mücadelesinin kendi temellerini oluşturması, bağımsız bir “millet iktisadi görüşü”nü kendi ideolojisini yaratması için belli bir zamanın ve birtakım olayların yaşanması gerekliydi (Aydemir, 1932: 38-40).

Bu değerlendirmelerden de anlaşılıyor ki Şevket Süreyya, Gökalp’in “milli iktisat” tezinin ülke gerçeklerini göz önünde bulundurup araştırılarak ortaya koymadığını öne sürmüştü, ancak o günün koşulları içinde zaten böyle bir tezin ortaya konmasının imkânsız olduğuna da dikkat çekmiştir. Şevket Süreyya’nın Gökalp’e yönelik en önemli eleştirisi, onun “savaş öncesi” dönemi yansıtan bir düşünür olması ile ilgilidir: “Eğer sağ olsaydı onun da kendileri gibi düşüneneğinden emindir” (Tekeli ve İlkin, 2003: 166). Gökalp’i o günün toplumsal gerçeklerine yönelik bir tez öne sürmemekle ilgili eleştirmiş, yaklaşımının hissi bir bağlamda olduğunu öne sürmüştür.

Şevket Süreyya, Ziya Gökalp’in ortaya koyduğu “İktisadi Türkçülük” teziyle Kadro’nun yaklaşımı arasında birtakım benzerliklerin olduğunu da gözden kaçırmamakla birlikte Gökalp’in bunu “solidarizm”den çıkardığını, Kadrocuların ise bu sonuca “dünya iktisadiyatı”nın çözümlemelerinden ulaştığını söylemiştir. Şevket Süreyya’nın Ziya Gökalp ve eserleri üzerinde yaptığı uzun incelemeler ve değerlendirmeler, Kadrocuların “devletçilik” anlayışını oluştururken onun bazı iktisadi yaklaşımlarını benimsedikleri görülmektedir.

3. Devletçiliğe Geçiş Süreci: İç ve Dış Gelişmeler

I. Dünya Savaşı, savaştan bütün ülkeler gibi Osmanlı’da da devletin yeni görevler üstlenmesine yol açmıştır. Savaştan önce vakıf ve bunun gibi kurumlarla dengelenen ve “devlet dışı” bir nitelikte olan toplumsal düzen, savaş yıllarında devleti doğrudan devreye sokmuştur. Devlet, sosyal fonksiyonları da üstlenmiş, halkın yaşesi devletin ana gündemini oluşturmuştur. Özünde o günkü deyişle, “devlet iktisadiyatı” ya da “devletçilik” benimsenmiştir. Bu yıllarda Darülfünun’a davet edilen Alman profesörler, klasik ekonomi politik yerine “sosyal iktisat”ı gündeme getirmişlerdir. Kısaca çağdaş anlamda devletçilik, Türkiye’de I. Dünya Savaşı ile birlikte başlamıştır (Toprak, 1995: 4-5). Özellikle devletçiliğin ilk izleri, Osmanlı’nın son dönemlerinde açık biçimde görünmektedir. Bu dönemde devlet, kimi zaman yabancıların da katılımıyla sanayi ve altyapı tesislerinin kuruluşunda doğrudan bir yatırımcı olmuştur. Bu anlayış, Kemalist reformlara da bir örnek teşkil edecektir (Herschlag, 1999: 225). Savaşın sonunda Rus Çarlığı, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Alman İmparatorluğu yıkılmış, Avrupa’da “denge unsurları”nı oluşturan bu imparatorlukların yıkılmasıyla uluslararası alanda istikrarsız ve çalkantılı bir dönem başlamıştır. 1919-1929 yılları arası imzalanan barış anlaşmaları, harita üzerinde bir düzen yaratmakla birlikte birçok sorunu da beraberinde getirmiştir. Bu yeni anlaşmalar, ulusal devletlerin kurulmasını kolaylaştırdığı gibi “azınlıklar” yönünden birçok sorunun ortaya çıkmasına neden olmuş, Almanya’nın zayıf düşmesi Avrupa’daki dengeleri temelinden sarsmıştır (Ertan, 1994: 29-30). Osmanlı Devleti de bu üç imparatorluk ile birlikte bu savaşta yenilgiye uğrayarak son bulmuştur. Savaş sonrası Avrupa’da yeni bir dünya kurulurken II. Meşrutiyet’i de “Milli Mücadele” noktalamıştır. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti, büyük oranda Osmanlı mirasını devralmıştır. II. Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki çevresinde geliştirilen “milliyetçilik”, “halkçılık” ve “devletçilik” ilkeleri, Cumhuriyet hükümetinin ve Halk Fırkası’nın benimseyeceği

ana ilkeleri meydana getirmiştir (Toprak, 1995: 5).

Savaş koşulları “milli burjuva” yetiştirmeyi destekleyen unsurları, İttihat ve Terakki’nin “Müslüman-Türk girişimciler” lehine yarattığı birtakım uygulamaları eklemiştir. Savaş durumundaki Osmanlı ekonomisi, kendi içinde bütünleşmek olanağını bu şartlarda kazanmıştır. Fakat bunun sonucunda “savaş zengini”, “toplumsal ahlakı” ve “dayanışmayı” büyük ölçüde sarsan bir sınıf ortaya çıkmıştır. İttihat ve Terakki’nin üretime dönük bir orta sınıf yaratma çabası ne yazık ki olumsuz bir biçimde sonuçlanmıştır (Kazgan, 2006: 51-54). Nitekim gerek savaşın olumsuz koşullarını bütün ülkenin aleyhine de olsa kendi çıkarları için kullanan ve zenginleşen kesim, aydın ve yurtsever gençlerin gözünden kaçmamış ve ağır bir biçimde eleştirilmiştir. Hatta bu durum, birçok edebiyata da konu olmuş, örneğin Yakup Kadri, *Sodom ve Gomora* adlı romanında mütareke döneminde işgal altındaki İstanbul’da yaşanan “ahlaki çöküntü”nü keskin bir gözlemci sıfatıyla eleştirmiştir (Karaosmanoğlu, 2024). Bunun bir devamı olarak da bağımsızlık savaşından sonra ekonomik ve toplumsal anlamda Anadolu’nun tam bir “çöküntü” içinde olmasıdır. Trablusgarp, Balkan, I. Dünya ve Kurtuluş Savaşlarını peş peşe yaşayan toplum, yorgun ve çöküntü içindedir. İstanbul’daki çok az sayıda tüccar dışında sermaye birikimine sahip kimseyi bulmak mümkün değildir. Sanayimiz, neredeyse yok denecek durumdadır. Küçük ve orta büyüklükteki toprak sahiplerinin koşulları oldukça kötüdür. Lozan Anlaşması’nın hükümlerine bağlı olarak Trakya ve Batı Anadolu’da yer alan ve ciddi bir işgücü oluşturan zanaatkar Rum nüfus, mübadele ile Yunanistan’a gönderilmiş, bu da yeni Türkiye Cumhuriyeti’nde çok büyük ekonomik sorunlar yaratmıştır (Çavdar, 2013: 339).

Savaş sonrası dönemde iktisadi alandaki gelişmeler, şöyle özetlenebilir: Osmanlı Devleti ile 1923’te kurulan Türkiye Cumhuriyeti arasındaki en önemli fark, imparatorluğun ekonomisini dünya ekonomisiyle entegre etmede çok önemli bir yer tutan Gayrimüslim azınlıkların

büyük oranda ekonomik hayattan çekilmiş olmasıdır. Türk-Müslüman girişimciler bunların yerini alırken diğer yandan da yabancı sermayenin girişi için gerekli girişimler yapılarak bütünleştirici bir politika izleniyor; böylece yerli-yabancı sermaye ortaklıklarının kurulması sağlanıyordu. 1923-1929 yılları arasında Türkiye ekonomisi Osmanlı ekonomisinin “bir devamı” olarak değerlendirilmekteydi (Keyder, 1984: 1067-1068).

Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulması ve Lozan Anlaşması’nın kısıtlayıcı hükümleri ortadan kalktıktan sonra hızlı bir kalkınmanın gerçekleştirilmesi için en etkin yolun “iktisadi devletçilik mi liberalizm mi” sorusu olduğu gündeme gelmiştir. Yani yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti ya liberal ya da müdahaleci iktisat politikasını izleyecekti. Liberalizm, zaten zayıf Türk burjuvazisini kendi haline bırakmak, daha doğrusu onu yeniden Avrupa kapitalizminin esiri haline getirmek demektir. Bu da Cavid Bey politikasının yeniden tekrarlanması demektir. Böyle bir kaderi tekrar yaşamak istemeyen milliyetçi Türkiye müdahaleci olacak, devlet kendi kaynaklarını kullanarak sanayici, tüccar ve çiftçi yetiştirmek için her türlü yardımı yapacaktı. Devlet, klasik hizmetler ile (asayiş, savunma, adalet vb.) yetinmeyecek, “milli tasarruf”un yaratılmasında aktif rol oynayacak, bu tasarrufların bir kısmını girişimcilere aktaracak, bir kısmını da kendisi kullanacaktı. Levantenlerle azınlıkların yerini almaya başlayan Türk iş adamlarına gerekli desteği vererek onların güçlenmesini sağlayacaktı. İttihat ve Terakki’nin başlattığı bu denemede hayal kırıklığı yaratmasına rağmen Türkiye Cumhuriyeti’nin milliyetçi aydın kadrosunun ekonomik bağımsızlık isteklerine cevap veren bir politika olmuştur. Nitekim İzmir İktisat Kongresi de bu isteği dile getirmiştir. Bu kongreye esas olan ana görüş, “devlet karışmasın, biz yapalım” şeklinde değil, “devlet bizi her alanda desteklesin” görüşüdür. Devletin müdahalesinin özel teşebbüse bir engel oluşturmayacağı, onun gelişmesine destek olacağı anlamına gelmektedir. Liberalizm, ideolojik olarak savunulmuşsa da birçok iş çevresi tarafından reddedilen bir anlayış

olmuştur. Yeni Türkiye Cumhuriyeti, bu koşullarda bir “milli iktisat” politikası uygulamıştır (Avcıoğlu, 1996: 367-369). Sonuç olarak ekonomik yapı devletin müdahalesi altında gelişmiştir. Atatürk, bir yandan özel girişimciliğin zayıflığını görürken diğer yandan da kamu yararının ne kadar önemli olduğunun bilincindeydi. Nitekim 1922 Mart’ında Meclis’e “siyaseti iktisadiyemizin mühim gayelerinden biri de menafii umumiyeyi (genel çıkarları) doğrudan doğruya alakadar edecek iktisadi müessese ve teşebbüsleri mali ve fenni kudretimizin müsaadesi nispetinde devletleştirmektir” (Ahmad, 2021: 229).

Milli Mücadele’nin hemen ardından 1923 yılında toplanan “İzmir İktisat Kongresi”nde önemli kararlar alınmıştır. Kongrenin sonrasında “İktisadi Milli Misak” (“Misak-ı İktisadi”) bildirgesi yayımlanmıştır. Kongre’de “liberal” ekonominin temel ilkeleri ağırlık kazanmıştır. Bunda Lozan Anlaşması’nda yer alan savaştan önceki gümrük resimlerinin 31 Aralık 1929’a kadar sabit kalmasına yönelik hüküm etkili olmuştur. Kongre’de kabul edilen ilkeler, genel bir biçimde değerlendirilirse: Yabancı sermayeye açık olan “liberal”, ancak yerli tüccar ve sanayicilerin ayrıcalıklı duruma gelmesi için devlet desteğini öngören, “himayeci” bir politikanın ağırlık kazandığı söylenebilir. Toplantıda yer alan işçi grubuna rağmen “grev hakkı” gündeme getirilmemiş; “toprak reformu” ve “devletçilik” gibi sorunlara hiç değinilmemiştir. Bu da Kongre’de “liberal” ekonominin ağırlık kazandığının önemli bir göstergesidir. Liberal bir iktisat politikasının benimsenmesindeki bir başka neden, toplantıya katılan tüccar kesiminin ciddi bir hazırlık yaparak gelmesi ve Kongre Başkanı olan Kazım Karabekir’in bunlara öncelik tanınması olarak değerlendirilebilir. Ancak şunu da göz önünde bulundurmak gerekir ki gerçek anlamda bir sanayi olmadığı için işçi sınıfı oluşmamış; çoğunluğu oluşturan toprak sahibi köylü kesimi de siyasi katılımın dışında ve uzağında kalmıştır (Ökçün, 1984: 1064).

İktisat Kongresi’nde alınan kararların uygulamasına bakıldığında 1923-1930 yılları arasında hükümet, gerçekten de ekonomik hayata pek müdahale etmemiştir. Ancak izlenen bu tutumun iyi sonuçlar verdiği de söylenemez. Çünkü 1923-1930 arasında ekonomide önemli bir gelişme ve başarı elde edilememiştir. Ayrıca yeni Türkiye Cumhuriyeti’nde gerçekleştirilen devrimler, az sayıdaki aydın kesime ulaşmıştır. Cumhuriyet devrimleriyle büyük “üst yapı” dönüşümlerinin sağlandığı bu dönemde asıl ulaşılmak istenen “toplumsal refah”ı yaratma hedefi neredeyse unutulmuştur. Toplumla refah getirisi olmadığı için de bu büyük dönüşümler, “köksüz” ve “etkisiz” kalmıştır (Çavdar, 2013: 339-341).

“Korumacı-devletçi sanayileşme” olarak adlandırabileceğimiz bu anlayış, 1908’den beri hükümetlerin üzerinde çok düşündüğü ve çalıştığı bir konudur. Osmanlı fikir hayatında “serbest ticaret” anlayışı kadar “korumacılık” düşüncesine dayalı müdahaleciliğin var olduğu da bilinmektedir. Özellikle bu düşünce savaş yıllarında yaygın bir biçimde benimsenmiş, modern anlamda devlet işletmeciliği, ilk ürünlerini demiryolu siyaseti ile vermiştir. 1908-1922 yılları arasında izlenen “korumacı-milliyetçi” iktisat politikasıyla 1923-1929 yılları arasında izlenen politikalar arasında çarpıcı bir sürekliliğin olduğu da gözlenmektedir. Ancak 1930-1939 yılları arasındaki iktisat politikalarının bunlardan belirgin bir biçimde koptuğu da bir gerçektir. Bu dönemi (1930-1939) iktisat politikalarının iki önemli özelliği dikkat çeker: “Korumacılık” ve “devletçilik”. İktisat politikalarının yöneldiği amaç ve elde edilen sonuç değerlendirildiğinde “ilk sanayileşme dönemi” olarak da nitelendirmek mümkündür (Boratav, 2018: 63-64). Özetle 1923-1939 yılları arasında izlenen iktisat politikaları üç ana dönemde ele almak mümkündür: “1923-1929: Dışa açık, devlet eliyle özel sermayenin teşviki dönemi (...) 1930-1932: Özel sermayeye dayanan himayecilik-ithal ikamesi dönemi (...) 1933-1939: Devletçilik-himayecilik sentezi (...)” (Boratav, 1977: 41).

1930’lu yıllar, Türkiye ekonomisinde birbirinden farklı iktisadi düşüncelerin tartışıldığı ve her bir düşüncenin kendi anlayışı çerçevesinde ekonomik anlamda bir dizi önerilerde bulunduğu dönemdir. 30’ların ilginç yönü, belirli bir iktisat politikasının düzenli olarak uygulandığı bir dönem olmaktan çok, “kalkınma” ile ilgili sorunların “liberalizm” ve “devletçilik” kavramları çerçevesinde tartışıldığı ve bu tartışmaların hükümetin “politik” uygulamalarına yansıdığı bir dönem olmasıdır. İktisat politikalarındaki istikrarsızlığın ana nedenlerinin başında 1929 Dünya Ekonomik Buhranı gelir. Bu buhranın Türkiye’de yarattığı sarsıntıya ek olarak 1929’da Lozan Anlaşması’nın gümrük politikasıyla ilgili hükümlerinin yürürlüğe girmesiyle ortaya çıkan yeni sorunlar eklenmiştir. Ayrıca 1923-1929 yılları arasındaki ekonomik uygulamaların başarısızlığı ve bunun sonucunda ortaya çıkan toplumsal gerginlik, 1930’lardaki “kalkınma politikaları”nın yeniden yapılanması arayışlarını da ortaya çıkarmıştır (Trak, 1984: 1085; Çavdar, 1984: 1077).

Cumhuriyet hükümetinin ekonomideki asıl hedefi, Türk toplumunun maddi koşullarını sürekli geliştirip iyileştirmek, ülkenin refaha kavuşması ve bu refaftan toplumun bütün kesimlerinin yararlanmasını sağlamaktır. Diğer hedefler arasında ise sanayileşmeyi hızlandırmak, tarım üretimini arttırmak, ulaşım ağını geliştirip genişletmek ve bankacılık sistemini modernleştirmek dikkati çekmektedir. Hükümet, bu hedefler doğrultusunda 1929 yılına “iyimser” bir hava içinde girmiştir. Buğday üretiminin artacağı, tahıl ithalatının azalacağı, ihracatın artıp önemli yatırımların gerçekleşmesi için uygun bir iktisadi zemin oluşacağı, hükümetin uzun zamandır beklenen gümrük vergilerini arttırma olanağına kavuşacağı beklentisi içindeydi. Bunların sonucunda sanayide önemli girişimler yapılacaktı. Ancak tüm bu beklentiler Dünya Ekonomik Buhranı’nın ortaya çıkmasıyla boşa çıkmış, Türkiye ekonomisi de bu krizin derin etkileriyle karşılaşmıştır. Çünkü kriz, buğday fiyatlarının hızlı bir biçimde düşmesine yol açmış, tarım üretimiyle geçinen kesim fakrüzaruret içine düşmüştür. Ticaret hadleri bozulmuş, ithalat

hacminde ciddi küçülme meydana gelmiş ve hükümetin bütçe gelirlerinin cari değerinde önemli kayıplar yaratmıştır (Tekeli ve İlkin, 1982: 74; Ertan, 1994: 19).

1929 Dünya Ekonomik Buhranı ile başlayan büyük ekonomik kriz, gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler üzerinde farklı etkiler yaratmıştır. Doğal olarak da dünyada krizden çıkmak için uygulanan iktisat politikaları da birbirinden farklı uygulamalar yaratmıştır. Ancak hemen hemen tüm dünyadaki ortak olabilecek tek eğilim, “ekonomiye devletin müdahalesi” şeklindedir. Bunalımın büyüklüğü, her devletin “kendi başının çaresine bakması”, kendi çözümlerini üretmesini gündeme getirirse de bunların sonunda her ülke “liberalizm”i bütünüyle dışlayan, radikal önlemler almaya başlamışlardır. Özellikle Türkiye gibi “Ulusal Kurtuluş” politikasının etkin olduğu ülkeler, kendi sanayilerini geliştirmeyi ana hedef haline getirmiştir. Bu ülkelerdeki sermayedar sınıf, ekonomik kriz nedeniyle uluslararası kapitalist sistem ile daha önceki gibi bütünleşmemiş ve kendilerine göre daha yeterli olabilecek bir ekonomik sistem yaratmaya yönelmişlerdir. Sorunların büyüklüğü karşısında fertlerin kendi imkanları çerçevesinde bunları çözebilecek durumda olması mümkün değildi. Devletin böylesine derin bir ekonomik krizin yaşandığı ortamda seyirci olması, mümkün değildi. Bunların üstesinden gelebilecek tek güç, devlettir. Bu buhranın yarattığı en önemli sonuç, “liberal kapitalizm”in çöküşü olmuştur. Gelişmiş ülkelerde dahi, devlet müdahaleciliğine yönelik talepler artarken özel girişimciliğin zaten zayıf olduğu Türkiye gibi ülkelerde devlet müdahaleciliğinin dozu iyice artmıştır. Özetle, 1929 Dünya Ekonomik Buhranı tüm dünyada farklı etkiler yaratsa da devletin ekonomiye müdahalesi zorunluluğunu yaratmıştır (Ertan, 1994: 28-31).

Türkiye Cumhuriyeti hükümeti, bu “Büyük Buhran” karşısında 1929-1932 yılları arasında ne yapacağını bilemez bir durumda, arayış dönemine girmiştir. 1930’da kurulan ve muhalefette olan “Serbest Cumhuriyet Fırkası” ile hükümetteki “Cumhuriyet Halk Fırkası” arasındaki tek

tartışma, aşağı yukarı ekonomi politikalarına yönelikti. Muhalefet, krizden çıkış yolu olarak liberalizmi savunurken İsmet İnönü başkanlığındaki iktidar ise ekonomide devletin daha kapsamlı bir rol alması gerektiğini savunuyordu. Nitekim Cumhuriyet Halk Fırkası, 1931 yılında gerçekleştirdiği kongresinde “Devletçilik”i resmi ve yeni ekonomi siyaseti, Kemalist ideolojinin ana dayanaklarından biri olarak kabul etti. Devletçiliğin tam olarak ne anlama geldiği açıklanmasa da bunu sosyalist bir ekonomi düzeni olmadığı, kapitalizmi tümüyle dışladığı yeni bir sistem olarak ortaya koydular. Sosyalist olamazdı, çünkü özel mülkiyeti ekonomik yaşamın belirleyicisi olarak alıyordu. Nitekim *Kadro*’nun en önemli iktisatçılarından kabul edilen Vedat Nedim, “Türk devletçiliği, ferdi mülkiyet ve tasarruf haklarına karşı çıkmaz. Ancak bu hakları kayıtsız şartsız kullanma, ulusun ve devletin yüksek çıkarlarına ters düşmemelidir” diyerek şahsi teşebbüsü bütünüyle reddetmediklerini açık bir biçimde ortaya koymuştur (Tör, 1932a: 15). Daha ziyade özel sektörün üstesinden gelemeyeceği sanayi yatırımlarını gerçekleştirmek ve bunları işletmek için devletin sorumluluk üstleneceğini öngörüyordu. Türkiye’deki devletçilik politikasının en büyük destekleyicisi 1932-1934 yılları arasında *Kadro* dergisini çıkarmış bir grup Kemalizm’e bütün kalbiyle inanan gençti. Bunlar ekonomik, toplumsal ve kültürel alanlar başta olmak üzere yaşamın her alanında devlet planlamasını savunuyor, devletçiliği hem komünist hem de kapitalist sisteme karşı “en iyi yol” (“üçüncü yol”) olarak gösteriyordu (Zürcher, 2000: 286-287).

Kadro’nun yazarlarından olan ve devletçiliği en ateşli bir biçimde savunan Şevket Süreyya’nın “Büyük Dünya Buhranı”nı şöyle değerlendirmektedir:

“İçinde yaşadığımız dünya buhranı, sadece işlevsel değil, dünya çapında organik ve hatta toplumsal bir nitelik taşımaktadır. Daha önceleri yaşanan iktisadi buhranlar, eski iktisat yapısını daha ileri ve daha güçlü bir

evrilmeye taşırdı. Halbuki içinde yaşadığımız akım, çağdaş iktisat koşullarının hem bir çözülme hem de yeni bir düzene evrilme hareketidir. Birçok şey tasfiye ediliyor, bunların başında da dünyanın bir bölümünün sanayi ülkesi, diğer kısmının da ziraatçı ve hammaddeci ülkeler haline getirmiş olan emperyalist ve XIX. yüzyıl anlamında sömürgeci iktisat koşulları gelir. Bu şekilde de bir sömüren diğeri sömürülen ve tabii hale getirilen eski yöntem düzenler artık tarihe karışmaktadır” (Aydemir, 1968:71).

4. Kadrocular ve Devletçilik

4.1. Devlet Tanımı ve Devletçilikle İlgili Temel Görüşleri

1930’larda Cumhuriyet Halk Fırkası’nın devletçiliği “resmi” bir ilke olarak benimsemesine karşın bunun sınırları kesin çizgilerle çizilmediği için toplumdaki tüm kesimler “devletçi” olduğunu öne sürmüştür. Ancak bunların bir kesimi gerçekte “liberal” eğilimleri benimsemiş çevrelerdir. Devletçiliği bu şekilde yorumlayan bu grup, “kişilerin yapamadığını devlet yapar” söylemini temel alan bir devletçilik yaklaşımında bulunmuşlardır. Başka bir kesim ise bu söylemi yetersiz bularak sürekli bir çözüm arayışına girmişlerdir. Bunlar toplum çıkarları için bazı üretim kesimlerinin devamlı olarak devletin kontrolünde olması gerektiğini savunmuşlardır. Kısaca bir çeşit sürekliliği olan, “karma ekonomi” sistemine devletçilik olarak görmüşlerdir. Her iki görüşün de savunduğu “devletçilik”, var olan kapitalist düzenin işleme sürecini reddetmemektedir. Ortaya koydukları bu düşünceler ne “üçüncü yol” ne de “yeni bir toplumsal yapı”dır. Kadrocular, bu çerçevede yönetim içinde bulunmamalarına karşın iktidar adına yeni bir “devletçilik” ideolojisi üretmişlerdir (Tekeli ve İlkin, 1982: 81). Devletçilik, Kadrocuların tezlerinde çokça ele alınmış ve konuyla ilgili çok ayrıntılı açıklamalar yapılmıştır. Şevket Süreyya, Vedat Nedim ve İsmail Hüsrev, ayrı ayrı Türkiye’de

devletçiliğin ne olduğu ve nasıl olması gerektiği yönünde açıklamalar yapmış ve tartışmalara girmişlerdir. Kadrocuların tamamı, “ulusal kurtuluş hareketi”ni temel alarak devleti tanımlamış ve değerlendirmişlerdir. Kemalist devrimlerin orijinal bir analizini yapmaya yönelmişler, bu analiz içinde “devletçilik” kavramına ayrı bir önem vermişlerdir. Bu analizde Türk Devrimi’nin, bir sınıf değil, “sınıfsız ve tezatsız bir millet” yaratmayı amaçladığını iddia ederek “devletçilik” anlayışlarını bu temel üzerine oturtmuşlardır.

Kadro’nun önemli teorisyenlerinden biri olan Şevket Süreyya, “Devletçilik yahut genel bir tabir ile etatizm, inhisarcılık demek değildir. Aynı süratle ve bazı Batı ülkelerinde uygulanan şekilde, devletin birtakım işleri ve teşebbüsleri, belirli bir zümre veya menfaat sahipleri hesabına kendi himayesi altına alması da değildir. Böyle devlet müdahalesi iktisadi hayata, ancak teknik bir müdahale olur. Halbuki devletçilik halk yararına ve sosyal fayda hesabına bir teşebbüs nizamıdır” demiştir (Aydemir, 1968: 180-181). Vedat Nedim ise devletçiliği ulusu sınıflara bölmeden, bir sınıfın diğerleri üzerinde egemenlik kurup onları kendi çıkarları doğrultusunda sömürmeden, milli gücün bir plan çerçevesinde iktisadi bağımsızlığa doğru en kısa ve en kolay yoldan ulaştırmak olduğunu söylemiştir (Tör, 1933: 17). Kadro yazarları Atatürk’ün devletçiliği, “ulusa, iktisadi alanda ortak amaçlar belirleyen ve ulusu bu amaçlara ulaşması için doğru yönlendiren ve doğru idare eden” siyasetin adı olarak değerlendirdiğini belirterek kendilerinin de “devletçilik”i aynı yönde değerlendirdiklerini ifade etmişlerdir (Tör, 1933: 18). Kadro yazarlarından Burhan Asaf ise farklı bir bakış açısıyla “hükümetçilik” ile “devletçilik” kavramlarının birbirlerinden farklı olduğunu belirtmiş, hükümetin bir yönetim biçimi, devletçiliğin ise “toplum tarzı” olduğunu; birincisinin bürokratik bir sistem, ikincisinin ise “sosyal bir sistem” olduğunu savunmuştur (Belge, 1933: 32).

İsmail Hüsrev, “Türkiye’de Milli Sermaye Hareketi” adlı makalesinde devletçiliği, başka bir

deyişle, devletin iktisadi işleyişe müdahale şeklinin üç farklı biçimde olabileceğini ifade etmiştir. Birincisi, “Fiskal devletçilik”tir. Bu anlayış, devletin yalnızca “bütçe gelirlerini” arttırmak için iktisadi teşebbüsler kurması veya bunlara ortak olmasıdır. Buna göre iktisadi faaliyetler, yine liberal esaslar çerçevesinde yürür. Genel olarak Batılı ülkelerde görülen devletçilik, özellikle de Türkiye’de gördüğümüz devletçilik bu niteliktedir. İkincisi, “sosyalist devletçilik” olup bu anlayışta devlet, iktisadi işleyişin bağımsız sosyalist toplumu kurmak amacıyla sosyalist bir plana göre düzenler. Bütün üretim araçlarının gerçekte sahibi devlettir. Devlet, belli bir sınıf adına (proleterya) yeni bir toplum kurmayı amaçlar. Üçüncüsü, “nasyonalist”, yani “milliyetçi devletçilik”tir. Bu anlayışa göre devlet, şu veya bu sınıfın emrinde değildir; ulusun yüksek çıkarlarını temsil eden örgütleyici bir rehber “kadro” kurar. Nasyonalist devletçiliğin ana ilkesi, bir yandan ulusal bağımsızlığı dışarıdaki düşman güçlere karşı korumak, diğer yandan da ülke içinde “milli iktisadiyat”ın “kül” halinde ve milletin tüm bireylerinin çıkarlarına uygun ve tümünü kapsayan bir gelir arttırma yoluna gider. Bütün ülkenin gereksinimlerini karşılayan ve büyük sermaye gerektiren üretim kollarını devlet bizzat örgütler. Devlet mülkiyetinin yanında “şahsi teşebbüsler” de bulunur. Ancak bunların faaliyetleri, “milli çıkarlar”a ters düşmediği ve onları etkilemediği sürece devlet müdahalesi gerektirmez. Ülkedeki milli sermayenin bilgisizlik, anlamsız rekabet ve plansızlık gibi nedenlerle harcanmasını önlemek için devlet, sermaye hareketleri üzerinde denetleyici bir güçtür. “Milli iktisat”ın işleyişine, bilinçsizce yapılmış yasalar değil, devletin bilinçli ve planlı çalışmaları hükmeder. “Milli Kurtuluş Hareketleri” iktisadi düzenlerinin geleceğini ve sağlıklı gelişme imkanlarını ancak böyle bir “devletçi” düzen içinde kurabileceklerdir (Tökin, 1932: 24-25).

4.2. Kadro’nun İktisadi Anlayışı ve Kalkınma Stratejisi

Kadro dergisinin yazarları aşağı yukarı bütün yazılarında yeni bir iktisat politikası oluşturmanın gerekliliğine, yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin dünyadaki hiçbir iktisat politikasını örnek almadan, orijinal bir politika yaratmasının önemine ortaya koymuşlardır. Vedat Nedim, “yarı-sömürge iktisadiyatından millet iktisadiyatına geçişin ilk örneğini Türkiye’nin vereceğini belirttikten sonra yaratılacak iktisat politikasının tarihte bir örneği olmayacağını, bunun ‘yeni’ ve ‘orijinal’ olmak zorunda olacağını” savunmuştur. Bu yeni iktisat politikası, “tek güç olarak devleti” görmüştür. Bunlara göre “Türkiye dünya ekonomisinin her gün değişen koşullarını yakından izleyen bir ‘iktisat devleti’ olmalı, ülkenin her bireyi de bu kusursuz işleyen mekanizma içinde bir malzeme olarak kalmalıdır” (Tör, 1932b: 9).

Kadrocular “kapitalist sistem”in yarattığı sınıfların ortaya çıkmasının engellenmesi gerektiğini; “sınıfsız bir toplum” yaratmanın önemine sık sık vurgu yaparak tersi durumda Türkiye’nin de Avrupa’daki gibi “sınıflardan oluşmuş” bir toplum olacağını ve sınıf çatışmaları içinde bocalayacağını öne sürmüşlerdir (Türkeş, 1999: 148). İsmail Hüsrev, “Milli Kurtuluş Devletçiliği” adlı makalesinde, tüm Kadrocuların ortak görüşü olan “sınıfsız” ve “tezatsız” bir toplum yaratmanın önemini şöyle ifade etmiştir: “Türkiye’nin milli kurtuluş hareketi, bağımsız devlet düzenini kurmak için ülke içindeki ayrışmayı ve farklılaşmayı tasfiye etmelidir. Yani devlet, sınıflar arasında uzlaştırıcı değil tasfiye edici bir siyaset izlemelidir. Sınıflar arasındaki tezadı ortadan kaldırarak sınıfsız bir toplum yaratmalıdır” (Tökin, 1933: 30-31).

“Devletçilik”i çok kapsamlı ve geniş bir çerçeve içinde ele alan Kadrocular, devleti salt iktisadi kalkınmayı sağlayacak bir araç değil, toplumu iktisadi, siyasi, teknik ve kültürel yönden de geliştirecek bir “örgütlenme sistemi” olarak görmüşlerdir. Devletçilik ile ifade etmeye çalıştıkları bu toplumsal sistem, Batı’nın “muasır medeniyet”ini temsil eden bir model değildir.

Tersine, liberalizm karşıtı, “anti-empyralist” bir anlayış olup Batı aleyhtarlığı niteliğindedir (Köker, 2007: 194). *İktisadi Devletçilik* (c.2) adlı kitabında “millet iktisadiyatı”nı değerlendirirken, “millet iktisadı, maddi ve manevi refahı yüksek bir millet kuruluşunun yöntemlerinin bütünüdür. Bu kuruluşta millet, başka milletlerin ‘mal mübadelesi’ şeklinde sömürülmeye dayanan iktisat faaliyetine ihtiyaç duymaz. Yani millet, dışarıdan beslenmekten çok, öncelikle kendi içinden takviye alır” görüşünü savunarak aslında tüm Kadrocuların da ortak bakış açısını yansıtmıştır (Başar, 1933: 106).

Milli kurtuluşunu gerçekleştirmiş olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin planlanmış bir iktisat politikası yaratmasının zorunlu olduğunun altını çizerek, bu planın temelini “milli bir iktisat planı” yapmayı ve bunun da “şahsi teşebbüs”e bütünüyle karşıt bir politika izlenerek mümkün olabileceğini belirtmişlerdir. Ancak sosyalist sistemden farklı olarak bu planlamanın “şahsi teşebbüs”ü bütünüyle tasfiye etmek değil, yalnızca büyük sanayi, gelişmiş ulaşım, kredi gibi “milli iktisat”ın temel taşlarının devlet tarafından ele alınmasını savunmuşlardır. “Milli iktisat”ı kendi kabiliyeti ile oluşturacak bir programa ihtiyaç duyulduğunu, bu plan-programda “kolektif mülkiyet”e değil, “büyük iktisadi faaliyetler” de devletin mülkiyet gücünü kullanacağını öngörmüşlerdir. Büyük sanayi, bankalar, uluslararası taşımacılık, dış ticaret, devletin elinde olacağı için “milli iktisat”a, “millet çıkarları”na uygun bir yön çizmek de her zaman mümkün olacaktır.

“Milli iktisat” politikası ve “planlı devletçilik” üzerine bir hayli kafa yoran ve çeşitli yazılarında bundan sık sık söz eden Şevket Süreyya, dünyadaki çağdaş iktisadi yapıyı değerlendirmiş ve Türkiye’nin iktisadi yapısına yönelik önemli saptamalarda bulunmuştur. Şevket Süreyya’ya göre planlama işinde sağ kolu Amerika, sol kolu da Sovyetler Birliği temsil etmektedir. Buna göre Amerika bir sermaye hegemonyası kurmuş, bu da bireyin ve toplumun çıkarlarının gözetilmesi olmamıştır. Sovyetler Birliği ise yine bireyin ve toplumun çıkarlarını aşan putlaştırılmış bir iş

sermayesi anlamını taşımaktadır. Liberal işleyişin yarattığı sorunlar Amerika’nın bile ekonomisinde planlama yapma ihtiyacı yaratmıştır. Bireyin diğer bireylerle, milletin diğer milletlerle çatıştığı bu başıboş dünya düzeninde yeni bir iktisat politikasının yaratılması gerekmektedir. Bu kaotik ortamda, liberalizmden farklı bir orijinal sistemin inşa edilmesi ihtiyacı vardı. Bu sistem, bireyin ve milletin çıkarlarına dokunmadan ancak sınıfsal çelişkileri de reddetmeden yeni bir toplumsal düzen kurmak zorundaydı. Emek ve sermayeyi milli kontrol altında tutan bu sistem, milletin ileri menfaatlerini korumak şartıyla kendi içinde bireysel mülkiyet ve bireysel çıkar oluşturabilirdi. Toplum bünyesindeki ve milletler arası tezatları planlı bir iktisat politikasıyla denetlemek Türk inkılabının ilerici anlayışıyla da uyumluydu. Amaç, bireysel ve sınıfsal çıkar çatışmalarına yer vermeyen bir devlet-toplum düzeni yaratabilmektir. Devlet sınıfların üstünde bağımsız bir otorite olarak bütün çatışma ve anlaşmazlıkları dengede tutabilecek tüm bireylerin ve sınıfların yararına kararlar alabilecekti. Böyle bir sorumluluğu da ancak yönetici ve entelektüel kesim üstlenebilirdi (Gencer, 2023: 60).

“Sosyal iktisat”ı yönetme ve yönlendirmede devlet çeşitli enstrümanlar kullanabilir. Örneğin tesislerin doğrudan devlet tarafından kurulması, imtiyazlar verilmesi, devletin yetkilendirdiği kurul ya da kişiler tarafından var olan işletmelerin denetlenmesi gibi. Buradan da anlaşılıyor ki, Kadrocular “Milli Kurtuluş Hareketi”nin yarattığı “iktisadi devletçilik”i sınıf bütünlüğü ya da üstünlüğü olarak değil, “milli bütünlük” çerçevesinde ele almışlardır. Bir zümrenin çıkarları doğrultusunda toplumun istismar edilemeyeceğini öne sürerek faşizmde burjuva sınıfının sosyalizmde ise proleter sınıfın çıkarlarının gözetilmesini yanlış bularak izlenecek iktisat politikalarının “tüm milletin ortak çıkarları” doğrultusunda olması gerektiğini öne sürmüşlerdir (Tökin, 1933:30-31). Kadro’nun önemli yazarlarından Şevket Süreyya da “(...) ulusal kurtuluş savaşı veren bir ülkenin, beklenen işleri yerine getirilmesi için ‘yeni tekniğin ilk adımdan itibaren toplumun çıkarlarına yönelmiş

kurucu, işletici ve bütün artı ürünleri toplum adına benimseyici yeni tip bir iktisat devletinin bilavasita ve planlı bir müdahalesi zorunludur” diyerek planlamanın önemine dikkat çekmiştir (Aydemir, 1968: 38-39; Tekeli ve İlkin, 1982: 84).

Ülkede önemli bir sanayileşme atılımının başladığını gören Kadrocular, Teşvik-i Sanayi Kanunu’nun çıkarılmasını, gümrük korumacılığını ve kontenjan politikalarını, bu atılımı destekleyen birtakım tedbirler olduğunu söyleseler de bu politikaların tüm himayeci ve koruyucu önlemlere rağmen “liberal” olduğunu savunarak Teşvik-i Sanayi Kanunu ile, gümrük duvarlarıyla ve ithalat sınırlamalarıyla devletin rolünün “şahsi teşebbüs”ü en üst düzeyde korumaktan öteye geçemediğini savunmuşlardır. Oysa bunlara göre özlemi çekilen ve kurulmak istenen sanayi, ileri teknikli ve rekabet kabiliyeti yüksek bir sanayi olmalıdır. Bunu yapabilmek için her şeyden önce devletin sanayi politikasını belli bir plan çerçevesinde değiştirmesi ya da dönüştürmesi gerekir. Teşvik-i Sanayi Kanunu’nun değişmesi, sanayi ofislerinin kurulması gibi girişimler sanayide planlamaya yönelik eğilimlerin habercisidir (Tör, 1932c: 16).

“Milli iktisat”ı bir bütün halinde değerlendiren *Kadro* düşünürleri, bunun yalnızca bir kolu olan sanayide planlama yapmanın, diğer kolları boş bırakmanın doğru olmadığını söyleyerek “plan” kavramının bütün iktisadi yaşamı kapsamadığı takdirde aksayacağını savunmuşlardır. “İçinde bulunduğumuz iktisadi çaba, bir askeri seferberlikte olduğu gibi, milletin bütün maddi ve manevi güç; yeteneklerinin kesin bir plan ve kesin bir bağlantı içinde idare edilmesine bağlıdır” diyerek iktisadi alandaki tüm işleyişin bir plan ve program dahilinde yürütülmesi gerektiğinin önemini vurgulamışlardır (Tör, 1932c: 18).

Peki bu planlama işi nasıl olacak ve kim üstlenecektir? Kadrocular, milleti iktisadi yönden örgütleme işinin uzmanlık ve ciddi anlamda teknik bilgi gerektirdiğinin farkındadır. Bunun da henüz iktisadi kolların tam anlamıyla ortaya çıkmadığı ve bu alanlarda ileri eğitilmiş ve deneyimli insanlar yetişmediği için yine bu işi

yapmanın “devlet” eliyle olabileceğini öngörmüşlerdir. İktisadi planlama yapmak için de milleti örgütlemek ve yetiştirmiş insan gücünü beklemek imkansızdır. Bu aşamada devletin ağır bir yükü olacaktır. Çünkü yeni kollar yaratmak, bütün eğitim, bilim ve kültür hareketlerini bu amaca yönlendirmek hiç de kolay değildir. Ayrıca Kadrocular, tarihin hiçbir döneminde, hiçbir ülkede “devlet”in böyle ağır bir görev üstlenmediğinin farkındadır. Bu yüzdendir ki iktisadi devletçiliği ve planlı ve programlı bir iktisat politikasını uluslar tarihinde yeni bir dönem başlatmış olan “Gazi” gibi büyük ve inkılapçı bir şef sayesinde ülkemizde uygulanabileceği kanaatindedirler.

Sonuç

1932-1934 yılları arasında çıkarılan *Kadro* dergisinin yazarları ve düşünürleri öncelikle Türk toplumunun iktisadi ve toplumsal yaşamı üzerinde çeşitli inceleme ve araştırmalar yaparak bunlarla ilgili birtakım değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Osmanlı’dan başlayarak imparatorluğu Düyun-ı Umumiye’yi kapitülasyonları ve gümrük serbestisini kuran Batılı ülkelerin bir “açık pazarı” ve “yarı-sömürgesi” olarak değerlendirmişler, ülkenin bir bütün halinde kapitalist çıkarılara hizmet eden, hammadde üreticisi olan bir “ziraat ülkesi” olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Osmanlı iktisadi yaşamını değerlendirirken çok yüzeysel bir bakış açısı ve küçümseyici bir tavır içinde oldukları görülür. Bunun ardından II. Meşrutiyet ve İttihat ve Terakki döneminde tartışılan ve uygulanan “sosyal” ve “iktisadi” konuları ele almışlar, bunları kimi yönleriyle olumlu olarak görürken çoğunlukla yetersiz, sınırlı ve uygulanabilirlikte birçok yanlışların yapıldığı dönem olarak adlandırmışlardır. Ziya Gökalp ve ardından Tekin Alp, “milli iktisat” düşüncesinin oluşmasında önemli rol oynamıştır. Bunlar II. Meşrutiyet’i Türk milletinin ilk inkılabı olarak görmüş, İstiklal Savaşı’nı toplumda uyanan milli ruh olarak değerlendirmiş ve buna bağlı olarak ulusal iktisat politikasını ortaya koymuşlardır. I. Dünya Savaşı’nın sona ermesinden sonra Cumhuriyet’in kuruluşuna kadar geçen zaman içinde “milli

iktisat” düşüncesinin yöneldiği ana yön, sosyal politikanın geliştirilmesiyle ilgilidir. Bu doğrultuda Cumhuriyet’in kurulması ile birlikte devletin sermayeye de emeğe de taraf olmaması gerektiğini öne sürerek “devletçilik” düşüncesinin iktisadi yaşama da uygulanabileceğini öne sürmüşler; bu anlayış *Kadro* hareketi ile somutlaşmış ve kuramsal bir boyut kazanmıştır. Ne var ki Jön Türklerin temellerini attığı ve Ziya Gökalp’in kuramsal boyut kazandırdığı “Türkçülük” ve “milliyetçilik” düşüncesine yakın olmakla birlikte bunun da birçok yönden eksik olduğu yönünde görüş belirtmişlerdir. Oysa bunların üzerinde önemle durduğu “millet iktisadiyatı” anlayışının temellerinin bu dönemde atıldığı yadsınamaz bir gerçekliktir.

Millî Mücadele’nin kazanılması ile ortaya çıkan yeni Türkiye devletini ve Mustafa Kemal’in gerçekleştirdiği inkılapları tüm dünyada “eşi benzeri görülmemiş” bir yenileşme hareketi olarak kabul ederek coşkuyla karşılamışlardır. Gerek siyasi gerek sosyal, kültürel ve eğitim alanlarında atılan tüm yeni adımların sonuca ulaşması ve Türkiye’nin kendi içinde “milli birlik”ini oluşturabilmesi; dışarıya karşı da “tam bağımsız” ve yirminci yüzyıl dünyasının niteliklerine uygun bir devlet durumuna geçmenin ana koşulunun “iktisadi kalkınma” ve “iktisadi bağımsızlık” olduğunu savunmuşlardır.

Cumhuriyet’in ilk yıllarında izlenen iktisat politikalarının “liberal” düzenin bir devamı olduğunu savunmuşlar, gerek yerli ve milli sermayenin teşekkülünü gerekse toplumun tüm kesimlerinin refahını sağlayıp arttıramadığını öne sürerek bu politikaları geçmişin iktisat politikalarının bir devamı olduğunu ve başarısızlığa uğradığını savunmuşlardır. Bu nedenle liberal sistemin yarattığı ekonomik düzeni tümüyle reddetmişlerdir. Bu değerlendirmeleri ileriki dönemlerde de kabul görmüş; birçok yerli ve yabancı iktisatçı, Cumhuriyetin ilk yıllarında izlenen iktisat politikalarının II. Meşrutiyet’in bir devamı olduğu görüşünü söylemişlerdir.

1929’da yaşanan Büyük Buhran’ın tüm dünya ile birlikte Türkiye’yi de etkilemesini olumsuz bir durum olarak nitelememişler, tam tersine yeni, orijinal bir iktisat politikasının yaratılmasında bir fırsat olarak görmüşlerdir. Nitekim bunların tezlerini destekleyen en temel nokta, Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin de o güne dek uygulanan kapitalist düzene oldukça yakın olan iktisat politikalarının başarısızlığını görmüş olmasıdır. Oysa 1922’de toplanan İzmir İktisat Kongresi liberal iktisadın ilkelerini bütünüyle kabul etmiş görünmekteydi. Buhrandan sonra hükümette “iktisadi devletçilik” anlayışının belirmesi, Kadrocuların da bu anlayışa bir temel oluşturmak amacıyla öne sürdükleri geniş kapsamlı devletçilik düşünceleri, çeşitli ortamlarda büyük tartışmalara yol açarken devlet 1931’de devletçiliği resmi bir politika olarak seçmiştir. Ancak Kadrocuların kimi yönleriyle Marksizme kimi yönleriyle solidarizme kimi yönleriyle de Alman Tarihçi Okulu’na yakın olan, ancak tam anlamıyla hiçbirisi olmayan görüşlerini hükümet uygulama alanına sokmamıştır. Bunlar geniş kapsamlı bir devlet müdahaleciliğini öne sürerken “milli iktisat”ı bir bütün halinde ele almışlar ve Türkiye’nin içinde bulunduğu hedeflerini aşağı yukarı şöyle sıralamışlardır:

- Teknoloji alanında geri kalmış ve iktisadi yönden dışa bağımlı bir toplum düzeninden ileri teknolojiye uygun, iktisadi yönden hem bağımsız hem de bütünleşmiş bir ülke durumuna geçmek
- Üretim araçları ve sistemini dünyanın bugünkü hızına ve gereksinimlerine uygun bir düzeye getirmek, ancak bunu yaparken sınıfsal çelişiklere, çatışmalara meydan vermemek
- Türk toplumunun gerek siyasi ve iktisadi gerekse sosyal bağlamda gelişebilmesi için dış ülkelerle işbirliği içinde olmak, ancak hiçbir alanda milli iradeyi kısıtlayan ve baskılayan yabancı denetimine meydan vermemek
- Sanayi ve teknolojinin, kuruluş aşamasından itibaren planlı bir denetim altına alınması, böylece sınıf çatışmalarının, sınıfsal oluşumların ve çelişiklerin ortaya çıkmasının önlenmesi

Kadrocular, her alanda “devlet müdahaleciliği”ni öngören, devletçilik ilkesini halkçılık, milliyetçilik, inkılapçılık gibi Atatürk ilkeleri ile birleştiren “idealist” düzeyde bir iktisat politikası önermişlerdir. Her ne kadar keskin sınıfsal oluşumları ve sınıf çatışmalarını önlemek üzere bir devletçilik anlayışını ısrarla savunmuşlarsa da bunların nihai olarak bir “sınıf kavgası” sonucunda tasfiye olduğu da trajik bir durumdur.

Kadrocuların sosyal ve iktisadi alandaki düşünceleri ve önerileri, uygulama sahasında arzu ettikleri şekilde gelişmemiştir. Özellikle de devletçilik ilkesi içinde ısrarla durdukları “sınıf” çelişkilerini ortadan kaldıran devletçi sanayi modelinin hayata geçirilemediği son derece açık olarak görülmüştür. Ancak bu durum, Kadrocuların ideoloji ve tezlerinin yetersizliği mi yoksa resmî ideolojinin bunların tezlerine mesafeli yaklaştığı mı her zaman tartışmaya açık olmuştur. Kadrocu tezlerin yönetim çevresinde kabul görmemesinin bir başka nedeni de 1932-1939 dönemindeki devletçi uygulamaların çok yoğun olduğu yıllarda bile resmi politikaların iktisadi konularda çok net ve belirgin olmamasıdır. Bu da Kadrocuların görüşlerine tam anlamıyla angaje olmadıklarının göstergesidir. Yani devletçilik resmî ideolojide belli bir sisteme bağlı olmayıp kendi içinde “tutarsızlıklar” taşıyan ve “pragmatist” bir anlayışa dayanır. Devletin iktisat politikası, özel sermaye ile Kadro’nun devletçiliği arasında gidip gelirken, uygulamada daha çok özel sermaye ağırlık kazanır. Nitekim İş Bankası etrafında toplanan “liberal” eğilimli görüşlere sahip çevrelerin ağır eleştirileri, yayın organları olan *Kadro* dergisinin kapatılmasına yol açmıştır. Hükümetin devletçiliğe bakış açısı değişmediği sürece Kadrocu tezlerin resmî ideoloji haline gelmesi zaten imkansızdır. Kadrocuların 1932-1934 yılları Türkiye’sinin iktisat, düşünce ve siyaset yaşamına önemli ölçüde etki ettiği ve bu döneme damga vurduğu da yadsınamaz bir gerçekliktir. Sözelimi, 1960’tan sonra başlayan “şahsi teşebbüse dayalı kalkınma mı yoksa devletçilik mi” konusundaki tartışmalarda devletçiliği savunan bütün düşünce ve kanıtlar, 1930’lardaki Kadrocular tarafından belirlenen görüşlere dayanmaktadır. Her ne kadar

bir avuç entelektüel “orta sınıf burjuvazisi”ni temsil eden aydınların öne sürdüğü tezler olarak değerlendirilmişse de bunların Türkiye’nin başta iktisadi olmak üzere sosyal, kültürel ve siyasi yaşamına da önemli ölçüde damga vurduğu yadsınamaz.

Sonuç olarak Türkiye’de “özel teşebbüs mü devletçilik mi?” olguları, özünde günümüze kadar, hatta günümüzde de devam eden iktisadi düşünce tartışmasıdır. Görev başına gelen bazı hükümetler, ağırlıklı olarak “özel teşebbüs”e yönelik iktisat politikalarına önem vermekle birlikte zaman zaman kimi kurum ve kuruluşların işleyişinde “devletçi” politikaları öne çıkarmışlardır. Ancak bu, çok yüzeyde kalmış ve geçici bir durum yaratmıştır. Türkiye ekonomisinde zaman zaman ortaya çıkan “belirsizlik”, “dengesizlik” ve “kriz” dönemleri eleştirilirken bu olumsuz tablonun ortadan kaldırılabilmesi için kimi iktisat düşünürleri “devletçi politikalar”ın uygulanması gerektiğini öne sürmüşler, ortaya koydukları çözüm önerilerini *Kadro*’nun “devletçilik” anlayışından temellendirmişlerdir. Ancak onların görüş ve tezlerini birebir savunmak yerine çağın koşullarına entegre etmeye çalışmışlardır. Bu da gösteriyor ki Kadrocuların ortaya koyduğu iktisadi politikada “devletçilik” anlayışı yalnızca 1930’ların değil, günümüze kadar olan tüm iktisat politikalarının oluşturulması ve tartışılmasında önemli bir “kilometre taşı” görevi görmüştür.

Kaynakça

- Ahmad, F. (2021). *İttihatçılıktan Kemalizme*. (çev. F. Berktaş). (Onuncu Baskı). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Avcıoğlu, D. (1996). *Türkiye’nin Düzeni- Birinci Kitap*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Aydemir, Ş.S. (1931). *Cihan İktisadiyatında Türkiye*. Ankara: Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Yayınları.
- Aydemir, Ş.S. (1932). Ziya Gökalp. *Kadro*, 2, 29-40.

BOZKURT, A. D. “Milli İktisat’tan İktisadi Devletçiliğe: Kadro Hareketi Üzerine Bir İnceleme”

- Aydemir, Ş.S. (1968). *İnkılap ve Kadro*.
- Aydemir, Ş.S. (1999). *Tek Adam Cilt 3*. (On Altıncı Basım). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Başar, A.H. (1933). *İktisadi Devletçilik 2*. Cilt. İstanbul: Matbaacılık ve Neşriyat Türk A.Ş.
- Belge, B.A. (1933). Hürriyet Mefhumu Etrafında. *Kadro*, 21, 29-32.
- Berkes, N. (1972). Ekonomik Tarih ile Teori İlişkileri Açısından Türkiye’de Ekonomik Düşününün Evrimi. Görün, F. (ed.), *Türkiye’de Üniversitelerde Okutulan İktisat Üzerine*, Ankara: ODTÜ Yayınları, 39-55.
- Boratav, K. (1977). 1923-1939 Yıllarının İktisat Politikası Açısından Dönemlendirilmesi. Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları Sempozyumu, İstanbul: *İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Mezunları Derneği Yayınları*, 39-62.
- Boratav, K. (2018). *Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2015*. (Yirmi Üçüncü Baskı). Ankara: İmge Kitabevi.
- Çavdar, T. (1984). Cumhuriyet Döneminde Türk İktisadi Düşüncesi. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 4, 1074-1084.
- Çavdar, T. (2013). *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi, 1839-1950*. (Beşinci Baskı). Ankara: İmge Kitabevi.
- Ertan, T.F. (1994). *Kadrocular ve Kadro Hareketi*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Gencer, S. (2023). *TKP’den Sonra Kadro Dergisinden Önce Şevket Süreyya (1928-1932)*. İstanbul: Kriter Kitap Basım Yayın Dağıtım.
- Georgeon, F. (2006). *Osmanlı-Türk Modernleşmesi, 1900-1930: Seçilmiş Makaleler*. (çev. A. Berktay). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Gökalp, Z. (2005). *Türkçülüğün Esasları*. (Beşinci Baskı). Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Hanioğlu, M.Ş. (2008). *A Brief History of the Late Ottoman Empire*. New Jersey: Princeton University Press.
- Herschlag, Z.Y. (1999). Atatürk’ün Devletçiliği. Landau, J.M. (ed.), *Atatürk ve Türkiye’nin Modernleşmesi*. (çev. M. Alakuş). İstanbul: Sarmal Yayınları, 221-232.
- Kadro (1932). *Kadro*. *Kadro* 1(1), 3.
- Karaosmanoğlu, Y.K. (2024). *Sodom ve Gomore*. (Kırk Üçüncü Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karpat, K.H. (2010). *Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kayalı, K. (2010). *Türk Düşünce Dünyasının Bunalımı*. (Üçüncü Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kazgan, G. (2006). *Tanzimat’tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*. (Üçüncü Baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Keyder, Ç. (1984). *İktisadi Gelişmenin Evreleri. Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 4, 1065-1073.
- Keyder, Ç. (2003). *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*. (Sekizinci Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kılınçoğlu, D.T. (2023). *Osmanlı İmparatorluğu’nda İktisat ve Kapitalizm*. (çev. O. Gayretli). Ankara: Heretik Yayınları.
- Köker, L. (2007). *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*. (Onuncu Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1985). Tanzimat’tan Cumhuriyet’e İktisadi Düşüncenin Gelişmesi. *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, 3, 618-634.
- Ökçün, G. (1984). İzmir İktisat Kongresi. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 4, 1061-1064.

BOZKURT, A. D. “Milli İktisat’tan İktisadi Devletçiliğe: Kadro Hareketi Üzerine Bir İnceleme”

- Özveren, E. (2005). Ottoman Economic Thought and Policy in Transition: Rethinking the Nineteenth Century. Psaidopoulos, M. ve Mata, M.E. (eds.). *Economic Thought and Policy in Less Developed Europe*, Londra: Routledge, 129-144.
- Özveren, E. (2016). A Hundred Years of German Connection in Turkish Economic Thought: Historicism and Otherwise. Cardoso, J.L. ve Psaidopoulos, M. (eds.). *The German Historical School and European Economic Thought*, Londra: Routledge, 149-166.
- Polanyi, K. (1957). Economy as Instituted Process. Polanyi, K., Arensberg, C.M. ve Pearson, H.W. (eds.). *Trade and Markets in Early Empires: Economies in History and Theory*, Illionis: The Free Press, 243-270.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (1982). *Uygulamaya Geçerken Türkiye’de Devletçiliğin Oluşumu*. Ankara: ODTÜ Yayınları.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (2003). *Bir Cumhuriyet Öyküsü: Kadro’yu ve Kadrocuları Anlamak*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Toprak, Z. (1982). *Türkiye’de “Milli İktisat” (1908-1918)*. Ankara: Yurt Yayınları.
- Toprak, Z. (1995). *İttihat Terakki ve Devletçilik*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tökin, İ.H. (1932). Türkiye’de Milli Sermaye Hareketi. *Kadro*, 10, 20-25.
- Tökin, İ.H. (1933). Milli Kurtuluş Devletçiliği. *Kadro*, 18, 25-36.
- Tör, V.N. (1932a). Fındıkta Devlet Kooperatifi: Devletle Mühtahsilin İşbirliğine Doğru. *Kadro*, 9, 11-18.
- Tör, V.N. (1932b). Müstemleke İktisadiyatından Millet İktisadiyatına. *Kadro*, 2, 9-14.
- Tör, V.N. (1932c). Niçin ve Nasıl Sanayileşmemiz Lazım?. *Kadro*, 6, 13-18.
- Tör, V.N. (1933). İktisatta İstiklal. *Kadro*, 22, 14-18.
- Trak, A. (1984). Liberalizm-Devletçilik Tartışması (1923-1939). Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, 4, 1085-1089.
- Tunçay, M. (2009). *Türkiye’de Sol Akımlar 81925-1936*) Cilt 2. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Türkeş, M. (1999). *Kadro Hareketi: Ulusçu Bir Sol Akım*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Yalman, A.E. (2019). *Birinci Dünya Savaşı’nda Türkiye*. (çev. B. Keşoğlu). (İkinci Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Zürcher, E.J. (2000). *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*. (çev. Y.S. Gönen). (Yedinci Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.

Türkiye’de İş Sağlığı ve Güvenliğinde Yeni Teknolojilerin Kullanımı ve İş Organizasyonu*

Nimet ERYİĞİT**

Özet

Günümüzde çalışanların sağlık ve güvenliği alanında bilgi çağında teknolojik yenilikler ve hızlilik bu konudaki literatürde yer alan bilgi akışının özünü teşkil etmektedir. Bu şekilde endüstrileşme düzeyi her geçen gün artmakta ve buharlı makineyle başlayan süreçler Endüstri 6.0 olarak yapay zekaya evrilmektedir. İlk olarak Sanayi Devrimiyle çalışma hayatı, teknolojiyle birlikte anılmaya başlanmıştır. Bu aşamada işçi sınıfı oluşmuştur. Sonrasındaysa Endüstri 4.0’la beraber robotlar gündeme gelmektedir. Endüstri 4.0’ın özellikleri; siber fiziksel sistemler, akıllı fabrikalar, bireysel müşteri ihtiyaçları, dinamik iş ve mühendislik süreçleri ve daha iyi iş-yaşam dengesidir. Modern endüstride yoğun teknoloji kullanımı ile beraber iş kazaları ve meslek hastalıklarının önüne geçilmesi hedeflenmektedir. Optimize edilen sevkiyat sistemleri, ergonomik iyileştirme için otomasyon sistemleri, robotik sistemler ve sanal gerçeklik teknolojileri Endüstri 4.0’ın iş hayatına olan katkılarıdır. Üretim süreçlerinin verilere dayanan metotlarla gerçekleştirilmesi olan Endüstri 4.0, iş sağlığı ve güvenliği (İSG) kapsamında akıllı (smart) üretimleri gerektirmektedir. Makineleşme oranı fiziksel risk etmenlerini; çalışan sayılarının artmasıyla ergonomik iyileştirmeyi ortaya koymaktadır. Endüstri 4.0 kişisel koruyucu ve donanımların, endüstriyel havalandırma sistemlerinin ve dedektörlerin geliştirilmelerini sağlamaktadır. İnsansız makine kazaları ve robotik hatalara karşı; yalıtımlı kabinler, makinelerin uzaktan kontrolü, yapay ışık kaynaklarına maruziyetin ekranlı araçlarla önlenmesi, ısının yüksekliği koşullarında soğuk karanlık iş yerlerinin insanlarla makinelerin birbirlerinden ayrılmasıyla sağlanması İSG’ye Endüstri 4.0’ın uyumlaştırılmasıdır. İSG uygulamalarına teknolojik anlamda plansız geçişler mümkün değildir. Doğru ve etkili yaklaşımlarla dijital İSG uygulanmalıdır; çünkü bu sürecin hem risk hem zorlukları mevcuttur ve gerekli alt yapının inşası zaman almaktadır. Yeni teknolojilerle beraber dikkatsizlik ve yorgunluk gibi durumlarda ortaya çıkabilecek çeşitli riskler minimize edilebilmektedir. Bu çalışmada Türkiye’de İSG kapsamında yapılan uygulamalar iş kazaları ve meslek hastalıklarının önlenmesinde teknolojik gelişmelerin önemi ve iş organizasyonunun planlanması çerçevesinde ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İş Sağlığı ve Güvenliği, Teknoloji, Sanal Gerçeklik, Üniversite ve Teknokentler, Endüstri 4.0 ve Türkiye

The Use of New Technologies and Work Organization in Occupational Health and Safety in Türkiye

Abstract

In the information age, innovation and speed constitute the essence of information flow. In this way, the industry level is increasing and the processes that started with the steam engine are evolving into artificial intelligence as Industry 6.0. First, with the Industrial Revolution, working life began to be associated with

* Bu çalışma 23. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Kongresi’nde özet olarak sunulmuştur.

** Doç. Dr., Ordu Üniversitesi Ünye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Yönetim ve Organizasyon Anabilim Dalı, neriyigit@odu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9550-0520

technology. At this stage, the working class was formed; Then, with Industry 4.0, robots come to the fore. Features of Industry 4.0; cyber physical systems, smart factories, individual customer needs, dynamic business and engineering processes and better work-life balance. It is aimed to prevent work accidents and occupational diseases with modern industry. Optimized shipping systems, automation systems for ergonomic improvement, robotic systems and virtual reality technologies are the contributions of Industry 4.0 to business life. Industry 4.0, which is the realization of production processes with data-based methods, requires smart production within the scope of OHS. The rate of mechanization includes physical risk factors; the increase in the number of employees reveals ergonomic improvement. Industry 4.0 enables the development of personal protective equipment, industrial ventilation systems and detectors. Against unmanned machine accidents and robotic errors; Insulated cabins, remote control of machines, preventing exposure to artificial light sources with screened vehicles, ensuring cold, dark workplaces in high temperature conditions by separating people and machines from each other are the harmonization of Industry 4.0 with OHS. Unplanned technological transitions to OHS practices are not possible. Digital OHS should be implemented with correct and effective approaches; because this process has both risks and difficulties and the construction of the necessary infrastructure takes time. With new technologies, various risks that may arise in situations such as carelessness and fatigue can be minimized. In this study, OHS practices in Turkey are discussed within the framework of technology.

Keywords: Occupational Health and Safety, Technology, Virtual Reality, Universities and Technoparks, Industry 4.0 and Türkiye

Giriş

İş kazaları ve meslek hastalıkları tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de karşılaşılan bir olgu olması nedeniyle tüm topluma, çalışanlara ve ailelerine olumsuz etkiler yaptığı görülmektedir. Uluslararası Çalışma Örgütü’ne göre (ILO); “İş Sağlığı; bütün mesleklerde çalışanların, ruhsal ve sosyal yönden iyilik hallerini sürdürme ve daha üst düzeylere çıkarma çalışmalarıdır” şeklinde tanımlanmaktadır. İş kazası; işyerinde veya işin yürütümü nedeniyle meydana gelen, ölüme sebebiyet veren veya vücut bütünlüğünü ruhen ya da bedenen özre uğratan olayı, meslek hastalığı; mesleki risklere maruziyet sonucu ortaya çıkan hastalığı anlatmaktadır.

En son haliyle iş sağlığı ve güvenliği (İSG) ülkemizde 2012 yılında yürürlüğe giren 6331 sayılı İSG Kanunu ve devamındaki yönetmeliklerle uygulamalarda yer almaktadır. Yüzyıllar boyunca sanayi devrimlerinin niceliklerinin artışıyla beraber piyasalardaki mal ve hizmetlerin de çeşitlilikleri artmaktadır. Yapay zekayla birlikte Endüstri 6.0 gündeme gelmektedir. Endüstri 6.0’ın özelliği İSG bağlamındaki olanaklarıdır. Şöyle ki yapay

zekânın kullanılmasıyla tehlikeli addedilebilecek işler robotlar aracılığıyla gerçekleştirilebilmekte, yine yerleştirilen sensörlerle işyerlerinde sağlık koşulları ve riskli durumlar tespit edilebilmektedir.

Elbette ki bu teknolojiler kullanılırken çıkabilecek risklerin de bertaraf edilmesi hesaba katılmalıdır. Nitekim Endüstri 6.0’daki risk analiz yöntemleri daha veri odaklı olarak gerçekleşmektedir. Çok kriterli ve nitelikli karar algoritmalarıyla hata veyahut da arızalar önceden tahmin edilebilmektedir. Böylelikle İSG alanında önlemler planlanabilmekte ve çalışmalar daha az kesintiye uğrayarak riskler azaltılmaktadır. Ergonominin sağlanabilmesi bakımından da bu oldukça avantajlıdır (Çağlarer, 2023: 53).

Yapay zeka (artificial intelligence-AI) değiştirici bir güç ve çalışma yaşamında devrimsel etkileri olacak gelişmeler yapma potansiyeline sahiptir. Büyük veri (big data), bulut bilişim (Cloud computing) ve nesnelerin interneti (internet-of-things) üretimin yeni organizasyonunda büyük önem taşımaktadır. Bu yeni ekosistemlerin arkasında ise endüstri 4.0, değişiklik gereksinimini ortaya çıkartan itici ve çekici

ERYİĞİT, N. “Türkiye’de İş Sağlığı ve Güvenliğinde Yeni Teknolojilerin Kullanımı ve İş Organizasyonu”

faktörler ve yeni teknolojilerin karmaşık ağı yatmaktadır. Bu kapsamda bilgi ve teknolojinin örgütleri siber fiziksel saldırılara karşı daha savunmasız hale getirerek çalışanların işte sağlık ve güvenliğini olumsuz etkilemesi söz konusu olabilmektedir. Yine, yapay zekanın potansiyelini fark eden dev teknoloji firmaları arasındaki rekabet her geçen gün artmakta, yenilikçilik ile üretkenliği artırma alanında karmaşık sorunların çözümü amacıyla yenilikçi girişimler yapılmaktadır (Bérestégui, 2024: 4).

Sanal evren (Metaverse) insanların diğer insanlarla, işletmelerle ve ürünlerle eşzamanlı bir iletişim ve etkileşimini internet aracılığıyla gerçekleştirebildikleri sanal ortamdır (Cevher, 2023: 85). Dr. Sacide Fikret Çobanoğlu tarafından genişletilmiş baskısı 2023 yılında yapılan “Halkbilimi ve Metaverse: Yeni Dünyaların Beşiğinde” isimli kitapta 21. yüzyılda metaverse kavramının halk bilimi dahil olmak üzere yer edindiği literatürlerde üzerinde daha fazla durulması gerektiği ve Türk halk bilimcilerin yeni çağın dijital oyun kurucusu olarak ulaşılabilecek hedefleri konu edilmektedir. Halk bilimcilerin bu ilerlemeler üzerinde çalışmasının gerekliliği, güvenlik ve mahremiyet çerçevesiyle değerlendirilmektedir. Kültür metaverse’leri bağlamıyla Türk kültürünün kullanıcılara tanıtılması mümkündür (Kotan, 2024: 306). Öte yandan metaverse’de oyun kurucu olmak önemli olduğu kadar, alınması gerekli olan tedbirleri de beraberinde getirmektedir (Kotan, 2024: 307).

Dijital çağda oyun kurucu olarak, ülkemizi kültür ergonomizmi yoluyla geleceğe taşımak mümkündür. Kültürel ergonomiye uygun bir dijital kültür ortaya koyulmalıdır. Teknolojilerdeki ilerlemelerle mesleklerin icrasında değişimler yaşanmaktadır. Her ne kadar teknolojiler bu denli ilerlese de kültürel ergonomi insanların yaşanan gelişmeleri, kendi kültürel kodlarına uyan biçimde benimsemeleri sonucunu doğurmaktadır (Kotan, 2024: 308). Sanal gerçeklikler mutlaka halk biliminde de fırsatlar sunmaktadır. Kitap, disiplinler arası çalışmalara yol gösterici nitelikte olduğu kadar Türk kültür

metaverse’ü için de önemli bir kaynaktır (Kotan, 2024: 309).

Teknolojik gelişmeler İSG alanında koruyucu araçların geliştirilmesini sağlarken daha güvenli çalışma ortamı yaratılmasına katkıda bulunmaktadır. Ancak, bu gelişme olumsuz anlamda çalışanların sağlık ve güvenliği (safety and health at work) açısından tehlike ve yeni riskler de doğurmaktadır. Yeni teknolojilerin sonucunda makineleşme ve yeni üretim teknikleri, çalışanların işe yabancılaşması ve işe aidiyet duygusunun azalması ile de sonuçlanmış ve iş kazaları ve meslek hastalıklarında artış şeklinde ortaya da çıkmıştır. Bunun sonucunda Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ve Dünya Sağlık Örgütü’nün (WHO) güncel verilerine göre Dünyada her gün ortalama 6 bin ve her yıl 2,3 milyondan fazla çalışanın iş kazaları ve meslek hastalıkları nedeniyle yaşamını kaybettiği görülmektedir. Ölümle sonuçlanmayan 340 milyon iş kazası ve 160 milyon meslek hastalığı sonucunda işe çalışanlar geçici ve sürekli iş göremezlik durumu ile karşılaşmaktadırlar (Kılıkış, 2022: 272-273).

Ülkemizde ise Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) verilerine göre 2023 yılında 681,401 kişi iş kazası geçirerek bunların 2,000’i yaşamını yitirmiş ve bir meslek hastalığı tanı sisteminin olmayışı nedeniyle de yalnızca 945 kişinin meslek hastalığına yakalandığı sonucuna ulaşılmıştır. Sosyal ve ekonomik boyutuyla büyük yaşam ve gelir kayıplarına da yol açan ve ülkemizin rekabet gücünü azaltan bu olumsuzlukların önlenmesi büyük önem taşımaktadır. Özellikle COVID-19 Salgını (pandemi) döneminde yaşanan kayıplar önlemenin ödemekten çok daha kolay olduğunu bizlere göstermiştir.

Bu çalışmada alan yazın taraması yapılarak konu hakkındaki güncel ulusal ve uluslararası yayınlar araştırılmıştır. İş kazaları ve meslek hastalıkları açısından sorunlu bir görüntü çizen ülkemizde önemli kayıp ve sorunlara yol açtığı görülen ve bir türlü önlenemediği için büyük ekonomik kayıpların yaşandığı ülkemizde yeni teknoloji kullanımı yoluyla yapılabilecek önleyici çalışmalara, teknoloji geliştirme açısından dışa

ERYİĞİT, N. “Türkiye’de İş Sağlığı ve Güvenliğinde Yeni Teknolojilerin Kullanımı ve İş Organizasyonu”

bağımlılığın azaltılmasında Ar-Ge altyapısının geliştirilmesinde teknokentlerin sorunlarına, iş organizasyonunda örnek uygulamalara ve bu alanda kullanılabilecek önerilere değinilmiştir.

1. Türkiye’de İSG Alanında Araştırma ve Geliştirme Altyapısının ve Teknokentlerin Sorunları

Ülkemizde Araştırma ve Geliştirme (Ar-Ge) çalışmalarına ayrılan kaynakları artırmak amacıyla kamu, üniversite ve sanayi işbirliğini sağlamak (KÜSİ) ve İSG alanında iş kazaları ve meslek hastalıklarının önlenmesinde kullanılacak yeni teknolojilerin geliştirilmesine katkıda bulunmak için kurulan teknokentler açısından Türkiye’de bölgeler arasında sosyo-ekonomik gelişme farklılıkları olmasından dolayı Ar-Ge altyapısında sorunlar söz konusudur. Dolayısıyla, yüksek teknoloji ürünlerinin özellikle de iş sağlığı ve güvenliğini sağlamada kullanılacak araç ve gereçlerin üretiminde dışa bağımlılık vardır.

Bu açıdan kurulması ve geliştirilmesine çalışılan teknokentler incelendiğinde, gelişmekte olan Doğu ve Güneydoğu ile İç Anadolu Bölgelerinde yer alan üniversitelerin kurduğu teknokentlerin kuruluş yıllarına göre de Batı bölgelerinde yer alan teknokentlerin özellikleri ve potansiyelleri karşılaştırıldığında farklılıklarla karşılaşmaktadır. Bu alanda yaşanan, dijitalleşememe, teknokent alt yapılarının yetersizliği, teknokent yönetimlerinde vizyonsuzluk ve bölgesel özelliklere bağlı olarak teknokentin gelişmişliği başlıca sorunlar olarak görülmektedir (Başar, 2022: 184-185):

-Dijitalleşememe; Gerek bilgi alma, gerekse de başvurularda çevrimiçi sistemlerin kurulu olmayışı teknokentlerin aslında kuruluş felsefelerine uygun olmamaktadır. Bu durum yenilik yapmak isteyen kişilerin, yatırımcıların ve de girişimcilerin basılı evrakları bizzat takip etmeleri durumunu zorunlu hale getirmektedir ve dolayısıyla motivasyon süreçlerini yavaşlatmaktadır.

-Teknokent Altyapılarının Yetersizlikleri; Teknokentlerden beklenenler güçlü bir teknolojik altyapı, yaratıcılığı teşvik edebilen mimari

tasarımlar ve peyzaj, teknolojik ofisler ve rekreatif faaliyetlere tahsis edilen bölgeler olmasına rağmen ülkemizdeki teknokentlerde ne yazık ki bu konularda eksiklikler vardır. Bu anlamlarda, gelişmekte olan üniversitelerin bütçelerinin kısıtlı oluşu ve gelişme yaşanmadıkça da teknokentlerine büyük ölçekli yatırımları ve işletmeleri çekememeleri sebep olmaktadır.

-Teknokent Yönetimlerinin Vizyonsuzlukları; Türkiye’de gelişim aşamasındaki teknokentlerde yönetim anlamında gerekli insan kaynağı alt yapısı bulunmamaktadır. Dolayısıyla da nasıl bir teknokent hayali var ve şehre, bölgeye ve er nihayetinde de ülkeye ve Dünyaya nasıl bir etki ortaya koyacak soruları yanıtız kalmaktadır. Bu anlamlarda; teknokentler için hazırlanmış olan internet sayfalarının ara yüzleri, sekmeleri ve formları bahse konu çoğunlukta üniversitelerde mükerrerdir. Buysa teknokentler için birçok üniversitede kendine has yaklaşımların ortaya koyulmadığına bir işarettir.

-Bölgesel Gelişmişliğe Bağlı Teknokent Gelişmişliği; Fiziki olarak bina edilen teknokentlerden beklenti öncelikle yerleşim alanı, sonra bölge ve nihai olarak da ulusal ve küresel anlamda gelişmelere katkı iken; araştırmada mevcut teknokentlerin buldukları bölgenin hali hazırdaki gelişmişliğine paralel bir seyirde ilerlemekte olduklarını göstermektedir. Dolayısıyla teknokentleri gelişime katkı sağlamak üzere inşa etmek amacına ulaşmamış görünmektedir. Bölgelerdeki yatırım olanakları ve sanayideki gelişmişlik direk olarak teknokentlerin de çalışmalarını etkilemektedir.

Şehirlerin ve bölgelerin gelişiminde teknokentlerin rollerini yerine getirebilmeleri için destekler ve ar-ge yatırımları artırılmalıdır. Gelişmiş teknokentler; teknoloji, üretim ve yaşam alanı üçgeninin merkezinde yer almaktadır. Fiziksel olarak yalnızca teknokentlerin varlığından sonuçlar beklemek anlamsızdır (Başar, 2022: 185).

2. Endüstri Devrimlerinin İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamalarına Etkileri

Endüstri devrimleri arasında Endüstri 4.0 tam otomasyona geçişi sağlamasıyla büyük farklılıklar oluşturmaktadır. Endüstri 1.0 su ve buhar gücü ile makinelerin kullanımı; Endüstri 2.0 elektriğin gücüyle seri üretim; Endüstri 3.0 elektronik ve Endüstri 4.0 otonom sistemlerdir (Şentürk ve Büber, 2023: 66). Endüstri 4.0, 2011 yılında Almanya’nın Hannover kentinde “Endüstri 4.0 Manifestosu” ile ortaya çıkan kavramlardandır (Demir ve Ayaç, 2023: 77). Bu evrede yapay zeka, 3D yazıcılar ve nano teknoloji gibi birçok kavram gündeme gelmiştir. Nitekim 3D yazıcılarla nesnelere üretilmektedir ve yapay zeka ile yaşam kolaylaşmaktadır. Endüstri 5.0’a geçiş siber alanlarda özellikle gelişmişlik seviyesi yüksek ülkelerde sağlanmıştır; ileri bilgi teknolojileri, yapay zeka, nesnelere interneti, robotlar ve artırılmış gerçeklik araçları kullanılmaktadır (Demir ve Ayaç, 2023: 79).

Şentürk ve Büber (2023) araştırmalarında Endüstri 4.0’ın işletmelerde insan kaynakları yönetimi (İKY) uygulamaları üzerindeki etkilerini ortaya koymaktadırlar. Kütahya’daki işletmelerde görevli beyaz yakalı 10 kişilik bir grupla nitel bir araştırma yapılmıştır. Siber güvenlik ve büyük veri analitiğinin İKY uygulamalarında en büyük etkiyi göstereceği; robotlar ve sanal gerçeklik uygulamalarına doğru yön alınacağı tespit edilmiştir (Şentürk ve Büber, 2023: 65).

Endüstri 4.0; iş dünyasında yapısal değişimi, insan eliyle yapılan işleri makinelerle gerçekleştirerek sağlamaktadır. Böylelikle İKY 4.0 kavramı ortaya çıkmaktadır. Yılmaz C. (2023) çalışmasında İstanbul Sanayi Odası (İSO) 500’de yer alan ve Endüstri 4.0’a geçtiklerini açıklayan 12 işletmedeki İK direktörleriyle nitel bir araştırma yapmıştır. İK direktörlerinin İKY 4.0’ın özelliklerini bildikleri; ancak tam anlamını bilmedikleri, İKY 4.0’a geçiş yapılmış olmasına rağmen insan kaynakları direktörlerinin ve İKY’nin hazırlıklarının tamamlanmadığı ortaya çıkmıştır.

İKY 4.0’a geçmenin gerektirdiği maliyetleri, karşılama yeni teknolojileri benimsemeye zorluklar, işten çıkartılma korkusu, çalışanları yeni teknolojiye geçişe ikna etmenin güçlüğü ve yeni yetenekleri işletmeye çekme zorunluluğu gibi dezavantajları olsa da yine başka açılardan maliyet avantajları, çalışanların kendilerini ilerletme şansları ve direktörlere halihazırda yetenekli kişileri yönetme kolaylığı sağlama gibi avantajları bulunmaktadır. Bu avantajlar işletmelerin İKY 4.0’a geçiş zorluklarına katlanılmasına değecek sonuçlar doğuracaktır (Yılmaz C., 2023: 169). İK yöneticileri, İKY 4.0’ın yetenek yönetimi ile dijitalleşmeyi kapsadığını bildikleri ama bu kavramların uygulamada nasıl kullanılacağını henüz bilmedikleri ortaya çıkmıştır (Yılmaz C., 2023: 177).

3. İş Sağlığı ve Güvenliğinde Sanal Gerçeklik Uygulamaları

Çalışanların iş sağlığı ve güvenliğinin (İSG) korunması, sürdürülmesi ve iş ortamındaki güvenliğinin sağlanabilmesi için yapılacak bütün çalışmalar tüm çalışanları olduğu gibi engelli ve dezavantajlı çalışanları da kapsar. Çalışma hayatında bu engelli ve dezavantajlı bireylerin karşılaştıkları güçlüklerle mücadele edebilmek için teknolojinin sunduğu olanak ve nimetlerden de faydalanılmalıdır. Sanal ve artırılmış gerçeklik teknolojileri bu anlamda dezavantajlı bireylerin iş sağlığı ve güvenliğinin sağlanması ve sürdürülmesinde gerekli bir araçtır (Arıcak ve Çağlarer, 2023: 384).

İşyerlerinde yaşanabilecek iş kazaları ve meslek hastalıklarının önlenmesi için yapılan risk değerlendirmesi çalışmalarında, engelli ve dezavantajlı bireylerin göz önünde bulundurulması gerektiği 6331 sayılı İSG Kanunu’nda belirtilmiştir (Arıcak ve Çağlarer, 2023: 385).

Sanal gerçeklik (SG) uygulamaları İSG kapsamında inşaat, maden, tarım, petrol endüstrileri gibi birçok sektörde kullanılmaktadır. SG ile örneğin maden işçileri doğru bir eğitim alırlar ve böylelikle kendilerini riske girmeksizin tahliye rotalarına yöneltebilirler. Yine tarım

ERYİĞİT, N. “Türkiye’de İş Sağlığı ve Güvenliğinde Yeni Teknolojilerin Kullanımı ve İş Organizasyonu”

alanında akıllı çiftlikler uygulamasıyla SG yöntemiyle ortamların kontrolü sağlanabilmektedir (Arıca ve Çağlar, 2023: 387). SG teknolojileri, dezavantajlı bireylerin yeteneklerini geliştirmek için kullanılmaktadır (Arıca ve Çağlar, 2023: 388).

İSG tehlikelerin belirlenmesi, risk değerlendirmeleri, iş güvenliği eğitimleri, acil durumlara hazırlık ve tatbikat çalışmalarını kapsar. Teknolojinin takibi çalışanların iş kazalarından ve meslek hastalıklarından korunmalarını kolaylaştırır. Mesela SG ile gerçekleştirilen uygulamalarda çalışanlar hem eğitimlerini alırlar, hem de fiilen bir hasara uğramadan diledikleri hataları test ederler (Arıca ve Çağlar, 2023: 389). Dijital teknolojiler hassas gruptaki çalışanlar için de fırsatlar sunmaktadır (Kahraman ve Özdemir, 2022: 211).

4. Çalışma Yaşamında Dönüşümler ve İSG

Bilgi çağında yenilikler ve hızlilik, bilgi akışının özünü teşkil etmektedir. Bu şekliyle endüstri düzeyi artmaktadır ve buharlı makineyle başlayan süreçler Endüstri 6.0 olarak yapay zekaya evrilmektedir (Başar, 2022: 177). İlk olarak Sanayi Devrimiyle çalışma hayatı, teknolojiyle birlikte anılmaya başlanmıştır (Demir ve Aytaç, 2023: 78). Bu aşamada işçi sınıfı oluşmuştur; sonrasında Endüstri 4.0’la beraber robotlar gündeme gelmektedir. Endüstri 4.0’ın özellikleri; siber fiziksel sistemler, akıllı fabrikalar, bireysel müşteri ihtiyaçları, dinamik iş ve mühendislik süreçleri ve daha iyi iş-yaşam dengesidir (Demir ve Aytaç, 2023: 79).

Toprağın işlenmeye başlanmasıyla beraber ortaya çıkan Feodal Sistem; Sanayi Devriminin başlamasıyla sona ermiştir. Böylelikle bir iş yerinde düzenli olarak çalışma, emeğin karşılığının alınması ve sosyal güvence kavramları ortaya çıkmıştır. Eski Yunan’da köleliği çağrıştıran çalışma kavramı, Protestanlıkla beraber kutsal bir manaya bürünmüştür, sanayi devrimiyle ise artık kişilerin toplumsal statülerini de ortaya koymaktadır. Ancak günümüzde endüstri devrimleriyle de sürekli olarak değişen çalışma kavramının, insanların hayatlarının merkezi olma yönü azalma

eğilimi göstermektedir (Demir ve Aytaç, 2023: 80).

Yapay zeka, iş sağlığı ve güvenliğinde yenilik (inovasyon) boyutuyla iş kazaları ile meslek hastalıklarının önlenmesinde etkili olanaklar sunmaktadır. Özellikle, yapay zeka kullanılarak sektörel bazda risklerin analizinde ve yönetilmesinde, iş kazalarını önlemede ve çalışanların iş sağlığı ve güvenliğini sağlamada proaktif çözümler geliştirilmesi olanakları artmaktadır. Makine öğrenimi, veri analitiği, görüntü işleme ve robotik otomasyon alanlarında kullanılan yapay zeka teknikleri tehlikeleri önceden saptayarak iş kazası oluşumunu önlemede büyük olanaklar sunmaktadır. Yapay zeka tabanlı sistemler, makine arızalarını çıkmadan önce belirleyerek bakım ihtiyaçlarını zamanında karşılamakta, inşaat ve kimya sektörlerindeki görüntü işleme tekniklerini sensörler yardımıyla tehlike ortaya çıkmadan önlemektedir. Bu yeni teknolojiler işletmeler açısından önemli maliyetlerin doğmasına yol açmaktadır (Turan, 2024: 74-75). Ancak, iş sağlığı ve güvenliğinde önlemek iş kazaları ve meslek hastalıklarının ortaya çıkmasıyla oluşacak zararları tazmin etmekten yani ödemekten daha ucuzdur.

Modern anlamda dört aşamada gerçekleşen endüstri devrimlerinin geçmişi kentlerde yerleşik hayata geçişle başlamaktadır. Bu anlamda buharlı makinenin James Watt tarafından keşfi ile başlayan süreç, kayan bant sistemi, programlanabilir makinelerin üretimde kullanımı ve son olarak da bilgisayar destekli üretim modellerinin kullanılmasıyla devam etmiştir (Yılmaz C., 2023: 170). Endüstri 4.0’ın İKY’ye etkilerini inceleyen bilimsel çalışmalarda; gelecekte yeni işlerin yaratılacağı ancak bazı işlerin kaybolacağı, bazılarının dönüşeceği, bazılarının yeniden tasarlanacağı, yeni iş alanlarının oluşacağı, üretimde insana olan ihtiyacın azalacağı, işletmelerin daha teknolojik hale dönüşeceği, iş tatmininin azalacağı ve yetenekli İK’nın artacağı değerlendirilmektedir (Yılmaz C., 2023: 172).

ERYİĞİT, N. “Türkiye’de İş Sağlığı ve Güvenliğinde Yeni Teknolojilerin Kullanımı ve İş Organizasyonu”

2015 Yılında Dünya Ekonomik Forumu başkanı Klaus Schwab Endüstri 4.0 devrimini tanımlarken; sektörler genelinde geniş uygulanabilirliğe sahip, üretim süreçlerinin ötesine uzanan fiziksel, dijital ve biyolojik dünyada devam eden bir yenilik dalgası halinde üç geniş teknolojik gelişme akışından oluşur demiştir. Şöyle ki; 1. Kuruluşlar içindeki cihazlar ve sistemler arasında ve küresel ölçekte dış taraflarla bağlantıların kurulması, 2. Bilginin değerini açığa çıkarmak için bol miktarda veri kullanır, kuruluşların daha derin içgörüler elde etmesini ve daha bilinçli kararlar almasını sağlar, 3. Mevcut fiziksel ve fiziksel olmayan varlıkları değerlendirerek bunları siber-fiziksel sistemlere entegre eder, verimliliği, üretkenliği ve inovasyonu artırır (Bérastégui, 2024: 5).

Avrupa Birliği (AB) 89/391 sayılı İşte Çalışanların Sağlık ve Güvenliklerini İyileştirmeye Yönelik Önlemler Alınmasına İlişkin Çerçeve Yönergesinde işverenlerin bu konudaki yükümlülükleri düzenlenmiştir. Bu Yönerge uyarınca; işverenlerin yükümlülükleri arasında işyerine ilişkin olanlar, iş gereçlerine ait standartlar, kişisel koruyuculara ait standartlar, ağır yük kaldırmaya ait standartlar, geçici ya da mobil işyerleri ile ilgili düzenlemeler, balıkçılık ve tarım konusunda standartlar, geçici ya da mevsimlik işçilerin iş sağlığı ve güvenliği ile gelişmiş tıbbi bakım hizmetleri sunulması konuları ayrıntılı olarak düzenlenmiştir.

Yönergenin 6. Maddesi 1. Fıkrasında işverenlerin şu ilkeler ışığında önlemler almasını düzenlemektedir. Bunlar arasında; 1. Risklerden kaçınmak, 2. Önüne geçilemeyen ve kaçınılmaz olarak görülen tehlikeleri önleyici çalışmalar konusunda tüm olanakları değerlendirmek, 3. Riskleri kaynağında yok etmeye dönük çalışmalara öncelik vermek, 4. İşçi çalışanlara uygun hale getirmek, özellikle işyeri tasarımında, iş makineleri, çalışma ve üretim yönetimi seçimlerinde, üretim temposunun sağlığa etkilerini düşünmek ve monotonluğu azaltmak, 4. Teknik gelişmeleri dikkate almak, 5. Tehlikelilerin yerine tehlikesizleri kullanmak veya daha az tehlikeliler ile değiştirmek, 6.

Çalışma ortamına ilişkin tüm koşulları, teknolojiyi, iş organizasyonunu, çalışma koşullarını ve sosyal ilişkileri bir arada değerlendirerek birbirini destekler biçimde politikalar geliştirmek yer almaktadır. Ayrıca, işverenler yeni teknolojilerin planlanması ve kullanımında araç gereç seçiminde, çalışma ortamı ve koşulları konusunda işçiler veya temsilcileri ile istişarelerde bulunulmalıdır (Oğuz, 2011: 55).

1989 Çerçeve Yönergesi kapsamında sonraki yıllarda AB tarafından çıkartılan 22 Yönerge ile diğer risk faktörleri ve çalışan gruplarını kapsayan düzenlemeler yapılmıştır. Böylece AB düzeyinde önleyici düzenlemeler bireysel düzeyden toplu olarak çalışanların iş sağlığı ve güvenliğinin sağlanması amacıyla kabul edilmiştir. AB Temel Haklar Şartı m. 31 uyarınca; “Her işçi insan onuruna yakışır iş sağlığı ve güvenliği çalışma koşullarına sahiptir”. Topluluk Sosyal Şartı (TSS) m. 19, çalışanların işyerlerinde İSG sürecine dengeli katılımını düzenlemektedir. ILO’nun 155 ve 187 sayılı sözleşmeleri uluslararası ilkeleri belirlemeleri açısından önemlidir. ABİHA m. 153.1.a uyarınca yeterli düzeyde koruma sağlanması öngörülmektedir. ABİHA m. 153.1 uyarınca; Birliğin, işçilerin sağlık ve güvenliğini korumak üzere, özellikle, çalışma ortamının iyileştirilmesi alanında üye devletlerin faaliyetlerini destekleyerek tamamlaması hedeflenmektedir. Kabul edilen Yönergelerde yer alan konuların % 40’nın iş sağlığı ve güvenliği konularına ayrıldığı görülmektedir. Yönergelerin konuları incelendiğinde; her sektör ya da işkolu düzeyinde asgari işte sağlık ve güvenlik önlemlerinin alınmasının ayrıntılı şekilde düzenlendiği görülmektedir. Örnek olarak patlayıcı maddeler, iyonize radyasyon, biyolojik maddelere karşı korunma, madenler, gemiler, balıkçılık, inşaatlar...gibi alanlarda iş sağlığı ve güvenliği önlemleri ile ilgili düzenlemelerin yapıldığı görülmektedir (Özcüre, 2016: 107).

ERYİĞİT, N. “Türkiye’de İş Sağlığı ve Güvenliğinde Yeni Teknolojilerin Kullanımı ve İş Organizasyonu”

5. Türkiye’de İSG ve İşverenin Teknik Araç ve Gereçleri Kullanma Yükümlülüğü

4857 Sayılı İş Kanunu’nun 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu ile yürürlükten kaldırılan ve işverenin işçiyi koruma yükümlülüğü kapsamında İSG alanında teknik araç ve gereçleri kullanma yükümlülüğünü 77. Maddede düzenlemiştir. Buna göre; “İşverenler işyerlerinde iş sağlığı ve güvenliğinin sağlanması için gerekli her türlü önlemi almak, araç ve gereçleri noksatsız bulundurmak ile yükümlüdür”. 6331 Sayılı İSG Kanunu 4. Maddesi a fıkrasında; “Mesleki risklerin önlenmesi, eğitim ve bilgi verilmesi dahil her türlü tedbirin alınması, organizasyonun yapılması, gerekli araç ve gereçlerin sağlanması, sağlık ve güvenlik tedbirlerinin değişen şartlara uygun hale getirilmesi ve mevcut durumun iyileştirilmesi için çalışmalar yapar” düzenlemesi gereğince işverenlerin çalışanların işle ilgili sağlık ve güvenliğini sağlama yükümlülüğünü getirmiştir (Başbuğ, 2013: 33-34).

Böylece, modern endüstriyle beraber iş kazaları ve meslek hastalıklarının önüne geçilmesi hedeflenmektedir. Optimize edilen sevkiyat sistemleri, ergonomik iyileştirme için otomasyon sistemleri, robotik sistemler ve sanal gerçeklik teknolojileri Endüstri 4.0’ın iş hayatına olan katkılarıdır (Caner, 2021: 55). Endüstri 4.0’ın fabrikaları; ihtiyaçları sensörlerle algılamaktadır ve internet aracılığıyla bağlantıyı kurarak üretim bilgilerini bulut sistemlerdeki büyük verilerden alan makine ve sistemlerden oluşmaktadır (Yılmaz C., 2023: 170).

Üretim süreçlerinin verilere dayanan metotlarla gerçekleştirilmesi olan Endüstri 4.0, İSG kapsamında akıllı üretimleri gerektirmektedir. Makineleşme oranı fiziksel risk etmenlerini; çalışan sayılarının artmasıyla ergonomik iyileştirmeyi ortaya koymaktadır. Endüstri 4.0 kişisel koruyucu ve donanımların, endüstriyel havalandırma sistemlerinin ve dedektörlerin geliştirilmelerini sağlamaktadır (Caner, 2021: 56). İnsansız makine kazaları ve robotik hatalara karşı; yalıtımlı kabinler, makinelerin uzaktan kontrolü, yapay ışık kaynaklarına maruziyetin

ekranlı araçlarla önlenmesi, ısının yüksekliği koşullarında soğuk karanlık iş yerlerinin insanlarla makinelerin birbirlerinden ayrılmalarıyla sağlanması İSG’ye Endüstri 4.0’ın uyumlaştırılmasıdır (Caner, 2021: 59).

İSG 4.0, Endüstri 4.0 ve dijitalleşmenin İSG alanıyla bütünleştirilmesiyle, insan-makine uyumunu en üst düzeye çıkararak iş yerlerinde sağlık ve güvenliği inşa etmeyi ve korumayı hedeflemektedir (Kahraman ve Özdemir, 2022: 211). Endüstri 4.0 ve İSG 4.0 bir arada insansız ve karanlık fabrikalar; endüstriyel otomasyonlar, robotlar ve üç boyutlu yazıcılar gibi, üretim süreçlerinde insan faktöründen donanıma geçiş; insan-makine etkileşimlerinin azaltılması; işbirlikçi robotlar ve artan makine emniyet standartlarını getirmektedir (Caner, 2021: 59). Endüstri 4.0 lojistikte de gerçek zamanlı iletişimi sağlayacaktır. Otonom çalışan sürücüsüz araçlar, kaptansız gemiler, pilotsuz uçaklar, dronlar, bulut teknolojisi ve süreçlerin dijitale taşınması Lojistik 4.0’ı oluşturmaktadır. Böylelikle lojistikte güvenilirlik, çeviklik ve etkinlik sağlanmaktadır. Evrensel veri ağları gelişmekte, böylelikle de iş yapma süreçleri kolaylaşmaktadır (Caner, 2021: 60).

Nesnelerin interneti teknolojisi madenlerde İSG süreçlerinde personel takibinin yapılmasını sağlamaktadır. Yapay zekâ destekli sistemler, algoritmalar ve kodlar geliştirilmektedir; görüntü işleme İSG süreçlerinde bu teknolojilerden en fazla yararlanan alandır. İstenen içeriğe uygun kamera görüntüleri işlenmektedir, böylelikle erken uyarı sağlanmakta ve proaktif önlemler alınmaktadır. Yangın tespit kameralarının yazılımları, alev görüntüsü durumunda uyarı sistemini devreye almaktadır. Büyük veri analizleri, veri güvenliği ve entegre yazılımları; bilgi karmaşıklığını ortadan kaldırmaktadır ve İSG uygulamalarında ölçümlerin yapılmasını sağlamaktadır. İSG verilerinin işlendiği ve depolandığı yazılım sistemleri, yıllık çalışma ve eğitim planlarının da güncelleştirilmelerine olanak tanımaktadır. Meditek, eLogo, a-ısg, armetr ve birçok bakanlık onayındaki İSG yazılım programları kullanılmaktadır. Robotlardaki

ERYİĞİT, N. “Türkiye’de İş Sağlığı ve Güvenliğinde Yeni Teknolojilerin Kullanımı ve İş Organizasyonu”

gelişmeler İSG anlamındaki riskleri azaltmaktadır; örneğin yükseklerde yapılması gereken denetimlerin drone’larla gerçekleştirilmesi insanlar için oluşabilecek ergonomik risklerin önüne geçilmesini sağlamaktadır. Elle kaldırma ve taşıma işlerinde de yine robotlar kullanılabilir. Sanal ve artırılmış gerçeklik ve simülasyon uygulamaları zor durumları sanal ortamlarda deneyimlemeye imkan vermektedir. İSG uzmanları ve işyeri doktorları ile uzaktan iş yürütülmesi durumlarında da eğitimlerde bu teknolojilerden sensörler yardımıyla faydalanılmaktadır. Endüstri 4.0 ile büyük veri yardımıyla ürün kalitesi ve müşteri memnuniyeti artırıldığı gibi, aynı zamanda İSG 4.0 ile de iş yerlerinde hem görünür hem gizli maliyetler azaltılmaktadır. İmalatta daha fazla otomasyon, daha az kaynak kullanan hızlı ve esnek uygulamalar söz konusudur (Caner, 2021: 60-61). İş kazaları ve meslek hastalıklarının ortaya çıkardığı zararlar sadece ekonomik değil, hem kurumsal hem de toplumsaldır (Kahraman ve Özdemir, 2022: 211).

6. Dijitalleşme ve İSG

Dijitalleşme İSG uygulamalarının dönüşümünü zorunlu kılmaktadır ve İSG 4.0 olarak nitelendirilen dijital İSG ortaya çıkmaktadır. Dijital teknolojilerin İSG’ye uygulanması iş kazaları ve meslek hastalıklarını azaltmaktadır; ancak elbette yeni uygulamalar yeni riskleri de getirmektedir. Ayrıca dijitalleşmenin uygulanması süreçlerinde gizlilik, güvenlik, netlik ve sorumluluk gibi güncel sorunların da değerlendirilmesi lazımdır (Kahraman ve Özdemir, 2022: 208).

İSG de teknolojik gelişmelerden etkilenmektedir ve karşılaşılan güçlüklerin aşılması, maliyetlerin azaltılması ve güvenliğin artırılması gerekmektedir. İSG iş yerlerinde risklerin tespitini ve bunlara karşı önlemlerin alınmalarını sağlayan, yeniliklere ve teknoloji kullanımına uygun, proaktif ve multidisipliner bir alandır (Kahraman ve Özdemir, 2022: 210). Dijital görev analizleri, dinamik risk değerlendirmeleri, çalışanların gerçek zamanlı bir biçimde izlenebilirliği ve yetkisiz erişimlere karşı

korunma sağlanabilmesi için çeşitli dijital uygulamalar mevcuttur (Kahraman ve Özdemir, 2022: 211).

İK’nın işleri makinelerce yapılır hale dönüşmektedir. Başta savunma sanayiinde insansız araçlar herkesi mutlu etmektedir; ancak söz konusu olan üretim ve dahası beyaz yakalı işler olunca iş kaybı korkuları da gündeme gelmektedir. Mevcut İK’nın yerini robotların alarak işsizliğin artma ihtimali söz konusudur (Yılmaz C., 2023: 170). İKY 4.0’da İSG dijital araçlarla sağlanmaktadır (Yılmaz C., 2023: 171).

7. Türkiye İçin İSG Alanında Yeni Teknoloji Uygulamaları Örnekleri

İSG uygulamalarına teknolojik anlamda plansız geçişler mümkün değildir. Doğru ve etkili yaklaşımlarla dijital İSG uygulanmalıdır; çünkü bu sürecin hem risk hem zorlukları mevcuttur ve gerekli alt yapının inşası zaman almaktadır. Yeni teknolojilerle beraber dikkatsizlik ve yorgunluk gibi durumlarda ortaya çıkabilecek çeşitli riskler minimize edilebilmektedir (Kahraman ve Özdemir, 2022: 219).

Tofaş Türk Otomobil A.Ş.’de İSG alanında; “Sanal Ortamda Risk Yakalama” örneği: çalışanların sanal bir otomatik boyama bölümüne girerek artırılmış gerçeklik gözlükleri ile çevredeki riskleri tespiti yapılmaktadır. Çalışanların ortamda tespit ettiği riskler kendilerine puan kazandırıyor ve sonrasında da sertifika aldıkları süreç bu alanda yapılan yeni teknoloji uygulamalarına örnektir.

Anadolu ISUZU A.Ş.’de İSG alanında; “Ergonomi Ölçüm Alanı ve Ergonomi Merkezi Uygulaması” yoluyla görevliler programları çalıştırır. Burada İSG uzmanları ve aynı zamanda fizyoterapistler de görev yapmaktadır.

Beyçelik Gestamp Otomotiv A.Ş.’de İSG alanında; “Elektronik Sensörler” kullanılmaktadır: Elektronik sensörler her aktif hücreye yerleştirilir ve çalışanların her biri için gerekli olan vericiyi kullanarak, yanlış hücreye girmeleri durumunda hücrelerdeki süreç durmaya zorlanır. Bu da iş kazaları ve meslek hastalığına

ERYİĞİT, N. “Türkiye’de İş Sağlığı ve Güvenliğinde Yeni Teknolojilerin Kullanımı ve İş Organizasyonu”

yol açabilecek tehlikelerin önceden belirlenmesi ve önlem alınmasını kolaylaştırmaktadır.

BSH (Bosch, Siemens AG) Türkiye’de İSG alanında; “Akıllı Rampa” teknolojisi kullanılmaktadır: (Dünyada ilk), Bunda rampa emniyet uygulaması, alanda bir emniyet paspası bulunmaktadır. Canlıları algılayan arabanın yaklaştığı yer ve herhangi bir canlı varsa lastik dengeleyici bariyerler ortaya çıkarak varlıklar yakında olduğundan arabanın geriye veya ileriye hareket etmesi engellenir. Ayrıca, hareketli bir depodan araca uzanan rampa mandalı, yani forkliftler ağırlıkları doğrudan araca taşıyabilir. Son olarak aracın büyük ekranda görebileceği ışıklar var, ekranlarda kırmızı ışık aracın hareket etmemesini işaret eder, yeşil ışık yüklemenin tamamlandığını gösterir ve araç hareket edebilir.

Hema Endüstri A.Ş.’de İSG alanında; kas-iskelet sistemi bozuklukları, aparatın yenisiyle değiştirilmesi sırasında ayaklar ve eller üzerine düşen nesnelere ezilmesi gibi sorunların önlenmesine yönelik yazılımlar geliştirilmiştir. Bu yazılımla işçi, istenilen aparata ait bilgileri ekrana yansıtır. Robot sisteme tanımlı aparatları getirir ve işçi de yenisiyle değiştirme işlemini herhangi bir kazaya yol açmadan güvenli bir şekilde gerçekleştirir.

Arçelik A.Ş.’de İSG alanında; “Ergomatik” uygulaması ile tekrarlanan tüm eylemleri ve ergonomik rahatsızlıkları önlemek için hayata geçirilmiştir. Bu uygulama ile yoğun şekilde tekrarlanan bir vardiyadaki veya bir gündeki eylemlerin tüm risk ve tehlike olasılıkları hesaplanır ve tüm manuel işlemler iptal edilir. Örneğin, klima üretimi sırasında, silikon püskürtme işlemi vardiyada 800 kez tekrarlanır, gövde etiketleme, şablonlama ve kurutma işlemleri günde 10000 kez tekrarlanır. Avuç içi gücü günde 2000 kez kullanılıyor ve el-bilek hareketleri nedeniyle kas-iskelet sistemi bozuklukları ortaya çıkar. Firmanın uygulamalarıyla tüm bu süreçler artık robotlar tarafından yönetilecek. İş kazalarında ve meslek hastalığı bildirimlerinde azalma olduğu gözlemlenmiştir.

Borusan Lojistik A.Ş.’de İSG alanında; çalışanlara artırılmış gerçeklik ile yüksekte çalışma eğitimi verilmektedir.

Turkcell A.Ş.’de İSG alanında İSG eğitimlerine yönelik mobil uygulaması, tüm çalışanların cep telefonlarından ulaşılabilir olması ve bu uygulamayı kullanarak eğitimlerini takip etmeleri Endüstri 4.0 ile İSG'nin birleştiği noktalara örnek oluşturmaktadır.

Güncellenmiş olarak tercih edilen yazılım ve sanal gerçeklik uygulamaları, yönetim sistemleri İSG alanındaki uygulamalara diğer örneklerdir. İova, Akare, Qdms gibi Yönetim Sistemleri ve yazılımlar İSG alanındaki raporlama prosedürlerini kolaylaştırmak üzere her geçen gün daha fazla kullanılmaktadır (Tepe, 2021: 127).

Sonuç ve Genel Değerlendirme

Türkiye’de 2012 yılında yürürlüğe giren İSG Kanunu iş sağlığı ve güvenliğinde bir milattır. Çünkü, 2003 yılından beri uygulanmakta olan 4857 Sayılı İş Kanunu uyarınca, iş sağlığı ve güvenliği düzenlemeleri 50 ve daha fazla işçi çalıştıran işyerleri için uygulanmakta ve işyerlerinin sadece %1,9'luk kısmını kapsamaktayken artık 1 işçi çalıştıran işyerleri de yasal açıdan iş kazası ve meslek hastalığı önlemlerini almak zorundadırlar. Bu alanda yeni dönemde yasal düzenlemeler kadar yeni teknik ve teknoloji kullanımı da büyük önem taşımaktadır.

Çalışma koşulları yüzünden çalışanların sağlığının bozulmasını önleme, iş kazalarına karşı çalışanları koruma, çalışanların en uygun işe yerleştirilmesini sağlama, çalışma ortamını ve yapılan işi geliştirme uygulamaları işyerlerinde önem kazanmaktadır. İş kazaları ve meslek hastalıklarının önlenmesi konusu milli gelirin %4'ü kadar mal ve can kaybına yol açması; ölümlere, sakatlanmalara, geçici ve sürekli işgünü kayıplarına neden olması açısından çok önemli bir konudur.

Ülkemizde uygulamaya geçirilen iş sağlığı ve güvenliği politikalarını üç eksenle değerlendirebiliriz; 1-) İş sağlığı ve güvenliği alanında öncelikle, Avrupa Birliği (AB) düzenlemeleri ile uyum sağlamaya çalışmıştır.

ERYİĞİT, N. “Türkiye’de İş Sağlığı ve Güvenliğinde Yeni Teknolojilerin Kullanımı ve İş Organizasyonu”

AB çalışma yaşamı ile ilgili iki konuya önem verdiğini açıkça dile getirmiş ve bu konuda yapılacak çalışmalara büyük parasal destekler sağlamıştır. Ama bu desteklerin ön koşulu, başta 89/391 sayılı Çerçeve Direktif olmak üzere Avrupa Birliği mevzuatının ülkemizde uygulanmasıdır. Bu konuda çıkarılan yeni Yönetmelikler (ve en sonunda 6331 Sayılı Yasa) ile bu uyum sağlanmaya çalışılmıştır. 2-) Hükümet, 2002’den günümüze, İş sağlığı güvenliği alanında, çok büyük bir güç odağı olan Türk Tabipleri Birliği (TTB) ve Türkiye Mimar ve Mühendis Odaları Birliği’ne (TMMOB) karşı güç-yetki çekişmesine girerek iş sağlığı alanındaki iktidarını kesin ve tartışmasız olarak tesis etmiştir. Ancak, meslek odalarının bu alandan dışlanması da kanımızca bir eksiklik oluşturmaktadır. 3-) 2002’den 2012’ye yalnızca iş sağlığı ve güvenliği alanında değil, çalışma yaşamına yönelik sosyal politikalarda küreselleşmenin “insan” özürü yaklaşımının bir yansıması olarak, tazminci yaklaşımı güçlendirmiş ve ortaya çıkan iş kazaları ve meslek hastalıkları sosyal yardımları artırmıştır. Bu üç eksenli politika uygulaması ülkemizde iş kazalarının sayısını bir miktar düşürmüş ama ölümlü iş kazalarının önüne istenen oranda geçememiştir. Dolayısıyla ülkemiz bu alanda sorunlu bir görüntü çizmeye devam etmektedir.

Sonuç olarak, ülkemizde iş sağlığı ve güvenliğinin sağlanması ve insanların “insanca” koşullarda çalışması ve yaşaması en öncelikli insan haklarıdır. Çalışma yaşamındaki her türlü tehlikenin, önceden algılanması, önlenmesi gerekmektedir. Bu çağdaş yaklaşımın bir gereğidir. Bu alanda tüm işveren kesimleri, işçi sendikaları, meslek odaları ve devlet kuruluşlarının başta bilgi paylaşımı ve sorumluluk anlayışını yaygınlaştırmak amacıyla yürütülen çalışmalarda iş birliği yapması ve tüm ülke genelinde iş sağlığı ve güvenliği bilincinin oluşumuna destek vermesi gerekmektedir. Yeni yasaların uygulamaya geçirilmesi bu işbirliği ve devletin denetimleri artırması sayesinde daha kolay gerçekleşecektir. Bu alanda üniversitelere de nitelikli eleman ve uzman yetiştirmek konusunda önemli görevler düşmektedir. İş

Kazası ve meslek hastalıkları alanında kötü karnemizin iyileşmesi ve can ve mal kaybının giderilmesi mutlaka sağlanmak zorundadır.

Endüstri 5.0’a geçiş siber alanlarda özellikle gelişmişlik seviyesi yüksek ülkelerde sağlanmıştır; ileri bilgi teknolojileri, yapay zeka, nesnelerin interneti, robotlar ve artırılmış gerçeklik araçları kullanılmaktadır. Türkiye’de Endüstri 4.0’ın işletmelerde İKY uygulamaları üzerindeki etkilerinin ortaya koyulduğu bir araştırmada; siber güvenlik ve büyük veri analitiğinin İKY uygulamalarında en büyük etkiyi göstereceği, robotlar ve sanal gerçeklik uygulamalarına doğru yön alınacağı tespit edilmiştir. Yine ISO 500’de yer alan ve Endüstri 4.0’a geçtiklerini ilan eden 12 işletmedeki İK direktörleriyle nitel bir araştırma gerçekleştirilmiştir. İK direktörlerinin İKY 4.0’ın özelliklerini bildikleri; ancak tam anlamını bilmedikleri, İKY 4.0’a geçiş yapılmış olmasına rağmen İK direktörlerinin ve İKY’nin hazırlıklarının tamamlanmadığı ortaya çıkmıştır. İKY 4.0’a geçmenin maliyet, teknoloji benimseme zorluğu, iş kaybı korkusu, çalışanları geçişe ikna etmenin güçlüğü ve yetenek çekme zorunluluğu gibi dezavantajları olsa da yine başka açılardan maliyet avantajları, çalışanların kendilerini ilerletme şansları ve direktörlere halihazırda yetenekli kişileri yönetme kolaylığı sağlama gibi avantajları bulunmaktadır. İK yöneticileri, İKY 4.0’ın yetenek yönetimi ve dijitalleşmeyi kapsadığını ama aynı anlamda olmadığını bilmemektedirler. Engelli ve dezavantajlı çalışanlar açısından da teknoloji İSG anlamında kolaylıklar sağlamaktadır. Sanal ve artırılmış gerçeklik teknolojileri bu kapsamda kullanılmaktadır. Halihazırda uygulamada yer alan kanunda da dezavantajlı bireylerin İSG’lerinin sağlanması hususu özellikle yer almaktadır.

Yapay zekanın İSG anlamında işletmelerde yer edinmesi muhakkak ki maliyetlidir; ancak insan yaşamı elbette ki maliyet kapsamında değerlendirilemez. Endüstri 4.0’ın İKY’ye etkilerini inceleyen çalışmalarda; bazı işlerin kaybolacağı, bazılarının dönüşeceği, bazılarının

ERYİĞİT, N. “Türkiye’de İş Sağlığı ve Güvenliğinde Yeni Teknolojilerin Kullanımı ve İş Organizasyonu”

yeniden tasarlanacağı, yeni iş alanlarının oluşacağı, üretimde insana olan ihtiyacın azalacağı, işletmelerin daha teknolojik hale dönüşeceği, iş tatmininin azalacağı ve yetenekli İK’nın artacağı değerlendirilmektedir.

Ülkemizde bir aday ülke olarak tam üyelik ve yüksek standartlara sahip bir çalışma yaşamı , gelişmiş İSG uygulamaları ve AB’ye uyum kapsamında; işverenlerin yeni teknolojilerin planlanması ve kullanımında, araç gereç seçiminde, çalışma ortamı ve koşulları konusunda işçiler veya temsilcileri ile istişarelerde bulunma gereklilikleri söz konusudur. AB Temel Haklar Şartı’yla “Her işçi insan onuruna yakışır iş sağlığı ve güvenliği çalışma koşullarına sahiptir” düzenlemesi ve ABİHA m. 153.1 uyarınca; Birliğin, işçilerin sağlık ve güvenliğini korumak üzere, özellikle, çalışma ortamının iyileştirilmesi alanında AB’nin üye devletlerin faaliyetlerini destekleyerek tamamlaması hedeflenmektedir. Dolayısıyla kabul edilen Yönergelerde yer alan yüksek standartları hedefleyen konuların %40’ının iş sağlığı ve güvenliği konularına ayrıldığı ve ülkemizi de yakından ilgilendirdiği görülmektedir.

Türkiye’de “İşverenler işyerlerinde iş sağlığı ve güvenliğinin sağlanması için gerekli her türlü önlemi almak, araç ve gereçleri noksanz bulundurmaya yükümlüdür”. Endüstri 4.0’ın fabrikaları; ihtiyaçları sensörlerle algılamaktadır ve internet aracılığıyla bağlantıyı kurarak üretim bilgilerini bulut sistemlerdeki büyük verilerden alan makine ve sistemlerden oluşmaktadır.

İK’nın işleri makinelerce yapılar hale dönüşmektedir. Başta savunma sanayiinde insansız araçlar herkesi mutlu etmektedir; ancak söz konusu olan üretim ve dahası beyaz yakalı işler olunca iş kaybı korkuları da gündeme gelmektedir. Mevcut İK’nın yerini robotların alarak işsizliğin artma ihtimali söz konusudur. İKY 4.0’da İSG dijital araçlarla sağlanmaktadır. İSG uygulamalarına teknolojik anlamda plansız geçişler mümkün değildir. Doğru ve etkili yaklaşımlarla dijital İSG uygulanmalıdır; çünkü bu sürecin hem risk hem zorlukları mevcuttur ve gerekli alt yapının inşası zaman almaktadır. Yeni

teknolojilerle beraber dikkatsizlik ve yorgunluk gibi durumlarda ortaya çıkabilecek çeşitli riskler minimize edilebilmektedir.

Sonuç olarak iş kaybına yol açacağı endişeleriyle karşılanan teknolojik gelişmeler; küresel dünyada başvurulmaması imkansız ilerlemelerdir. Çünkü rekabet, tüm ülkelerde izlenmesi gereken teknolojik yenilikleri beraberinde getirmektedir. Bu durum işletmelerde her sektör için geçerliliğini korumaktadır. İKY anlamında teknolojik yetkinliklere sahip personellerle çalışmak daima avantajlıdır. İSG’nin sağlanması ve geliştirilmesinde de teknolojik yenilikler uygulanmalıdır. Özellikle AB’ye uyum çerçevesinde ilerleme kaydeden Türkiye’de uygulamalarda İSG geliştirilmektedir. Endüstri 4.0’a geçtiğini ilan eden işletmeler ve yine çalışmada yer alan örnek işletmelerde yeni birçok örnek uygulama yer almaktadır. Çalışmalar gerek yasal düzenlemeler, gerek denetimler, gerekse de küresel rekabete uyum sağlayabilmek adına geliştirilmektedir.

Kaynakça

- Arıca, F., ve Çağlar, E. (2023). Sanal Gerçeklik Teknolojisi ile Engellilerin İş Performansını Geliştirme: Potansiyeller ve Sınırlılıklar. *The Journal of Academic Social Science*, 142, 384-392.
- Baloğlu, C. (2013). *Avrupa Birliği ve Türkiye’de İş Sağlığı ve Güvenliği*. İstanbul: Beta.
- Başar, A. A. (2022). Teknokent-Teknoloji Geliştirme Bölgelerinin Dünyü Bugünü ve Geleceği. Ases 3rd International Conference On Social Sciences October 14-16 2022, Çanakkale, Türkiye, Conference Book, 177-186.
- Başbuğ, A. (2013). *İşyerlerinde İş Sağlığı ve Güvenliği*. Ankara: Şeker-İş.
- Bérestégui, P. (2024). *Artificial intelligence in Industry 4.0: implications for occupational safety and health*, Report 202401, Brussels:ETUI.

ERYİĞİT, N. "Türkiye'de İş Sağlığı ve Güvenliğinde Yeni Teknolojilerin Kullanımı ve İş Organizasyonu"

- Caner, V. (2021). Fiziksel Risk Etmenleri Maruziyetine Bağlı İş Kazası ve Meslek Hastalıklarının Önlenmesinde Endüstri 4.0 Yaklaşımının Değerlendirilmesi. *Ohs Academy İş Sağlığı ve Güvenliği Akademi Dergisi*, 4(1), 55-61.
- Cevher, M. F. (2023). Metaverse ve Pazarlama: Dijital Dönüşümün Yeni Boyutları. *Fırat Üniversitesi Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(2), 79-104.
- Çağlar, E., (2023). Yeni Nesil Endüstride İş Sağlığı ve Güvenliği. Bursa 1st International Conference on Humanity and Social Sciences August 18-20 2023 - Bursa Conference Book, 53,
- Demir, R., ve Aytaç, S. (2023). X, Y ve Z Kuşaklarının Çalışmanın Anlamı ve Endüstri 4.0'a Bakış Açılımları Üzerine Bir İnceleme. *Journal of Social Policy Conferences*, İstanbul Üniversitesi, 84, 77-89.
- Kahraman, Z., ve Özdemir, K. Y. (2022). Dijitalleşmenin İş Sağlığı ve Güvenliğine Entegrasyonu ve Uygulanabilirliği. *Ohs Academy İş Sağlığı ve Güvenliği Akademi Dergisi*, 5(3), 208-221.
- Kılıç, İ. (2022). İş Sağlığı ve Güvenliği. *Sosyal Politika*, Editörler: Aysen Tokol ve Yusuf Alper, 12. Baskı. Bursa: Dora.
- Kotan, M. M. (2024). Sacide Fikret Çobanoğlu, Halkbilimi ve Metaverse: Yeni Dünyaların Beşiğinde, Paradigma Akademi Yayınları, Çanakkale. 2023. *Folklor/Edebiyat*, 30/117, 305-309.
- Oğuz, Ö. (2011). *AB Direktifleri ve Türk İş Hukukunda İş Sağlığı ve Güvenliğinde İşverenlerin Yükümlülükleri ve İşçilerin Hakları*. İstanbul: Legal.
- Özcüre, G. (2016). *Avrupa Birliği – Türkiye Müzakere Sürecinde Sosyal Politika ve İstihdam*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Şentürk, G., ve Büber, H. (2023). Endüstriyel Değişim Sürecinin İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamalarına Etkisi Üzerine Nitel Bir Çalışma. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (66), 65-74.
- Tepe, S. (2021). The Impact of Industry 4.0 on Occupational Health and Safety. *International Journal of Advances in Engineering and Pure Sciences*, 33(1), 122-130.
- Turan, H. (2024). Yapay Zeka İle İş Kazaları Önlenir mi?. 3. Örgütlerin Yönetimi Uluslararası Kongresi, Özet Kitapçığı, Editörler: Ali Akdemir, Nurdan Çolakoğlu, Pınar Daloğlu, Cumali Yaşar, 1-3 Kasım 2024, İstanbul, 74-75.
- Yılmaz, C. (2023). İnsan Kaynakları Yönetiminde Dijitalleşmenin Ayak Sesleri: İnsan Kaynakları Yöneticilerinin İKY 4.0 Algısı. *Kayseri Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 169-180.
- Yıldız, S. ve Yılmaz, M. (2022). Teknoloji, Şantiyelerde İş Sağlığı ve Güvenliğinin Kaderini Değiştirebilecek mi? Literatür ve Endüstriyel Uygulamalar Üzerinden Bir İnceleme. *Karaelmas Journal of Occupational Health and Safety*, 6(2), 107-130.
- Yılmaz, G., ve Utlu, Z. (2016). Gıda İmalat Sektöründeki Teknolojik Gelişmelerin İş Sağlığı Güvenliği Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi. *Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 44, 1-14.
- Yılmaz, İ. ve Polat, M. M. (2023). Havacılık Sektöründe Yer Hizmetleri İş Sağlığı ve Güvenliği Eğitimlerinde Sanal Gerçeklik Teknolojisinin Kullanılması Üzerine Bir Araştırma. *Ergonomi*, 6(2), 117-131.

İşçi Sağlığı ve İş Güvenliğinde Bir Model Önerisi

Sebiha KABLAY*

Özet

İşçi sağlığı ve iş güvenliği çalışma ilişkilerinde en önemli sorun alanlarından birisidir. Ülkemiz ise işe bağlı kazalar ve ölümler konusunda kötü bir karneye sahiptir. Konu işverenin gözetim borcu çerçevesinde onun sorumluluğundadır. Ancak genellikle kazalarda işçi hatası aranıp, sorumluluk işçiye yüklenmektedir. İşveren maliyeti nedeniyle işyerinde işçi sağlığı ve iş güvenliği önlemlerini almaktan çekinebilir. Oysa bu önlemlerin alınmaması işyerinde maliyetlerin farklı şekilde artmasına neden olur. Bu çalışmada işçi sağlığı ve iş güvenliği alanında bir model önerisi geliştirilmiştir. Bu model işvereni temele almakta, işçiyi koruma ve gözetme borcunu yerine getirmeyen işverenlere işyeri açma izni verilmemesini önermektedir. Diğer yandan işçi sağlığı ve iş güvenliği konusunda; düzenlemeler, uygulamalar, denetim ve yaptırım konusunda çeşitli kurumların sürece katılmasını gerekli görmektedir. İyi bir işçi sağlığı ve iş güvenliği modelinde işveren, çeşitli bakanlıklar, üniversiteler, belediyeler, sendikalar ve meslek odalarının birlikte çalışması gerekmektedir. Ayrıca mevcut sistemde denetimdeki piyasa ilişkisinin de ortadan kaldırılması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği, İş Kazaları, İşverenin Sorumlulukları, İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Modeli, İş Sağlığı ve Güvenliği

A Model Suggestion in Occupational Health and Safety

Abstract

Occupational health and safety is one of the most important problem areas in labour relations. Our country has a bad record in terms of work-related accidents and deaths. The issue is the responsibility of the employer within the framework of the supervision obligation. However, the fault of the worker is generally sought in accidents and the responsibility is attributed to the worker. The employer may refrain from taking occupational health and safety measures in the workplace due to the cost. However, failure to take these measures causes costs to increase differently in the workplace. In this study, a model proposal has been developed in the field of occupational health and safety. This model is based on the employer and proposes that employers who do not fulfil their obligation to protect and observe workers should not be allowed to open a workplace. In a good occupational health and safety model, employers, various ministries, universities, municipalities, trade unions and professional chambers should work together. It is also suggested that the market relationship in supervision in the current system should be eliminated.

Keywords: Occupational Health and Safety, Occupational Accidents, Employer's Responsibilities, Occupational Health and Safety Model

* Prof. Dr., Ordu Üniversitesi Ünye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, Ünye/Ordu, kablaysabiha@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-1292-684x

1. Giriş

Teknolojinin son derece ilerlediği günümüzde bilim ve teknolojinin düzeyine bakarak iş kazalarının seviyesinin düşük düzeyde kalması beklenir. Endüstri ilişkileri sisteminin; işçi, işveren ve devletten oluşan üçlü bir sac ayağı sistemi olduğu düşünülebilir. İşçi sağlığı ve iş güvenliğine ilişkin sac ayağını oluşturan bu üç tarafın da sorumluluklarını yerine getirmesi; işverenin işçi sağlığına ilişkin yatırımları gerçekleştirilmesi, işçinin kendi sağlığı açısından bilinçli ve sorumlu davranması, devletin de gerekli denetimleri yapması gerekir (Yücesan-Özdemir, 2018: 31). Sağlıklı ve güvenli bir ortamda çalışmak çalışanın beklenen yaşam süresini uzatır. Çünkü yapılan iş ve istihdam biçimi işçilerin sağlığını etkileyen faktörlerdendir. Yapılan iş ve işyerinden kaynaklanan, fiziksel, kimyasal, biyolojik risklerin yanı sıra, güvencesiz çalışma biçimleri, bunların yarattığı düşük ücret ve uzun süreli çalışma da işçilerin sağlığını olumsuz etkiler (Millioğulları Kaya ve Kıran, 2018: 121). İşçi sağlığı ve iş güvenliğinde yol kat edilememesinin en önemli nedenlerinde birisi ise konuya sadece teknik boyutu ile yaklaşılması, sorunu teknik bir sorun olarak görme hatasıdır.

İşçi sağlığı ve iş güvenliğinde başarılı olmak için çok bilimli eksende konuya yaklaşılmalı (Fişek, 1995; Yücesan-Özdemir, 2018), sadece teknik bir konu olarak görülmemelidir. Diğer yandan işçi sağlığı iş güvenliğinde önleme ve tazminat şeklinde iki katman bulunmasına ve önlemeye odaklanılması gerekmesine rağmen tazmin ile yetinen, sorunun asıl nedenlerini ortadan kaldırmaya odaklanmayan uygulamalarla alanındaki sorunları çözmek olası değildir (Yıldız, 2018: 43). Fişek’in de üzerinde durduğu gibi işçi sağlığı ve iş güvenliğinin önceliği “önlenebilirlik”tir. *İnsan önce gelir, üretim sonra gelir.* Ve elbette başarı için “çokbilimlilik ve takım oyunu” gereklidir (Taşyürek, 2018: 83).

İşçi sağlığı ve iş güvenliğinde temel sorumlu işverendir. Çünkü işveren işyerinin sahibi olup, işin gelirini alan kişidir. Kâr elde etmek için bir takım iş risklerini göze alır. Bunun yanı sıra işin

kendisinin yarattığı bazı riskler de bulunmaktadır. Bu risklerin maliyetine katlanması gereken kişi, nimet-külfet yaklaşımıyla işverendir. İşverenin bu riskleri işçiye yansıtması hakkaniyete uygun değildir. Ancak işverenler genellikle iş kazalarına karşı alınacak önlemleri maliyetli bulur. Oysa önlem alma maliyeti, iş kazası ve meslek hastalığı nedeniyle işverenin katlanacağı maliyetten daha yüksek değildir (Özveri, 2018: 63). İşçinin işverene ekonomik ve kişisel olarak bağımlılığı, çalışma koşullarının işçinin yaşamını ve sağlığını tehlikeye atabilmesi, iş sözleşmesinde işçinin belirli oranda korunmasını, yani işverenin işçiyi gözetme borcunu ortaya çıkarır (Yıldız, 2018: 47).

İşyeri açan işverenin işyerinin niteliklerine göre gerekli düzenlemeleri yapması, izinleri alması, risk analizi yapması/yaptırması, işyerinin tehlike sınıfına göre uygun önlemleri alması/uygulaması gerekir. İşveren açısından işyerinde çalıştırdığı işçiyi gözetme borcunun bir gereğidir işçi sağlığı ve iş güvenliği önlemlerini almak. Ancak işçi sağlığı ve iş güvenliğinde yol kat edebilmek için bu yeterli değildir. İşverene yüklenen yükümlülüklerin yanında süreçte çeşitli kurumların da yer alması gerekir. Bu kurumlar kimi zaman denetim ve yaptırım açısından devreye girmesi gereken kurumlarken kimi zaman da gerekli ruhsatların alınması, sağlık gözetiminin yapılması, işçi ve işverenlere eğitim verilmesi konusunda sorumluluk alması gereken kurumlardır. Ayrıca işçiyi temsil eden sendikaların süreçte yer alması işçinin haklarının korunması açısından denge sağlayıcı bir rol oynayacaktır. İşyerlerinde iyi bir işçi sağlığı ve iş güvenliği ortamı oluşturup, sürdürülmesinde sendikalar en etkili araç olup, “*örgütlü işyerleri daha güvenli işyerleri*” anlamına gelmektedir (Karadoğan, 2018: 104).

Günümüzde işçi sağlığı ve iş güvenliğini sadece konuya ilişkin düzenleme yapılmasına indirgeyen bir eğilim bulunmaktadır. Oysa işçi sağlığı ve iş güvenliği konusunda konuyu düzenleyen özel bir yasa bulunmasına rağmen ülkemiz sorunlu bir ülke konumundadır. Bu çalışmada işçi sağlığı ve iş güvenliği konusunda sorunları aşmada nasıl bir

örgütlenme modeli oluşturulmasına ilişkin bir tartışma yürütülmektedir.

2. İşveren ve İşyeri Açma

İşin yürütüldüğü yer olan işyeri günümüzde özellikle esnek çalışma modelleri nedeniyle formunu ve anlamını değiştirse de hala işlerin büyük çoğunluğu bu mekânda gerçekleştirilmektedir. Bu mekânın, yapılan işe uygun şekilde seçilmesi ve düzenlenmesi pek çok iş kazasının önlenmesini, meslek hastalığının gelişmesini de önleyecektir. Örneğin silika tozları ile çalışılan bir işyerinde uygun havalandırma olanaklarının tasarlanmaması işçiler açısından silikozis riski yaratacaktır. Veya bir hastanenin Radyoloji ünitesinin uygun şekilde tasarlanmaması sadece orada çalışanları değil hem hastaneyi kullanan hasta ve yakınlarını hem de bu hastaneye yakın yerleşim alanlarını olumsuz etkileyecektir. Bu nedenle işyerinin açılması, düzenlenmesi işçi sağlığı ve iş güvenliği açısından ilk adımdır.

İş Hukuku alanını düzenleyen yasalarda “işveren” kavramının tanımlanmasında “işçi” kavramı esas alınmaktadır (4857¹ sY 2/1 md, 854² sY 1/1 md, 5953³ sY 1/1 md, 6356⁴ sY 2/3 md). 4857 sayılı İş Yasasına göre “işçi çalıştıran gerçek veya tüzel kişiye yahut kişiliği olmayan kurum ve kuruluşlara işveren...denir” (md. 2/1). İş sözleşmesi hem işçi hem de işveren niteliğini belirlemekte, işçi ile işveren arasındaki iş ilişkisinin iş sözleşmesine dayandırılması gerekmektedir. İşveren işçilerinin işyerinde çalıştırır. İşveren niteliğini kazanmada işyerinin maliki olma zorunluluğu yoktur. Kiraladığı bir işyerinde işlerini yürüten veya bir işyerinde alt işveren olarak faaliyet gösteren kimseler de işveren sayılır (Süzek, 2019: 142). Ayrıca, işverenin gerçek kişi olma zorunluluğu da yoktur. Gerçek kişilerin yanı sıra şirket, dernek, sendika, vakıf, kooperatif, devlet veya kamu iktisadi teşebbüsü gibi özel hukuk ya da kamu hukuku tüzel kişisi veya adi ortaklık gibi tüzel kişiliği

olmayan kuruluşlar da işveren sıfatını taşıyabilir (Çelik vd, 2019: 96; Arıcı, 2022: 54)). Ancak işveren sıfatının kazanılması için mutlaka işçi çalıştırmak gerekmektedir (Narmanlıoğlu, 2014: 108). İşveren işletmede/işyerinde teknik ve ekonomik açıdan en yüksek mevkiye bulunan, buna bağlı olarak da en üst düzeyde emir ve talimat verme hakkı olan ve işletmenin/işyerinin bütün sorumluluğunu üstlenen kişidir (Başbuğ ve Bodur, 2021: 61; Günay, 2015: 80, Eyrenci vd.,2016: 29). İşçi ve işverenler açısından toplu iş hukuku alanını düzenleyen 6356 sY açısından işveren vekilleri de işveren sayılır (md. 1/2). Toplu pazarlık ve örgütlenme hakkının daha fazla sayıda işçi tarafından kullanılabilmesi için Yasa işveren adına tüm işletmeyi yönetenleri işveren vekili (md. 1/1-e) saymıştır (Arıcı, 2022a: 54). Böylece 4857 sY’ya göre işveren vekili sayılan ustabaşı gibi kimselerin toplu iş sözleşmesi ve sendikal örgütlenme hakları korunmuştur. İşyerini işveren adına yöneten hatta işe işçi alımı ya da çıkarma yetkisi olan işveren vekilleri dahi işletmenin bütününü sevk ve idare etmiyorsa 6356 sY açısından işveren vekili, yani işveren sayılmayacaktır (Arıcı, 2022b: 58).

İş ilişkisi işçinin iş görme, işverenin de ücret ödeme borcunun olduğu ve bağımlılık unsurunu içeren bir ilişkidir. İşveren iş görme ediminin alacaklısı olup emir ve talimat verme yetkisi olan kişidir. İşçinin bu emir ve talimatlara uyma borcu onun işverene karşı kişisel bağımlılığını da oluşturur. İşverenin bu durumda iki önemli hakkı öne çıkmaktadır. Bunlar; işin görülmesini isteme hakkı ile işçiye emir ve talimat verme hakkıdır. Bu iki hak tek kişide toplanabileceği gibi bazı durumlarda işin görülmesini isteme hakkı ile emir ve talimatlara uyulmasını isteme hakkı değişik kişilerde toplanabilir (Süzek, 2019: 143). İşverenin emir ve talimat verme yetkisini doğrudan kullanmadığı yaş küçüklüğü, iflas halinde müflisin durumu, mirasçılar, işverenin tüzel kişi olması gibi durumlarında emir ve

¹ Kabul Tarihi: 22/5/2003, Resmî Gazete Tarih: 10/6/2003, Sayı: 25134

² Kabul Tarihi: 20/4/1967, Resmî Gazete Tarih: 29/4/1967, Sayı: 14586

³ Kabul Tarihi: 13/6/1952, Resmî Gazete Tarih: 20/6/1952, Sayı: 8140

⁴ Kabul Tarihi: 18/10/2012, Resmî Gazete Tarih: 7/11/2012, Sayı: 28460

KABLAY, S. “İşçi Sağlığı ve İş Güvenliğinde Bir Model Önerisi”

talimat verme yetkisini başkası -yasal temsilci/iflas masası/tenfiz görevlisi/yönetim kurulu gibi- kullanır. Emir ve talimat verme yetkisini kullanan bu kişilere somut işveren denirken, iş sözleşmesinin asıl tarafı ve iş görme borcunun alacaklısı olan kişiler soyut işveren sayılmaktadır (Başbuğ, 2021:63-64; Süzek, 2019: 143; Arıcı, 2022a: 55).

İş Hukukunun yer itibari ile uygulama alanı olan “işyeri” İş Yasasında “işveren tarafından mal ve hizmet üretmek amacıyla maddi olan ve olmayan unsurlar ile işçinin birlikte örgütlendiği birim” (md. 2/1-3) olarak tanımlanmaktadır. Bir işyerinin bu niteliği kazanması için işyerinde kaç işçinin çalışacağına önemi yoktur. Bir kişinin çalıştığı yerler de işyeri sayılır. İşverenin işyerinin maliki olmasına gerek olmayıp, kiralanan yerler de işyeri sayılmaktadır. Görüldüğü üzere işyeri kavramında işçi önemli yer tutmaktadır (Süzek, 2019: 186-187). İşyeri kavramı; İş Kanununun yer açısından uygulama alanını oluşturmada, sendikal haklar, toplu iş sözleşmesi ve uyuşmazlıklarının yer itibariyle çözümünde, sosyal güvenlik haklarında (Başbuğ ve Yücel-Bodur, 2021:100) ve işverenin işçi sağlığı ve iş güvenliği yükümlülüklerini yerine getirmesi açısından önem taşımaktadır. Yasa işyeri tanımıyla esnek çalışma biçimleri gibi yeni gelişmelerin yarattığı gereksinimleri karşılamak için “organizasyon” niteliğini ön plana çıkarmıştır (Arıcı, 2022a: 55).

4857 sY (md. 3/1) “bir işyerini kuran, her ne suretle olursa olsun devralan, çalışma konusunu kısmen veya tamamen değiştiren veya herhangi bir sebeple faaliyetine son veren ve işyerini kapatan işveren(in) ...bir ay içinde” Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlüğüne bildirimde bulunma zorunluluğu getirmiştir. İşyeri açma konusunda 3572¹ sayılı İşyeri Açma ve Çalıştırma Ruhsatlarına Dair Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulüne Dair Kanuna dayanılarak çıkarılan İşyeri Açma ve

Çalışma Ruhsatlarına İlişkin Yönetmelik² madde 4/a’da işyeri açılmasına yetkili idareyi belirlemektedir. İlgili düzenlemeye göre;

“Yetkili idare: Belediye sınırları ve mücavir alanlar dışı ile kanunlarda münhasıran il özel idaresine yetki verilen hususlarda il özel idaresini, büyükşehir belediyesi sınırları içinde büyükşehir belediyesinin yetkili olduğu konularda büyükşehir belediyesini, bunların dışında kalan hususlarda büyükşehir ilçe belediyesini, belediye sınırları ve mücavir alanlar içinde belediyeyi, organize sanayi bölgesi sınırları içinde organize sanayi bölgesi tüzel kişiliğini, endüstri bölgesi sınırları içinde Sanayi ve Teknoloji Bakanlığını ve teknoloji geliştirme bölgesi yönetici şirketi ile bölgede yer alan AR-GE ve tasarım faaliyetinde bulunan firmalar için Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı il müdürlükleri”dir.

Yönetmelikteki düzenleme 3572 sY’nin 3. maddesine paraleldir. Yönetmeliğe göre işyeri açarken “iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili ...mevzuatta öngörülen tedbirlerin alınmış olması” gerekir (Yön. md 5/1-a). Konuyla ilgili yasa, 6331³ sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Yasası olup işverenin bu sorumlulukları yerine getirmesi gerekmektedir. Diğer yandan farklı düzenlemelerin alanına giren izinler, tescil işlemleri ve ruhsat alma mükellefiyetlerinin de yerine getirilmesi gerekir (Yön. md. 6/1). Açılacak işyerine izin verilmesi için 3572 sY’ye göre işyerlerinin: insan sağlığına zarar vermemesi, çevre kirliliğine yol açmaması, “yangın, patlama, genel güvenlik, iş güvenliği,

¹ Kabul Tarihi: 14/6/1989, Resmî Gazete Tarih: 17/6/1989, Sayı:20198

² Bakanlar Kurulu Kabul Tarihi 14/7/2005, No: 2005/9207, Resmî Gazete Tarih: 10/8/2005, No: 25902

³ Kabul Tarihi: 30/6/2012, Resmî Gazete Tarih: 30/6/2012, No: 28339

KABLAY, S. “İşçi Sağlığı ve İş Güvenliğinde Bir Model Önerisi”

işçi sağlığı, trafik ve karayolları, imar, kat mülkiyeti ve doğanın korunması ile ilgili düzenlemelere aykırı davranmaması” gerekmektedir (md 4). Yapılan denetimlerde bu kriterlere aykırı bildirim ve durumlar tespit edilirse işyeri kapatılır (md. 6). İşyeri açılmasında görev ve yetkileri nedeniyle belediyeler önemli kurumlar olarak karşımıza çıkmaktadır ve tasarlanan modelin de önemli bir bileşenidir.

3. İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Açısından Temel Sorun Alanları

3.1. İşverenin İşyeri Açabilmesinin Sınırı

İşverenin işçiye karşı en önemli borçlarından birisi “*işçiyi koruma ve gözetme borcu*” olup, kaynağını iş sözleşmesi, Borçlar Hukuku ve İş Hukukundan alır (Arıcı, 2022a; Başbuğ ve Yücel Bodur, 2021; Süzek, 2019). Bu borç işverene; işçinin kişiliğini koruma görevi verir. 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu¹ (TBK) 417 ve 419. maddeleri buna ilişkin düzenleme getirir. Bu çerçevede işveren; işçinin kişiliğine saygı göstermek ve korumak, psikolojik (mobing) ve cinsel tacize karşı korumak, işçiye ait elde ettiği kişisel verilerini korumak² ve gerekli önlemleri almakla yükümlüdür (Arıcı, 2022). İşverenin, işyerinde işçi sağlığı ve iş güvenliği önlemleri alma zorunluluğu geniş anlamda işçiyi gözetme borcunun kapsamına girmektedir. Çünkü yaşam, sağlık ve beden bütünlüğünün işyeri tehlikelerine karşı korunması işçinin kişilik hakları arasında yer almaktadır (Süzek, 2019: 397). Gözetme borcunun bir gereği olarak işveren; işçinin kişiliğini korumak, onun kişilik haklarına saygı göstermek zorundadır. Kişiliğin korunması çerçevesinde işçinin yaşamının, sağlığının, bedensel ve ruhsal bütünlüğünün, şeref ve onurunun, kişisel ve mesleki saygınlığının, ahlaki değerlerinin, özel yaşamının korunması gerekir. Bu durum aynı zamanda işçinin Anayasal haklarının güvencesini de sağlar (Süzek, 2019: 386-387). İşçinin korunması ve gözetimine ilişkin işverenin borcu düzenleyen TBK 417/1’de işçinin

genel anlamda gözetilmesi ve kişilik haklarının korunması yükümlülüğünden söz etmektedir. Aynı yasanın 417/2. maddesi ise “*işveren, işyerinde iş sağlığı ve güvenliğinin sağlanması için gerekli her türlü önlemi almak, araç ve gereçleri noksansız bulundurmak*” düzenlemesi ile işçi sağlığı ve güvenliği önlemleri almanın gözetim borcu içerisinde olduğunu düzenlemektedir.

İş Hukuku açısından ise özellikle dezavantajlı grupları korumaya yönelik (kadınlar, çocuklar ve gençler, yaşlılar) çeşitli düzenlemelerin yapıldığı, işçiler arasında ayrımcılık yasağı getirilerek (4857 sY md. 5), işverenin eşit davranma borcu ile donatıldığı görülmektedir (Arıcı, 2022: 153-162). Anayasanın 10. maddesi de “*Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir*” düzenlemesi ile eşitlik ilkesinin anayasal güvenceye almakta, kadın erkek eşitliğine özel vurgu yapmaktadır. İşveren hem Anayasa düzenlemesi hem de İş Yasası gereği işçilerine karşı eşit davranma borcu ile yüküldür. Gözetim borcunu tüm işçilerine karşı eşit davranma ilkesini de gözeterek yerine getirmelidir.

İşçi sağlığı ve iş güvenliği açısından 6331 sY işçi kavramı üzerinden değil çalışan kavramı üzerinden işvereni tanımlamaktadır. Bu durumda diğer İş Yasalarındaki aksine sadece işçi çalıştıran değil, diğer statülerdeki çalışanları istihdam eden kişiler de işveren olarak sayılmaktadır (md. 3/1-ğ). Ayrıca işveren sadece işyerinde çalıştırdığı kişiler açısından değil; o işyerinde eğitim için bulunan stajyer, çırak gibi kişilerle, müşterileri de işyerinde korumakla yükümlüdür.

İşverenin işçiyi koruma ve gözetme borcu işyeri açma yükümlülüğü ile birlikte değerlendirildiğinde işverenin açtığı işyerinin, çalışanların sağlığına zarar vermeyecek şekilde

¹ Kabul Tarihi: 11/1/2011 Resmî Gazete Tarih: 4/2/2011, Sayı:27836

² Kişisel verilerin korunmasına ilişkin özel yasa da çıkarılmış olup konuya ilişkin ayrıntılı bilgi için Süzek (2019)’a bakınız.

KABLAY, S. “İşçi Sağlığı ve İş Güvenliğinde Bir Model Önerisi”

düzenlemesi ve gerekli kişisel koruyucu donanımları sağlaması gerekmektedir.

Bireylerin işyeri açması ve işveren sıfatı kazanabilmesi son derece kolaydır. Üstelik Anayasanın (md. 49) girişim özgürlüğünü güvence altına aldığı da düşünülecek olursa işyeri açmaya ilişkin çok zor süreçlerin olmadığı görülmektedir. İşyerleri çeşitli kurumlar tarafından kendi mevzuatları ölçüsünde denetlense de işçiye karşı yükümlülüklerini yerine getirmeyen işverenlere önemli bir yaptırım söz konusu değildir. Oysa işçi işverene kişisel bağımlılığı nedeniyle onun emir ve talimatlarına uymak zorundadır. Sağlığı için bu emir ve talimatları sorgulaması dahi işveren açısından bir fesih gerekçesi olarak ortaya çıkabilmektedir. İşçiyi gözetme borcunu yerine getirmeyen ve bu nedenle gelişen iş kazası ve meslek hastalıklarında, işverenin bu sıfatına ilişkin bir yaptırım ya söz konusu olmamakta ya da kısıtlı bir yaptırım söz konusu olmaktadır. Söz konusu kısıtlı yaptırımlardan birisi 6331 sY 25/A maddesinde yer almaktadır. Bu düzenlemeye göre “Ölümlü iş kazası meydana gelen maden işyerlerinde kusuru yargı kararı ile tespit edilen işveren, mahkeme tarafından iki yıl süreyle kamu ihalelerine katılmaktan” alıkonulmaktadır. Görüldüğü üzere bu kısıtlama sadece maden işyerlerinde, kısıtlı bir süre için ve kısıtlı işler için yani sadece kamudan ihale almama şeklinde düzenlenmiş durumdadır. Kablay (2022b) “hem kamu hem özel sektördeki tüm işyerleri için bu kişilerin (işyerinde ölümlü iş kazası gerçekleşen işverenlerin) işveren veya işveren vekili olamamasını” önermektedir. Bunun Anayasal güvence altındaki girişim özgürlüğüne aykırı olmayacağını, en temel hakkın yaşam hakkı olduğunu belirterek “daha önce İSİG önlemlerini almayarak çalıştırdığı işyerinde iş kazası yaşanan ve yargı organının ceza verdiği kişilerin yeniden işveren veya işveren vekili olması(nun); yeni işyerinde de benzer sorunların yaşanmasına” neden olabileceğini ileri sürmektedir. Gerçekten

de “güvenlik kültürü olmayan, yaşam, sağlık ve çalışma haklarını önemsemeyen” kişilerin, işverenlerin temel borcu olan “işçiyi koruma ya da gözetim borcunu” yerine getirmesi konusunda da tekrar ihlal yapma olasılığının yüksek olduğu ileri sürülebilir. Kablay, özel sektörde bu kişilerin işyeri açmasına izin verilmemesi ve kamu sektöründe ise kesinlikle işveren vekili sıfatıyla görevlendirilmemeleri gerektiğini ifade etmektedir. Yaşam hakkı tüm hakların üstünde yer almaktadır. Bu önlem ile “Yaşama saygı duymayan ve korumayan kişilerin topluma zarar verme olasılıkları en aza” indirilebilir (Kablay, 2022b). Bu önerinin hayata geçirilmesi ile işverenlerin işçiyi koruma ve gözetme konusunda daha dikkatli ve özenli davranması, iş güvenliği önlemlerini tam alması sağlanabilir. Özellikle kamu sektöründe iş kazalarında kusurlu bulunan kamu görevlilerin çeşitli kurumlara işveren vekili sıfatıyla atamasının yapılması ise kabul edilebilir bir durum değildir. Liyakate uygun yapılmayan atamalar çoğu zaman bu kişilerin sorumsuzlukları nedeniyle işçilerin ve kurumun zarar görmesine neden olabilmektedir. Bu noktada sadece işveren sıfatının kazanılmasında değil, özellikle kamu sektöründe “işveren vekili” sıfatının kazanılmasında da işçi sağlığı ve iş güvenliği konusunda önceki çalışma sürecinde bu sıfatı taşıdığı işyerlerinde gerekli önlemleri almadığı için özellikle ölümlü iş kazası gerçekleşen işveren vekillerine bir daha bu görev verilmemelidir. İşçi sağlığı ve iş güvenliği konusunda ülkemizdeki istatistikler¹ bu konuda daha radikal önlemler alınması gerektiğini göstermektedir.

3.2. İşçi Sağlığı ve İş Güvenliğinin Piyasa Konusu Haline Getirilmesi ve Denetim Sorunu

İşçi sağlığı ve iş güvenliği açısından ülkemizdeki temel düzenlemenin (6331 sY) en önemli sorunu işçi sağlığı konusunu piyasanın konusu haline getirmesidir. İşçi sağlığı ve iş güvenliği konusunda yol alınabilmesi için “kurumsallaşmanın” sağlanması gerekmektedir. Kurumsallaşma için konuya ilişkin sadece

¹ Makale iş kazası ve meslek hastalıkları istatistiklerine odaklanmadığından veriler kullanılmamıştır. Devlet istatistiklere ilişkin ayrıntılı bilgi için SGK (2023)²e

bakınız. Ayrıca İSİG Meclisi de aylık ve yıllık olarak “İş Cinayetleri Raporu” yayınlamaktadır. Eylül 2024 raporu için İSİG Meclisi (2024)³e bakınız.

düzenleme yapmak yeterli değildir. Kurumsallaşma dört ayaklıdır. Bu ayaklar; kurum, kural, denetim ve yaptırımdır (Kablay, 2022a). Ülkemizde işçi sağlığı ve iş güvenliği konusunda temel bir yasal düzenleme (6331 sY), konuyla ilişkili çeşitli kurumlar, denetim mekanizması ve yaptırımlar bulunmaktadır. Ancak hala işçi sağlığı ve iş güvenliği çalışma hayatının en önemli problemleri alanlarından birisini oluşturmaktadır. İşçi sağlığı ve iş güvenliği konusunda yaşanan sorunların en büyük nedeninin 6331 sayılı Yasanın “denetim mekanizmasını piyasaya terk etmesi” olduğu ileri sürülebilir (Kablay, 2022a).

6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu 6/1-a. maddesinde mesleki risklerin önlenmesi ve bu risklerden korunulmasında, işçi sağlığı ve iş güvenliği hizmetleri sunması için işverenin “iş güvenliği uzmanı” görevlendireceği düzenlenmektedir. Ancak aynı düzenlemeye göre işverenin eğer çalışanları arasında bu niteliklere sahip çalışanı olmaması durumunda bu hizmetin “tamamını veya bir kısmını ortak sağlık ve güvenlik birimlerinden” (OSGB) hizmet olarak yerine getirebileceği düzenlenmiştir. İş güvenliği uzmanları işyerinde “denetimden sorumlu ve işi durdurma gibi yetkileri olan” kişiler olup (Kablay, 2022a) düzenleme denetim mekanizmasını piyasa ilişkilerine açmaktadır. Şöyle ki bu kişiler işyerinde çalışanlar arasından seçilmişse bu durum işveren ile arasında bir ücret ve bağımlılık ilişkisi kurulması anlamına gelmektedir. İşveren ile hem ücret hem de bağımlılık ilişkisi olan bir çalışanın iş güvenliği konusunda bağımsız hareket etmesi ve kimi zaman işverenin çıkarı ile çatışan kararlar vermesi beklenmektedir. Bu kişilerin işveren ile iş sözleşmesi ilişkisi içinde olması ve işverenin bu ilişkide fesih yetkisinin olması iş güvenliği uzmanlarının bağımsızlığını önemli ölçüde zedelemektedir. Üstelik de işverenin fesih yetkisini “haklı sebeple feshe” dayandırması durumunda işçinin herhangi bir tazminat alamadan işten çıkarılması anlamına gelmektedir. Bu karara karşı işe iade süreçleri ile iş güvencesi kapsamında olan iş güvenliği uzmanlarının itiraz etmesi mümkünse de uzun süren dava süreçleri ve

işverenin dava süreçleri sonunda işe iade kararı çıksa bile tazminat ödeyerek bu yükümlülükten kurtulabilmesi tam bir koruma mekanizmasının olmadığı anlamına gelmektedir. “Mutlak işe iade mekanizması” iş güvenliği uzmanları için söz konusu değildir. Mutlak işe iade sadece sendikal nedenlerle işten çıkarılan işyeri sendika temsilcileri ve amatör sendika yöneticileri için (6356 sY md. 24) söz konusudur. Hukuk sistemimizde işyerinde son derece önemli bir görevi yerine getiren iş güvenliği uzmanları hem kişisel bağımlılık ile işverene bağımlı çalıştırılmakta hem de onları işverene karşı koruyacak ve bağımsız karar almalarının teminatı olacak feshe karşı korunmadan mahrum bırakılmışlardır. İşyerinde gerçek bir koruma için bu ücret ilişkisinin kırılması ya da en azından mutlak işe iade ile iş güvenliği uzmanlarının feshe karşı korunması gerekmektedir.

Yasanın ilgili maddesi (6331 sY md. 6) işyerinde iş güvenliği uzmanı niteliklerine sahip personel olmaması durumunda bu hizmetin OSGB’lerden alınabileceğini düzenlemektedir. Bu uygulama işçi sağlığı ve iş güvenliğinde taşeronlaştırma (ForumSağlık2023, 2023) anlamına gelmekte, iş güvenliği yine piyasanın çarklarına teslim edilmiş olmaktadır. Çünkü bu iş için de işveren ile bir anlaşma yapılmakta ve karşılığında bir ücret alınmaktadır. İşveren ile ücret ilişkisi olan OSGB’lerin kararlarında bağımsız olması son derece zordur. Bu nedenle denetim konusunda piyasa ilişkisinin ortadan kaldırılması önemli bir gerekliliktir.

Denetime ilişkin en ilginç düzenleme ise “belirlenen niteliklere ve gerekli belgeye sahip olması hâlinde, tehlike sınıfı ve çalışan sayısı dikkate alınarak, bu hizmetin yerine getirilmesini (işverenin) kendisi üstlenebilir” düzenlemesidir (6331 sY md. 6/1-a). İşyerindeki iş güvenliğine ilişkin denetim yetkisi de olan iş güvenliği uzmanlığını işverenin kendisinin yapması mümkün kılınmıştır. Bir işverenin kendi işyerinde bu hizmetleri objektif şekilde yapması son derece zordur. Her üç iş güvenliği uzmanlığı şekli de işçi sağlığı ve iş güvenliğinin en zayıf noktasını oluşturmaktadır.

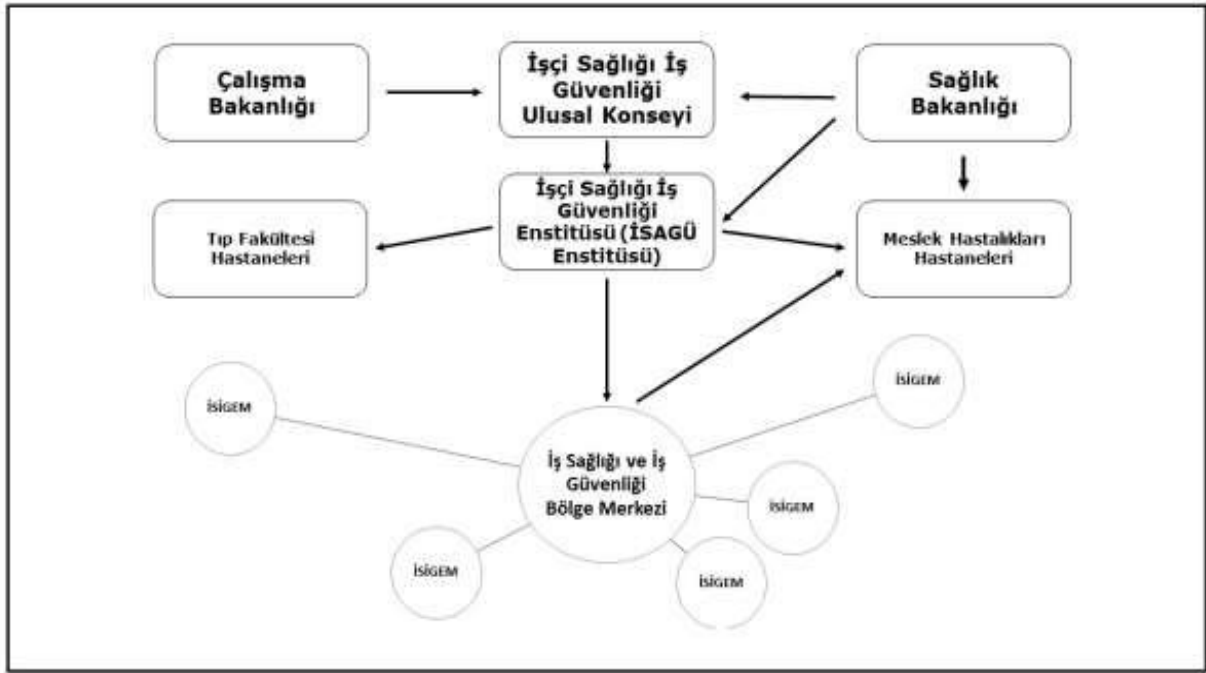
KABLAY, S. “İşçi Sağlığı ve İş Güvenliğinde Bir Model Önerisi”

İşçi sağlığı ve iş güvenliğinde yol alabilmek için denetim mekanizmasındaki bu piyasa bağının kırılması gerekmektedir (Kablay, 2022a).

4. İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Açısından Bir Model Önerisi

ForumSağlık2023 işçi sağlığı ve iş güvenliği konusunda çok bilimliliğe uygun şekilde farklı alanlardan uzmanların katıldığı çeşitli oturumlar düzenlemiş ve bir İSİG (İşçi Sağlığı ve İş

Güvenliği) hizmet modeli teşkilat şeması hazırlamıştır. Bu modelde (Şekil 1) Çalışma Bakanlığı ve Sağlık Bakanlığı ile ilişkisi olan bir İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Ulusal Konseyinin kurulması, ayrıca İşçi Sağlığı İş Güvenliği Enstitüsü (İSAGÜ Enstitüsü) kurularak bunun hem Sağlık Bakanlığı hem de İş Sağlığı ve İş Güvenliği Bölge Merkezleri ile ilişkide olması önerilmiştir. Bu bölge merkezlerinin de işyeri sağlık güvenlik birimleri ile ilişkisi kurulmalıdır.

Şekil 1. ForumSağlık2023 İSİG Hizmet Modeli Teşkilat Şeması (ForumSağlık2023, 2023).

Bu makalede önerilen model de ForumSağlık2023 modeline benzemekle birlikte ilişkide bulunulacak kurumların sayısının daha fazla olması söz konusudur. Önerilen modelde (Şekil 2);

- İşyeri açılması onayları ve denetimleri nedeniyle hem Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı hem de sağlık gözetim ve denetlemeleri nedeniyle Sağlık Bakanlığının yer alması söz konusudur. Her iki bakanlık da iş birliği içinde çeşitli komisyonlar kurarak özellikle denetim ayağında etkin yer

almalıdır. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı bünyesinde yer alan İş Sağlığı ve Güvenliği Genel Müdürlüğü'nün bakanlıklar arası koordinasyonu sağlayıp sistemde daha etkin yer alması sağlanabilir.

- İşyeri açma konusunda belediyelerin çeşitli yetkilerinin olması nedeniyle modelde belediyelerin de yer alması gerektiği düşünülmektedir. İşyeri açma izinlerinin titizlikle verilmesi, dönem dönem bu işyerlerinin kontrol edilmesi hem işçi sağlığı hem de halk sağlığı açısından önem arz etmektedir. Ayrıca

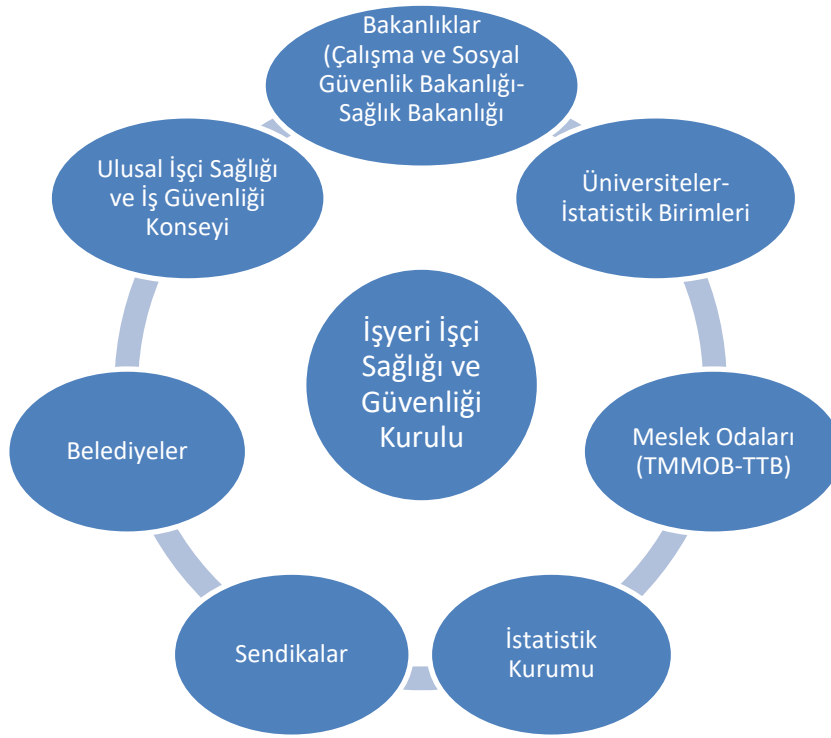
işyerlerinin çevreye zarar vermesinin önlenmesi, atık yönetimi konularında belediyelerle birlikte çalışması gerekmektedir.

- İşçi sağlığı ve iş güvenliği konusunda hem bilimsel çalışmalar hem de araştırmalar için *üniversitelerin* de mutlaka sistemde yer alması gerekmektedir. Üniversiteler ayrıca işçi ve işverenlere konuya ilişkin eğitim verilmesinde de katkı sağlayacak kurumlardır.
- İşçi sağlığı açısından istatistiki veriler son derece önemlidir. Çünkü bu veriler iş kazalarının en çok hangi işkollarında, işyerlerinde, işlerde, hangi işçi gruplarının başına geldiği, hangi saatlerde gerçekleştiği, sonuçları, nasıl önlenebileceğine ilişkin önemli bilgiler vermektedir. Bu nedenle bağımsız bir *istatistik kurumu* ya da üniversitelerin sadece bu konu ile ilgilenecek istatistik birimlerinin modelde yer alması gerekmektedir.
- İşçiler veya çalışanların işveren karşısında sosyal ve ekonomik olarak güçsüz olması, işverenlerle güç dengesinin sağlanması açısından sendikaları önemli bir konuma getirmektedir. Bu nedenle modelde olmazsa olmaz parçalardan birisi de sendikalardır. Sendikalar işyerlerindeki komisyonlarda genellikle çalışan temsilcisini belirleyen kurumdur. Ancak bununla yetinmemeli toplu iş

sözleşmelerinde de işçi sağlığı ve iş güvenliğine ilişkin hükümler konulması için çaba harcamalıdır. Hatta 6356 sY kapsamında (md. 33/3) “*iş sağlığı ve güvenliği*” konuları da dahil olmak üzere işkolu düzeyinde çerçeve sözleşme yapmak olasıdır. Ancak aktif bir şekilde uygulaması görülmemektedir. İşçi sağlığı ve iş güvenliği konusunda işkolu düzeyinde çerçeve sözleşmeler için de çaba harcanmalıdır.

- Çeşitli meslek örgütlerinin de sistemde yer alması özellikle belli işkollarında alınacak önlemler, risk analizleri, denetimlerde önemlidir. Türk Mühendis ve Mimar Odaları (TMMOB) ve Türk Tabipleri Birliği (TTB) bu meslek örgütlerinin başında gelmektedir.
- Tüm bu kuruluşların oluşturulacak Ulusal İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Konseyi ile iletişimi olmalıdır. Bu Konseyde tüm bu kurumların temsilcileri yer almalı, ulusal düzeyde organizasyonu bu Konsey yerine getirmelidir. Konseyin bağımsızlığı mutlaka sağlanmalı, bürokratik bir yapının gelişmesi engellenmelidir.

Ayrıca her işyerinde tehlike sınıfına ve çalışan sayısına bakılmadan bir İşyeri İşçi Sağlığı ve Güvenliği Kurulu (İİSGK) bulunmalıdır. Bu kurulda işyerindeki çalışan sayısına göre iş güvenliği uzmanları, işyeri hekimleri ve yardımcı sağlık personeli, çalışan temsilcisi, işveren veya işveren vekili yer almalıdır. Bu çerçevede önerilen teşkilat modeli Şekil 2’de gösterilmektedir.

Şekil 2. İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Organizasyon Şeması (yazar tarafından oluşturulmuştur)

Modelde önerilen en önemli farklılık iş güvenliği uzmanlarına ilişkindir. Sistemde denetim ve yeri geldiğinde işi durdurma yetkisi olan iş güvenliği uzmanlarının bağımsız olması sağlanmalıdır. Bu çerçevede Ulusal İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Konseyi tarafından organize edilen bir yapı oluşturulmalıdır. İşyerleri için iş güvenliği uzmanı görevlendirme yetkisi bu konseyde olmalıdır. Konsey bağımsız bir yapıda oluşturulmalıdır. Konseyin havuzunda yer alacak iş güvenliği uzmanları belgelerinin sınıfına göre işyerlerinde görevlendirilmelidir. İş güvenliği uzmanlığı için sadece teknik bir bakış açısına sahip kişilerin mesleğe seçilmesi anlayışından vazgeçilmelidir. Sadece teknik bakış açısı ile işçi sağlığı sorunlarının çözülmesi mümkün değildir. Bu nedenle Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü mezunları gibi konuya hukuki, sosyolojik, psikolojik, ekonomik boyutu ile bakabilen mezunların da mesleğe alınması gerekmektedir. Uzmanların yine A-B-C sınıfı uzmanlık belgeleri olmalı, gerekli eğitimleri alıp sınavları geçenler bir üst sınıf belgeyi

alabilmelidir. Bu uzmanlar işyerlerinin tehlike sınıfına göre görevlendirilmelidir.

Mevcut sisteme ilişkin en önemli eleştiri iş güvenliği uzmanı ile kurulan piyasa ilişkisidir. Bu doğrultuda görevlendirmenin Ulusal Konsey tarafından yapılması önerilmektedir. Konsey tarafından iş güvenliği uzmanının belirlenmesi işverenle kurulan piyasa ilişkisini ortadan kaldıracaktır. İş güvenliği uzmanının ücretleri de Ulusal Konsey tarafından ödenmelidir. Bu ücretler ise işverenlerin çalıştırdıkları işçi sayısı ve işyerinin tehlike sınıfına göre Konseye yatıracakları katkı payları ile oluşturulan havuzdan ödenmelidir. Böylece işveren ile iş güvenliği uzmanı arasındaki ücret ve bağımlılık ilişkisi kırılmış olacak ve bağımsızlık sağlanacaktır.

5. Sonuç

İşçi sağlığı ve iş güvenliği çalışma ilişkilerinde ülkemizdeki en önemli sorun alanlarından birisidir. Konu genellikle düzenlemelere indirgenmekte, teknik boyutuyla ele alınmakta,

gereken önem verilmemektedir. Sonuç olarak önlenemeyen iş kazaları ortaya çıkmaktadır. Bu kazalar sadece kaza geçireni etkilememekte, onun ailesini, geçimini sağladığı kişileri, işyerindeki diğer işçileri, işyerindeki üretimi, sosyal güvenlik harcamalarını, ödenen tazminatlar ve işin durması nedeniyle işverenin maddi getirisini etkilemektedir.

Bu makale çerçevesinde işçi sağlığı ve iş güvenliği model önerisinde öncelikle “*güvenlik kültürü olmayan, yaşam, sağlık ve çalışma haklarını önemsemeyen*” kişilere işveren sıfatı verilmemesi önerilmektedir. İşverenlerin temel borcu olan “*işçiyi koruma ya da gözetim borcunu*” yerine getirmemesi nedeniyle işyerinde özellikle ölümlü bir iş kazası nedeniyle sorumlu tutulması durumunda bu kişilerin yeniden işyeri açmasının önüne geçilmelidir. Özveri'nin (2018: 61) de belirttiği gibi “*olacağını, önlem alması gerekenler dahil, neredeyse herkesin bildiği, defalarca tekrarlandığı halde önlem alınmayan, olduğunda yakınılan*” işyerlerindeki bu olaylara iş kazası değil “*iş cinayeti*” demek daha doğrudur.

İş cinayetlerini engellemek için işçiyi koruma ve gözetme borcunu yerine getirmeyen kişilerin yeni işyeri açmalarına sınır getirilmelidir. Bu işverenlerin sonraki girişimlerinde de bu tavırlarını devam ettirecekleri, işçi sağlığı ve iş güvenliğine önem vermeyecekleri düşünülebilir. Böyle bir düzenleme işverenlerin işçiyi koruma ve gözetme borcunu daha fazla önemsemesine motive ederek, işçi sağlığı ve iş güvenliğindeki önleyici yaklaşımı benimsemelerini sağlayabilir.

İşçi sağlığı ve iş güvenliği konusunda problemler alanlardan birisi de denetim mekanizmasıdır. İş güvenliği uzmanının işverenin işçisi olması, bu hizmetin OSGB'den alınabilmesi denetim konusunda piyasa ilişkilerinin hakim olmasına neden olurken iş güvenliği uzmanlarının bağımsızlığını olumsuz etkilemektedir. Bu nedenle önerilen yeni modelde kurulacak bir Ulusal İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Konseyi tarafından işyerlerine tehlike sınıfı ve çalışan sayısına göre iş güvenliği uzmanının atanması önerilmektedir. Bu durum işveren ile iş güvenliği uzmanı veya OSGB arasındaki piyasa ilişkisini

ortadan kaldıracaktır. Bu konsey tarafından ödenecek ücretler ise işverenlerin yine tehlike sınıfı ve çalışan sayısına göre ödeyecekleri aidatlarla oluşturulacak havuzdan ödenmelidir. Böyle bir görevlendirme yapılamıyorsa en azından iş güvenliği uzmanları için İş Hukuku sisteminde “*mutlak işe iade*” koruması getirilmeli ve iş güvenliği uzmanları işverene karşı güçlendirilmelidir.

İşçi sağlığı ve iş güvenliği açısından bir diğer gereksinim ise yeni bir organizasyon/örgütlenme biçimine geçilmesidir. Bu yeni örgütlenme modelinde her işyerinde işçi sayısı ve işyeri tehlike sınıfına göre yine İşyeri İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Kurulları oluşturulmalı, bu kurulda iş güvenliği uzmanı, işyeri hekimi, yardımcı sağlık personeli, işveren veya işveren vekili, çalışan temsilcisi yer almalıdır. İşyeri kurulları, Ulusal İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Konseyi himayesinde ve bu konsey ile irtibatlı çalışmalıdır. Ayrıca işçi sağlığı ve iş güvenliği konusunda Bakanlıklar (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ve Sağlık Bakanlığı), üniversiteler, meslek odaları (TMMOB- TTB), sendikalar ve belediyeler ile ulusal istatistik kurumunun (ya da üniversitelerin bu konudaki özel birimleri) iş birliği içinde çalışmalarını sağlanmalı ve bu kuruluşlar Ulusal Konseyde de yer almalıdırlar.

İşçi sağlığı ve iş güvenliği teknik bir konu olmayıp, hukuki, sosyolojik, psikolojik, ekonomik, mühendislik boyutları olan bir konudur. Bu da çok sayıda farklı perspektiften konuyu ele alan kurumun bilimsel ve ortak çalışmasını gerekli kılmaktadır. Piyasa ilişkilerinden arındırılmış, ortak çalışma yürütülen bir işçi sağlığı ve iş güvenliği organizasyonu/örgütlenmesi pek çok sorunun çözülmesine neden olacaktır.

KABLAY, S. “İşçi Sağlığı ve İş Güvenliğinde Bir Model Önerisi”

Kaynakça

- Arıcı, K. (2022a). *Türk iş hukuku-I toplu iş ilişkileri hukuku*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Arıcı, K. (2022b). *Türk iş hukuku-II ferdi iş ilişkileri hukuku*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Başbuğ, A. & Yücel-Bodur, M., (2021). *İş hukuku*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Çelik, N., Caniklioğlu, N. & Canbolat, T., (2019). *İş hukuku dersleri*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Eyrenci, Ö., Taşkent, S. & Ulucan, D., (2016). *Bireysel iş hukuku*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Fişek, G. (1995). Çok bilimli eksende işçi sağlığı ve iş güvenliği, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 50 (3), 167-172.
- ForumSağlık2023 (Mayıs, 2023). Kamusal işçi sağlığı ve güvenliği hizmet modeli. <https://saglik2023.org/pano/kamusal-isci-sagligi-ve-guvenligi-hizmet-sunum-modeli>. Erişim Tarihi: 01.10.2024.
- Günay, C. İ., (2015). *İş kanunu şerhi*. Cilt 1. İstanbul: Yetkin Yayınları.
- İSİG Meclisi (2024). İş cinayeti raporu Eylül 2024. <https://www.isigmeclisi.org/>. Erişim Tarihi: 03.10.2024.
- Kablay, S. (2022a). İşçi sağlığı ve iş güvenliğinde denetim sorunu- piyasaya teslim edilmiş denetim(?). <https://saglik2023.org/forum/isci-sagligi-ve-is-guvenliginde-denetim-sorunupiyasaya-teslim-edilmis-denetim-63>. Erişim Tarihi: 3. Mayıs 2023.
- Kablay, S. (2022b). Herkes işveren veya işveren vekili olabilmeli mi? <https://saglik2023.org/pie/idea/herkes-isveren-veya-isveren-vekili-olabilmeli-mi>. (Kasım, 2022). Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2023.
- Karadoğan, E. (2018). Yaşama verilen değer in bileşik göstergesi bağlamında demokrasi hak arama ve örgütlenme özgürlüğünün işçi sağlığı ve güvenliğine etkisi. Karadoğan, E., Yenimahalleli Yaşar, G., Dertli, N., Millioğulları Kaya, Ö., Kablay, S. & Akpınar, T. (Ed.), *Prof. Dr. Gürhan Fişek'in izinde ortak emek ve ortak eylem* içinde. Ankara: Siyasal Kitabevi. 99-119.
- Millioğulları Kaya, Ö. Kıran, M.D. (2018). Kamu hastanelerinde çalışan taşeron temizlik işçilerinin sağlığı ve güvenliği. Karadoğan, E., Yenimahalleli Yaşar, G., Dertli, N., Millioğulları Kaya, Ö., Kablay, S. & Akpınar, T. (Ed.), *Prof. Dr. Gürhan Fişek'in izinde ortak emek ve ortak eylem* içinde. Ankara: Siyasal Kitabevi. 121-142.
- Narmanlıoğlu, Ü., (2014). *İş hukuku-ferdi iş ilişkileri I*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Özveri, M. (2018). Türkiye’de iş kazaları ve iş kazalarını önlemede yetersiz kalan yasalar. Karadoğan, E., Yenimahalleli Yaşar, G., Dertli, N., Millioğulları Kaya, Ö., Kablay, S. & Akpınar, T. (Ed.), *Prof. Dr. Gürhan Fişek'in izinde ortak emek ve ortak eylem* içinde. Ankara: Siyasal Kitabevi. 61-80.
- SGK. (2023). SGK istatistik yıllıkları. <https://www.sgk.gov.tr/Istatistik/Yillik/fcd5e59b-6af9-4d90-a451-ee7500eb1cb4/>. Erişim Tarihi: 01.09.2024.
- Süzek, S., (2019). *İş hukuku*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Taşyürek, M. (2018). İş sağlığı ve güvenliği hizmet modeli değiştirilmeli mi? Karadoğan, E., Yenimahalleli Yaşar, G., Dertli, N., Millioğulları Kaya, Ö., Kablay, S. & Akpınar, T. (Ed.), *Prof. Dr. Gürhan Fişek'in izinde ortak emek ve ortak eylem* içinde. Ankara: Siyasal Kitabevi.81-98.
- Yıldız, G. B. (2018). İşçi sağlığı ve iş güvenliği sisteminin etkinliği üzerine bir değerlendirme. Karadoğan, E., Yenimahalleli Yaşar, G., Dertli, N.,

KABLAY, S. “İşçi Sağlığı ve İş Güvenliğinde Bir Model Önerisi”

Millioğulları Kaya, Ö., Kablay, S. & Akpınar, T. (Ed.), *Prof. Dr. Gürhan Fişek'in izinde ortak emek ve ortak eylem içinde*. Ankara: Siyasal Kitabevi. 43-60.

Yücesan-Özdemir, G. (2018). İşçi sağlığının ekonomi politiği: Yöntemsel ve politik açılımlar/sorunlar. Karadoğan, E., Yenimahalleli Yaşar, G., Dertli, N., Millioğulları Kaya, Ö., Kablay, S. & Akpınar, T. (Ed.), *Prof. Dr. Gürhan Fişek'in izinde ortak emek ve ortak eylem içinde*. Ankara: Siyasal Kitabevi. 31-41.

Kanun ve Yönetmelikler

854 Sayılı Deniz İş Yasası. Kabul Tarihi: 20/4/1967, Resmî Gazete Tarih: 29/4/1967, Sayı: 14586

3572 Sayılı İşyeri Açma ve Çalıştırma Ruhsatlarına Dair Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulüne Dair Yasa. Kabul Tarihi: 14/6/1989, Resmî Gazete Tarih: 17/6/1989, Sayı:20198

4857 Sayılı İş Yasası. Kabul Tarihi: 22/5/2003, Resmî Gazete Tarih: 10/6/2003, Sayı: 25134

5953 Sayılı Basın Mesleğinde Çalışanlarla Çalıştıranlar Arasındaki Münasebetlerin Tanzimi Hakkında Kanun. Kabul Tarihi: 13/6/1952, Resmî Gazete Tarih: 20/6/1952, Sayı: 8140

6098 Sayılı Türk Borçlar Kanunu. Kabul Tarihi: 11/1/2011 Resmî Gazete Tarih: 4/2/2011, Sayı:27836

6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Yasası. Kabul Tarihi: 30/6/2012, Resmî Gazete Tarih: 30/6/2012, No: 28339

6356 Sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Yasası. Kabul Tarihi: 18/10/2012, Resmî Gazete Tarih: 7/11/2012, Sayı: 28460

İşyeri Açma ve Çalışma Ruhsatlarına İlişkin Yönetmelik. Bakanlar Kurulu Kabul Tarihi 14/7/2005, No: 2005/9207, Resmî Gazete Tarih: 10/8/2005, No: 25902

Bankaların COVID-19 Öncesi ve Sonrası Dönemine Göre Performanslarının Entropi ve VIKOR Yöntemi ile Kıyaslanması

İsmail DURAK*

Binnur Çiğse BAL**

Özet

Yapılan çalışmada, gelişmekte olan ülkelerde COVID-19 vaka sayısı en fazla görülen beş ülkenin (Hindistan, Brezilya, Rusya, Türkiye, Arjantin) ortalama banka verileriyle ülkelerin banka performanslarındaki pandemi etkisini ölçmek amaçlanmıştır. Bu etkiler çok kriterli karar verme tekniklerinden Entropi ve VIKOR yöntemi ile karşılaştırılırken Hindistan, Brezilya, Rusya, Türkiye, Arjantin'de faaliyet gösteren bankaların Covid-19 öncesi ve sonrası iki yılını kapsayan 2018 ve 2021 yılları verilerinden yararlanılmıştır. Yapılan araştırma sonucunda pandemi öncesi ve sonrasında belirlenen kriterlerin ağırlık sıralamasının değiştiği gözlenmiştir. Ağırlıklandırılmış kriterler yardımıyla yapılan VIKOR analizi ile ülkeler banka performanslarına göre COVID-19 öncesi banka performans öncülüğünü Arjantin üstlenirken COVID-19 döneminde yerini Hindistan'a bırakmıştır. Bu çalışmayla tasarrufları değerlendirmede aracı olarak kullanılan bankacılık sektörünün küresel boyuttaki risk ve belirsizliklerden etkilenmiş olduğu gözlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bankacılık Sektörü, Finansal Performans, COVID-19, Entropi, VIKOR

Comparison of Banks' Performances in the Pre- and Post-COVID-19 Period Using Entropy and VIKOR Methods

Abstract

In this study, the aim was to measure the impact of the pandemic on bank performance in five developing countries with the highest COVID-19 case numbers, using average banking data. The effects were compared using multi-criteria decision-making techniques, specifically the Entropy and VIKOR methods. Data from the years 2018 and 2021, covering two years before and after COVID-19, were utilized for banks operating in India, Brazil, Russia, Turkey, and Argentina. The research found that the weight rankings of the criteria changed before and after the pandemic. According to the VIKOR analysis conducted with weighted criteria, Argentina led in bank performance before COVID-19, while India took its place during the COVID-19 period. This study observed that the banking sector, which serves as an intermediary in evaluating savings, is affected by global risks and uncertainties.

Keywords: Banking Sector, Financial Performance, COVID-19, Entropy, VIKOR

* Doç. Dr., Düzce Üniversitesi İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, Sayısal Yöntemler Anabilim Dalı, ismaildurak@duzce.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-8898-9639

** Lisansüstü Öğrencisi, Düzce Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, erylavuzbinnur@hotmail.com, ORCID ID: 0009-0009-8075-8033

DURAK, İ. ve BAL, B. Ç. “Bankaların COVID-19 Öncesi ve Sonrası Dönemine Göre Performanslarının Entropi ve VIKOR Yöntemi ile Kıyaslanması”

1. Giriş

Tarihte meydana gelen çeşitli olaylar insan yaşamının birçok yönden etkilenmesine neden olmuştur. Olumlu ve olumsuz yönde etkilenen bu birçok alanın başında iktisat alanı gelmektedir. Bu çerçevede dünya genelinde yaşanan ekonomi ve finans alanındaki krizler bu sektörde belirsizlik ve risk oluşturmuştur (Demirel,2021). Yaşanan krizler doğrultusunda işletmelerin maliyetleri ve diğer giderlerinde belirgin farklılık saptanmıştır. Sektördeki işletmelerin maliyetlerinde yaşanan önemli artışlar, krizin banka bilançoları üzerindeki olumsuz etkilerini daha da artırmıştır (Mirzaei vd.,2022). Bankacılık ve finans alanları, iktisat bilimiyle doğrudan ilişkilidir. Tasarrufların yatırımlara dönüştürülmesinde bankalar yıllar boyunca aracı rolü üstlenmiştir. Performans değerlendirmesi yatırımcıların alacakları kararlar tasarruf kararları açısından değerlendirildiğinde daha net ve açık bilgi sahibi olmalarını kolaylaştırırken yapılacak olan tasarruf planlarını etkilediği ve bu sebeple işletmelerin değerlendirilmesi açısından kişi ve sektör bazında vazgeçilmez olmuştur (Bakırcı vd.,2014). Finans sektörü dendiğinde ülkemizde akla ilk gelen kuruluş bankalardır. Çünkü finansal kaynakların kullanılması ve toplanması genellikle bankalar aracılığıyla yapılmaktadır.

Dünyada ve ülkemizde etkili olan COVID-19 pandemisinin birçok alanda olumlu ve olumsuz olmak üzere etkisi olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Mart 2020'den bu yana ortaya çıkan COVID-19 pandemisi nedeniyle ekonomik yavaşlama bankaların net karını oldukça derinden etkilemekle beraber faiz gelirlerindeki düşüş ve kredi riskini öngörmek için rezervlerdeki artış, bu dönemde banka karlarının düşmesine neden olmuştur (Kurniawati, 2022). Kriz döneminde meydana gelen bu dalgalanmalar bankaların performans değerlendirmelerini doğrudan etkilemiştir. Bankalar ve çeşitli işletmeler için performans değerlendirmesi yapmak gerek rekabet üstünlüğü gerekse devamlılığını sağlamak açısından önemli bir araçtır. Bu bağlamda pandemi sürecinde dünya genelinde bütün ülkeler, daha özelde ise sektörler çeşitli

tedbirler alma yoluna gitmişlerdir (Demirel,2021).

Vaka sayısı yüksek olan gelişmekte olan ülkelerde faaliyet gösteren bankaların performans değerlendirmeleri Entropi ve VIKOR yöntemi ile karşılaştırılmıştır. Daha önce benzer çalışmalar yapılmış olmakla birlikte çalışmaya dahil edilen ülkeler ve yöntem yönüyle farklılık yoluna gidilmiştir. COVID-19 pandemisinin etkileri kapsamında bankalardaki borçluların kredi kabiliyetlerinin azalması ile bankanın ekonomik aktivasyon dengeleri değiştiği için kredilerin teminatlarının değer kaybetmesi sebebiyle bankaların bu duruma karşı gösterecekleri tepkide esnek olmaları beklenir (Acharya ve Steffen,2020). Bu çalışma Türkiye banka performanslarının benzer durumda olan ülkeler ile karşılaştırılması açısından önemlidir.

Banka performansları değerlendirirken işleme dahil edilmesi gereken birçok birbirinden önemli kriter vardır bu bağlamda mümkün olduğunca en önemlileri tercih edilmelidir. Bu gibi durumlar için çok kriterli karar alma yöntemleri tercih edilmelidir. Çok kriterli karar verme yöntemleri alternatifler arasından sıralama yaparken tüm kriterleri dikkate almaktadır. Aynı zamanda sıraladığı alternatiflerde hangisinin en iyi tercih olacağını belirtmektedir (Şahin ve Bilgin Sarı,2019). Bu doğrultuda çok kriterli karar verme yöntemlerinden VIKOR Yöntemi tercih edilmiştir.

2. Banka Performansı

Performans kelimesi en basit anlamıyla bir kavramın değerini belirleyen nitelikler olarak tanımlanabilir. Bir kavram ortaya çıkışı anlamıyla amaçlarını ne seviyede yerine getirebiliyorsa o derece performansı değerlendirilir. İnsanlar yatırım ve birikimlerini tutmak, değerlendirmek için bankaları tercih ederler bankaların performans analizlerini yapabilmek için bazı finansal oranlara ihtiyaç duyulur. Bu oranlar sayesinde bankaların sahip olduğu finansal değerler gözlemlenerek bankaların genel finansal durumu ile ilgili bazı yorumlar yapmak mümkün hale gelir.

DURAK, İ. ve BAL, B. Ç. “Bankaların COVID-19 Öncesi ve Sonrası Dönemine Göre Performanslarının Entropi ve VIKOR Yöntemi ile Kıyaslanması”

Bankacılık performans kriterleri diğer işletme kriterlerinden farklılık gösterir çünkü bankaların bilançoları işletmelere göre farklı yöndedir ve doğru bir sonuç elde etmek için bankacılık kriterlerinin ayrıca belirlenmesi gerekir. Bu çalışmada belirlenen kriterler daha önce yapılan çalışmalarda bankacılık özelinde yapılan performans değerlendirme kriterlerinden literatürde (Güngör ve Dilmaç, 2020; Yücel ve Arslan, 2021) en sık kullanılanlar olarak belirlenmiştir. Yaşanan krizler sonrası bankaların süreci yönetme şekillerine göre performansları değişebilir. Bazı bankalar tehditler karşısında daha esnek ve sağlam bir duruş sergilerken bazıları ise daha kırılabilir olabilir. Bu durum bankaların krizi nasıl yönettiklerine göre farklılık gösterirken krizi nasıl yönettiklerine karşı da değişiklik gösterebilir.

Hipotez 1: Banka performanslarının COVID-19 öncesi performansı COVID-19 döneminden farklıdır.

Çok kriterli karar verme yöntemlerinden VIKOR yönteminde banka performansları değerlendirilirken en yüksek değer başta olmak üzere bir sıralama yapılır. Bu sıralama en yüksek ve en düşük performansı gösteren bankayı nispeten daha kolay bir şekilde görmeye yardımcı olur. Bu bağlamda yapılan çalışmalar incelendiğinde kriz dönemlerinde performans kriterli yapılan sıralamaların değişiklik gösterdiği gözlemlenmiştir.

Hipotez 2: COVID-19 Pandemi öncesi ve sonrası dönemlerde VIKOR yöntemiyle yapılan performans temelli sıralamaların farklılık göstermesi beklenir.

3. Araştırma Literatürü

Literatürde bankacılık sektörünün performans değerlendirmeleri üzerine çeşitli zaman dilimleri, yöntemler ve kriterler dikkate alınarak belli başlı çalışmalar yapılmıştır. Dinçer ve Görener (2011), kamu, özel ve yabancı sermayeli bankaların performanslarını Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP) ve VIKOR yöntemiyle inceleyerek 2002-2008 yılları arasında farklı grupların performans değişimlerini kıyaslamıştır. Bu araştırma,

bankaların sahiplik yapısının onların performansına olan etkilerini açığa çıkarırken daha uzun dönemli analizlerin yapılmasını gerekliliğini gündeme getirmiştir.

Amba ve Almukharreq (2013), İslami ve konvansiyonel bankaların kriz vb. zamanlardaki performanslarını kıyaslamış, sonuç olarak her ne kadar İslami bankaların daha yüksek kârlılık oranlarına sahip olduğu belirtilse de kârlılık açısından aralarında belirgin anlamlı bir farklılık olmadığını ortaya koymuştur. Bu sonuçlar, banka çeşidinin kriz yönetimindeki farklılıklarını daha da ayrıntılı araştırmayı gerektiğine işaret etmektedir.

Tezergil (2016) çalışmasında, VIKOR yöntemiyle Türkiye'deki bankaların performans sıralamalarını ortaya koymuş ve dönemsel olarak bakıldığında birbirinden farklı bankaların liderliği üstlendiğini belirlemiştir. Akçakanat vd. (2017) ise çalışmalarında ölçek türlerine dikkate alarak banka performanslarını tespit etmek amacıyla Entropi ve WASPAS yöntemlerini kullanmış ve sonuç olarak şube sayısının öne çıkan kriterlerden biri olduğunu ortaya koymuştur. Bu çalışmalar genel olarak bakıldığında, performans ölçütlerinin belirlenmesinde kriterlerin bağlama ne kadar uygun olduğunu tartışmaya açmaktadır.

Yıldırım ve Demirci (2017) ise çalışmalarında, TOPSIS-M yöntemi kullanarak banka performanslarını analiz etmiş ve kullandıkları yöntemin alanyazında sıklıkla kullanılan geleneksel TOPSIS yöntemine nispeten daha tutarlı sonuçlar ürettiğini ortaya koymuştur. Bu ise yöntemsel karşılaştırmalar yapılırken kullanılan analizlerin, çalışma sonuçlarına etkisinin daha da ayrıntılı olarak araştırması gerektiğini göstermektedir.

Akçakanat vd. (2017), Türkiye’de yer alan bankaların performans değerlendirmesi yapılan çalışmada Forbes Dergisi ve TBB’den alınan 2016 yılına ait 9 aylık veri Entropi ve WASPAS yöntemiyle analiz edilmiş ve ölçek türüne göre üçe ayrılmışlardır. Büyük ölçekli bankalar arasında; Ziraat bankası, Orta ölçekli bankalar arasında; Finans Bankası, Küçük ölçekli bankalarda ise; Anadolu Bankası en iyi

DURAK, İ. ve BAL, B. Ç. “Bankaların COVID-19 Öncesi ve Sonrası Dönemine Göre Performanslarının Entropi ve VIKOR Yöntemi ile Kıyaslanması”

performans gösteren banka olarak belirlenirken. Belirlenen 6 performans ölçüm kriterlerinden en önemlisinin şube sayısı kriteri olduğu sonucuna varılmıştır.

Yıldım ve Demirci (2017), Borsa İstanbul Bankacılık Sektöründe işlem gören kamu ve özel sermayeli toplam 10 bankadan oluşan örneklem ile banka performansları Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemlerinden TOPSIS ve TOPSIS-M yöntemleri kullanılarak incelenmiştir. 2015 Yılı verilerinden yararlanılan çalışmada 32 Finansal Oran Kullanılmış olup literatürde genelde TOPSIS yöntemi kullanılmasına karşılık TOPSIS-M yönteminin daha tutarlı sonuç verdiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda TOPSIS yöntemi ile birinci sırada olan Şekerbank, TOPSIS-M yöntemiyle incelendiğinde 9. sırada olduğu gözlemlenmiştir.

Atukalp (2018), özel sermayeli mevduat bankalarının performans değerlendirmelerini yaparken 2015, 2016 ve 2017 olmak üzere toplam 3 yıllık kapsayan veri seti oluşturulmuş ve ÇKKV yöntemlerinden Multi-MOORA Analizi Yöntemi kullanılmıştır. Yapılan araştırma sonucunda genelde en iyi performans gösteren mevduat bankası Akbank iken; 2015 yılında Anadolu Bank, 2016 ve 2017 yıllarında Türkiye İş Bankası en iyi ikinci finansal performansı göstermiştir.

Karadede (2019), Türkiye’de bankacılık sektöründe faaliyet gösteren mevduat bankalarından aktif büyüklüğüne göre en büyük olan 10 mevduat bankası araştırmaya konu edilmiştir. 2006 ve 2017 yılları arasında yapılan çalışmada mevduat bankaları 50 finansal oran yardımıyla performans değerleri ışığında sıralamaları yapılmıştır. ÇKKV Yöntemlerinden Entropi ve WASPAS yöntemi kullanılmıştır. Bu doğrultuda en iyi performans gösteren bankalar; Türkiye İş Bank A.Ş., Türkiye Halk Bankası A.Ş. ve Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası A.Ş. olarak gözlemlenmiştir. Bunun yanında performans değerlendirmeleri açısından en düşük olan bankalar; Yapı ve Kredi Bankası A.Ş., Türkiye Ekonomi Bankası A.Ş. ve Deniz Bank A.Ş. olarak gözlemlenmiştir.

Güngör ve Dilmaç (2020), 2008 Küresel Krizi döneminde ülkemizde bankacılık sektöründe yer alan 12 Mevduat Bankasının finansal performans ve sermaye yapısına etkilerini inceleyen araştırmacılar 2003 ve 2015 yılları arası çeyreklik verilerden faydalanmışlardır. Yapılan panel analizi yöntemleri sonucunda bankaların öz kaynak ve toplam pasifler bazında olumsuz yönde etkilenirken daha önce yaşanan krizler sebebiyle bağımsızlık kazanmalarından dolayı genel performans değerlendirmelerinde pozitif yönde tepki gösterdiği sonucuna varmışlardır.

Öte yandan son yıllarda, COVID-19 pandemisinin bankacılık alanına etkilerini inceleyen birçok araştırma ortaya konulmuştur. Örneğin Svrtinov vd. (2021), COVID-19 pandemisinin Kuzey Makedonya bankacılık sektörüne etkisini incelemiştir. Sonuç olarak, 2020 yılında ülkedeki tüm bankaların pozitif yönde finansal kapanış yaparak faiz gelirleri ile karlılık arasında güçlü bir korelasyon olduğunu tespit etmiştir. Bir diğer çalışmada ise, Alabbad ve Schertler (2022), ikili bankacılık (İslami ve konvansiyonel) sisteminin olduğu ülkelerde bankaların COVID-19 pandemisine yönelik reaksiyonlarını incelemiştir. Araştırma sonucunda her iki tür bankacılığında ilişkili finansal sonuçlar ortaya koyduğunu fakat İslami bankaların gelir desteği vb. desteklerden daha az yararlandığını belirtmiştir. Son olarak, Mirzaei vd. (2022), İslami ve konvansiyonel bankaları hisse senedi performanslarına göre kıyaslamış ve sonuçta İslami bankaların daha fazla getiriler kazandığını ortaya koymuştur.

Yukarıda verilen çalışmalar yöntemsel zenginlik sağlamakla beraber genelde sadece tek bir dönem ya da yöntem üstüne yoğunlaşırken; farklı dönemlerin kıyaslandığı analizlere yeterli düzeyde odaklanmadığını ortaya koymaktadır. Bu çalışma ise, COVID-19 pandemisinin finans alanının ana omurgalarından bankacılık sektörü üzerindeki etkisini iki farklı dönem (COVID-19 öncesi ve dönemi) çerçevesinde inceleyerek literatürdeki bu boşluğu gidermeye katkı sunmaktadır. Ayrıca, bu araştırmanın alanyazına katkısı, sadece farklı dönemlerin karşılaştırması

DURAK, İ. ve BAL, B. Ç. “Bankaların COVID-19 Öncesi ve Sonrası Dönemine Göre Performanslarının Entropi ve VIKOR Yöntemi ile Kıyaslanması”

değil aynı zamanda COVID-19 vb. global krizlerin bankacılık sektöründeki etkilerini daha yakından incelemesidir. Bu sayede, gelecekte yapılacak araştırmalar için gerek yöntem açısından ve gerekse uygulama yönünden bir çerçeve sunulmaktadır.

4. Yöntem ve Metodoloji

4.1. Araştırma Amacı

Dünya ekonomisini bütünüyle etkilen COVID-19 pandemisi şüphesiz bankacılık sektörünü de etkisi altına almıştır. Bu amaçla; yapılan çalışmada, gelişmekte olan ülkelerde COVID-19 vaka sayısı en fazla görülen beş ülkenin ortalama banka verileriyle ülkelerin banka performanslarındaki pandemi etkisini ölçmek amaçlanmıştır.

4.2. Veri Seti

Dünya Sağlık Örgütü (WHO)’nden 2021 yıl sonu itibarıyla alınan verilerle; gelişmekte olan ülkeler arasında, COVID-19 vaka sayısı en çok olan beş ülke belirlenmiştir. 2018 ve 2021 tarihleri arasındaki banka bilanço bilgileri Thomson Reuters Eikon veri tabanından yıllık veriler şeklinde alınmıştır. Bu yönde 2018 ve 2019 tarihlerinin geometrik ortalamaları alınarak COVID-19 öncesi dönem olarak belirlenirken, 2020 ve 2021 verilerinin geometrik ortalaması COVID-19 dönemini oluşturmaktadır. Banka performansına ilişkin kriterler literatür (Taşkın, 2011; Dinçer ve Görener, 2011; Yıldırım ve Demirci, 2017) dikkate alınarak belirlenmiş ve aşağıda verilmiştir:

Tablo 1. Kriterler ve Kodları

B1	Toplam Krediler / Toplam Aktifler	Max	K	KARLILIK	Max
B2	Toplam Mevduat / Toplam Aktifler	Max	K1	Net Dönem Karı / Toplam Aktifler	Max
B3	Takipteki Krediler / Toplam Krediler	Min	K2	Net Dönem Karı / Özkaynaklar	Max
L	LİKİDİTE	Max	G	GELİR VE GİDER YAPISI	Max
L1	Likit Aktifler / Toplam Aktifler	Max	G1	Faiz Dışı Gelirler / Toplam Aktifler	Min
L2	Likit Aktifler / Kısa Vadeli Yükümlülükler	Max	G2	Faiz Giderleri / Toplam Giderler	Min

Tablo 2’ de ise COVID-19’ a ait vaka sayıları ise 2022 , ölüm sayıları, çalışmaya dahil edilen ülkeler ve her ülkeden çalışmaya dahil edilen banka sayıları verilmiştir.

Tablo 2. COVID-19 Vaka Sayıları

Ülkeler	Vaka Sayıları	Ölüm Sayıları	Dahil Edilen Banka Sayıları
Hindistan	34838804	481080	33
Brazilya	22263834	618817	14
Rusya	10499982	308860	6
Türkiye	9441764	82198	10
Arjantin	5780522	118176	5

4.3. Araştırmada Kullanılan Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri

4.3.1. Entropi Yöntemi

Entropi yöntemi en kısa tanımıyla; kriter ağırlıklarını belirleme yöntemidir. Bu yöntemle araştırmada daha önceden belirlenmiş olan kriterlerin ağırlıkları belirlenerek sonuca olan etkisi üzerinden bir sıralama yapılır. Ortaya çıktığı ilk dönemlerde fizik alanı başta olmak üzere düzensizliğin ve dağınıklığın ölçütü olarak kullanılmıştır.

Günümüzde Çok Kriterli Karar Verme Teknikleri arasında sıklıkla tercih edilen bir yöntemdir. Bunun başlıca sebeplerinden biri Entropi yönteminin objektif bir yöntem olmasından kaynaklanır. Bu sebeple araştırmacılar herhangi bir sübjektif görüşe gerek duymadan doğrudan entropi yöntemi sonuçlarıyla karar verebileceklerdir. Entropi yönteminin basamakları şu şekilde sıralanır (Wang ve Lee, 2009):

Aşama 1: Karar verme matrisinin oluşturulması

$$D = \begin{matrix} A_1 \\ A_2 \\ \vdots \\ A_m \end{matrix} \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ \vdots & \vdots & \dots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix}$$

Bu aşamada araştırmaya konu olan kriterler belirlenir ve ilgili veri seti hazırlanır.

DURAK, İ. ve BAL, B. Ç. "Bankaların COVID-19 Öncesi ve Sonrası Dönemine Göre Performanslarının Entropi ve VIKOR Yöntemi ile Kıyaslanması"

Aşama 2: Karar verme matrisinin normalizasyonu

$$p_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sum_{i=1}^m x_{ij}} \quad \forall i, j$$

Entropi yönteminin ikinci aşamasında karar verme matrisindeki her değer kendi sütun toplamına bölünme yöntemiyle 0 ile 1 arasında değer alır.

Aşama 3: Kriterlere ilişkin Entropi değerinin bulunması

$$e_{ij} = -k \cdot \sum_{j=1}^n p_{ij} \cdot \ln(p_{ij}) \quad i = 1, 2, \dots, m \text{ ve}$$

Aşama 4: Farklılaşma derecelerinin belirlenmesi

$$d_j = 1 - e_j \quad j = 1, 2, \dots, n$$

Aşama 5: Entropi kriter ağırlıklarının hesaplanması

$$w_j = \frac{d_j}{\sum_{j=1}^n d_j}$$

4.3.2. VIKOR Yöntemi

ÇKKV Yöntemlerinden biri olan VIKOR Yönteminin ortaya çıkışı 1998 yılında Opricovic tarafından çok kriterli optimizasyon ve uzlaşık çözüm olarak bilinmektedir (Opricovic & Tzeng, 2004: 447). Uzlaşık çözüm en kısa tanımıyla; ideal olan çözüme en yakın olan yöntem olarak belirtmek mümkündür. VIKOR, objektif sonuçlar vermesi ve kolay uygulanabilir olması yönüyle literatürde sıkça kullanılan bir yöntem haline gelmiştir. Özünde diğer ÇKKV'ler gibi normalizasyon ve kriter ağırlıklandırma yaparken kriterlerin optimizasyonu, kriterlerin yönünü belirlemesi, sebebiyle diğer yöntemlerden ayrışmaktadır.

Problem tanımlandıktan sonra karar matrisi oluşturulur ve daha sonra kriterlerin yönleri maksimum ve minimum olmak üzere belirlenir ve normalizasyon işlemi yapılır. Oluşturulan normalize karar matrisinin ağırlıklandırılması yapılır. Ardından S_i ve R_i değerlerinin hesaplandıktan sonra bu değerler yardımıyla Q_i değeri hesaplanır. Bu aşamalar sonunda karar verici karar alternatiflerini sıralar ve uzlaşık çözümü belirlemiştir.

Koşul 1 (C1) - Kabul edilebilir avantaj koşulu; en iyi seçenek ile ona en yakın ikinci seçenek arasında ciddi bir fark olduğunu gösterir.

Koşul 2 (C2) - Kabul edilebilir istikrar koşulu; Q değeri sıralamasında en yüksek değer S ve R değerlerinden en az biriyle aynı sırada olması durumunu gösterir.

Bahsedilen koşullardan herhangi biri sağlanmıyorsa uzlaşık çözüm kümesi şu şekilde tavsiye edilir:

- 2.Koşul yerine gelmiyorsa: P_1 ve P_2 alternatifleri,

- 1.Koşul yerine gelmiyorsa: $P_1, P_2, \dots, P_M$ alternatifleri $Q(P_M) - Q(P_1) \geq D(Q)$ eşitsizliği göz önüne alınarak gösterilir. Bu koşulun sağlanamaması ile bazı alternatifler arasında net bir fark olmadığını gösterir.

5. Bulgular

Bu bölümde, belirlenen ülkelerin banka performansları değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Banka performanslarını ölçmek için belirlenen bankacılık kriterleri ilk aşamada Entropi yöntemi yardımıyla ağırlıklandırılmış ve sıralanmıştır. COVID-19 öncesi döneme ait olan ve 2019 ve 2020 verilerini kapsayan veriler için belirlenen ağırlıklar ve sıralamaları Tablo 1'de görülmektedir.

DURAK, İ. ve BAL, B. Ç. “Bankaların COVID-19 Öncesi ve Sonrası Dönemine Göre Performanslarının Entropi ve VIKOR Yöntemi ile Kıyaslanması”

Tablo 3. COVID-19 Öncesi Değerlendirme Kriterleri Ağırlıkları, Kodları ve Önem Sıralaması

Kriterler	Kodlar	COVID-19 Öncesi Ağırlıklar	COVID-19 Öncesi Önem Sırası
Öz Kaynaklar/Toplam Aktifler	S1	0,013092794	9
Toplam Krediler / Toplam Aktifler	B1	0,009878901	10
Toplam Mevduat / Toplam Aktifler	B2	0,014309439	8
Takipteki Krediler / Toplam Krediler	B3	0,058714994	6
Likit Aktifler / Toplam Aktifler	L1	0,107042967	5
Likit Aktifler /Kısa Vadeli Yükümlülükler	L2	0,194575057	3
Net Dönem Karı/ Toplam Aktifler	K1	0,114834755	4
Net Dönem Karı / Özkaynaklar	K2	0,238010539	1
Faiz Dışı Gelirler / Toplam Aktifler	G1	0,033420883	7
Faiz Giderleri / Toplam Giderler	G2	0,216119672	2

Belirlenen on kriter için COVID-19 dönemine ait 2021 ve 2022 yıllarını kapsayan Kriter ağırlıklandırma Entropi değerleri Tablo 3’te görülmektedir. İki dönem içinde uygulanan kriterlerin ağırlık önem sırası farklıdır. İlk dönemde en önemli kriter Net Dönem Karı/ Özkaynaklar (0,238011) belirlenirken ikinci dönemde en önemli kriter Faiz Giderleri / Toplam Giderler (0,341099) olarak belirlenmiştir. En az etki gösteren kriter olarak her iki dönem için de Toplam Krediler / Toplam Aktifler kriteri (0,009879/ 0,007776) belirlenmiştir.

Tablo 4. COVID-19 Sonrası Değerlendirme Kriterleri Ağırlıkları, Kodları ve Önem Sıralaması

Kriterler	Kodlar	COVID-19 Sonrası Ağırlıklar	COVID-19 Sonrası Önem Sırası
Öz Kaynaklar /Toplam Aktifler	S1	0,010758789	9
Toplam Krediler / Toplam Aktifler	B1	0,007775922	10
Toplam Mevduat / Toplam Aktifler	B2	0,112157927	4
Takipteki Krediler / Toplam Krediler	B3	0,177084498	2
Likit Aktifler / Toplam Aktifler	L1	0,023959196	8
Likit Aktifler / Kısa Vadeli Yükümlülükler	L2	0,105995364	5
Net Dönem Karı / Toplam Aktifler	K1	0,030599	6
Net Dönem Karı / Özkaynaklar	K2	0,160894767	3
Faiz Dışı Gelirler / Toplam Aktifler	G1	0,029676	7
Faiz Giderleri / Toplam Giderler	G2	0,341098695	1

COVID-19 Öncesi dönem için ilgili veriler, yön belirlemeleri ve Her Kriter için En iyi (f *) ve En kötü (f -) Değerler Tablo 4’de gösterilmiştir.

DURAK, İ. ve BAL, B. Ç. “Bankaların COVID-19 Öncesi ve Sonrası Dönemine Göre Performanslarının Entropi ve VIKOR Yöntemi ile Kıyaslanması”

Tablo 5. COVID-19 Öncesi Veri Seti ve Her Kriter için En İyi (f*) ve En Kötü (f-) Değerler

Kriterler	S1	B1	B2	B3	L1	L2	K1	K2	G1	G2	
Ağırlıklar	0,013092	0,009878	0,014309	0,058714	0,107042	0,194575	0,114834	0,238010	0,033420	0,216119	
Kriter Yönü	mak	mak	mak	min	mak	mak	mak	mak	min	min	
Karar Alternatifleri	Argentina	0,152	0,492	0,631	0,015	0,223	22,226	0,025	0,169	0,072	0,833
	Brazil	0,091	0,349	0,335	0,042	0,085	0,441	0,016	0,180	0,045	0,857
	India	0,076	0,564	0,747	0,076	0,068	14,555	0,000	0,001	0,034	0,004
	Russia	0,126	0,667	0,737	0,071	0,080	3,556	0,024	0,188	0,026	0,709
	Turkey	0,099	0,621	0,621	0,102	0,017	3,518	0,012	0,122	0,028	0,002
En İyi	0,152	0,667	0,747	0,015	0,223	22,226	0,025	0,188	0,026	0,002	
En Kötü	0,076	0,349	0,335	0,102	0,017	0,441	0,000	0,001	0,072	0,857	

COVID-19 Öncesi dönem için ilgili veriler, yön belirlemeleri ve Her Kriter için En iyi (f*) ve En kötü (f-) Değerler Tablo 4’de gösterilmiştir.

Tablo 6. COVID-19 Sonrası Veri Seti ve Her Kriter için En İyi (f*) ve En Kötü (f-) Değerler

Kriterler	S1	B1	B2	B3	L1	L2	K1	K2	G1	G2	
Ağırlıklar	0,011	0,008	0,112	0,177	0,024	0,106	0,031	0,161	0,030	0,341	
Kriter Yönü	mak	mak	mak	min	mak	mak	mak	mak	min	min	
Karar Alternatifleri	Argentina	0,123	0,373	0,509	0,053	0,104	3,732	0,014	0,111	0,051	0,624
	Brazil	0,082	0,461	0,553	0,077	0,067	2,446	0,006	0,068	0,025	0,007
	India	0,101	0,587	0,759	0,070	0,080	8,539	0,010	0,097	0,022	0,217
	Russia	0,106	0,564	0,705	0,076	0,091	3,897	0,015	0,143	0,027	0,482
	Turkey	0,072	0,548	0,033	0,078	0,149	12,598	0,011	0,011	0,031	0,000
En İyi	0,123	0,587	0,759	0,053	0,149	12,598	0,015	0,143	0,022	0,000	
En Kötü	0,072	0,373	0,033	0,078	0,067	2,446	0,006	0,011	0,051	0,625	

DURAK, İ. ve BAL, B. Ç. “Bankaların COVID-19 Öncesi ve Sonrası Dönemine Göre Performanslarının Entropi ve VIKOR Yöntemi ile Kıyaslanması”

COVID-19 Öncesi banka performanslarının VIKOR yöntemi ile belirlenmesi sonuçları Tablo 6’da gösterilmiştir.

Tablo 7. COVID-19 Öncesi Bankaların Si, Ri ve Qi Değerleri

	Si	Ri			Qi(q=0)	Qi(q=0,25)	Qi(q=0,50)	Qi(q=0,75)	Qi(q=1)	
					0	0,25	0,5	0,75	1	
Karar Alternatifleri	Argentina	0,277	0,21	S*	0,2766	0,6055	0,45	0,3027	0,15	0
	Brazil	0,6	0,2161	S-	0,6003	0,6913	0,77	0,8457	0,92	1
	India	0,566	0,238	R*	0,1671	1	0,97	0,9464	0,92	0,89
	Russia	0,472	0,1788	R-	0,238	0,1645	0,27	0,3833	0,49	0,6
	Turkey	0,495	0,1671			0	0,17	0,3368	0,51	0,67

COVID-19 Dönemi banka performanslarının VIKOR yöntemi ile belirlenmesi sonuçları Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 8. COVID-19 Sonrası Bankaların Si, Ri ve Qi Değerleri

	Si	Ri			Qi(q=0)	Qi(q=0,25)	Qi(q=0,50)	Qi(q=0,75)	Qi(q=1)	
					0	0,25	0,5	0,75	1	
Karar Alternatifleri	Argentina	0,5657	0,3411	S*	0,3812	1	1	1	1	1
	Brazil	0,4744	0,1711	S-	0,5657	0,2223	0,293	0,3638	0,4346	0,5053
	India	0,3812	0,1225	R*	0,1225	0	0	0	0	0
	Russia	0,5501	0,2632	R-	0,3411	0,6437	0,7116	0,7796	0,8475	0,9155
	Turkey	0,4857	0,1771			0,2499	0,3289	0,408	0,487	0,566

DURAK, İ. ve BAL, B. Ç. “Bankaların COVID-19 Öncesi ve Sonrası Dönemine Göre Performanslarının Entropi ve VIKOR Yöntemi ile Kıyaslanması”

Belirlenen Banka performanslarının sıralaması COVID-19 öncesi Tablo 7 ve COVID-19 Dönemi Tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo 9. COVID-19 Öncesi Bankaların Si, Ri ve Qi Değerleri Sıralaması

	Si	Ri	Qi	Qi	Qi	Qi	Qi
			(q=0,0)	(q=0,0,25)	(q=0,0,5)	(q=0,0,75)	(q=0,0,1)
			0,0	0,25	0,5	0,75	1
Karar Alternatifleri	Argentina	1	3	3	3	1	1
	Brazil	5	4	4	4	4	5
	India	4	5	5	5	5	4
	Russia	2	2	2	2	3	2
	Turkey	3	1	1	1	2	3

Tablo 10. COVID-19 Sonrası Bankaların Si, Ri ve Qi Değerleri Sıralaması

	Si	Ri	Qi	Qi	Qi	Qi	Qi
			(q=0)	(q=0,25)	(q=0,5)	(q=0,75)	(q=1)
			0	0,25	0,5	0,75	1
Karar Alternatifleri	Argentina	5	5	5	5	5	5
	Brazil	2	2	2	2	2	2
	India	1	1	1	1	1	1
	Russia	4	4	4	4	4	4
	Turkey	3	3	3	3	3	3

Yapılan VIKOR analizi sonucunda C1 yani kabul edilebilir avantaj koşulunu COVID-19 öncesi Arjantin sağlarken COVID-19 dönemi kabul edilebilir avantaja sahip olan ülke Hindistan’dır. Pandemi öncesi C2 yani; kabul edilebilir istikrar koşulunu Türkiye ve Arjantin sağlarken pandemi dönemi ilgili koşulu Hindistan sağlamıştır.

6. Sonuç

COVID-19 pandemisi nedeniyle global kapsamda başta ekonomi, sosyal ve yönetsel sistemler çok derinden etkilemiştir. Bu ise sektörel performans ve kriz yönetimi de dahil olmak üzere kısa ve uzun vadeli birçok değişimlere yol açmıştır. Yapılan bu çalışma, finans sektörünün önemli bir oyuncusu olan bankacılık sektörünün çeşitli performans kriterleri dikkate alınarak pandemi öncesi ve sonrasındaki dönemlerde değişim durumunu incelemiştir. Bu amaçla iki

temel çok kriterli karar verme yöntemleri kullanılarak analizler yapılmış ve önemli sonuçlar elde edilmiştir.

Buna göre araştırma sonuçları, COVID-19 pandemisinin çalışmada kullanılan ülkelerin bankalarının performans göstergelerinde dikkate değer farklılıklar meydana getirdiğini ortaya koymuştur. Örneğin, pandemi öncesi daha çok kârlılık odaklı kriterler ön plana çıkarken, pandemi döneminde ise finansal esnekliğe ilişkin kriterler ve maliyet yönetimi merkezli kriterlerin daha fazla önem arz ettiği saptanmıştır. Bu çerçevede, bankaların kriz vb. dönemlerde stratejik kararlarını daha çok değerlendirmeye aldıklarını ve operasyonel kararlarını uyarlamak zorunda kaldıklarını işaret etmektedir.

Araştırma sonuçları, literatürdeki belli başlı çalışmalarla önemli benzerlikler göstermektedir. Örneğin Atayah vd. (2022) çalışmalarında G-20 ülkelerindeki lojistik firmalarının COVID-19 pandemisinden etkilenme durumlarını incelemiş ve sonuç olarak belli başlı alanlarda pandeminin olumlu finansal sonuçlarının olduğunu vurgulamıştır. Özellikle bu sektörde meydana gelen talep artışlarının finansal performansı arttırdığını ve bazı ülkelerde uygulanan politikaların buna katkı sağladığı ifade edilmiştir. Ayrıca, pandemi etkisinin ülkeler arasında farklılık göstermesinin, pandemiye karşı yürütülen ulusal kararların etkinliğinin gözden geçirilmesine yol açtığı belirtilmiştir. Benzer şekilde, Baykara vd. (2022) çalışmasında, pandemiye yönelik alınan aktif kararların önemli bir kısmının siyasi kaygılar çerçevesinde şekillendiği ve bölgesel veya uluslararası dayanışmanın yetersiz seviyede kaldığı öne sürülmüştür.

Bu bağlamda geniş perspektifle değerlendirildiğinde pandeminin neden olduğu durumlarının sadece ekonomik ve bankacılık bazında değil, aynı zamanda yönetsel ve stratejik boyutlarıyla da analizinin gerekliliği açıktır. Yapılan bu çalışma, bankacılık sektöründe pandemi nedeniyle farklılaşan performans

DURAK, İ. ve BAL, B. Ç. “Bankaların COVID-19 Öncesi ve Sonrası Dönemine Göre Performanslarının Entropi ve VIKOR Yöntemi ile Kıyaslanması”

kriterlerini açığa çıkarırken, sektörel ve coğrafi farklılıkların da performans kriterlerinde önemli farklılığa yol açtığını göstermektedir. Özellikle, uluslararası dayanışma, koordinasyon ve iş birliklerindeki eksiklikler, finans ve bankacılık sektöründeki performans farklılıklarının daha geniş bir çerçevede ortaya konulmasını gerektirmektedir.

Bu çalışma sonuçları, pandemiye karşı çok daha geniş ve senkronize bir kriz yönetiminin gerekliliğini vurgulamaktadır. Gelecekte yapılacak araştırmalarda bankacılık sektöründe performansla ilişkili alt kriterlerin, pandemi sonrası uzun vadeli değişimlere nasıl etki ettikleri incelenebilir. Pandemi-koordinasyon stratejilerinin özellikle finans ve bankacılık sektöründe kriz, pandemi vb. durumlar karşısında dayanıklılığını arttırıcı etkenlerin neler olabileceği araştırılabilir.

Kaynakça

Akçakanat, Ö., Eren, H., Aksoy, E., & Ömürbek, V. (2017). Bankacılık Sektöründe ENTROPI ve WASPAS Yöntemleri ile Performans Değerlendirmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(2), 285-300.

Alabbad, A., & Schertler, A. (2022). COVID-19 and Bank Performance in Dual-Banking Countries: An Empirical Analysis. *Journal of Business Economics*, 92(9), 1511-1557.

Atayah, O. F., Dhiaf, M. M., Najaf, K., & Frederico, G. F. (2022). Impact of COVID-19 on Financial Performance of Logistics Firms: Evidence from G-20 Countries. *Journal of Global Operations and Strategic Sourcing*, 15(2), 172-196.

Atukalp, M. E. (2019). Özel Sermayeli Mevduat Bankalarının Finansal Performanslarının İncelenmesi: Türkiye Örneği. *Global Journal of Economics and Business Studies*, 7(14), 38-52.

Aydın, Y. (2020). A hybrid multi-criteria decision making (MCDM) model consisting of SD

and COPRAS methods in performance evaluation of foreign deposit banks. *Equinox Journal of Economics Business and Political Studies*, 7(2), 160-176.

Bakirci, F., Shiraz, S. E., & Sattary, A. (2014). BIST'da Demir, Çelik Metal Ana Sanayii Sektöründe Faaliyet Gösteren İşletmelerin Finansal Performans Analizi: VZA Süper Etkinlik ve TOPSIS Uygulaması. *Ege Akademik Bakış*, 14(1), 9.

Baykara, S. T., Fernando, J. T., Furfaro, R. D., & Rajput, M. A. (2022). Comparative Analysis of Covid-19 Government Strategies in Argentina, Brazil, India, Pakistan, and Turkey. *OPUS Journal of Society Research*, 19(47), 448-461.

Demirel, S. (2021). COVID-19 Pandemisinin Kredi ve Mevduata Etkisi 2019-2020. *Bankacılık ve Sermaye Piyasası Araştırmaları Dergisi*, 5(12), 22-37.

Diñçer, H. ve Görener, A. (2011). Analitik Hiyerarşi Süreci ve VIKOR Tekniği ile Dinamik Performans Analizi: Bankacılık Sektöründe Bir Uygulama. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (19): 109-127.

Georgieva Svrtnov, V., Miteva-Kacarski, E., & Paceskoski, V. (2021). Banking sector performance during the COVID-19 crisis in the Republic of North Macedonia. *Journal of Economics, Special Issue*, 221-230.

Güngör, B., & Dilmaç, M. (2020). Finansal Kriz Ortamlarında Sermaye Yapısının Bankaların Finansal Performanslarına Etkileri. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (85), 153-172.

Karadede, E. (2019). *Türk bankacılık sektöründe WASPAS yöntemi ile performans analizi* (Master's thesis, Dokuz Eylül Üniversitesi (Turkey)).

Kurniawati, S., Widyanto, M. L., & Herminda, R. E. S. Comparative Analysis of the Health of Government-Owned Banks (Persero)

DURAK, İ. ve BAL, B. Ç. “Bankaların COVID-19 Öncesi ve Sonrası Dönemine Göre Performanslarının Entropi ve VIKOR Yöntemi ile Kıyaslanması”

During the COVID 19 Period (Case Study at PT Bank Mandiri Tbk).

- Mirzaei, A., Saad, M., & Emrouznejad, A. (2024). Bank Stock Performance During The Covid-19 Crisis: Does Efficiency Explain Why Islamic Banks Fared Relatively Better?. *Annals of Operations Research*, 334(1), 317-355.
- Opricovic, S., & Tzeng, G. H. (2004). Compromise solution by MCDM methods: A comparative analysis of VIKOR and TOPSIS. *European Journal Of Operational Research*, 156(2), 445-455.
- Şahin, A., & SARI, E. B. (2019). Entropi Tabanlı Topsis Ve Vikor Yöntemleriyle Bıst-İmalat İşletmelerinin Finansal Ve Borsa Performanslarının Karşılaştırılması. *Journal of Accounting and Taxation Studies*, 12(2), 255-270.
- Taşkın, F. D. (2011). Türkiye’de ticari bankaların performansını etkileyen faktörler. *Ege Akademik Bakış*, 11(2), 289-298.
- Tezergil, S. A. (2016). Vikor Yöntemi ile Türk Bankacılık Sektörünün Performans Analizi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 38(1), 357-373.
- Wang, T. C., & Lee, H. D. (2009). Developing a fuzzy TOPSIS approach based on subjective weights and objective weights. *Expert Systems With Applications*, 36(5), 8980-8985.
- Yıldırım, B. F., & Demirci, E. (2017). Banka performansının TOPSIS-M uygulaması ile değerlendirilmesi. *Söke İşletme Fakültesi Priene Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 35-48.

Davranışsal Finans Bağlamında Yatırımcı Kararlarının Demografik Faktörlere Göre İncelenmesi^φ

Gamze ÜSTÜN*

Yasemin HANCIOĞLU BAŞKÖY**

Özet

Bu araştırmada, davranışsal finans yaklaşımı perspektifinden bireylerin yatırım kararlarının demografik faktörlere göre değişip değişmediğinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda, özellikle cinsiyetin yatırım kararı vermedeki rolü incelenmiş ve olası finansal kazanç arayışlarında çeşitli davranışsal önyargılara karşı savunmasızlık bakımından iki cinsiyet arasındaki farklar araştırılmıştır. Araştırma, nicel araştırma yöntemlerinden biri olan ilişkisel tarama modeli kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın verileri Samsun ilinde yaşayan 20 yaş üzerindeki 404 kişiden anket tekniği kullanılarak toplanmıştır. Verileri toplamak için kişisel bilgi formuyla birlikte Yatırımcı Eğilimi Ölçeği kullanılmıştır. Veriler SPSS 26 programı ile analiz edilmiştir. Bulgular, Yatırımcı Eğilimi Ölçeğinin yatırımcı eğilimi, aşırı güven eğilimi, aşırı iyimserlik eğilimi, pişmanlıktan kaçınma eğilimi, kayıptan kaçınma eğilimi, tutuculuk eğilimi ve sürü psikolojisi eğilimi alt boyutları arasında pozitif yönlü anlamlı ilişkiler olduğunu göstermiştir. Yatırımcıların yatırımcı eğilimi, tutuculuk ve sürü psikolojisi eğilimlerinin demografik özelliklere göre anlamlı biçimde farklılaşmadığı tespit edilmiştir. Yatırımcıların aşırı güven eğilimi aylık gelir düzeyine göre; aşırı iyimserlik eğiliminin yaşa, eğitim düzeyine ve mesleğe göre; pişmanlıktan kaçınma eğiliminin cinsiyete ve mesleğe göre ve kayıptan kaçınma eğiliminin de mesleğe göre anlamlı biçimde farklılaştığı tespit edilmiştir. Bireylerin yatırım kararlarının cinsiyete göre belirgin bir biçimde değişmediği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Davranışsal Finans, Yatırım, Karar Verme, Demografik Faktörler, Cinsiyet

An Analysis of Investor Decisions Based on Demographic Factors in the Context of Behavioral Finance

Abstract

This study aims to examine whether individuals' investment decisions vary according to demographic factors from the perspective of behavioral finance. In this context, the role of gender in making investment decisions was specifically investigated, and differences between genders in terms of vulnerability to various behavioral biases in the pursuit of potential financial gains were explored. The research was conducted using quantitative methods and a relational survey model. Data were collected from 404 individuals aged 20 and above residing in Samsun province through a survey technique. To collect data, a personal information form along with the Investor Sentiment Scale was used. The data were analyzed

^φ Bu çalışma Doç. Dr. Yasemin HANCIOĞLU BAŞKÖY'ün danışmanlığında, Gamze ÜSTÜN'nün 2024 yılında tamamlanan "Davranışsal Finans Bağlamında Yatırımcı Kararlarının İncelenmesi: Samsun Örneği" başlıklı yüksek lisans tez çalışmasından üretilmiştir.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, ustungamze97@gmail.com, ORCID: 0009-0001-9062-5842

** Doç. Dr., Ordu Üniversitesi, Ünye Meslek Yüksekokulu, Muhasebe ve Vergi Bölümü, yaseminhancioglu@odu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6337-1314

using SPSS 26 software. The findings revealed positive and significant relationships between the sub-dimensions of the Investor Sentiment Scale, which include investor sentiment, overconfidence bias, optimism bias, regret aversion bias, loss aversion bias, conservatism bias, and herd behavior bias. It was found that investor sentiment, conservatism bias, and herd behavior tendencies did not significantly differ according to demographic characteristics. However, it was observed that the overconfidence bias differed significantly according to monthly income level; the optimism bias according to age, education level, and occupation; the regret aversion bias according to gender and occupation; and the loss aversion bias according to occupation. The study concluded that individuals' investment decisions do not vary significantly based on gender.

Keywords: Behavioral Finance, Investment, Decision-Making, Demographic Factors, Gender

1. Giriş

Bireysel ya da kurumsal yatırımcılar, finansal yatırımlara karar verirken birçok faktöre bağlı olarak hareket etmek zorundadır. Bu konuda geçmişten günümüze kadar geçen sürelerde birçok teori ve model geliştirilerek yatırımların nasıl maksimize edilebileceği ile ilgili çözümleri sürülmüştür. Geleneksel finans durumunda, teorisyenlere göre insanların finansal seçimlerinde ve yatırım kararlarında rasyonellik söz konusudur. Bu nedenle, yatırım kararları verilirken mevcut tüm piyasa bilgilerini kullanılır ve analiz edilir. 1952’de Markowitz’in ortalama-varyans portföy teorisi, 1954’te Modigliani ve Brumberg’in yaşam döngüsü teorisi, 1961’de Miller ve Modigliani rasyonel yatırımcılar tanımlaması, 1964’te Sharpe’ın sermaye varlıkları fiyatlandırma modelini, 1965’te Fama’nın etkin piyasalar teorileri dahil olmak üzere birçok teori bu görüşü desteklemiştir. Eugene Fama tarafından geliştirilen “Etkin Piyasa Hipotezi”, hisse senedi fiyatlarının mevcut tüm piyasa bilgilerini tam olarak yansıttığını açıklar; bu nedenle yatırımcıların rasyonel davrandığına inanılmıştır (Statman, 2019).

Geleneksel teori ve modeller zamanla bireysel yatırımcıların rasyonel davranışlarını bazı durumlarda sergileyememesinin nedenlerini açıklamakta yetersiz kalmışlardır. Bu aşamada davranışsal finans araştırmacıları ortaya çıkmış ve yatırımcıların yatırım kararları vermede geleneksel finans araştırmacılarının inandığı kadar rasyonel olmadığını ileri sürerken; bunun yerine davranışsal finansın, yatırımcı davranışının

psikolojik, bilişsel ve sosyal yönlerini ve bunların finansal kararlar üzerindeki etkisini tespit etmişlerdir (Agarwal vd., 2016).

Davranış araştırmacıları, yatırımcıların yatırım seçeneklerini belirlerken tipik olarak irrasyonel davrandığına inanmaktadır. Yapılan araştırmalarda yatırımcıların karar vermede büyük ölçüde çeşitli iç ve dış davranışlara ve faktörlere bağlı olduğu belirlenmiştir. Bu durumda, birçok araştırmada insanların yatırım kararlarında psikolojik, davranışsal, çevresel, finansal okuryazarlık, deneyim ve risk gibi birden fazla faktörün önemi tartışılmaya devam etmektedir (Lusardi ve Mitchell, 2014; Elmassri vd., 2016; Asad vd, 2018; Ayaa vd., 2022). Davranışsal faktörlerin önemi, araştırmacıları finansal kararların çevresel faktörlerle ilişkisini incelemeye yöneltmiştir. Çevresel faktörler, sermaye kullanımı, yatırım yöntemleri, riskten kaçınma ve yatırımcıların stratejik yatırım kararlarında önemli bir rol oynamaktadır (Elmassri vd., 2016).

Davranışsal finans, piyasaların neden ve nasıl verimsiz olabileceğinin açıklandığı bir olgudur. Bu bakış açısı doğrultusunda yatırımcılar her zaman rasyonel olmadığından karar alma süreçleri bazı psikolojik faktörlere ve önyargılara bağlı olarak değişir. Bunlardan başka özellikle yaş, eğitim ve cinsiyet gibi sosyo-demografik değişkenler de yatırımcıların kararlarını etkileyen faktörlerdir. Bu bağlamda çalışmanın amacı, davranışsal finans yaklaşımı perspektifinden bireylerin yatırım kararlarının demografik

ÜSTÜN, G. ve HANCIOĞLU BAŞKÖY, Y. “Davranışsal Finans Bağlamında Yatırımcı Kararlarının Demografik Faktörlere Göre İncelenmesi”

faktörlere göre değişip değişmediğinin incelenmesidir.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Davranışsal Finans

Davranışsal finans; yatırımcıların rasyonel olmayan davranışları ile hisse senetleri fiyatı arasındaki etkileşimi, varlık fiyatlarının hareketi ile psikolojik faktörlerin insan davranışı üzerindeki etkisini, irrasyonellik ve davranışsal önyargıların kararlarımızı nasıl etkilediğini araştıran bir alandır (Barak, 2008; Hon vd., 2021).

Geleneksel finans modellerinde toplam borsa getirisinin ve yatırım kararı vermede bireysel davranış etkisinin kolayca anlaşılabilmesi davranışsal finansın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Davranışsal finans alanı, yatırımcının karar verme sürecini etkilemek için duygu ve bilişlerle ilgili önyargıları daha iyi anlamayı ve açıklamayı amaçlar. Buna göre davranışsal finans, insanların bilgiyi nasıl anladıkları veya yorumladıkları ve bu bilgilere dayanarak yatırımla ilgili bilinçli kararlar almak için nasıl hareket ettikleri ile ilgilidir. Bunun yanı sıra davranışsal finans, finansal kararlardaki psikolojik değişkenlerin etkilerini ve bunun piyasalar üzerindeki sonuçlarını analiz eder. Rasyonel modeller yeterli açıklama sağlamadığında, davranışsal finans, yatırımcının karar vermesi veya davranışındaki bu tür düzensizlikler için yeterli muhakeme sağlama özelliğine sahiptir. Bu bakımdan değerlendirildiğinde davranışsal finans, duygular ve bilişlerle ilgili önyargıların bireysel yatırımcıları ve yatırım karar verme süreçlerini nasıl etkilediğini açıklamaya ve daha iyi anlamaya çalışarak psikolojiyi finansla ilişkilendirmiştir. Kapsamlı bir açıklama sağlamak için, bu alan Makro Davranışsal Finans (borsa anormallikleriyle ilgilenen) ve Mikro Davranışsal Finans (bireysel yatırımcı eğilimleriyle ilgilenen) olarak kategorize edilmiştir (Shaikh vd., 2019).

Bireysel yatırımcıların yatırım kararları kişilik özelliklerine ve duygusalığa veya risk karşısındaki tutumlarına, tasarruf yapma ve

psikolojik eğilimlerine göre değişebilir. Davranışsal finans farklı disiplinlerin bir araya getirildiği bir alandır. Bundan başka bireysel yatırım kararları alınması, tasarruf kararları veya harcamalar sırasında mantık ve rasyonellik görmezden gelinerek verilen kararları açıklamaya çalışır. Bu amaç doğrultusunda davranışsal finans, geleneksel teorilere katkı yapacak bir biçimde yeni öneriler sunan yeni bir disiplin olarak bilinir (Uluyol, 2021).

Davranışsal finans, verimli bir piyasada rasyonel yatırımcılarla beklenen fayda maksimizasyonuna ilişkin geleneksel varsayımları terk eden çalışmalardan oluşur. Davranışsal finans, insanların neden hisse senedi alıp sattıklarına ve hatta neden hiç hisse almadıklarına daha fazla ışık tutan, psikolojiden yararlanan piyasalar üzerine yapılan bir çalışmadır. Davranışsal finasta insanlar rasyonel değildir, normal insanlardır ve kararlarında hata yapabilirler, dolayısıyla irrasyonel olabilirler (Muhammad, 2009).

İnsanların ruh hali ve psikolojik durumu yatırım kararını etkileyen önemli faktörlerdir. Duyguların devreye girmesinin yatırım kararına etkisini ve bireylerin rasyonellikten uzaklaşmasına yol açan faktörleri inceleyen davranışsal finansın amaçlarını aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür (Aydın ve Ağan, 2017);

- Gerçek yatırımcıların yatırım fırsatları karşısında davranışlarını analiz etmek,
- Geleneksel finans teorilerine göre alınan yatırımcı kararlarıyla, davranışsal finans modelleri arasında ortaya çıkan ilişkinin analiz edilmesi ve aralarındaki tutarsızlıkları belirlemek,
- Yatırım kararları alınırken yatırımcıların bilişsel ve duygusal eğilimlerinin dikkate alınması ve rasyonel sapmalara neden olan yatırımcı modellerinin geliştirilmesini sağlamak,
- Finansal piyasalarda işlem yapan yatırımcıların davranış şekillerinin nasıl olmasından daha çok normal koşullar altında nasıl hareket ettiklerini belirlemek,
- Piyasalarda ortaya çıkan anomalilerin sebeplerini açıklamaktır.

ÜSTÜN, G. ve HANCIOĞLU BAŞKÖY, Y. “Davranışsal Finans Bağlamında Yatırımcı Kararlarının Demografik Faktörlere Göre İncelenmesi”

2.2. Davranışsal Finans Bağlamında Yatırımcı Eğilimleri

Yatırımcı davranışı, duyguların ve bilişsel hataların yatırımcıları ve karar verme sürecini nasıl etkilediğini açıklayan ‘davranışsal finans’ olarak bilinen akademik disiplinin bir parçasıdır (Muhammad, 2009). Yatırımcılar genellikle bireysel, kurumsal ve yabancı yatırımcılar şeklinde üçe ayrılır. Bu yatırımcılar, herhangi bir finansal işlem sırasında finansal okuryazarlık becerisi, davranışsal ve çevresel faktörlere bağlı olarak karar verirler. Bundan başka yatırımcıların yatırım kararı verirken bilişsel, duygusal ve sosyal eğilimlerle hareket ettikleri de birçok çalışmanın konusu olmuştur (Lusardi ve Mitchell, 2014; Elmassri vd., 2016).

Davranışsal finans, insanların hem bireysel hem de toplu olarak nasıl karar verdiklerini açıklayan, bireysel yatırımcıların davranışsal önyargılarını tartışan bir bilimdir (Pompian, 2006). İnsanların düşüncelerine göre hareket ettiklerinde sistematik hatalar yaptıklarına dair yapılan birçok çalışmada; her zaman karar vermeyi kolaylaştırdıkları, aşırı güven, son deneyime çok fazla ağırlık verme (temsil yanılığı), zihinsel muhasebe, bireysel meseleleri yanlış sunma (çerçeveleme), değişiklikleri algılamada isteksiz davranma (muhafazakarlık), kayıpların değerlendirilmesinde tercih çarpıklığı oluştuğu bildirilmiştir (Muhammad, 2009).

Bilişsel önyargılar kavramı ilk olarak 1972 yılında Kahneman ve Tversky tarafından ileri sürülmüştür. Bilişsel önyargıların bazılarının hafızayla ve bazılarının da mevcut problemle ilgili olan yargılardaki hatalar olduğu ifade edilmiştir. Bilişsel önyargının birçok tanımlaması mevcuttur. Yapılan çalışmalardan elde edilen tanımlamalar özetlenecek olursa, bilişsel önyargı; kararları tek bir özelliğe veya bilgi parçasına dayandırma eğilimi, buluşsal tekniklerin kullanımının sonuçları, bireylerin zor kararlar almalarına yardımcı olan kişisel inançlar, karar vericilerin karmaşık ve zorlu durumlarda hızlı kararlar almak için kullandıkları zihinsel kısayollar, olumsuz sonuçlara yol açan sistemik hatalardır. Herkesin rasyonel olduğu ve mevcut

tüm bilgileri kullandığı şeklindeki geleneksel düşüncenin aksine yatırımcıların irrasyonel karar almalarını hem doğrudan hem de dolaylı olarak etkileyen bilişsel önyargılar, davranışsal finans kavramı kapsamında ortaya çıkmıştır (Ayaa vd., 2022).

Duyguların ve sosyal çevrenin de risk toleransını ve portföy seçimini etkilediği bilinmektedir. Yatırımcılar alternatifleri değerlendirme, ne kadar risk alacaklarına karar verme, kararlarının sonuçlarını izleme aşamalarında birçok duygusal davranış sergilerler. Bu davranışlarında çoğu zaman sosyal çevrelerinin de rolü bulunur. Bundan başka yatırımcının başlangıçtaki stratejinin değişikliğe ihtiyacı olup olmadığını değerlendirmesi ve sonunda finansal hedeflerine ulaşmada ne kadar başarılı olduğunu görmesi anında da çeşitli duygular yaşamaları finansal kararlarını değiştirmesine yol açabilir (Pompian, 2006; Venkatapathy ve Sultana, 2016; Asad vd., 2018; Statman, 2019).

Mikro-davranışsal finasta, yatırım fırsatları doğduğunda yatırımcıların nasıl düşündüğü ve yatırımcıların nasıl hissettiği yatırımcı davranış önyargıları literatüre göre oldukça fazladır. Bu önyargılar; temsil edilebilirlik yanılığı, bilişsel uyumsuzluk, aşinalık, ruh hali ve iyimserliği, aşırı güven, üstün zekalılık, statüko etkisi, referans ve çapa noktaları, küçük nicelikler kanunu ve zihinsel hesaplama, buluşsal yöntemler, temsiliyet, kendine atıf önyargısı, erişilebilirlik, muhafazakarlık, zihinsel muhasebe, kontrol yanılması, belirsizlikten kaçınma, doğrulama yanılığı, yenilik yanılığı, sonradan görme yanılığı ve çerçeveleme yanılığı olarak sayılabilecek önyargı eğilimlerinden oluşur (Pompian, 2006; Abo Ayash, 2021).

3. Araştırma Metodolojisi

Araştırmanın amacı, Samsun ilinde yaşayan bireylerin kadın/erkek ayrımına göre yatırım kararlarında belirli bir değişiklik olup olmadığını tespit etmektir. Bu amaç doğrultusunda cinsiyetin yatırım kararı vermedeki rolü belirlenerek olası finansal kazanç arayışlarında çeşitli davranışsal önyargılara karşı savunmasızlıkları bakımından iki cinsiyet arasındaki fark noktaları Samsun ili

ÜSTÜN, G. ve HANCIOĞLU BAŞKÖY, Y. “Davranışsal Finans Bağlamında Yatırımcı Kararlarının Demografik Faktörlere Göre İncelenmesi”

bağlamında belirlenmiştir. Araştırmanın evrenini Samsun'da yaşayan 20 yaş üstü bireyler oluşturmaktadır. Çalışmada 20 yaş üzerindeki bireylerin seçilme nedeni, davranışsal finans literatürüyle ilişkilendirildiğinde daha anlamlı bir çerçeveye oturtulabilir. Araştırmalar, bireylerin finansal karar alma süreçlerinde yaşa bağlı olarak farklı bilişsel önyargılara, risk algısına ve yatırım davranışlarına sahip olduğunu göstermektedir (Lusardi ve Mitchell, 2014). Özellikle 20 yaş ve üzerindeki bireylerin finansal karar verme süreçlerinde, yaşam tecrübelerinin ve ekonomik bağımsızlıklarının artmasıyla daha karmaşık davranışlar sergiledikleri belirtilmektedir (Kahneman ve Tversky, 1979). Buna ek olarak, genç yetişkinlik döneminden itibaren (20 yaş ve sonrası), bireylerin finansal konulara ilişkin sorumluluklarının arttığı, dolayısıyla finansal okuryazarlık, risk toleransı ve yatırım tercihleri üzerinde belirgin bir etki gözlemlendiği ifade edilmektedir (Xu & Zia, 2012). Bu nedenle, 20 yaş ve üzerindeki bireylerin araştırmaya dahil edilmesi, davranışsal finans literatüründeki bireylerin finansal karar alma süreçlerini anlamaya yönelik çalışmalara uygunluk sağlamaktadır. 20 yaş üstü bireylerin çalışmaya dahil edilmesinin diğer bir nedeni evren hesaplamasında TÜİK'in yaş gruplarının 15-19, 20-24 aralığı şeklinde belirlemiş olmasıdır. İstatistiksel verilere bakıldığında Samsun'da 2023 yılında 20 yaş üstü bireylerin toplam sayısı yaklaşık 1.025.737 kişidir (TÜİK, 2023). Evrenin tamamına ulaşmanın kısıtlılığı nedeniyle çalışmada örneklem seçimi yapılmıştır. Araştırmada tesadüfi olmayan örneklem yöntemlerinden kartopu örneklem yöntemi kullanılması tercih edilmiştir. Kartopu örneklem yöntemi, başlangıçta sınırlı sayıda katılımcıdan yola çıkılarak, bu kişilerin kendi çevrelerinden başka bireyleri yönlendirmesiyle genişleyen bir örneklem stratejisidir (Biernacki ve Waldorf, 1981). Davranışsal finans alanında kartopu örneklem, finansal davranışlarını paylaşma konusunda isteksiz ya da belirli bir gruba ait bireylerin tespit edilmesi için uygun bir yöntemdir (Sadler vd., 2010). Bu yöntemin zamandan ve kaynaklardan tasarruf sağladığı

ifade edilmektedir (Atkinson ve Flint, 2001). Araştırmada gerekli örneklem büyüklüğü yaklaşık olarak % 95 güven aralığında, $\pm$ % 5 örneklem hatası ile aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır: (Naing vd., 2006).

$$n = \left(\left[\frac{N \cdot t}{d} \right]^2 \cdot p \cdot q \right) / (d^2 (N-1) + t^2 \cdot p \cdot q)$$

n: örneklem alınacak örnek sayısı

N: Hedef kitledeki birey sayısı

p: İncelenen olayın görülme sıklığı

q: İncelenen olayın görülme sıklığı

t: Belirlenen bir anlamlılık düzeyinde t tablosuna göre bulunan teorik değer

d: Olayın görülme sıklığına göre kabul edilen $\pm$ örneklem hatası

$$n = \left(\left[\frac{(1025737) \cdot (1.96)}{0.05} \right]^2 \cdot (0.50) \cdot (0.50) \right) / \left(\left[\frac{(1025737-1)}{0.05} \right]^2 \cdot (0.50) \cdot (0.50) \right) = 384$$

Evren sayısının tamamına ulaşılmasının mümkün olmaması nedeniyle Türkiye'de yaşayan 20 yaş üzeri bireylerden kartopu örneklem yöntemiyle elektronik olarak en az 384 kişiye ulaşılması hedeflenmiş ve veri toplama sürecinde 404 kişiye ulaşılmıştır. Çalışmanın örneklem büyüklüğünün yeterli olduğu görülmektedir.

3.1. Araştırmanın Veri Toplama Yöntemi ve Ölçekler

Veri toplama aracı olarak anket yöntemi kullanılmıştır. Anket formu Google anket formu kullanılarak hazırlanmıştır. Anket linki bireylere internet ortamında iletişim araçları ile elektronik olarak iletilmiş ve araştırmaya katılmaya gönüllü olan bireylerden veri toplanmıştır. Veriler, sadece elektronik ortam ile toplanmış, araştırmaya katılmayı kabul eden bireylerden anket linkini örneklem uygun başka bireylere göndermeleri istenmiştir. Bu sayede zincir şeklinde en az belirlenen örneklem büyüklüğüne ulaşmaya çalışılmıştır. Veriler 27 Mayıs 2024–07 Haziran 2024 tarihleri arasında toplanmıştır. Anket, iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, katılımcıların cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim durumu, aylık gelir, düzeyi ve meslek gibi

ÜSTÜN, G. ve HANCIOĞLU BAŞKÖY, Y. “Davranışsal Finans Bağlamında Yatırımcı Kararlarının Demografik Faktörlere Göre İncelenmesi”

demografik özelliklerine ilişkin sorularla birlikte finans konusundaki eğitim durumları, yatırım portföylerinin büyüklükleri, yatırım araç seçimleri, portföylerini takip etme sıklıkları, yatırım kararlarını etkileyen faktörlerini, risk alma durumlarını ve yatırımlarını yaparken kullandıkları bilgi kaynaklarını belirlemeye yönelik sorular yer almaktadır. İkinci bölümde ise yatırımcıların karar verme aşamasında gösterdikleri bazı yanılsamaları belirlemek amacıyla Keskin (2019) tarafından oluşturulan Yatırımcı Eğilimi Ölçeği'ne ait 24 soru yer almaktadır. Anket çalışmasının ikinci bölümünde katılımcıların verdiği cevapların ağırlık derecelerini tespit etmek amacıyla 7'li likert ölçek kullanılmıştır. (1) kesinlikle katılmıyorum, (2) kısmen katılmıyorum, (3) katılmıyorum, (4) ne katılıyorum ne katılmıyorum, (5) kısmen katılıyorum, (6) katılıyorum, (7) kesinlikle katılıyorum olarak belirlenmiştir. Keskin tarafından yapılan çalışmada ölçeğe ilişkin Cronbach's Alpha değeri 0,830 olarak bulunmuştur. Yine aynı çalışmanın faktör analizi sonucuna göre 24 ifadelik ölçeğin 6 boyuttan oluştuğu tespit edilmiştir (Aşırı güven eğilimi 5 madde, Aşırı iyimserlik eğilimi 5 madde, Kayıptan kaçınma eğilimi 4 madde, pişmanlıktan kaçınma eğilimi 4 madde, sürü psikolojisi eğilimi 3 madde, tutuculuk eğilimi 3 madde).

Çalışmanın uygulanabilmesi için Ordu Üniversitesi Etik Komisyonu'ndan etik kurul izni (09.05.2024; E-66417432-204.01.07-0996677 sayılı yazı) alınmıştır. Katılımcılara anket yönlendirilirken etik kurul izni alındığı belirtilmiştir.

3.2. Araştırmanın Analiz Yöntemi

Çalışma, tanımlayıcı tipte kesitsel bir araştırmadır. Bireysel yatırımcıların karar alma aşamasında göstermiş oldukları eğilimleri belirlemek amacıyla toplanan verilere faktör analizi uygulanmıştır. Daha sonra ölçeğe ve alt boyutlarına ilişkin güvenilirlik katsayısı Cronbach Alpha ile test edilmiştir. Katılımcılara ve ölçeğe ilişkin tanımlayıcı özellikleri incelemek amacıyla tanımlayıcı istatistiklerden (frekans analizi, ortalama, standart sapma, medyan,

minimum ve maksimum değerler vb.) yararlanılacaktır. Verilere ilişkin normallik testleri yapılmış, buna uygun olarak fark testleri yapılmıştır. Ayrıca yatırımcı eğilimi ölçeği ve alt boyutları arasındaki ilişki Korelasyon Analizi ile belirlenmiştir. Anlamlılık düzeyi $p < 0,05$ olarak kabul edilecektir.

3.3. Araştırmanın Bulguları

3.3.1. Araştırmaya Katılan Bireysel Yatırımcıların Demografik Özellikleri ve Finansal Profillerine İlişkin Bulgular

Ankete katılım gösteren bireylerin demografik özelliklerinin belirlenmesine ilişkin yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu, aylık gelir düzeyi ve meslek gibi sorular içeren katılımcıların kişisel bilgilerine ait bilgiler yer almaktadır. Bu bilgilere göre frekans analizi yapılarak ankete katılanlara ait sosyodemografik özellikler ve değerler Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri İle İlgili Verilerinin Dağılımı

Değişkenler	Frekans	Yüzde
Yaş		
20-30	231	57,3
31-40	95	23,6
41-50	54	13,4
51-60	22	5,50
61-70	1	0,2
Cinsiyet		
Erkek	204	50,6
Kadın	199	49,4
Medeni Hal		
Bekar	249	61,8
Evli	154	38,2
Eğitim Durumu		
İlk ve orta	29	7,2
Lise	52	12,9
Ön Lisans	61	15,1
Lisans	205	50,9
Yüksek Lisans	43	10,7
Doktora	13	3,2
Aylık Gelir		
15.000 ve daha az	112	27,8
15.001-20.000	79	19,6
20.001-35.000	77	19,1
35.001-45.000	63	15,6
45.001-55.000	35	8,7
55.001-fazla	37	9,2
Meslek		
Kamu çalışanı	87	21,6
Özel sektör çalışanı	122	30,3
İşçi	12	3
Serbest meslek	17	4,2
Esnaf	20	5
Tüccar	5	1,2
Diğer	140	34,7

ÜSTÜN, G. ve HANCIOĞLU BAŞKÖY, Y. “Davranışsal Finans Bağlamında Yatırımcı Kararlarının Demografik Faktörlere Göre İncelenmesi”

Ankete katılan bireylerin yaş dağılımı incelendiğinde %57,3'ünün 20-30 yaş aralığında, %23,6'sının 31-40 yaş aralığında, %13,4'ünün 41-50 yaş aralığında, %5,5'inin 51-60 yaş aralığında ve %1'inin ise 61-70 yaş aralığında yer aldığı tespit edilmiştir. Katılımcıların cinsiyet dağılımı incelendiğinde %50,6'nın erkek, %49,4'ünün ise kadın katılımcı olduğu görülmüştür. Katılımcıların medeni durumu incelendiğinde %61,8'i bekar, %38,2'si ise evli bireylerden oluşmaktadır. Ankete katılan katılımcıların eğitim durumu incelendiğinde %7,2'si ilk ve orta okul, %12,9'u lise, %15,1'i ön lisans, %50,9'u lisans, %10,7'si yüksek lisans ve %3,2'si ise doktora eğitimi almış bireylerden oluşmaktadır. Katılımcıların aylık gelir durumu incelendiğinde %27,8'inin geliri 15.000 TL'den az olduğu, %19,6'sının geliri 15.001-20.000 TL arasında, %19,1'inin geliri 20.001-35.000 TL arasında, %15,6'sının geliri 35.001-45.000 TL arasında, %8,7'sinin geliri 45.001-55.000 TL arasında ve %9,2'sinin geliri ise 55.001 TL üzerinde olduğu tespit edilmiştir. Ankete katılan bireylerin meslek dağılımı incelendiğinde %21,6'sı kamu çalışanı, %30,3'ü özel sektör çalışanı, %3'ü işçi, %4,2'si serbest meslek mensubu, %5,0'i esnaf, %1,2'si tüccar ve %34,7'si diğer meslek mensubundan oluşmaktadır.

Tablo 2. Katılımcıların Finansal Profili İle İlgili Verilerinin Dağılımı

Değişkenler	Frekans	Yüzde
Finans Konusunda Eğitim Alma Durumu		
Evet	128	31,8
Hayır	275	68,2
Yatırım Araçlarının Tercih Durumları		
Döviz	147	36,5
Altın	314	77,9
Banka Mevduatı	59	14,6
Hisse Senedi	115	28,5
Tahvil/Bono	8	2,0
Gayrimenkul	56	13,9
Diğer	41	10,2
Yatırım Araçları Tercihini Etkileyen Faktörler		
Getiri Oranı	264	65,5
Sermayeyi Korumak	186	46,2
Risk Düzeyi	131	32,5
Yatırım Aracının Bilinirliği	64	15,9
Alışkanlıklar	42	10,4
Dini İnançlar	37	9,2
Diğer	20	5,0
Finansal Piyasalarındaki Gelişmeleri Takip Etme Sıklığı		
Hergün	125	31,0
Haftalık	125	31,0
Aylık	71	17,6
Yıllık	82	20,3
Yatırım Portföyünün Büyüklüğü		
10.000-20.000 TL	128	31,8
20.001-50.000 TL	73	18,1
50.001-75.000 TL	23	5,7
75.001-100.000 TL	32	7,9
100.001-150.000 TL	16	4,0
150.001 TL ve üzeri	131	32,5
Yatırım Portföyünün Risk Oranı Tanımlaması		
Çok yüksek	11	2,7
Yüksek	37	9,2
Orta	196	48,6
Az	108	26,8
Çok az	51	12,7
Yatırım Portföyünü Takip Ederken Kullanılan Kaynaklar		
Gazete-TV	57	14,1
İnternet	341	84,6
Yakın Çevre	92	22,8
Sosyal Çevre	80	19,9
Aracı Kurumlar	59	14,6
Şirket Raporları	53	13,2
Kişisel Değerlendirmeler	74	18,4

ÜSTÜN, G. ve HANCIOĞLU BAŞKÖY, Y. “Davranışsal Finans Bağlamında Yatırımcı Kararlarının Demografik Faktörlere Göre İncelenmesi”

Ankete katılan yatırımcıların finans konusunda eğitim alıp almama durumları değerlendirildiğinde, %31,8’inin finans konusunda eğitim aldığı, %68,2’sinin ise finans konusunda eğitim almadığı tespit edilmiştir. Anket katılımcılarına yatırım portföylerinin büyüklüklerinin belirtilmesi istenildiğinde, %31,8’inin 10.000-20.000 TL’lik yatırımının bulunduğunu, %18,1’inin 20.001-50.000 TL yatırımında bulunduğu, %5,7’si 50.001-75.000 TL arasında yatırım yaptığını, %7,9’unun 75.001-100.000 TL arasında yatırımında bulunduğu, %4,0’ünün 100.001-150.000 TL’lik yatırımında bulunduğu ve %32,5’inin ise 150.001 TL ve üzerinde yatırım gerçekleştirdiklerini belirtmiştir. Katılımcıların yatırım araçları incelendiğinde %77,9 ile en çok geleneksel yatırım aracı şeklinde bilinen altını tercih ettiklerini, daha sonra %36,5’inin döviz banka mevduatını tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Katılımcıların yatırım yaparken en az tercih ettikleri yatırım aracı olarak ise tahvil/bono ve diğer yatırım araçları olduğu görülmektedir. Anket katılan bireysel yatırımcıların finansal piyasaları ve portföylerinin kar/zarar durumunu takip etme sıklıkları sorulduğunda, %31’i her gün, %31’i haftalık, %17,6’sı aylık olarak takip ettiğini, %20,3 yıllık takip ettiklerini belirtmiştir. Anket katılımcılarına yatırımlarını gerçekleştirirken tercihlerine etki edebilecek faktörler sorulduğunda %65,5’i “getiri oranı” olduğunu, %46,2’si “sermayeyi koruma” olduğunu belirtmişlerdir. Katılımcıların %32,5’i “risk düzeyi” faktörünü seçmiş olup, %15,9’u “alışkanlıklar” faktörünü, %9,2’si de “dini inançlar” faktörünü seçmiştir ve %5’i ise “diğer” nedenlerden dolayı yatırım aracını tercih ettiklerini belirtmiştir. Anket katılımcıların yatırımının risk oranı ile ilgili düşüncelerini değerlendirmeleri incelendiğinde, %12,7’si yatırım portföylerindeki riski “çok az”, %26,8’i portföylerindeki risk düzeyini “az” olarak değerlendirmekte, %48,6 “orta”, %9,2’si “yüksek” ve %2,7’si yatırım portföylerindeki risk oranını “çok yüksek” olduğu şeklinde değerlendirdikleri sonucuna ulaşmıştır. Katılımcılara yatırımlarında kullandıkları bilgi

kaynakları sorusu sorulduğunda en çok %84,6 ile “internet tercih edilmiştir. Katılımcıların %22,8’i “yakın çevre, %19,9’u sosyal çevre, %18,4’ü “kişisel değerlendirmeler”, %14,6’sı “aracı kurumlar”, %14,1’i “gazete-tv”, %13,2’si de “şirket raporları” ile portföylerini takip ettiklerini belirtmiştir.

3.3.2. Faktör Analizi

Araştırmada kullanılan Yatırımcı Eğilimi Ölçeğindeki soruların hangi faktörler altında gruplandırıldığını belirlemek için faktör analizinden faydalanılmıştır. Analiz doğrultusunda elde edilen varyans oranı, KMO değeri ve ölçeğe ve alt boyutlarına ait Cronbach’s Alpha değerleri Tablo 3.’de özetlenmiştir.

Tablo 3. Yatırımcı Eğilimi Ölçeğinin Faktör Analizi Sonuçları

Faktörler ve İfadeler: Yatırımcı Eğilimi Ölçeği		Cronbach’s Alpha
Aşırı Güven Eğilimi	F1	0,789
AGE1	,704	
AGE2	,745	
AGE3	,513	
AGE4	,657	
AGE5	,559	
Aşırı İyimserlik Eğilimi	F2	0,753
AİE1	,636	
AİE2	,588	
AİE3	,512	
AİE4	,699	
AİE5	,584	
Pişmanlıktan Kaçınma Eğilimi	F3	0,627
PKE1	,512	
PKE2	,589	
PKE3	,492	
PKE4	,496	
Kayıptan Kaçınma Eğilimi	F4	0,629
KKE1	,628	
KKE2	,645	
KKE3	,698	
KKE4	,586	
Tutuculuk Eğilimi	F5	0,702
TE1	,728	
TE2	,614	
TE3	,818	
Sürü Psikolojisi Eğilimi	F6	0,697
SPE1	,776	
SPE2	,695	
SPE3	,690	
KMO Değeri: 0,932	Açıklanan	0,903
Varyans: 58,457		

ÜSTÜN, G. ve HANCIOĞLU BAŞKÖY, Y. “Davranışsal Finans Bağlamında Yatırımcı Kararlarının Demografik Faktörlere Göre İncelenmesi”

Tablo 3 incelendiğinde yatırımcı eğilimine ilişkin 24 soru aşırı güven eğilimi, aşırı iyimserlik eğilimi, pişmanlıktan kaçınma eğilimi, kayıptan kaçınma eğilimi, tutuculuk eğilimi ve sürü psikolojisi eğilimi olmak üzere 6 faktör altında toplanmıştır. Analiz sonuçlarının literatür ile uyumlu olduğu görülmektedir. Ölçeğin KMO değeri 0,932 bulunmuştur. Bu değer 0,80'den fazla olması çok iyi olarak belirtilmektedir. Bartlett testinin anlamlı çıkması ise veri setinin faktör analizi için uygunluğunu göstermektedir (Hair vd., 1998; Sharma, 1996). Ölçeğin açıkladığı varyans oranı % 58,457 civarındadır. Güvenilirlik analizi sonucuna göre, ölçeğe ilişkin tespit edilen Cronbach's Alpha katsayısı 0,903 seviyesindedir. Cronbach's Alpha katsayısı 0,90'dan büyük çıktığından ölçek çok yüksek güvenilirlik düzeyine sahiptir (Özdamar, 2011).

3.3.3. Normallik analizi

Katılımcılarından toplanan cevaplar sonucu ortaya çıkan verilerin normal dağılıp dağılmadığı anlaşılması amacıyla normallik testlerine bakılmıştır. Veri setinin çarpıklık ve basıklık kabul edilebilir ± 3 aralığında hesaplanmış olup Tablo 4'te görülen verilerin normal dağılım gösterdiği görülmektedir. Dağılımın normal kabul edilebilmesi için bazı kaynaklar çarpıklık ve basıklık değerlerinin -1 ve +1 arasında

(Büyüköztürk, 2018), bazı kaynaklar ise -3 ve +3 arasında (Kalaycı, 2010) olması gerektiğini söylemektedir.

Tablo 4. Normallik Analizi

	Standart			
	Ortalama	Sapma	Çarpıklık	Basıklık
Yatırımcı Karar Eğilimi	4,2386	1,11095	-0,723	0,440
Aşırı Güven	4,2551	1,42990	-0,118	0,041
Aşırı İyimserlik	4,3027	1,26013	-0,443	-0,277
Pişmanlıktan Kaçınma	4,2071	1,28675	-0,473	-0,373
Kayıptan Kaçınma	4,1551	1,28828	-0,261	-0,482
Tutuculuk	4,4693	1,86025	1,366	1,001
Sürü Psikolojisi	4,1456	2,15135	2,228	2,401

3.3.4. Korelasyon analizi

Değişkenler arasındaki korelasyon “r” ile gösterilmekte olup katsayı aralığı ise -1 ile +1 aralığındadır. Katsayı değerlendirme skalası $r = 0,90-1,00$ (çok güçlü), $r = 0,70-0,89$ (güçlü), $r = 0,50-0,69$ (orta), $r = 0,26-0,49$ (zayıf), $r = 0,00-0,25$ (çok zayıf) şeklindedir (Kalaycı, 2010). Araştırma kapsamında uygulanan korelasyon analizinden elde edilen sonuçlara Tablo 3'te yer verilmektedir.

Tablo 5. Korelasyon Analizi Sonuçları (* $p < 0,01$)

	1	2	3	4	5	6	7
1.Yatırımcı Eğilimi	1						
2.Aşırı Güven Eğilimi	,838*	1					
3.Aşırı İyimserlik Eğilimi	,874*	,734*	1				
4.Pişmanlıktan Kaçınma Eğilimi	,810*	,587*	,659*	1			
5.Kayıptan Kaçınma Eğilimi	,785*	,541*	,609*	,603*	1		
6.Tutuculuk Eğilimi	,711*	,487*	,523*	,455*	,523*	1	
7.Sürü Psikolojisi Eğilimi	,699*	,362*	,338*	,590*	,338*	,251*	1

Pearson korelasyon analizi sonuçları incelendiğinde, yatırımcı eğilimi ile aşırı güven eğilimi alt boyutu arasında ($r = ,838$, $p < ,01$) pozitif yönlü ve güçlü düzeyde; aşırı iyimserlik alt boyutu arasında ($r = ,874$, $p < ,01$) pozitif yönlü ve güçlü düzeyde; pişmanlıktan kaçınma eğilimi alt boyutu arasında ($r = ,810$, $p < ,01$) pozitif yönlü ve

güçlü düzeyde; kayıptan kaçınma eğilimi alt boyutu arasında ($r = ,785$, $p < ,01$) pozitif yönlü ve güçlü düzeyde; tutuculuk eğilimi alt boyutu arasında ($r = ,711$, $p < ,01$) pozitif yönlü ve güçlü düzeyde; sürü psikolojisi eğilimi alt boyutu arasında ($r = ,699$, $p < ,01$) pozitif yönlü ve orta düzeyde ilişkiler olduğu tespit edilmiştir. En

ÜSTÜN, G. ve HANCIOĞLU BAŞKÖY, Y. “Davranışsal Finans Bağlamında Yatırımcı Kararlarının Demografik Faktörlere Göre İncelenmesi”

yüksek korelasyon ilişkisinin yatırımcı eğilimi ile aşırı iyimserlik alt boyutu arasında ($r=,874$, $p<,01$) olduğu görülmektedir. En düşük korelasyon ilişkisinin tutuculuk eğilimi alt boyutu ile sürü psikolojisi eğilimi alt boyutu arasında ($r=,251$, $p<,01$) olduğu görülmektedir.

3.3.5. Yatırımcı Eğilimlerinin Demografik Değişkenler Açısından Farklılık Testi Sonuçları

Bu bölümde yatırımcıların finansal yatırım kararlarını alırken gösterdiği eğilimler

demografik değişkenler açısından incelenmiştir. Bu grupta bulunan iki grup arasındaki farklılıkların incelenmesi için T testi, ikiden fazla örneklem değerlendirilmesinde ise Anova testi kullanılmıştır. Aşağıda verilen tablolarda yatırımcı eğilimi ölçeği ve alt boyutları olan aşırı güven eğilimi, aşırı iyimserlik eğilimi, pişmanlıktan kaçınma eğilimi, kayıptan kaçınma eğilimi, tutuculuk eğilimi ve sürü psikolojisi eğilimi ile demografik değişkenler arasındaki farklılıklar test edilmiştir.

Tablo 6. Yatırımcı Eğilimine İlişkin Analiz Sonuçları

Değişken	Yaş	N	Ort.	Stnd. Sapma	F	p	
Yatırımcı Eğilimi	20-30	231	4,19	1,0524	1,648	,161	
	31-40	95	4,34	1,1070			
	41-50	54	4,06	1,3106			
	51-60	22	4,70	1,1295			
	Cinsiyet		N	Ort.	Stnd. Sapma	t	p
	Erkek	204	4,20	1,1514	-,586	,133	
	Kadın	199	4,27	1,0700			
	Medeni Durum		N	Ort.	Stnd. Sapma	t	p
	Bekar	249	4,19	1,6660	-1,018	,300	
	Evli	154	4,31	1,1794			
	Eğitim Durumu		N	Ort	Stnd. Sapma	F	p
	İlk ve Ortaokul	29	4,68	1,2611	1,342	,246	
	Lise	52	4,13	1,3813			
	Önlisans	61	4,09	1,4291			
	Lisans	205	4,24	0,8517			
	Yüksek Lisans	43	4,16	1,2592			
	Aylık Gelir		N	Ort	Stnd. Sapma	F	p
	15.000-daha az TL	112	4,02	1,0698	1,619	,154	
	15.001-25.000 TL	79	4,47	1,1018			
	25.001-35.000 TL	77	4,20	1,2006			
	35.001-45.000 TL	63	4,30	1,1009			
	45.001-55.000 TL	35	4,33	1,2281			
	55.001-daha fazla TL	37	4,24	0,8893			
	Meslek		N	Ort	Stnd. Sapma	F	p
Kamu Çalışanı	87	4,38	0,9149	2,026	,061		
Özel Sektör Çalışanı	122	4,12	1,2476				
Diğer	140	4,19	1,0475				

ÜSTÜN, G. ve HANCIOĞLU BAŞKÖY, Y. “Davranışsal Finans Bağlamında Yatırımcı Kararlarının Demografik Faktörlere Göre İncelenmesi”

Tablo 6 incelendiğinde bireysel yatırımcıların yatırım eğilimlerinin yaş değişkenine göre (F=1,648, p>0,05); cinsiyet değişkenine göre (t=-,586, p>0,05); medeni durum değişkenine göre

(t=-1,018, p>0,05); eğitim durumu değişkenine göre (F=1,342, p>0,05); aylık gelir değişkenine göre (F=1,619, p>0,05); meslek değişkenine göre (F=2,026, p>0,05) farklılaşmadığı görülmektedir.

Tablo 7. Aşırı Güven Eğilimine İlişkin Analiz Sonuçları

Değişken	Yaş	N	Ort.	Stnd. Sapma	F	p	
Aşırı Güven Eğilimi	20-30	231	4,18	1,3482	1,903	,109	
	31-40	95	4,43	1,4842			
	41-50	54	4,00	1,6229			
	51-60	22	4,83	1,4096			
	Cinsiyet		N	Ort.	Stnd. Sapma	t	p
	Erkek	204	4,28	1,4125	,387	,988	
	Kadın	199	4,22	1,4505			
	Medeni Durum		N	Ort.	Stnd. Sapma	t	p
	Bekar	249	4,23	1,4052	-,409	,194	
	Evli	154	4,29	1,4727			
	Eğitim Durumu		N	Ort	Stnd. Sapma	F	p
	İlk ve Ortaokul	29	4,78	1,5855	1,358	,239	
	Lise	52	4,43	1,7719			
	Önlisans	61	4,21	1,51336			
	Lisans	205	4,13	1,2117			
	Yüksek Lisans	43	4,21	1,6129			
	Aylık Gelir		N	Ort	Stnd. Sapma	F	p
	15.000-daha az TL	112	3,93	1,2584	2,724	,020	
	15.001-25.000 TL	79	4,62	1,3418			
	25.001-35.000 TL	77	4,12	1,5505			
	35.001-45.000 TL	63	4,50	1,6350			
	45.001-55.000 TL	35	4,27	1,2816			
	55.001-daha fazla TL	37	4,28	1,4348			
	Meslek		N	Ort	Stnd. Sapma	F	p
Kamu Çalışanı	87	4,23	1,1434	1,257	,277		
Özel Sektör Çalışanı	122	4,21	1,5215				
Diğer	140	4,27	1,4911				

Tablo 7 incelendiğinde aşırı güven eğiliminin yaş değişkenine göre (F=1,903, p>0,05); cinsiyet değişkenine göre (t=,387, p>0,05); medeni durum değişkenine göre (t=-,409, p>0,05); aylık gelir değişkenine göre (F=2,724, p>0,05); meslek değişkenine göre (F=1,257, p>0,05) farklılaşmadığı görülmektedir. Eğitim durumu değişkenine göre (F=1,358, p<0,05) farklılaştığı görülmektedir. Aylık geliri ortalamalara

bakıldığında 15001-25000 TL’lik dilim içerisinde ki insanların aşırı güven eğilimi gösterdikleri tespit edilmiştir.

ÜSTÜN, G. ve HANCIOĞLU BAŞKÖY, Y. “Davranışsal Finans Bağlamında Yatırımcı Kararlarının Demografik Faktörlere Göre İncelenmesi”

Tablo 8. Aşırı İyimserlik Eğilimine İlişkin Analiz Sonuçları

Değişken	Yaş	N	Ort.	Stnd. Sapma	F	p	
Aşırı İyimserlik Eğilimi	20-30	231	4,21	1,1704	2,813	,025	
	31-40	95	4,43	1,2575			
	41-50	54	4,17	1,4804			
	51-60	22	5,04	1,3951			
		Cinsiyet	N	Ort.	Stnd. Sapma	t	p
	Erkek	204	4,35	1,3220	,841	,064	
	Kadın	199	4,24	1,1943			
		Medeni Durum	N	Ort.	Stnd. Sapma	t	p
	Bekar	249	4,24	1,2399	-1,105	,655	
	Evlü	154	4,39	1,2913			
		Eğitim Durumu	N	Ort.	Stnd. Sapma	F	p
	İlk ve Ortaokul	29	4,93	1,4263	2,387	,038	
	Lise	52	4,11	1,4144			
	Önlisans	61	4,04	1,5223			
	Lisans	205	4,31	1,0652			
	Yüksek Lisans	43	4,31	1,3545			
		Aylık Gelir	N	Ort.	Stnd. Sapma	F	p
	15.000-daha az TL	112	4,00	1,2312	2,189	,055	
	15.001-25.000 TL	79	4,57	1,3045			
	25.001-35.000 TL	77	4,28	1,3084			
	35.001-45.000 TL	63	4,35	1,2162			
	45.001-55.000 TL	35	4,48	1,2011			
	55.001-daha fazla TL	37	4,39	1,1704			
		Meslek	N	Ort.	Stnd. Sapma	F	p
Kamu Çalışanı	87	4,49	1,0073	3,409	,003		
Özel Sektör Çalışanı	122	4,14	1,3315				
Diğer	140	4,20	1,2732				

Tablo 8 incelendiğinde aşırı iyimserlik eğiliminin cinsiyet değişkenine göre ($t=,841$, $p>0,05$); medeni durum değişkenine göre ($t=-1,105$ $p>0,05$); aylık gelir değişkenine göre ($F=2,189$, $p>0,05$) farklılaşmadığı görülmektedir. Yaş değişkenine göre ($F=2,813$, $p<0,05$) farklılaştığı görülmektedir. 31-40 yaş ortalaması diğer yaş gruplarına oranla daha iyimser olduğu tespit edilmiştir. Eğitim durumu değişkenine göre ($F=2,387$, $p<0,05$) farklılaştığı görülmektedir. İlk ve ortaokul mezunlarının yatırım kararları alırken iyimser davrandıkları söylenebilir. Meslek değişkenine göre ($F=3,409$, $p<0,05$) farklılaştığı görülmektedir. Özel sektör çalışanlarının yatırım

kararlarında diğer çalışan gruplara karşı daha iyimser olduğu tespit edilmiştir.

ÜSTÜN, G. ve HANCIOĞLU BAŞKÖY, Y. “Davranışsal Finans Bağlamında Yatırımcı Kararlarının Demografik Faktörlere Göre İncelenmesi”

Tablo 9. Pişmanlıktan Kaçınma Eğilimine İlişkin Analiz Sonuçları

Değişken	Yaş	N	Ort.	Stnd. Sapma	F	p	
Pişmanlıktan Kaçınma Eğilimi	20-30	231	4,20	1,2292	,431	,786	
	31-40	95	4,21	1,2944			
	41-50	54	4,07	1,5750			
	51-60	22	4,45	1,1144			
		Cinsiyet	N	Ort.	Stnd. 0Sapma	T	p
	Erkek	204	4,12	1,3650	-1,225	,019	
	Kadın	199	4,28	1,1938			
		Medeni Durum	N	Ort.	Stnd. Sapma	t	p
	Bekar	249	4,24	1,2728	,709	,292	
	Evli	154	4,15	1,3109			
		Eğitim Durumu	N	Ort	Stnd. Sapma	F	p
	İlk ve Ortaokul	29	4,62	1,3306	2,522	,029	
	Lise	52	4,00	1,4539			
	Önlisans	61	3,79	1,4571			
	Lisans	205	4,32	1,1355			
	Yüksek Lisans	43	4,18	1,3791			
		Aylık Gelir	N	Ort	Stnd. Sapma	F	p
	15.000-daha az TL	112	4,12	1,2609	,532	,752	
	15.001-25.000 TL	79	4,37	1,2572			
	25.001-35.000 TL	77	4,10	1,3471			
35.001-45.000 TL	63	4,23	1,2714				
45.001-55.000 TL	35	4,32	1,4175				
55.001-daha fazla TL	37	4,14	1,2339				
	Meslek	N	Ort	Stnd. Sapma	F	p	
Kamu Çalışanı	87	4,46	1,1533	2,788	,011		
Özel Sektör Çalışanı	122	4,04	1,4157				
Diğer	140	4,13	1,1777				

Tablo 9 incelendiğinde pişmanlıktan kaçınma eğiliminin yaş değişkenine göre ($F=,431$ $p>0,05$); medeni durum değişkenine göre ($t=,709$, $p>0,05$); aylık gelir değişkenine göre ($F=,532$, $p>0,05$); farklılaşmadığı görülmektedir. Cinsiyet değişkenine göre ($t=-1,225$, $p<0,05$) farklılaştığı görülmektedir, ortalamalar incelendiğinde kadınların pişmanlıktan kaçınma eğilimlerinin daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Eğitim durumu değişkenine göre ($F=2,522$, $p<0,05$) farklılaştığı görülmektedir, ilk ve ortaokul mezunu katılımcıların pişmanlıktan kaçınma eğilimlerinin daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Meslek değişkenine göre ($F=2,788$, $p<0,05$)

farklılaştığı görülmektedir, kamu çalışanları ortalamasına göre pişmanlıktan kaçınma eğilimlerinin diğer gruplara karşı daha fazla olduğu söylenebilir.

ÜSTÜN, G. ve HANCIOĞLU BAŞKÖY, Y. “Davranışsal Finans Bağlamında Yatırımcı Kararlarının Demografik Faktörlere Göre İncelenmesi”

Tablo 10. Kayıptan Kaçınma Eğilimine İlişkin Analiz Sonuçları

Değişken	Yaş	N	Ort.	Stnd. Sapma	F	p	
Kayıptan Kaçınma Eğilimi	20-30	231	4,02	1,1832	2,020	,091	
	31-40	95	4,43	1,3112			
	41-50	54	4,12	1,5816			
	51-60	22	4,42	1,3393			
		Cinsiyet	N	Ort.	Stnd. Sapma	t	p
	Erkek	204	4,22	1,3177	1,053	,326	
	Kadın	199	4,08	1,2569			
		Medeni Durum	N	Ort.	Stnd. Sapma	t	p
	Bekar	249	4,01	1,2115	-2,839	,062	
	Evli	154	4,38	1,3767			
		Eğitim Durumu	N	Ort.	Stnd. Sapma	F	p
	İlk ve Ortaokul	29	4,55	1,4705	1,222	,298	
	Lise	52	3,93	1,5481			
	Önlisans	61	4,06	1,5491			
	Lisans	205	4,17	1,0881			
	Yüksek Lisans	43	4,05	1,2438			
		Aylık Gelir	N	Ort.	Stnd. Sapma	F	p
	15.000-daha az TL	112	3,81	1,2426	2,565	,027	
	15.001-25.000 TL	79	4,35	1,2316			
	25.001-35.000 TL	77	4,37	1,3732			
35.001-45.000 TL	63	4,24	1,2576				
45.001-55.000 TL	35	4,11	1,2966				
55.001-daha fazla TL	37	4,19	1,2694				
	Meslek	N	Ort.	Stnd. Sapma	F	p	
Kamu Çalışanı	87	4,39	1,1661	3,000	,007		
Özel Sektör Çalışanı	122	4,12	1,3944				
Diğer	140	3,97	1,1945				

Tablo 10 incelendiğinde kayıptan kaçınma eğiliminin yaş değişkenine göre ($F=2,020$, $p>0,05$); cinsiyet değişkenine göre ($t=1,053$, $p>0,05$); medeni durum değişkenine göre ($t=-2,839$, $p>0,05$); eğitim durumu değişkenine göre ($F=1,222$, $p>0,05$); farklılaşmadığı görülmektedir. Aylık gelir değişkenine göre ($F=2,565$, $p<0,05$) farklılaştığı görülmektedir, ortalamalara bakarak 25001-3500 TL arası kazanç sağlayanların kayıptan kaçınma eğilimi gösterdikleri tespit edilmiştir. Meslek değişkenine göre ($F=3,000$, $p<0,05$) farklılaştığı görülmektedir, kamu çalışanlarının kayıptan

kaçınma eğilimlerinin diğer çalışma gruplarına karşı daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

ÜSTÜN, G. ve HANCIOĞLU BAŞKÖY, Y. “Davranışsal Finans Bağlamında Yatırımcı Kararlarının Demografik Faktörlere Göre İncelenmesi”

Tablo 11. Tutuculuk Eğilimine İlişkin Analiz Sonuçları

	Yaş	N	Ort.	Stnd. Sapma	F	p	
Tutuculuk Eğilimi	20-30	231	4,43	2,0886	,653	,625	
	31-40	95	4,47	1,4493			
	41-50	54	4,44	1,6470			
	51-60	22	4,96	1,3526			
		Cinsiyet	N	Ort.	Stnd. Sapma	t	p
	Erkek	204	4,31	1,4678	-1,735	,713	
	Kadın	199	4,63	2,1812			
		Medeni Durum	N	Ort.	Stnd. Sapma	t	p
	Bekar	249	4,36	1,6655	-1,495	,131	
	Evli	154	4,64	2,1310			
		Eğitim Durumu	N	Ort	Stnd. Sapma	F	p
	İlk ve Ortaokul	29	4,86	1,7125	,788	,559	
	Lise	52	4,42	2,1696			
	Önlisans	61	4,71	2,9312			
	Lisans	205	4,37	1,4823			
	Yüksek Lisans	43	4,26	1,3850			
		Aylık Gelir	N	Ort	Stnd. Sapma	F	p
	15.000-daha az TL	112	4,34	2,0720	0,467	,801	
	15.001-25.000 TL	79	4,66	1,4344			
	25.001-35.000 TL	77	4,41	1,5183			
35.001-45.000 TL	63	4,43	1,2612				
45.001-55.000 TL	35	4,73	3,4695				
55.001-daha fazla TL	37	4,34	1,3064				
	Meslek	N	Ort	Stnd. Sapma	F	p	
Kamu Çalışanı	87	4,72	2,2523	0,665	,678		
Özel Sektör Çalışanı	122	4,28	1,4792				
Diğer	140	4,44	1,7713				

Tablo 11 incelendiğinde tutuculuk eğiliminin yaş değişkenine göre ($F=,653$, $p>0,05$); cinsiyet değişkenine göre ($t=-1,735$, $p>0,05$); medeni durum değişkenine göre ($t=-1,495$, $p>0,05$); eğitim durumu değişkenine göre ($F=,788$, $p>0,05$); aylık gelir değişkenine göre ($F=0,467$, $p>0,05$); meslek değişkenine göre ($F=0,665$, $p>0,05$) farklılaşmadığı görülmektedir.

Tablo 12 incelendiğinde sürü psikolojisi eğiliminin yaş değişkenine göre ($F=2,203$, $p>0,05$); cinsiyet değişkenine göre ($t=-,943$, $p>0,05$); medeni durum değişkenine göre ($t=1,180$, $p>0,05$); eğitim durumu değişkenine göre ($F=,662$, $p>0,05$); aylık gelir değişkenine

göre ($F=1,423$, $p>0,05$); meslek değişkenine göre ($F=,594$, $p>0,05$) farklılaşmadığı görülmektedir.

ÜSTÜN, G. ve HANCIOĞLU BAŞKÖY, Y. “Davranışsal Finans Bağlamında Yatırımcı Kararlarının Demografik Faktörlere Göre İncelenmesi”

Tablo 12. Sürü Psikolojisi Eğilimine İlişkin Analiz Sonuçları

Değişken	Yaş	N	Ort.	Stnd. Sapma	F	p
Sürü Psikolojisi Eğilimi	20-30	231	4,36	2,5026	2,203	,668
	31-40	95	3,93	1,4161		
	41-50	54	3,48	1,5400		
	51-60	22	4,36	1,7665		
	Cinsiyet	N	Ort.	Stnd. Sapma	t	p
	Erkek	204	4,04	2,6889	-,943	,163
	Kadın	199	4,24	1,4010		
	Medeni Durum	N	Ort.	Stnd. Sapma	t	p
	Bekar	249	4,24	2,4721	1,180	,941
	Evlü	154	3,98	1,4876		
	Eğitim Durumu	N	Ort.	Stnd. Sapma	F	p
	İlk ve Ortaokul	29	4,14	1,5547	,662	,652
	Lise	52	3,81	1,5682		
	Önlisans	61	4,36	4,4308		
	Lisans	205	4,24	1,2847		
	Yüksek Lisans	43	3,88	1,5984		
	Aylık Gelir	N	Ort.	Stnd. Sapma	F	p
	15.000-daha az TL	112	4,05	1,3340	1,423	,215
	15.001-25.000 TL	79	4,70	3,8745		
	25.001-35.000 TL	77	3,92	1,4728		
35.001-45.000 TL	63	3,95	1,5506			
45.001-55.000 TL	35	4,13	1,4398			
55.001-daha fazla TL	37	4,01	1,4421			
Meslek	N	Ort.	Stnd. Sapma	F	p	
Kamu Çalışanı	87	4,03	1,4869	0,594	,735	
Özel Sektör Çalışanı	122	3,97	1,4778			
Diğer	140	4,39	3,0252			

3.3.6. Yatırımcı Eğilimlerinin Yatırımcı Profili Açısından Farklılık Testi Sonuçları

Bu bölümde yatırımcıların finansal yatırım kararlarını alırken gösterdiği eğilimler yatırımcı profili açısından incelenmiştir. Bu grupta bulunan iki grup arasındaki farklılıkların incelenmesi için (Independent Simple) T Testi, ikiden fazla örneklem değerlendirilmesinde ise Anova testi kullanılmıştır. Aşağıda verilen tablolarda yatırımcı eğilimi ölçeği ve alt boyutları olan aşırı güven eğilimi, aşırı iyimserlik eğilimi, pişmanlıktan kaçınma eğilimi, kayıptan kaçınma eğilimi, tutuculuk eğilimi ve sürü psikolojisi eğilimi ile finans konusunda eğitim alma durumu,

finansal gelişmeleri takip etme sıklığı, portföyün risk oranı arasındaki farklılıklar test edilmiştir.

ÜSTÜN, G. ve HANCIOĞLU BAŞKÖY, Y. “Davranışsal Finans Bağlamında Yatırımcı Kararlarının Demografik Faktörlere Göre İncelenmesi”

Tablo 13. Yatırımcı Eğilimine İlişkin Analiz Sonuçları

Değişken	Finans konusunda eğitim alma	N	Ort.	Stnd. Sapma	t	p
Yatırımcı Eğilimi	Evet	128	4,26	0,9891	,273	,017
	Hayır	275	4,22	1,1652		
	Finansal gelişmeleri takip etme	N	Ort.	Stnd. Sapma	F	p
	Her gün	125	4,27	1,1423	2,245	0,083
	Haftalık	125	4,29	1,10438		
	Aylık	71	4,38	0,9911		
	Yıllık	82	3,96	1,2291		
	Portföyün risk oranı	N	Ort	Stnd. Sapma	F	p
	Yüksek	37	3,87	1,1429	1,272	,280
	Orta	196	4,31	1,1104		
	Az	108	4,21	0,9729		
	Çok Az	51	4,19	1,2984		

Tablo 13 incelendiğinde bireysel yatırımcıların yatırım eğilimlerinin finans konusunda eğitim değişkenine göre ($t=,273$, $p<0,05$) farklılaştığı görülmektedir. Finansal gelişmeleri takip

değişkenine göre ($F=2,245$, $p<0,05$) farklılaştığı görülmektedir. Portföyün risk oranı değişkenine göre ($F=1,272$, $p>0,05$) farklılaşmadığı görülmektedir.

Tablo 14. Aşırı Güven Eğilimine İlişkin Analiz Sonuçları

Değişken	Finans konusunda eğitim alma	N	Ort.	Stnd. Sapma	t	p
Aşırı Güven Eğilimi	Evet	128	4,15	1,1630	-,917	,001
	Hayır	275	4,29	1,5383		
	Finansal gelişmeleri takip etme	N	Ort.	Stnd. Sapma	F	p
	Her gün	125	4,40	1,4440	2,481	0,061
	Haftalık	125	4,29	1,3453		
	Aylık	71	4,36	1,3069		
	Yıllık	82	3,88	1,5882		
	Portföyün risk oranı	N	Ort	Stnd. Sapma	F	p
	Yüksek	37	4,07	1,6521	1,774	,133
	Orta	196	4,42	1,4436		
	Az	108	4,09	1,2679		
	Çok Az	51	3,99	1,4824		

Tablo 14 incelendiğinde bireysel yatırımcıların yatırım eğilimlerinin finans konusunda eğitim değişkenine göre ($t=-,917$, $p<0,05$) farklılaştığı görülmektedir. Finansal gelişmeleri takip değişkenine göre ($F=2,481$, $p>0,05$) farklılaşmadığı görülmektedir. Portföyün risk oranı değişkenine göre ($F=1,774$, $p>0,05$)

farklılaşmadığı görülmektedir.

ÜSTÜN, G. ve HANCIOĞLU BAŞKÖY, Y. “Davranışsal Finans Bağlamında Yatırımcı Kararlarının Demografik Faktörlere Göre İncelenmesi”

Tablo 15. Aşırı İyimserlik Eğilimine İlişkin Analiz Sonuçları

Değişken	Finans konusunda eğitim alma	N	Ort.	Stnd. Sapma	t	p	
Aşırı İyimserlik Eğilimi	Evet	128	4,31	1,1592	,157	,317	
	Hayır	275	4,29	1,3063			
	Finansal gelişmeleri takip etme		N	Ort.	Stnd. Sapma	F	p
	Her gün	125	4,31	1,2784	1,648	,178	
	Haftalık	125	4,42	1,2227			
	Aylık	71	4,37	1,1057			
	Yıllık	82	4,04	1,3915			
	Portföyün risk oranı		N	Ort	Stnd. Sapma	F	p
	Yüksek	37	4,08	1,3996	1,401	,233	
	Orta	196	4,41	1,2511			
	Az	108	4,25	1,0963			
	Çok Az	51	4,05	1,4614			

Tablo 15 incelendiğinde bireysel yatırımcıların yatırım eğilimlerinin finans konusunda eğitim değişkenine göre ($t=,157$, $p>0,05$) farklılaşmadığı görülmektedir. Finansal gelişmeleri takip

değişkenine göre ($F=1,648$, $p<0,05$) farklılaşmadığı görülmektedir. Portföyün risk oranı değişkenine göre ($F=1,401$, $p>0,05$) farklılaşmadığı görülmektedir.

Tablo 16. Pişmanlıktan Kaçınma Eğilimine İlişkin Analiz Sonuçları

Değişken	Finans konusunda eğitim alma	N	Ort.	Stnd. Sapma	t	p	
Pişmanlıktan Kaçınma Eğilimi	Evet	128	4,28	1,2311	,789	,383	
	Hayır	275	4,17	1,3126			
	Finansal gelişmeleri takip etme		N	Ort.	Stnd. Sapma	F	p
	Her gün	125	4,21	1,3254	1,097	,350	
	Haftalık	125	4,25	1,2580			
	Aylık	71	4,34	1,0610			
	Yıllık	82	3,99	1,4374			
	Portföyün risk oranı		N	Ort	Stnd. Sapma	F	p
	Yüksek	37	3,89	1,2478	,737	,567	
	Orta	196	4,27	1,2769			
	Az	108	4,17	1,2456			
	Çok Az	51	4,19	1,4349			

Tablo 16 incelendiğinde bireysel yatırımcıların yatırım eğilimlerinin finans konusunda eğitim değişkenine göre ($t=,789$, $p>0,05$) farklılaşmadığı görülmektedir. Finansal gelişmeleri takip değişkenine göre ($F=1,097$, $p>0,05$) farklılaşmadığı görülmektedir. Portföyün risk oranı değişkenine göre ($F=,737$, $p>0,05$)

farklılaşmadığı görülmektedir.

ÜSTÜN, G. ve HANCIOĞLU BAŞKÖY, Y. “Davranışsal Finans Bağlamında Yatırımcı Kararlarının Demografik Faktörlere Göre İncelenmesi”

Tablo 17. Kayıptan Kaçınma Eğilimine İlişkin Analiz Sonuçları

Değişken	Finans konusunda eğitim alma	N	Ort.	Stnd. Sapma	t	p	
Kayıptan Kaçınma Eğilimi	Evet	128	4,25	1,1757	1,072	,088	
	Hayır	275	4,10	1,3369			
	Finansal gelişmeleri takip etme		N	Ort.	Stnd. Sapma	F	p
	Her gün	125	4,15	1,3239	1,396	,244	
	Haftalık	125	4,25	1,2288			
	Aylık	71	4,26	1,1929			
	Yıllık	82	3,91	1,3879			
	Portföyün risk oranı		N	Ort	Stnd. Sapma	F	p
	Yüksek	37	3,81	1,2999	1,367	,245	
	Orta	196	4,09	1,2651			
	Az	108	4,29	1,1880			
	Çok Az	51	4,26	1,5144			

Tablo 17 incelendiğinde bireysel yatırımcıların yatırım eğilimlerinin finans konusunda eğitim değişkenine göre ($t=1,072$, $p>0,05$) farklılaşmadığı görülmektedir. Finansal

gelişmeleri takip değişkenine göre ($F=1,396$, $p>0,05$) farklılaşmadığı görülmektedir. Portföyün risk oranı değişkenine göre ($F=1,367$, $p>0,05$) farklılaşmadığı görülmektedir.

Tablo 18. Tutuculuk Eğilimine İlişkin Analiz Sonuçları

Değişken	Finans konusunda eğitim alma	N	Ort.	Stnd. Sapma	t	p	
Tutuculuk Eğilimi	Evet	128	4,45	2,0673	-,138	,365	
	Hayır	275	4,47	1,7591			
	Finansal gelişmeleri takip etme		N	Ort.	Stnd. Sapma	F	p
	Her gün	125	4,44	1,6412	1,721	,0162	
	Haftalık	125	4,36	1,3583			
	Aylık	71	4,90	2,5418			
	Yıllık	82	4,28	2,1008			
	Portföyün risk oranı		N	Ort	Stnd. Sapma	F	p
	Yüksek	37	3,96	1,5384	1,441	,220	
	Orta	196	4,44	1,5465			
	Az	108	4,47	1,7821			
	Çok Az	51	4,92	3,0496			

Tablo 18 incelendiğinde bireysel yatırımcıların yatırım eğilimlerinin finans konusunda eğitim değişkenine göre ($t=-,138$, $p>0,05$) farklılaşmadığı görülmektedir. Finansal gelişmeleri takip değişkenine göre ($F=1,721$, $p<0,05$) farklılaştığı görülmektedir. Portföyün risk oranı değişkenine göre ($F=1,441$, $p>0,05$)

farklılaşmadığı görülmektedir.

ÜSTÜN, G. ve HANCIOĞLU BAŞKÖY, Y. “Davranışsal Finans Bağlamında Yatırımcı Kararlarının Demografik Faktörlere Göre İncelenmesi”

Tablo 19. Sürü Psikolojisi Eğilimine İlişkin Analiz Sonuçları

Değişken	Finans konusunda eğitim alma	N	Ort.	Stnd. Sapma	t	p
Sürü Psikolojisi Eğilimi	Evet	128	4,12	1,2618	-,131	,065
	Hayır	275	4,15	2,4601		
	Finansal gelişmeleri takip etme	N	Ort.	Stnd. Sapma	F	p
	Her gün	125	4,45	3,2445	2,075	0,103
	Haftalık	125	4,14	1,4181		
	Aylık	71	4,14	1,2288		
	Yıllık	82	3,69	1,4551		
	Portföyün risk oranı	N	Ort	Stnd. Sapma	F	p
	Yüksek	37	3,59	1,3474	1,014	,400
	Orta	196	4,31	2,7196		
	Az	108	4,11	1,2849		
	Çok Az	51	3,97	1,5731		

Tablo 19 incelendiğinde bireysel yatırımcıların yatırım eğilimlerinin finans konusunda eğitim değişkenine göre ($t=-,131$, $p>0,05$) farklılaşmadığı görülmektedir. Finansal gelişmeleri takip değişkenine göre ($F=2,075$, $p>0,05$) farklılaşmadığı görülmektedir. Portföyün risk oranı değişkenine göre ($F=1,014$, $p>0,05$) farklılaşmadığı görülmektedir.

4. Sonuç

Bireyler, birikimlerini korumak veya artırmak için farklı araçları kullanarak yatırım yapmaktadırlar. Bireylerin yatırım davranışını belirleyen pek çok faktör bulunmaktadır. Bireyler rasyonel davranarak, zararın en az ve faydanın en yüksek olduğu yatırım araçlarını tercih etmektedirler. Bu rasyonel davranışın yanında duygusal ve psikolojik etkenler de bireylerin yatırım davranışında belirleyici olabilmektedir. Bireylerin yatırım kararlarında etkili olan duygusal ve psikolojik etkenleri davranışsal finans yaklaşımı açıklamaktadır.

Araştırma bulgularına göre, yatırımcı eğilimi, tutuculuk eğilimi ve sürü psikolojisi eğilimi açısından incelendiğinde, yatırımcıların bu davranışsal eğilimlerinin cinsiyete, yaşa, medeni duruma, eğitim durumuna, aylık gelire ve mesleğe göre anlamlı biçimde farklılaşmadığı tespit edilmiştir. Yatırımcı eğilimi, tutuculuk eğilimi ve sürü psikolojisi eğilimi açısından

yatırımcıların demografik özelliklerinin belirleyici olmadığı anlaşılmıştır. Aşırı güven eğilimi de cinsiyete, yaşa, medeni duruma, eğitim durumuna ve mesleğe göre anlamlı biçimde farklılaşmazken aylık gelire göre anlamlı biçimde farklılaştığı saptanmıştır. Aşırı güven eğilimi açısından yatırımcıların demografik özelliklerinden sadece aylık gelirin belirleyici olduğu tespit edilmiştir. Aşırı iyimserlik eğiliminin ise cinsiyete, medeni duruma ve aylık gelire göre anlamlı biçimde farklılaşmazken yaşa, eğitim durumuna ve mesleğe göre anlamlı biçimde farklılaştığı ortaya konmuştur. Aşırı iyimserlik eğilimi açısından yatırımcıların yaş, eğitim düzeyi ve meslek gibi demografik özelliklerinin belirleyici olduğu ve yatırımcıların yaşları, eğitim düzeyleri ve meslekleri farklılaştığı zaman aşırı iyimserlik düzeylerinin de farklılaştığı saptanmıştır. Pişmanlıktan kaçınma eğilimi açısından yaş, medeni durumu ve aylık gelir gibi demografik özelliklere göre anlamlı farklılık tespit edilmezken cinsiyete, eğitim düzeyine ve mesleğe göre anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Bu demografik özelliklerin pişmanlıktan kaçınma eğilimi için belirleyici olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Cinsiyet açısından bakıldığında ise kadınların pişmanlıktan kaçınma düzeylerinin erkeklerinkinden daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Kayıptan kaçınma eğilimi için ise yaş, cinsiyet, medeni durumu ve eğitim

ÜSTÜN, G. ve HANCIOĞLU BAŞKÖY, Y. “Davranışsal Finans Bağlamında Yatırımcı Kararlarının Demografik Faktörlere Göre İncelenmesi”

düneyi demografik özelliklerine göre anlamlı farklılığa neden olmazken aylık gelir ve meslek demografik özelliklerine göre anlamlı farklılığa neden olmaktadır. Yatırımcıların aylık gelirleri ve meslekleri farklılaştığı zaman onların kayıptan kaçınma davranışlarının da farklılaştığı anlaşılmıştır.

Araştırmada finans konusunda eğitim almış olanların yatırımcı eğiliminin ve aşırı güven eğiliminin daha yüksek olduğu görülmüştür. Diğer eğilim türleri açısından finans eğitimi alınan belirleyici olmadığı saptanmıştır. Yatırımcıların finansal gelişmeleri takip etme sıklığının ise davranışsal finans eğiliminin hiçbir türü için belirleyici olmadığı tespit edilmiştir. Diğer bir deyişle, yatırımcıların finansal gelişmeleri takip etme sıklığı farklılaşsa dahi davranışsal finans eğilimleri farklılaşmaktadır. Benzer olarak, portföy risk oranının da davranışsal finans eğiliminin hiçbir türü için belirleyici olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Literatür incelendiğinde araştırmanın bulguları açısından önceki araştırmaların bu araştırmayı kısmen desteklediği görülmektedir. Önceki araştırmalar çoğunlukla yatırımcıların davranışsal finans perspektifinden yatırımcı karar verme davranışlarının cinsiyete ve diğer demografik özelliklere göre farklılaştığını göstermektedir (Aghalarova, 2013; Ayrancı, 2020; Böyükaslan, 2012; Doğan ve Evlimoğlu, 2022; Güller, 2023; Öztopçu ve Aytekin, 2017; Yürekli ve Yılmaz, 2021). Bu araştırmada ise sadece bir alt boyut açısından cinsiyete göre farklılık bulunmuştur.

Davranışsal finans, geleneksel finans teorilerinin rasyonel yatırımcı varsayımını sorgulayan ve yatırımcı davranışlarını psikolojik önyargılar ve duygusal tepkilerle açıklamayı amaçlayan bir disiplin olarak büyük önem taşımaktadır. Geleneksel teoriler, piyasaların etkin olduğunu ve yatırımcıların tüm kararlarını bilgiye dayalı olarak aldığını varsayarken, davranışsal finans bu sürecin insan psikolojisiyle şekillendiğini ortaya koymaktadır. Bireylerin aşırı güven, sürü psikolojisi, kayıptan kaçınma ve pişmanlık gibi önyargılarla hareket ettikleri, karar alma süreçlerinde irrasyonel davranışlar

sergileyebildikleri defalarca kanıtlanmıştır. Bu eğilimlerin anlaşılması, hem bireysel yatırımcılar hem de finansal kurumlar için kritik bir önem taşımaktadır. Yatırımcıların kendi davranış kalıplarını anlamaları, daha bilinçli kararlar alarak finansal başarıya ulaşmalarını sağlarken, piyasaların dinamiklerini çözümlenmek isteyen araştırmacılar ve politika yapımcılar için de değerli bir bakış açısı sunmaktadır. Bu bağlamda, davranışsal finansın sağladığı içgörüler, sadece akademik teorilerle sınırlı kalmayıp, gerçek dünyadaki finansal kararların daha iyi yönetilmesine de katkı sağlamaktadır.

Araştırma, Samsun ili ile sınırlı olduğundan elde edilen sonuçlar genelleştirilememektedir. Örneklem grubunun sınırlı olması çalışmanın en önemli kısıtını oluşturmaktadır. Gelecekte yapılacak çalışmalar farklı illerde, bölgelerde ve farklı örneklem büyüklüklerinde tekrarlanarak çalışma sonuçlarının desteklenip desteklenmediğini sınanabilir. Ayrıca, dijital yatırım platformlarının ve piyasa dalgalanmalarının bireylerin davranışsal eğilimleri üzerindeki etkisinin incelenmesi literatüre önemli katkılar sağlayabilir.

Kaynakça

- Abo Ayash, S. (2021). *A Study Of Women's Behavioural Finance In Differences In Investment Decision-Making: Turkey, Pakistan and Jordan*, The Degree of Master, Ankara Yıldırım Beyazıt Universty, The Institute of Social Sciences, Ankara.
- Agarwal, A., Verma, A., & Agarwal, R. K. (2016). Factors Influencing the Individual Investor Decision Making Behavior in India. *Journal of Applied Management and Investments*, 5(4), 211-222.
- Aghalarova, M. (2013). Bireylerin Yatırım Kararları Üzerinde Etkili Olan Davranışçı Finans Modelleri: Azerbaycan Ve Türkiye Uygulaması. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ÜSTÜN, G. ve HANCIOĞLU BAŞKÖY, Y. “Davranışsal Finans Bağlamında Yatırımcı Kararlarının Demografik Faktörlere Göre İncelenmesi”

- Asad, H., Khan, A., & Faiz, R. (2018). Behavioral Biases Across The Stock Market Investors: Evidence from Pakistan. *Pakistan Economic and Social Review*, 56(1), 185-209.
- Atkinson, R., & Flint, J. (2001). Accessing Hidden and Hard-to-Reach Populations: Snowball Research Strategies. *Social Research Update*, 33.
- Ayaa, M.M., Peprah, W.K., Mensah, M.O., Owusu-Sekyere, A.B., Daniel, B. (2022). Influence of Heuristic Techniques and Biases in Investment Decision-Making: A Conceptual Analysis and Directions for Future Research. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 12(5), 1252 – 1267.
- Ayrancı, A. E. (2020). Bireylerin yatırım kararlarının davranışsal finans yaklaşımıyla incelenmesi: Akademisyenlere yönelik değerlendirme. *Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(1), 13-29.
- Aydın, Ü., Ağan, B. (2017). *Davranışsal Finans*. Bursa: Ekin Basım Yayım Dağıtım.
- Akal, M., & Kılıç, E. (2020). Bireylerin Finansal Yatırım Kararlarını Etkileyen Davranışsal Faktörler: İ.B.B. Mali Hizmetler Birimi Çalışanları Örneği. *Ekonomik Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 16(1), 131-154.
- Barak, O. (2008), İMKB’de Aşırı Reaksiyon Anomalisi ve Davranışsal Finans Modelleri Kapsamında Değerlendirilmesi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Dergisi*, 1, 114-140.
- Biernacki, P., & Waldorf, D. (1981). Snowball Sampling: Problems and Techniques of Chain Referral Sampling. *Sociological Methods & Research*, 10(2), 141-163.
- Böyükaslan, A. (2012). Bireysel Yatırımcıları Finansal Yatırım Kararına Yönlendiren Faktörlerin Davranışsal Finans Açısından İncelenmesi: Afyonkarahisar Örneği. Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı.
- Büyüköztürk, Ş. (2010). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı*, 11. Baskı, Pegem Akademi, Ankara.
- Doğan, Z., & Evlimoğlu, U. (2022). Bireysel Yatırımcıların Yatırım Kararlarında Davranışsal Finansın Rolü: Aydın İli Örneği. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 11(4), 1983-2010.
- Elmassri, M.M., Harris, E.P., Carter, D.B. (2016). Accounting for Strategic Investment Decision-Making under Extreme Uncertainty. *The British Accounting Review*, 48(2), 151-168.
- Hair, J. F., Anderson, R. E., Tatham, R. L., & Black, W. (1998), *Multivariate data analysis*. New Jersey: Prentice-Hall.
- Hon, T-Y., Moslehpour, M., Woo, K-Y. (2021). Review on Behavioral Finance with Empirical Evidence. *Advances in Decision Sciences*, 25(4), 1-30.
- Kahneman, D., & Tversky, A. (1979). Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk. *Econometrica*, 47(2), 263-292.
- Kalaycı, Ş. (2010). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*, Ankara: Asil Yayın Dağıtım
- Keskin, T. (2019). Davranışsal finans perspektifinde bireysel yatırımcıların yatırım kararlarını etkileyen faktörlerin incelenmesi, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Burdur.
- Lusardi, A. & Mitchell, O.S. (2014). The Economic Importance of Financial Literacy: Theory and Evidence. *Journal of Economic Literature*, 52(1), 5-44.
- Muhammad, N. M. (2009). Behavioural Finance vs Traditional Finance. *Advanced Management Journal*, 2(6), 1-9.

ÜSTÜN, G. ve HANCIOĞLU BAŞKÖY, Y. “Davranışsal Finans Bağlamında Yatırımcı Kararlarının Demografik Faktörlere Göre İncelenmesi”

Naing, L., Winn, T., & Rusli, B. N. (2006). Practical issues in calculating the sample size for prevalence studies. *Medical Statistics Archives of Orofacial Sciences*, 1, 9-14.

Özdamar, K. (2011). *Paket programlar ile istatistiksel veri analizi*. Eskişehir: Kaan Kitabevi.

Öztopçu, D., & Aytekin, S. (2017). Bireysel Yatırım Kararlarının Davranışsal Finans Açısından Değerlendirilmesi Ve Balıkesir İlinde Bir Uygulama. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (61), 456-476.

Pompian, M.M. (2006). *Behavioral Finance and Wealth Management: Building Optimal Portfolios That Account for Investor Biases*. New Jersey: John Wiley and Sons.

Sadler, G. R., Lee, H. C., Lim, R. S., & Fullerton, J. (2010). Recruitment of Hard-to-Reach Population Subgroups via Adaptations of the Snowball Sampling Strategy. *Nursing & Health Sciences*, 12(3), 369-374.

Shaikh, G.M., Katpar, N.K., Kalhor, M, Abro, Y.K., Phanwar, G.A. (2019). Do Behavioral Biases In Gender Differences Affect Investment Decisions? *Sociology International Journal*, 3(4), 326–336.

Sharma, S. (1996). *Applied multivariate techniques*, New York: John Wiley.

Statman, M. (2019). *Behavioral Finance, The Second Generation*. CFA Institute Research Foundation / Monograph.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2023). İstatistik Veri Portalı, <https://data.tuik.gov.tr>.

Xu, L., & Zia, B. (2012). Financial Literacy Around the World: An Overview of the Evidence with Practical Suggestions for the Way Forward. The World Bank Policy Research Working Paper Series.

Venkatapathy, R. and Sultana, A.H. (2016). Behavioural Finance: Heuristics in

Investment Decisions. *TEJAS Thiagarajar College Journal*, 1(2), 35-44.

Yürekli, A., & Yılmaz, H. (2021). Bireysel Yatırımcıların Finansal Davranış Eğilimleri ve Bu Eğilimlere Etki Eden Faktörler. *Muhasebe ve Bilim Dünyası Dergisi*, 1-2.

Yurtiçi Tasarruflar, Kurumsal Kalite ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar Arasındaki Etkileşim: Genişletilmiş ARDL Yönteminden Kanıtlar

Hatice BOZKURT*

Özet

Ekonomik performans ile kurumsal yapı arasındaki ilişki özellikle son dönemlerde iktisat literatüründe artan bir ilgi ile araştırılmaktadır. Kurumsal kalitenin hangi kanallar ile ekonomik performansı artıracığı konusu ise tartışmalı bir zeminde ilerlemektedir. Kurumsal kalitenin tasarruflar, yatırımlar ve doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki etkisi, üzerinde konsensüs sağlanmamış bir araştırma alanıdır. Türkiye ekonomisinin dışa bağımlı ve sürekli cari açık veren bir ekonomi olması nedeniyle yatırımlarını artırmak için yurtiçi tasarruf düzeyini artırması elzemdir. Dolayısıyla Türkiye ekonomisinde kurumsal yapının ve doğrudan yabancı yatırım girişlerinin yurtiçi tasarruflar üzerindeki etkisi analiz edilmesi gereken önemli bir husustur. Bu çalışmada 1995-2023 dönemine ait yurtiçi tasarruflar, kurumsal kalite ve doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki uzun dönemli ilişkiler augmented ARDL (genişletilmiş ARDL) yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Analiz bulgularına göre, değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Kurumsal kalitede iyileşme ve doğrudan yabancı yatırımlardaki artış yurtiçi tasarruf düzeyini pozitif yönde etkilemektedir. Bu çalışma ile yurtiçi tasarruf düzeyinin artırılmasında kurumsal kalitenin yükseltilmesinin ve daha fazla doğrudan yabancı yatırım girişinin olumlu katkısı olduğu ortaya konmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yurtiçi Tasarruflar, Kurumsal Kalite, Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Genişletilmiş ARDL

The Interaction between Domestic Savings, Institutional Quality and Foreign Direct Investment: Evidence from the Augmented ARDL Method

Abstract

The relationship between economic performance and institutional structure has been investigated with increasing interest in economic literature, especially in recent years. The issue of which channels institutional quality will increase economic performance is progressing on controversial grounds. The effect of institutional quality on savings, and foreign direct investments is a research area on which no consensus has been reached. Since the Turkish economy is an economy that is dependent on foreign countries and constantly has a current account deficit, it is essential to increase the level of domestic savings to increase investments. Therefore, the effect of the institutional structure and foreign direct investment inflows on domestic savings in the Turkish economy is an important issue to be analyzed. In this study, the long-term relationships between domestic savings, institutional quality and foreign direct investments for the period 1995-2023 were analyzed using the augmented ARDL method. The findings revealed the existence of a long-term relationship between the variables. Improvement in institutional quality and increase in foreign direct investments positively affect the level of domestic savings. This study reveals that increasing institutional quality and more foreign direct investment inflows have positive contributions in increasing the level of domestic savings.

Keywords: Domestic Savings, Institutional Quality, Foreign Direct Investment, Augmented ARDL

* Dr. Öğr. Üyesi, Ordu Üniversitesi Ordu Üniversitesi Ünye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, Ordu/Türkiye, haticeozakan@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8177-1338

1. Giriş

Geleneksel iktisadi düşüncenin varsayımları altında rasyonel birey kişisel çıkarını ençoklaştırmak üzere hareket ederken, bu amaca ulaşmak için hangi yöntemi kullanacağı konusunda da tam bilgiye sahiptir. Ancak gerçekte varolan belirsizlik olgusu bu konuya dikkat çeken iktisatçılar tarafından yöntem tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. İktisatta yöntem tartışmaları, ekonominin bireyler ve bireylerin davranış kalıplarından hareketle mi, toplumun bütününe oluşturan kurumlar ve değerlerden hareketle mi açıklanacağı olgusu üzerinden yapılmaktadır (Buğra, 2008: 18-19). Veblen’in “İktisat Neden Evrimsel Bir Bilim Değildir?” başlıklı çalışmasıyla başladığı kabul edilen kurumsal iktisat, piyasaların işlerliğinin sadece bireysel kararlar ve fiyat mekanizmasıyla açıklanamayacağını, kurumsal yapı ve toplumsal normların da göz önünde bulundurulması gerektiğini savunmaktadır. Ortodoks iktisadi doktrinin piyasa ve firma gibi unsurlarının da birer kurum olduğunu, ekonominin kurumsallaşmış bir süreç olarak tanımlanması gerektiği belirtilmektedir. İktisadi ilişkilerde yaşanan çatışmaların kurumsal düzenleme ve denetim aracılığıyla çözümlenmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır (Özveren, 2007: 17-51). Kurumsal iktisadın erken dönem temsilcilerinden biri olan Commons (1924) piyasa ekonomisinin hukuki ve kurumsal düzenlemelerinin ekonomi üzerindeki etkilerini mülkiyet hakları, özgürlük, ekonomik ve ahlaki güç ve çalışma kuralları kavramları üzerinden incelemiştir. Bir diğer temsilcisi olan Ayres (1953,1966) ekonominin kültür, kurumsal yapılar ve teknoloji ile etkileşimleri üzerine çalışmıştır.

Kurumların ekonomik performans üzerindeki etkisine olan artan ilgi, 1970’li yıllardan itibaren kurumların kalitesinin ölçülmesine yönelik çeşitli yaklaşımlar geliştirilmesine neden olmuştur. Kurumsal iktisadın ekonomi literatüründe geniş yer kazanması, ülke ekonomilerinin iktisadi büyüme, kalkınma ve refah düzeylerinin analiz edilmesine yönelik birçok çalışmaya yön vermiştir (Acaravcı, 2018:134; Easterly, 2001:

41; Olson, 1996: 6-7). Kurumsal iktisadın güncel takipçileri arasında yer alan Williamson (1985), piyasa ekonomisindeki kurumların işleyişini, firmaların organizasyon yapılarını ve işlem maliyetlerinin kurumlar aracılığı ile nasıl minimize edilebileceğini açıklamıştır. Ostrom (1990) devlet ve piyasa dışında toplumların da kurumsal yapılar oluşturabileceğini, ortak kaynakların yönetimi için nasıl organize olunabileceğini açıklamıştır. Son olarak Acemoğlu ve arkadaşları tarafından kurumların kalitesinin ekonomik refah üzerindeki etkilerini analiz eden çalışmaları (Acemoğlu, D., Johnson, S. (2005); Acemoğlu, D. (2010); Acemoğlu, D. & Robinson, J.A. (2013); Acemoğlu, vd. (2014); Acemoğlu, D., & Robinson, J. A. (2016); Acemoğlu, D., & Robinson, J. A. (2021) konuya olan ilginin daha da gün yüzüne çıkmasına ve hem teorik hem de ampirik çalışmaların artmasına neden olmuştur.

Kurumlar ile ekonomik performans arasındaki ilişki konusunda iktisat literatüründe genel bir konsensüs olduğu söylenebilir. Ancak kurumların ekonomik performansı etkileme kanalları tartışmalı bir zeminde ilerlemektedir. Kurumsal kalite ile yurtiçi tasarruflar ve/veya tasarrufların yatırımların finansmanı fonksiyonunu üstlenmesi nedeniyle yurtiçi yatırımlar arasındaki ilişki incelenmesi gereken önemli bir alan olarak ortaya çıkmıştır.

Kurumların kalitesini, ekonomik ve sosyal gelişmelerle etkileşimi kapsamında ele alan ekonomik özgürlük kavramı, bireylerin emek ve mülkünü kontrol etme hakkını ifade etmektedir. Ekonomik özgürlüğe sahip toplumlarda bireyler temel ekonomik faaliyetler olan üretim, tüketim, yatırım, tasarruf faaliyetlerini herhangi bir kısıt olmaksızın özgür bir şekilde gerçekleştirirler. Ekonomik olarak özgür toplumlarda, emek, sermaye ve mallar serbestçe hareket ederler. Ekonomik özgürlüğü kısıtlanmış toplumlarda bireyler yoksullukla yüz yüze kalmaktadırlar.

Kurumların gelişmişlik düzeyini hesaplamaya çalışan farklı kuruluşlar mevcuttur. Bunlardan biri olan The Heritage Foundation hesapladığı ekonomik özgürlük endeksi ile kurumların

BOZKURT, H. “Yurtiçi Tasarruflar, Kurumsal Kalite ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar Arasındaki Etkileşim: Genişletilmiş ARDL Yönteminden Kanıtlar”

kalitesini ölçmektedir. Yıllık olarak yayınlanan endeks geniş bir yelpazede ülkeleri ayrıntılı analiz eden ve dört ana bileşenden oluşan bir endekstir. Bu endeks, hukukun üstünlüğü, devletin büyüklüğü, düzenleyici verimlilik ve açık piyasalar ana başlıkları altında ülkelerin ekonomik özgürlük düzeyini ölçmektedir. Hukukun üstünlüğü endeksi; mülkiyet hakları, hükümetin dürüstlüğü, yargının etkinliği alt endekslerinin ortalamasından teşekkül etmektedir. Devletin büyüklüğü endeksi; kamu harcamaları, vergi yükü, mali sağlık alt endeksleri ile ölçülmektedir. Düzenleyici verimlilik endeksi; iş özgürlüğü, emek özgürlüğü, parasal özgürlük alt endeksleri ile hesaplanmaktadır. Piyasaların açıklığı endeksi ise; ticaret özgürlüğü, yatırım özgürlüğü ve finansal özgürlük alt endeksleri tarafından belirlenmektedir. Endeks hesaplamasında her bileşen eşit ağırlıklandırılmaktadır. Endeks değeri 0 ile 100 arasında değerler almakta ve 100’e yaklaştıkça özgürlük düzeyinin arttığını göstermektedir.

The Heritage Foundation serbest piyasa ekonomisinin özgürlük ve refah sağlamada en iyi ekonomik model olduğu kabulü ile ekonomik özgürlük endeksini hesaplamaktadır. Bu nedenle ortodoks iktisat geleneğinden gelmeyen heterodoks iktisadi düşünce literatürü tarafından eleştirilebilir. Ancak, ekonomik özgürlük endeksinin yüksek olduğu ülkelerin aynı zamanda toplumsal refahın ölçütü olan kişi başına GSYH değerleri de yüksek olan ülkeler olması dikkate değerdir. Bu nedenle ekonomik özgürlük endeksi ile kişi başına GSYH arasındaki yüksek korelasyon, ekonomik özgürlük endeksi kriterlerinin ülkeler açısından değerlendirilmesi ve gerekli politika önlemlerinin alınması açısından önemli bir gösterge olarak kabul edilebilir.

Ekonomi teorisinde tasarruf kavramı çok tartışılan kavramlardan biri olmuştur. Klasik iktisat düşüncesinde tasarruflar sermaye birikiminin kaynağı olarak görülmektedir. Neo-klasik ve Keynesyen modellerde ise tasarruflar üzerine yapılan analiz tasarruf-yatırım ilişkisi üzerinden sürdürülmektedir. Dolayısıyla

tasarrufların yatırımları, yatırımların ekonomik büyümeyi belirlediği genel kabul görmektedir. Teoride kabul gören bu ilişki pratikte tasarruf yetersizliği yaşayan ülkelerin bu açığını uluslararası sermaye hareketleri ile kapatabileceği öngörüsünü içeren kurumsal yapı ile geliştirilmiştir. Ancak teorik beklentinin aksine pratikte sermaye gelişmiş ülkelere tasarruf açığı olan ülkelere değil, gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelere doğru hareket etmiştir. 2008 yılına gelindiğinde tasarruf yetersizliği değil, tasarruf bolluğu likitide fazlası yaratarak krize giden yolu oluşturmuştur (Çolak & Öztürkler, 2012:1). Uluslararası sermayenin yoğunlaştığı ülkelerin ortak özelliklerinin; yüksek gelişmişlik düzeyi, ekonomik ve siyasi istikrar, kişi başına yüksek gelir seviyesi ve güçlü kurumsal yapı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla uluslararası sermayenin gideceği ülkeyi belirlemedeki faktörlerden birinin kurumsal kalite olduğu söylenebilir.

Bir ülkeye doğrudan yabancı sermaye girişinin ülkede finansal sermayeye ulaşımı kolaylaştırdığı, teknolojik gelişmeyi teşvik ettiği, beşerî sermaye oluşumunu artırdığı, ekonomik belirsizlikleri azalttığı ve ekonomik büyüme ve istihdamın yükseldiği geniş çevrelerce kabul görmüş bir olgudur. Dolayısıyla özellikle Türkiye gibi iç tasarruf yetersizliği çeken ve tasarrufları iç yatırımlarını karşılayamayan bir ülkenin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını çekebilmesi hem yatırımları artırıcı hem de borçlanma düzeyini düşürücü etkisi nedeniyle kritik öneme sahiptir. Doğrudan yabancı yatırımların ülke tercihinde kurumsal kalite düzeyinin etkisi büyüktür. Çünkü sermaye yüksek getiri kadar politik ve sosyal istikrar tarafından da önemli ölçüde yönlendirilmektedir. Bu nedenle kurumsal kalitedeki artış ülkeye giren doğrudan yabancı yatırımları artırarak ekonomik performans düzeyini artıracak, sürdürülebilir büyümenin sağlanmasına katkıda bulunacak, yayılma etkisiyle ekonominin bütününde iyileşme sağlayacak ve yurtiçi tasarruf düzeyinde artışlara yol açacaktır (Acaravcı, 2018:143). Kurumsal kalitenin düşmesi ise, ekonomide belirsizlikleri artırarak doğrudan yabancı yatırım girişini

BOZKURT, H. “Yurtiçi Tasarruflar, Kurumsal Kalite ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar Arasındaki Etkileşim: Genişletilmiş ARDL Yönteminden Kanıtlar”

olumsuz etkileyecektir (Daude & Stein, 2007: 318). Ayrıca istikrarsız piyasalar doğrudan yabancı sermaye girişlerinin oynaklığının artmasına neden olarak ekonomik performansı düşürecektir (Buchanan vd., 2012: 82).

Ekonomilerin makroekonomik performansları kurumsal yapının işleyişi tarafından önemli ölçüde etkilenmektedir. Kurumsal yapının önemli göstergelerinden biri olan ekonomik özgürlükler endeksinin ülkelerin büyümesi üzerindeki katkısı yadsınamaz. Bu nedenle bu çalışmada Türkiye ekonomisinde yurtiçi tasarruflarla ekonomik özgürlükler ve ekonomik büyümeyi artırıcı etkiye sahip olduğu geniş çevrelerce kabul görmüş olan doğrudan yabancı yatırımların etkileşimi analiz edilmiştir. Amaç ekonomik özgürlüklerin artması ile gelişen kurumsal yapının ve ülkeye giren doğrudan yabancı yatırımların yurtiçi tasarruflar üzerindeki etkisini ortaya koymaktır.

Bu çalışma ile kurumların etkinliğinin ve kalitesinin artırılmasının ekonomilerin performanslarını iyileştirici etkide bulunmasının önemi tasarruf düzeyi özelinde ortaya konmaktadır. Türkiye ekonomisinde kurumların kalitesinin ve ekonomik özgürlüklerin artırılmasının temel makroekonomik faktörlerden tasarruflar üzerindeki olumlu ve güçlü etkisi ortaya konmaktadır. Tasarrufları düşük olan ve bu nedenle dışa bağımlılığı yüksek olan Türkiye ekonomisinin bağımsızlığını artırmak için yurt içi tasarruf düzeyini artırmak elzemdir. Bu nedenle ülkelerin politikalarının ve kurumlarının ekonomik özgürlüğü ne ölçüde desteklediğini ölçen ekonomik özgürlük endeksi alt bileşenleri itibariyle ele alınmıştır. Türkiye ekonomisinin yapısal reform kapsamında düşük puan aldığı faktörlerin belirlenmesi, ekonomik performansı artırmak için uygulanması gereken politikaların belirlenmesi amacıyla bu analiz önemlidir.

Çalışmanın amacı, 1995-2023 yıllarını kapsayan dönemde, yurtiçi tasarruflar, ekonomik özgürlükler ile temsil edilen kurumsal kalite ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasındaki ilişkileri analiz etmektir. Çalışmanın bulguları yurtiçi tasarruflar, kurumsal kalite ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasında uzun

dönemli ilişkinin varlığını ortaya koymaktadır. Kısa ve uzun dönemde yurtiçi tasarruflar üzerinde hem kurumsal kalite bileşenlerinin hem de doğrudan yabancı yatırımların pozitif etkiye sahip oldukları tespit edilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde ilgili literatüre ait ön plana çıkan çalışmalardan bazılarına yer verilmiştir. Literatür taramasında öncelikle yurtiçi tasarruflar ile kurumsal kalite arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmalara, ardından yabancı sermayenin yurtiçi tasarruf düzeyi üzerindeki etkilerini araştıran çalışmalara yer verilmiştir. Üçüncü bölümde çalışmada kullanılan analiz yöntemi tanıtarak, veri analizi yapılmış ve ampirik analiz sonucu elde edilen bulgular yorumlanmıştır. Son bölümde ise, çalışmada elde edilen bulgular doğrultusunda sonuç ve önerilere yer verilmiştir.

2. Literatür Özeti

Yurtiçi tasarruflar ile kurumsal kalite arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmalar incelendiğinde, kurumların etkinliğinin ve kalitesinin artmasının yurtiçi tasarruflar üzerinde pozitif etki oluşturacağı savı genel olarak desteklenmektedir.

Herger vd. (2007) çalışmalarında çeşitli ülkelerin kültürünü, kurumlarını, coğrafyasını ve sömürge geçmişini incelemiş ve kurumların sermaye piyasalarının boyutunu etkileyen en önemli faktör olduğunu belirtmişlerdir. Bir ülkedeki sermaye piyasalarının boyutunu, ticari açıklığın ve siyasi elitleri kısıtlayan kurumların pozitif yönde güçlü bir şekilde etkilediğini tespit etmişlerdir.

Zhao, X. (2014), 1980-2010 dönemi için 91 ülkeyi kapsayan çalışmada tasarrufların belirleyicilerini tespit etmek üzere panel veri analizi uygulamıştır. Çin'de tasarruf oranının istikrarlı bir şekilde artmasını bazı sosyo-ekonomik ve kurumsal faktörlere bağlamaktadır. Çalışmanın bulgularına göre, kurumların siyasi istikrar, düzenleyici kalite ve yolsuzluğun denetlenmesi fonksiyonlarıyla ele alan çalışmada, kurumların yurtiçi tasarruf oranları üzerinde pozitif ve önemli etkiye sahip olduğunu tespit etmiştir.

BOZKURT, H. “Yurtiçi Tasarruflar, Kurumsal Kalite ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar Arasındaki Etkileşim: Genişletilmiş ARDL Yönteminden Kanıtlar”

Abu (2015) çalışmasında 1996-2012 döneminde Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu'ndaki (ECOWAS) yolsuzluk ve siyasi istikrarsızlığın tasarruf düzeyi üzerindeki etkilerini analiz etmek amacıyla, panel düzeltilmiş standart hata (PCSE) ve iki aşamalı en küçük kareler (TSLS) yöntemlerini kullanmıştır. Çalışmanın sonuçları yolsuzluktaki azalmanın ve siyasi istikrarın ECOWAS ülkelerinde tasarruf düzeyini önemli ölçüde artırdığı görüşünü desteklemektedir.

Teyyare (2018) çalışmasında Türkiye ekonomisinde 1984-2014 döneminde tasarruf, kurumsal kalite ve kamu borçlanması değişkenlerinin yatırımlar üzerindeki etkilerini en küçük kareler yöntemini (EKK) kullanarak analiz etmiştir. İncelenen dönemde tasarrufların yatırımları artırdığını ancak bu katkının beklentinin altında olduğunu belirtmiştir. Bu durumun nedeni olarak tasarrufların yeterli düzeyde verimli yatırımlara dönüştürülemediğini göstermiştir. Tasarrufların; hükümet istikrarı, sosyoekonomik şartlar, yatırım profili, içsel çatışmalar, dışsal çatışmalar, yolsuzluk, siyasette askeri yaptırım düzeyi, dinsel çatışmalar, hukuk ve düzen, etnik çatışmalar, demokratik sorumluluk ve bürokratik kalite gibi bileşenlerden oluşan kurumsal kalitenin artırılması ile verimli yatırımlara dönüştürülebileceğini ifade etmiştir.

Abu ve Waldemar Staniewski, (2022) çalışmalarında, Nijerya'da yolsuzluğun yurtiçi tasarruflar üzerindeki etkisini, 1996-2019 dönemi için ARDL yöntemi kullanarak analiz etmişlerdir. Çalışmanın bulguları ile, yurtiçi tasarruflar ile yolsuzluk arasında uzun vadeli bir ilişki olduğuna ve yolsuzluk seviyesinin düşürülmesinin uzun vadede yurtiçi tasarrufları artırdığına vurgu yapılmaktadır.

Echebiri vd. (2023) çalışmalarında kurumların ve finansal serbestleşmenin Nijerya ekonomisindeki gayri safi yurt içi tasarruflar üzerindeki etkisini incelemişlerdir. 1996-2020 dönemini kapsayan çalışmalarında en küçük kareler (OLS) tahmin yöntemin kullanmışlardır. Çalışmanın bulguları, kurumların Nijerya'daki gayri safi yurtiçi tasarrufların önemli belirleyicilerinden biri olduğunu göstermektedir. Çalışma, finansal

serbestleşmenin Nijerya'daki tasarruflar üzerindeki etkisinin kurumsal gelişmelerin katkısı ile iyileştiği sonucuna ulaşmıştır. Hukukun üstünlüğü, yolsuzluğun kontrolü, siyasi istikrar ve şiddet/terörizmin olmaması, düzenleyici kalite, söz hakkı ile hesap verebilirlik ve hükümet etkinliği gibi kurumsal göstergelerdeki iyileşmenin, finansal liberalleşme değişkenlerinin gayri safi yurtiçi tasarruflar üzerindeki etkisini artırdığını tespit etmişlerdir.

Yabancı sermayenin yurtiçi tasarruf düzeyi üzerindeki etkilerini araştıran literatür incelendiğinde, yabancı sermaye girişleri ile tasarruf düzeyi arasındaki ilişkinin yönüne dair yapılan çalışmaların tartışmalı bir zeminde ilerlediği görülmektedir.

Yabancı sermaye ile yurtiçi tasarruf düzeyi arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmaların öncülerinden biri olarak 1967 yılında Chenery tarafından gerçekleştirilmiş olan, kalkınmanın gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerdeki dinamiklerini inceleyen çalışması gösterilebilir. Daha fakir ülkelerin kalkınma dinamiklerinin gelişmiş ülkelere nazaran tasarruf davranışı, maliye politikası ve uluslararası ticaret gibi daha geniş bir yelpazede değerlendirilmesi gerektiği hususuna vurgu yapmıştır.

Devam eden süreçte, yabancı yatırımların yurtiçi tasarruflar üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmaların büyük çoğunluğu yabancı sermaye-tasarruf-büyüme ilişkisinin pozitif sonuçlar verdiği yönünde olmuştur. Ancak nispeten az sayıda çalışma ise, yabancı yatırımların yurtiçi tasarruf düzeyini olumsuz etkilediği yönünde sonuçlara ulaşmıştır. Literatür sonrasında yabancı yatırımların, doğrudan yabancı yatırımlar ve portföy yatırımları ayırımına gidilerek analiz edilmesi yönünde gelişmiştir. Yapılan çalışmalar ile yabancı sermayenin tasarruflar ve büyüme üzerindeki etkisinin sermayenin kısa ya da uzun vadeli olmasına göre farklı sonuçlar doğurduğu ortaya konmuştur.

Papanek (1973), 1950'ler için otuz dört ülkeye ve 1960'lar için elli bir ülkeye regresyon analizi uygulayarak; yabancı yardım, yabancı yatırım, diğer sermaye girişleri ve yurtiçi tasarruflar

BOZKURT, H. “Yurtiçi Tasarruflar, Kurumsal Kalite ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar Arasındaki Etkileşim: Genişletilmiş ARDL Yönteminden Kanıtlar”

arasındaki ilişkileri analiz etmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre, tasarruf oranları düşük olan ve ödemeler dengesi açığı yaşayan ülkelerde yabancı yardımların, tasarruflar ve diğer yabancı sermaye girişlerine nazaran büyümeyi daha fazla artırdığı tespit edilmiştir. Dış yardımların ve yabancı özel yatırımların Sahra altı Afrika ve Latin Amerika ülkelerine nispeten Asya ve Akdeniz ülkelerinde daha etkili olduğunu belirtmiştir. Bu durumun nedeni olarak, sermaye ve dövizin girişlerinin Asya ve Akdeniz ülkelerinde daha az kısıtlamaya tabi olduğunu göstermiştir.

Rand ve Tarp (2002) gelişmekte olan ülkelerde yaşanan kısa vadeli makroekonomik dalgalanmaların özelliklerini incelemiştir. Gelişmekte olan ülkelere yönelen dış yardım ve doğrudan yabancı yatırımların oldukça oynak olduğunu ve bu nedenle gittikleri ekonomiye zarar verebileceklerini ifade etmişlerdir. Özellikle doğrudan yabancı yatırım girişlerinin, yabancı yardımlara nispeten oynak olduğunu ve çok daha büyük miktarlar içerdiğini belirtmişlerdir. Bulguları yerel yatırımlar ve doğrudan yabancı yatırımlar yakından arasında güçlü ilişki olduğu hipotezini desteklememektedir.

Örnek (2008) çalışmasında, 1996:4-2006:1 dönemi için Türkiye ekonomisinde tasarruflar ile yabancı sermaye girişleri arasındaki ilişkiyi VAR tekniği kullanarak analiz etmiştir. Çalışmanın bulguları hem kısa hem de uzun dönemde doğrudan yabancı yatırım girişlerinin tasarrufları artırdığını göstermiştir.

Acaravcı vd. (2018) çalışmalarında 1990-2015 döneminde; kurumsal kalite, reel gelir ve doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki ilişkileri ARDL yöntemi kullanarak analiz etmişlerdir. Elde ettikleri bulgulara göre; kurumsal kalite, reel gelir ve doğrudan yabancı yatırımlar değişkenleri arasında uzun dönemli ilişki mevcuttur. Kurumların iyileştirilmesinin, reel doğrudan yabancı yatırım girişlerini hem kısa hem de uzun dönemde artıracaklarını belirtmişlerdir.

Doğrudan yabancı yatırımlar ve yurtiçi tasarruf ve yatırım düzeyi arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmalar özellikle gelişmekte olan ülkeler söz konusu olduğunda bir konsensüse ulaşamamıştır.

Doğrudan yatırımların yurtiçi tasarruf veya yatırım düzeyi üzerinde pozitif etkisi olduğunu iddia eden çalışmalar yanında negatif etkisi olduğunu iddia eden çalışmalar da mevcuttur. Bu nedenle özellikle gelişmekte olan ülkelerde doğrudan yatırımların tasarruf- yatırım- büyüme ilişkisinin Chanery ve Strout tarafından da dile getirildiği gibi ampirik çalışmalarla daha geniş yelpazede ele alınması daha güvenilir sonuçlar verecektir.

3. Yöntem

3.1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada, düzeyde durağan olmayan değişkenler arasında uzun dönemli ilişkilerin varlığını ifade eden eşbütünleşme ilişkisini test etmek üzere Augmented-ARDL (genişletilmiş-gecikmesi dağıtılmış otoregresif yöntem) yöntemi tercih edilmiştir. Engle & Granger (1987), Johansen & Juselius (1990), Phillips & Hansen (1990) tarafından literatüre kazandırılan geleneksel eşbütünleşme testlerinde değişkenlerin entegrasyon derecesinin aynı olması koşulu aranmaktadır. Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen ARDL yöntemi ise, açıklayıcı değişkenlerin farklı dereceden durağan olmalarına izin veren daha esnek bir yöntemdir. Ancak ARDL yönteminin uygulanabilmesi de kısıtlı varsayım içermektedir. Bağımlı değişkenin mutlaka birim kök içermesi, yani düzeyde durağan olmaması gerekmektedir. Bu nedenle ARDL modelinin kısıt sorununu aşmak üzere Sam vd. (2019) tarafından gecikmeli açıklayıcı değişkene dayanan genişletilmiş ARDL (A-ARDL) modeli geliştirilmiştir. Genişletilmiş ARDL modeli kullanılarak geleneksel ARDL modeline ait kısıtlı varsayımlar elimine edilmiştir. Genişletilmiş ARDL modeli geleneksel ARDL modelinden farklı olarak, bağımsız değişkenlerin gecikmeli değerlerinden elde edilen katsayılar üzerine de bir F testi uygulanmasını önermektedir (Sarker & Khan, 2020, s. 7). Ayrıca bu yöntem, örneklem boyutu küçük olan modellerde de tutarlı ampirik sonuçlar sunmaktadır (Narayan & Smyth, 2005).

Bu çalışmada yurtiçi tasarruflar ile ekonomik özgürlük endekslerinin ve doğrudan yabancı

BOZKURT, H. “Yurtiçi Tasarruflar, Kurumsal Kalite ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar Arasındaki Etkileşim: Genişletilmiş ARDL Yönteminden Kanıtlar”

yatırımların birbirleri üzerindeki etkileri A-ARDL yöntemi kullanılmak suretiyle analiz edilmiştir. Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığını test etmek üzere A-ARDL yöntemi kapsamında Eşitlik I’deki model tahmin edilmiştir.

$$\begin{aligned} \Delta \text{tas}_t = & \beta_0 + \beta_1 \text{dum} + \sum_{j=1}^{p_1} \beta_{2j} \Delta \text{tas}_{t-j} \\ & + \sum_{i=1}^{p_2} \beta_{3i} \Delta \text{piy}_{t-i} \\ & + \sum_{i=1}^{p_3} \beta_{4i} \Delta \text{gov}_{t-i} + \\ & \sum_{i=1}^{p_4} \beta_{5i} \Delta \text{kred}_{t-i} + \sum_{i=1}^{p_5} \beta_{6i} \Delta \text{fdi}_{t-i} \\ & + \sum_{i=1}^{p_6} \beta_{7i} \Delta \text{reelkur}_{t-i} + \tau_1 \text{tas}_{t-1} + \\ & \tau_2 \text{piy}_{t-1} + \tau_3 \text{gov}_{t-1} + \\ & \tau_4 \text{kred}_{t-1} + \tau_5 \text{fdi}_{t-1} + \tau_6 \text{reelkur}_{t-1} + \varepsilon_t \end{aligned} \quad (I)$$

Modelde ε_t hata terimini, dum kukla değişkeni β_0 sabit terimi, $\beta_2, \beta_3, \beta_4, \beta_5, \beta_6$ ve β_7 kısa dönem katsayılarını, $\tau_1, \tau_2, \tau_3, \tau_4, \tau_5, \tau_6$ ve τ_7 uzun dönem katsayılarını, p_1, p_2, p_3, p_4, p_5 ve p_6 ise gecikme uzunluklarını temsil etmektedir. Genişletilmiş ARDL modelinde de geleneksel ARDL modelinde olduğu gibi değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin varlığını test etmek üzere kısıtsız bir hata düzeltme modelinden (ECM) hareket edilir. Geleneksel ARDL modelinde eşbütünleşme ilişkisinin varlığını test etmek üzere F ve t sınır testleri uygulanır. F sınır testine ait temel hipotez, $H_0: \tau_1 = \tau_2 = \tau_3 = \tau_4 = \tau_5 = \tau_6 = 0$ ve alternatif hipotez, $H_1: \tau_1 \neq \tau_2 \neq \tau_3 \neq \tau_4 \neq \tau_5 \neq \tau_6 \neq 0$ şeklindedir. F sınır testi istatistik değerleri, Narayan (2005)’in hesapladığı alt ve üst sınır kritik değerlerle kıyaslanır. F sınır test istatistik sonuçları üst sınır kritik değerlerinin üzerindeyse, eşbütünleşmenin olmadığını belirten H_0 hipotezi reddedilir ve değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşılır.

A-ARDL yönteminde ise, ilk olarak F testi tüm değişkenlerin gecikmeli değerlerini dikkate alınarak uygulanır. F testine ait temel hipotez, $H_0:$

$\tau_1 = \tau_2 = \tau_3 = \tau_4 = \tau_5 = \tau_6 = 0$ ve alternatif hipotez, $H_1: \tau_1 \neq \tau_2 \neq \tau_3 \neq \tau_4 \neq \tau_5 \neq \tau_6 \neq 0$ şeklinde ifade edilir. F testi için kritik değerler Narayan (2005)’in çalışmasından elde edilmektedir. Daha sonra bağımlı değişkenin gecikmeli değerine ilişkin ilave bir t testi uygulanır. t testine ait temel hipotez, $H_0: \tau_1 = 0$ ve alternatif hipotez, $H_1: \tau_1 \neq 0$ şeklindedir. t testi için kritik değerler Pesaran ve ark. (2001) çalışmasından elde edilmektedir Son olarak, bağımsız değişkenlerin gecikmeli değerine ilişkin $F_{\text{bağımsız}}$ testi uygulanır. $F_{\text{bağımsız}}$ testine ait temel hipotez, $H_0: \tau_1 = \tau_2 = \tau_3 = \tau_4 = \tau_5 = \tau_6 = 0$ ve alternatif hipotez, $H_1: \tau_1 \neq \tau_2 \neq \tau_3 \neq \tau_4 \neq \tau_5 \neq \tau_6 \neq 0$ şeklinde ifade edilir. $F_{\text{bağımsız}}$ testine ait kritik değerler değerler Sam vd. (2019)’nin çalışmasından elde edilmektedir. Her üç hipotez de reddedilirse değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığı kabul edilir. McNown vd. (2018) ve Sam vd. (2019) gecikmeli bağımsız değişkenlerin anlamlılığını sınamak üzere yeni bir F testi ile bağımsız değişkenin gecikmeli değerine uygulanan ilave bir t testini geliştirmişlerdir. Böylece bağımlı değişkenin düzeyde durağan olmasına izin verilmektedir.

Eşbütünleşme ilişkisinin tespit edilmesinin ardından modelin kısa ve uzun dönem katsayıları tahmin edilir. Sonrasında tahmin edilen model sonuçlarının sağlamlığı tanı testleri uygulanarak kontrol edilir. Modelin normallik varsayımını sağlaması, otokorelasyon ve değişen varyans sorunu içermemesi, fonksiyonel formunun spesifikasyon ya da model kurma hatası içermemesi ve katsayılarının kararlı olması gerekmektedir.

3.2. Verilerin Analizi

Çalışmada ekonomik özgürlükler, doğrudan yabancı yatırımlar ve yurtiçi tasarruf düzeyinin birbirleriyle etkileşimlerini analiz etmek üzere kullanılan değişkenler ve açıklamaları Tablo 1’de görülmektedir. Çalışmada kullanılan logaritmik doğrusal denklem aşağıda Eşitlik II’de gösterilmektedir.

$$\text{tas}_t = \beta_1 + \beta_2 \text{piy}_t + \beta_3 \text{gov}_t + \beta_4 \text{kred}_t + \beta_5 \text{fdi}_t + \beta_6 \text{reelkur}_t + \varepsilon_t \quad (II)$$

BOZKURT, H. “Yurtiçi Tasarruflar, Kurumsal Kalite ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar Arasındaki Etkileşim: Genişletilmiş ARDL Yönteminden Kanıtlar”

Tablo 1. Değişkenler ve Tanımları

Bağımlı Değişken		Veri Temini
tas	Yurtiçi tasarruflar/GSYH	Dünya Bankası
Açıklayıcı Değişkenler		
piy	Açık piyasalar endeksi	The Heritage Foundation
gov	Kamu harcamaları endeksi	The Heritage Foundation
kred	Hükümet dürüstlüğü endeksi	The Heritage Foundation
fdi	Doğrudan yabancı yatırımlar	Dünya Bankası
reelkur	Reel efektif döviz kuru	TCMB
dum	Gayri safi yurtiçi tasarruflara ait yapısal kırılma tarihini temsil eden kukla değişken	

Çalışmanın bağımlı değişkeni, yurtiçi tasarruf düzeyinin GSYH'ya oranı olarak hesaplanan

yurtiçi tasarruflardır. Çalışmada ilk olarak ekonomik kurumların gelişmişlik düzeyini temsil etmek üzere The Heritage Foundation tarafından yayınlanan ekonomik özgürlük endeksine ait alt grup endeksler belirlenmiştir. The Heritage Foundation tarafından Türkiye ekonomisine ait veriler 1995 yılı itibarıyla yayınlanmaya başlanmıştır. Ayrıca bazı endeks değerlerinde belirli dönemlere ait veriler eksiktir. Bu nedenle çalışmada Türkiye ekonomisi açısından veri bulunabilirliği dikkate alınarak seçilen bazı alt endeksler kullanılmıştır. Ekonomik özgürlüklerin ekonomi üzerindeki etkisini ölçmek üzere; piyasaların açıklığının ölçütü olarak kullanılan açık piyasa endeksi, devletin büyüklüğünü temsilen kamu harcamaları, hükümetin kredibilitésini yani politikalarına olan güveni temsilen hükümet dürüstlüğü endeksi değişkenleri açıklayıcı değişkenler olarak seçilmiştir. Ayrıca Dünya Bankası verileri ile hesaplanan ülkeye giren doğrudan yabancı yatırımların GSYH'ya oranı ve reel efektif döviz kuru değişkenleri de diğer açıklayıcı değişkenlerdir. İlâveten bağımlı değişken olan gayri safi yurtiçi tasarrufların kırılma tarihini temsilen bir kukla değişken oluşturulmuştur (dum). Tüm değişkenlerin logaritmik dönüşümleri yapılmıştır.

Şekil 1. Değişkenlerin Zaman Serisi Grafikleri

BOZKURT, H. “Yurtiçi Tasarruflar, Kurumsal Kalite ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar Arasındaki Etkileşim: Genişletilmiş ARDL Yönteminden Kanıtlar”

Bu çalışmada kullanılan tüm değişkenlerin zaman serisi grafikleri Şekil 1'den izlenebilmektedir. Değişken grafikleri incelendiğinde genel olarak zaman içinde yapısal değişimler yaşandığı gözlemlenebilir. Bağımlı değişken olan yurtiçi tasarrufların (tas) 2009 yılı itibariyle yapısal değişim yaşadığı görülmektedir. Piyasa açıklığı değişkeni (piy) dört kez dip yapmış ve güncel değeri dönemin başındaki değerinin altında kalmıştır. Kamu harcamaları değişkeni (gov) 2003 yılında dip seviyesine inmiş, ardından kademeli yükselerek dönemin başındaki değerini biraz aşmıştır. Hükümet dürüstlüğü ifade eden değişken (kred) dönemin başında iki dönem çok düşük seyrettikten sonra yükselmiş, 2022'ye kadar belli bir ortalama seyretmiş 2022 yılı itibariyle önemli bir düşüş yaşamıştır. Doğrudan yabancı yatırımlar değişkeni (fdi) 2000'li yılların başında ve 2005 sonrasında önemli ölçüde artmış, 2007 sonrası tekrar düşerek azalan bir eğimde seyretmiştir ve düşmeye devam etmektedir. Reel efektif döviz kuru (reelkur) ise 2015 yılından itibaren sürekli azalan bir trend içine girmiştir. 2021 yılı itibariyle dip noktasına ulaşmış, ardından toparlanma sürecine girmiş görünmektedir. Piyasa açıklığı ve kamu harcamaları değişkenleri diğer değişkenlere göre zaman içinde daha fazla dalgalanma yaşamış görünmektedir. Çalışma analiz sonuçlarının daha güvenilir ve tutarlı olması için değişkenlerin bu özellikleri dikkate alınarak yürütülmüştür. Modele bağımlı değişkenin kırılma tarihi olan 2009 yılındaki yapısal kırılmayı temsil etmek üzere bir kukla değişken tanımlanmıştır.

3.3. Bulgular

Zaman serisi analizlerinde sahte regresyon sorunu oluşmaması amacıyla öncelikle değişkenlerin durağanlık sınamaları yapılır. İlk olarak değişkenlere geleneksel birim kök testlerinden olan Augmented Dickey Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) birim kök testleri uygulanmıştır. Test sonuçları Tablo 2'de görünmektedir.

Bağımlı değişken olan yurtiçi tasarruflar her iki birim kök testine göre de sabit ve trend içeren modelde %1 anlamlılık seviyesinde seviye değerindedurağandır. Kamu harcamaları değişkeni her iki birim kök testine göre %5 anlamlılık düzeyinde sabitli modelde, %10 anlamlılık düzeyinde sabitli ve trendli modelde düzeyde durağandır. Hükümetin güvenilirliğini gösteren değişken ADF birim kök testine göre sabitli model ile sabitli ve trendli modelde %1 anlamlılık seviyesinde düzeyde durağandır. PP birim kök testine göre ise sabitli modelde %1, sabitli ve trendli modelde %10 anlamlılık seviyesinde düzeyde durağandır. Diğer değişkenlerin tamamı her iki birim kök testine göre de birinci farkları alındığında %1 anlamlılık düzeyinde durağan hale gelmektedir. Elde edilen sonuçlar, çalışmada kullanılan değişkenlerin durağanlık derecelerinin Augmented-ARDL (A-ARDL) prosedürünün eşbütünleşme analizi için uygun olduğunu ifade etmektedir.

BOZKURT, H. “Yurtiçi Tasarruflar, Kurumsal Kalite ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar Arasındaki Etkileşim: Genişletilmiş ARDL Yönteminden Kanıtlar”

Tablo 2. Geleneksel Birim Kök Test Sonuçları

	ADF			PP		
	Sabitli	Sabitli ve trendli	Sabitsiz ve trendsiz	Sabitli	Sabitli ve trendli	Sabitsiz ve trendsiz
<i>Düzeyde</i>						
Itas	-2,3973	-4,3913***	1,739	-2,3256	-4,3879***	1,5905
lpiy	-1,525	-2,544	-0,189	-2,434	-2,344	-0,162
lgov	-3,361**	-3,306*	-0,045	-3,345**	-3,294*	0,185
lkred	-8,078***	-7,2749***	0,264	-4,6992***	-3,359*	0,2618
lfdi	-2,191	-2,305	-0,533	-2,023	-2,229	-0,686
lreelkur	-0,486	-1,466	-0,623	-0,524	-1,466	-0,666
<i>Birinci Farkında</i>						
Itas	-5,0663***	-4,9055***	-4,5519***	-17,5593***	-17,5206***	-7,8559***
lpiy	-8,589***	-8,558***	-8,753***	-8,183***	-8,203***	-8,328***
lgov	-6,640***	-6,512***	-6,767***	-6,734***	-6,601***	-6,866***
lkred	-5,077***	-5,92***	-5,1113***	-5,08***	-5,8902***	-5,1106***
lfdi	-5,915***	-5,909***	-6,003***	-6,508***	-7,312***	-6,490***
lreelkur	-6,045***	-7,265***	-6,079***	-5,999***	-9,008***	-6,025***

Not: ***: %1, **: %5 ve *: %10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

Durağanlık sınaması nedeniyle değişkenlere geleneksel birim kök testlerinin uygulanmasının ardından yapısal kırılmaları da dikkate alarak analiz yapan ZA (Zivot-Andrews (2002)) yapısal kırılmalı birim kök testi uygulanmıştır (Tablo 3). Bu sayede analizde kullanılan model, yapısal kırılmaları da göz önüne alarak daha güçlü tahminler sunacaktır. ZA test sonuçları

incelendiğinde bağımlı değişken olan yurtiçi tasarruflar için belirlenen yapısal kırılma tarihi hem sabitli hem de sabitli ve trendli modelde 2009 yılını işaret etmektedir. Bu nedenle değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkilerin test edileceği modele 2009 yılındaki yapısal kırılmayı temsilen kukla değişken eklenmiştir.

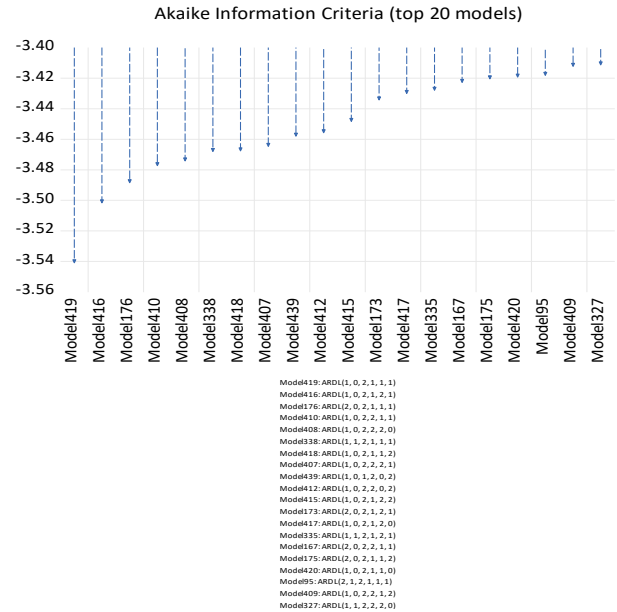
BOZKURT, H. “Yurtiçi Tasarruflar, Kurumsal Kalite ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar Arasındaki Etkileşim: Genişletilmiş ARDL Yönteminden Kanıtlar”

Tablo 3. Zivot Andrews (ZA) Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testi

Sabit Terimli Model	Düzeyde	Kırılma Tarihleri	Birinci Farkta	Kırılma Tarihleri
Itas	-5.991036***	2009	-6.208426***	2013
lpiy	-3.487894	2012	-10.29089***	2004
lgov	-3.887509	2012	-6.862355***	2011
lkred	-9.286024***	2009	-10.00869***	2007
lfdı	-4.715769*	2005	-5.514732**	2009
lreelkur	-2.454899	2005	-7.372291	2001
Trendli Model	Düzeyde	Kırılma Tarihleri	Birinci Farkta	Kırılma Tarihleri
Itas	-3.290657	2016	-4.663526**	2018
lpiy	-3.357097	2004	-8.872962***	2013
lgov	-3.402284	2012	-6.480682***	2003
lkred	-10.52654***	2019	-9.117781***	2018
lfdı	-4.438966*	2008	-6.034691***	2002
lreelkur	-3.362211	2013	-7.236281***	2018
Sabitli ve Trendli Model	Düzeyde	Kırılma Tarihleri	Birinci Farkta	Kırılma Tarihleri
Itas	-5.814847***	2009	-5.490485**	2013
lpiy	-3.136658	2001	-12.16835***	2004
lgov	-3.816194	2006	-7.399971***	2004
lkred	-10.25975	2019	-9.649161***	2018
lfdı	-5.045039*	2005	-6.645707***	2007
lreelkur	-3.288958	2012	-7.554419***	2018

Not: ZA yapısal kırılmalı birim kök testi sabit terimli, trendli, sabitli ve trendli modellerle yapılmıştır. ZA sabit terimli modele ait kritik değerler; -5.34 (%1), -4.93 (%5), -4.58 (%10)'dir. ZA trendli modele ait kritik değerler; -4.80 (%1), -4.42 (%5), -4.11 (%10)'dir. ZA sabitli ve trendli modele ait kritik değerler; -5.57 (%1), -5.08 (%5), -4.82 (%10)'dir. ***:%1, **:%5 ve *:%10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

Bütün serilerin durağanlık sınavasının yapılmasının ardından, çalışmada kullanılan değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin tespit edilmesi amacıyla A-ARDL yöntemi kullanılmıştır. Tahmin edilecek modelin optimum gecikme uzunluğunun belirlenmesi amacıyla AIC (Akaike Information Criterion- Akaike Bilgi Kriteri) kullanılmıştır. En küçük AIC değerini içeren Akaike bilgi kriterinin işaret ettiği optimal gecikme uzunluğu kullanılarak ARDL(1, 0, 2, 1, 1) modeli tahmin edilmiştir (Şekil 2).

Şekil 2. Akaike Bilgi Kriteri'ne Göre Belirlenen En İyi 20 Model

Eşbütünlüğün olmadığını ifade eden temel hipotezi sınamak için A-ARDL sınır testi uygulanarak F-sınır test değeri bulunmuştur

BOZKURT, H. “Yurtiçi Tasarruflar, Kurumsal Kalite ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar Arasındaki Etkileşim: Genişletilmiş ARDL Yönteminden Kanıtlar”

(Tablo 4). Bulunan F-sınır test değeri $I(0)$ ve $I(1)$ alt ve üst sınır değerleri ile karşılaştırılmıştır. F-sınır test değeri %1 anlamlılık düzeyinde üst sınır değerinden büyüktür. Bu sebeple temel hipotez reddedilir. Dolayısıyla oluşturulan model %1 anlamlılık düzeyinde doğrusal olarak eşbütünlüktür. Yani, çalışmada kullanılan serilerin uzun dönemde birlikte hareket ettikleri tespit edilmiştir.

Tablo 4. A-ARDL Sınır Testi Sonuçları

F-testi	Değer	Anlamlılık	I(0)	I(1)
F-istatistiği	15.33153	10%	2.578	3.858
k	5	5%	3.125	4.608
		1%	4.537	6.37
t-testi	Değer	Anlamlılık	I(0)	I(1)
t-istatistiği	-8.26264	10%	-2.57	-3.86
		5%	-2.86	-4.19
		1%	-3.43	-4.79
Fbağımsız testi	Değer	Anlamlılık	I(0)	I(1)
Fbağımsız -istatistiği	12.062	10%	2.12	3.76
k	5	5%	2.65	4.54
		1%	3.94	6.48

Eşbütünlük ilişkisinin varlığının tespit edilmesinin ardından $ARDL(1, 0, 2, 1, 1, 1)$ modeli için uzun dönem parametrelerinin tahmini yapılmıştır. Uzun döneme ait tahmin sonuçlarına göre modelde kullanılan değişkenlerden piyasaların açıklığı endeksi dışındaki bütün değişkenler %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır (Tablo 5). İstatistiksel olarak anlamsız olmakla birlikte, piyasaların açıklığı endeksinde meydana gelen bir artışın yurtiçi tasarrufları pozitif yönde etkilediği görülmektedir. Kamu harcamaları değişkeninde meydana gelecek %1’lik bir artış yurtiçi tasarrufları %0,2 oranında artırmaktadır. Hükümetin dürüstlüğü endeksinde oluşacak %1’lik bir artış yurtiçi tasarrufları %0,2 oranında artırmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımlarda oluşacak %1’lik bir artış yurtiçi tasarrufları % 0,08 oranında artırmaktadır. Reel efektif kurda oluşacak %1’lik bir artış yurtiçi tasarrufları %0,3 oranında azaltmaktadır. Çalışmanın bulguları, Türkiye ekonomisinde kamu harcamalarındaki azalmanın, piyasaların açıklığının, hükümetin inandırıcılığının ve doğrudan yabancı yatırımların

artmasının yurtiçi tasarrufları teşvik ettiğini göstermektedir.

Tablo 5. Uzun Dönem Tahmin Sonuçları: Eşbütünlük Katsayıları

Değişken	Katsayı	Standart hata	t-istatistiği	Olasılık
LPIY	0.023883	0.076927	0.310461	0.7608
LGOV	-0.244499	0.066802	-3.660034	0.0026
LKRED	0.234182	0.073742	3.175703	0.0067
LFDI	0.08012	0.012586	6.365586	0.0000
LREELKUR	-0.317918	0.035343	-8.995212	0.0000

Kısa döneme ait bulgular Tablo 6’da yer almaktadır. Kısa dönemde kamu harcamalarının bir dönem gecikmeli değerinde meydana gelen %1’lik bir artış yurtiçi tasarrufları %0,1 oranında artırmaktadır. Hükümetin dürüstlüğü endeksinde oluşacak %1’lik bir artış yurtiçi tasarrufları %0,1 oranında artırmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımlarda oluşacak %1’lik bir artış yurtiçi tasarrufları % 0,05 oranında artırmaktadır. Reel efektif kurda oluşacak %1’lik bir artış yurtiçi tasarrufları %0,2 oranında azaltmaktadır. Modele ait hata düzeltme terimi (ECT) $COINTEQ^*$ ifadesi ile gösterilmektedir. Hata düzeltme teriminin (ECT) katsayısının işareti ve büyüklüğü kısa dönemli dengesizliklerin uyarlanma süreci hakkında bilgi verir. Bu katsayı 0 ile -1 arasında değer alırsa ECT terimi, bağımlı değişkenin dışsal değişkenlerdeki değişikliklere göre uzun vadeli denge yoluna monoton bir şekilde yakınsamasına neden olmaktadır. ECT katsayısı -1 ile -2 arasında bir değer alırsa ECT terimi bağımlı değişkende denge yolu etrafında sönümlenmiş salınımlar üretecektir. Tablo, ECT katsayısının doğru işarete ve -1 ile -2 arasındaki büyüklüğe sahip olduğunu ve %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir. Bu sonuçlar, bağımlı değişkenin denge yolu etrafında sönümlenmiş salınımlar üreteceğini gösterir. ECT katsayılarının istatistiksel önemi ve doğru işareti, değişkenler arasında uzun vadeli bir denge ilişkisinin varlığını bir kez daha doğrular (Alam & Quazi (2003:97).

BOZKURT, H. “Yurtiçi Tasarruflar, Kurumsal Kalite ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar Arasındaki Etkileşim: Genişletilmiş ARDL Yönteminden Kanıtlar”

Tablo 6. Kısa Dönem Tahmin Sonuçları: Hata Düzeltme Modeli

Değişken	Katsayı	Standart hata	t-istatistiği	Olasılık
C	6.029943	0.538988	11.18753	0.0000
D(LGOV)	-0.002866	0.04025	-0.071206	0.9442
D(LGOV(-1))	0.144644	0.044275	3.266918	0.0056
D(LKRED)	0.104849	0.023766	4.41164	0.0006
D(LFDI)	0.055963	0.013369	4.185877	0.0009
D(LREELKUR)	-0.216757	0.057596	-3.763388	0.0021
D2009	-0.012166	0.013292	-0.915314	0.3755
CointEq(-1)*	-1.186674	0.106206	-11.17329	0.0000

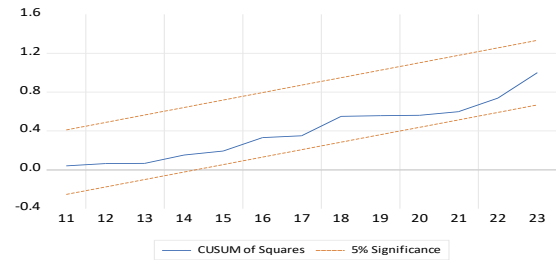
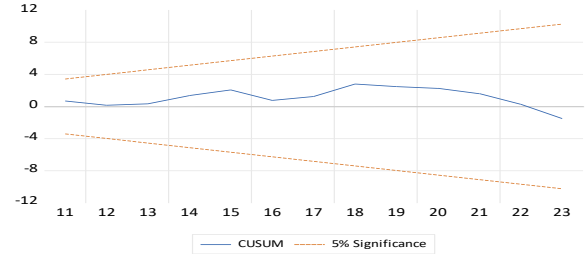
Model tahmin edildikten sonra modelin sağlamlık sınavasını gerçekleştirmek amacıyla tanı testleri yapılmıştır (Tablo 7). Jarque-Bera normallik testi sonuçları modelin normal dağılıma sahip olduğunu, Ramsey Reset fonksiyonel form testi sonuçları modelde kurulum hatası olmadığını ifade etmektedir. Breusch-Godfrey LM seri korelasyon testi sonuçları hata terimleri arasında ilişki olmadığını ifade etmektedir. Breusch-Pagan-Godfrey değişen varyans testi sonuçları modelde değişen varyans sorunu olmadığını göstermektedir.

Tablo 7. ARDL Modeli Tanı Testleri Sonuçları

Tanı Testi	Test İstatistik Değeri	P Olasılık Değeri
Jarque-Bera Normallik Testi	1.9546	0,3763
Ramsey Reset	0.00058(F-istatistiği)	0.9811
Breusch-Godfrey Serial Correlation LM Test	0.67982(F-istatistiği) 2.747834(n*R ²)	0,5252 0,2531
Heteroskedasticity Test: Breusch-Pagan-Godfrey	0.61530(F-istatistiği) 9.322894(n*R ²)	0.7975 0.6751

Türkiye ekonomisinde farklı dönemlerde yapısal kırılmalar yaşanması sebebiyle, oluşturulan model katsayıları zaman içinde istikrarını kaybedebilmektedir. Bu sorunu dikkate almak üzere Brown, Durbin ve Evans (1975)’in çalışmalarında önerdikleri CUSUM ve CUSUMSQ testleri uygulanarak model katsayılarının dönem içindeki kararlılığı analiz edilmiştir. Cusum ve CusumQ parametre kararlılığı analiz sonuçları modelin

parametrelerinin kararlılığını, hata terimlerinin %95 güven aralıkları içinde olduğunu ifade etmektedir (Şekil 3). Tanı testi sonuçları ARDL(1, 0, 2, 1, 1, 1) modeli için eşbütünleşmenin var olduğunu ve parametre tahminlerinin uygun olduğunu ifade etmektedir.

Şekil 3. Cusum ve CusumQ Testleri Parametre Kararlılığı Analizi

4. Sonuç

Ekonomik özgürlüklerin, kurumların ve ekonominin performansının birbirleriyle olan etkileşimleri iktisat biliminin varoluşundan bu yana ilgi gören bir konu olmuştur. Özellikle son dönemde Acemoğlu ve arkadaşları tarafından kurumların ekonomik refah üzerindeki etkilerini analiz eden çalışmaları (Acemoğlu, D., Johnson, S. (2005); Acemoğlu, D. (2010); Acemoğlu, D., Gallego, F. A., Robinson, J. A. (2014); Acemoğlu, D., & Robinson, J. A. (2016); Acemoğlu, D., Robinson, J. A. (2021)) konuya olan ilginin daha da gün yüzüne çıkmasına ve hem teorik hem de ampirik çalışmaların artmasına neden olmuştur.

Kurumsal kalitenin ekonomik performans üzerinde hangi kanallar üzerinden etkili olacağı konusu üzerinde ise uzlaşa sağlanmış görünmemektedir. Bu nedenle özellikle gelişmekte olan ülkelerde kurumsal kalitenin makroekonomik değişkenler üzerindeki etkisi

BOZKURT, H. “Yurtiçi Tasarruflar, Kurumsal Kalite ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar Arasındaki Etkileşim: Genişletilmiş ARDL Yönteminden Kanıtlar”

araştırılması gereken önemli bir alandır. Bu çalışmada Türkiye ekonomisinde yurtiçi tasarruflar, ekonomik özgürlükler ile temsil edilen kurumsal kalite ve doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki uzun dönemli ilişkinin sınanması amacıyla genişletilmiş ARDL yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın bulguları değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin yani uzun dönemli ilişkinin varlığını ortaya koymuştur. Hem kısa hem de uzun dönemde kurumsal kalitedeki iyileşmeler ve doğrudan yabancı yatırım girişleri yurtiçi tasarrufları pozitif yönde etkilemektedir. Kurumsal kalite artışının yurtiçi tasarruf düzeyi üzerindeki olumlu etkisini ortaya koyan bulgu; Zhao (2014), Abu (2015), Abu & Waldemar Staniewski (2022), Echebiri vd. (2023), Herger vd. (2007) ve Teyyare (2018)’nin çalışmalarını destekler niteliktedir. Ayrıca Türkiye ekonomisinde yurtiçi tasarruflar hem kısa hem de uzun dönemde doğrudan yabancı sermaye girişleri tarafından da olumlu etkilenmektedir. Doğrudan yabancı sermaye girişleri arttığında yurtiçi tasarruflar da artmaktadır.

Günümüzde gelişmekte olan ülkelerin büyük çoğunluğu yurtiçi tasarruf yetersizliği nedeniyle yatırımlarının finansmanını yabancı sermaye girişi ile gerçekleştirmektedir. Çalışmanın bulguları ışığında gerek kurumsal kalite artışı gerekse doğrudan yabancı yatırım girişi nedeniyle artan tasarruflar yurtiçi yatırımların finansmanında kullanılacaktır. Tasarrufların verimli yatırımlara aktarılabilirse ekonomik performans artacak, ülkenin borçlanma gereği düşerek, dışa bağımlılığı azalabilecektir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının gittiği ülkede finansal sermayeye ulaşımı kolaylaştırarak, teknolojik gelişmeyi teşvik ederek, beşerî sermaye oluşumuna katkı sunarak, ekonomik belirsizlikleri azaltarak ve istihdamı artırarak ekonomik büyüme ve refah artışı sağlayacağı genel kabul görmüş bir savdır (Acaravcı, 2018:143). Özellikle Türkiye ekonomisi yurtiçi tasarruf yetersizliği nedeniyle yatırımlarının finansmanı için dış tasarruflara ihtiyaç duyan bir ekonomidir. Dolayısıyla Türkiye’nin doğrudan yabancı sermaye

yatırımları çekmek için cazip hale gelmesi gerekli görünmektedir. Ülkeye gelen doğrudan yabancı sermaye yatırımları yayılma etkisiyle ekonominin tamamında iyileşmelere yol açacak ve ekonomik performansı artıracaktır.

Bu çalışmada yurtiçi tasarruf düzeyi ile doğrudan yabancı yatırımlar ve kurumların etkinliğini ifade eden ekonomik özgürlükler endeksi arasındaki ilişkiler analiz edilmiştir. Sonraki çalışmalarda bu analizin tasarruf düzeyini etkileyen ya da etkileme potansiyeli olan diğer değişkenler ile genişletilerek yapılması ulusal literatüre önemli katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Abu, N., Karim, M. and Aziz, M. (2015). Low savings rates in the Economic Community of West African States (ECOWAS): The role of corruption. *Journal of Economic Cooperation and Development*, 36(2) 63-90.
- Abu, N. and Waldemar Staniewski, M. (2022). An empirical investigation of the effect of corruption on domestic savings in Nigeria. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 35(1), 4092-4112.
- Acaravcı, A., Artan, S., Erdoğan, S. ve Göktürk, T. B. (2018). Türkiye’de Kurumsal Kalite, Reel Gelir ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar İlişkisi. *Journal of Mehmet Akif Ersoy University Economics and Administrative Sciences Faculty*, 5(2), 132-145.
- Acemoğlu, D. and Johnson, S. (2005). Unbundling institutions. *Journal of political Economy*, 113(5), 949-995.
- Acemoğlu, D. (2010). *Growth and institutions in economic growth* (pp. 107-115). London: Palgrave Macmillan UK.
- Acemoğlu, D., ve Robinson, J. A. (2013). *Ulusların Düşüşü: Güç, Zenginlik ve Yoksulluğun Kökenleri*. (Çev. F. R. Velioglu), İstanbul: Doğan Kitap.

BOZKURT, H. “Yurtiçi Tasarruflar, Kurumsal Kalite ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar Arasındaki Etkileşim: Genişletilmiş ARDL Yönteminden Kanıtlar”

- Acemoğlu, D., Gallego, F. A. and Robinson, J. A. (2014). Institutions, human capital, and development. *National Bureau of Economic Research*, 6(1), 875-912. https://www.nber.org/system/files/working_papers/w19933/w19933.pdf
- Acemoğlu, D. and Robinson, J. A. (2016). Paths to inclusive political institutions. *Economic history of warfare and state formation*, 3-50.
- Acemoglu, D. and Robinson, J. A. (2021). Culture, institutions and social equilibria: a framework (No. w28832). *National Bureau of Economic Research*.
- Alam, I. and Quazi, R. (2003). Determinants of capital flight: An econometric case study of Bangladesh. *International Review of Applied Economics*, 17(1), 85-103.
- Ayres, C. E. (1953). The Role of Technology in Economic Theory. *The American Economic Review*, Vol. 43, No. 2: 279-287.
- Ayres, C. E. (1966). The Nature and Significance of Institutionalism. *The Antioch Review*, Vol. 26, No. 1: 70-90. <https://doi.org/10.2307/4610741>
- Brown R.L., Durbin J. and Evans J.M. (1975). Techniques for testing the consistency of regression relations over time. *Journal of the Royal Statistical Society*, 37, 149-192.
- Buchanan, B., Le, Q.V. and Rishi, M. (2012), Foreign Direct Investment and Institutional Quality: Some Empirical Evidence, *International Review of Financial Analysis*, 21: 81-89.
- Buğra, A. (2008). *İktisatçılar ve İnsanlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Chenery, H. B. (1967). *Foreign assistance and economic development. In Capital movements and economic development* (pp. 268-292). London: Palgrave Macmillan UK.
- Çolak, Ö. F. ve Öztürkler, H. (2012). Tasarrufun belirleyicileri: Küresel tasarruf eğiliminde değişim ve Türkiye’de hanehalkı tasarruf eğiliminin analizi. *Bankacılar Dergisi*, 82(3).
- Commons, J.R. (1925). Legal Foundations of Capitalism. *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 39, No. 2: 300-312.
- Daude, C., and Stem, E. (2007), The quality of institutions and foreign direct investment, *Economics and Politics*, 19(3): 317-344.
- Easterly, W. (2001), *The Elusive Quest for Growth: Economists’ Adventures and Misadventures in the Tropics*. Cambridge: MIT Press.
- Echebiri, R. C., Obiakor, T., and Tella, S. (2023). Financial Liberalization, Institutions and Savings in Nigeria. *International Journal of Developing and Emerging Economies*, 11(1), 83-107.
- Engle, R. F., and Granger, C. W. (1987). Co-integration and error correction: representation, estimation, and testing. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 251-276.
- Herger N., Hodler R., and Lobsiger M. (2007), What Determines Financial Development? Culture Institutions or Trade, *World Trade Institute*.
- Johansen, S. and Juselius, K. (1990). Maximum likelihood estimation and inference on cointegration—with applications to the demand for money. *Oxford Bulletin of Economics and statistics*, 52(2), 169-210.
- McNown, R., Sam, C. Y., and Goh, S. K. (2018). Bootstrapping the autoregressive distributed lag test for cointegration. *Applied Economics*, 50(13), 1509–1521.
- Narayan, P. K. (2005). The Saving and investment nexus for China: Evidence from cointegration tests. *Applied Economics*, 37(17), 1979–1990
- Narayan, P. and Smyth, R. (2005). Trade Liberalization and Economic Growth in Fiji. An Empirical Assessment Using the ARDL Approach, *Asia Pacific Economy*,

BOZKURT, H. “Yurtiçi Tasarruflar, Kurumsal Kalite ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar Arasındaki Etkileşim: Genişletilmiş ARDL Yönteminden Kanıtlar”

10:1, 96-115,
<https://doi.org/10.1080/1354786042000309099>

Olson, M. (1996), Big Bills Left on the Sidewalk: Why Some Nations are Rich and Others Poor, *Journal of Economic Perspectives*, 10: 3-24.

Örnek, İ. (2008). Yabancı Sermaye Akımlarının Yurtiçi Tasarruf ve Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63(02), 199-217.

Ostrom, E. (1990). Governing the commons: The evolution of institutions for collective action. *Cambridge University*.

Özveren, E. (2007). *Kurumsal İktisat*. Ankara: İmge Kitabevi.

Papanek, G. F. (1973). Aid, foreign private investment, savings, and growth in less developed countries. *Journal of political Economy*, 81(1), 120-130.

Pesaran, M. H., Shin, Y., and Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of applied econometrics*, 16(3), 289–326.

Phillips, P. C. and Hansen, B. E. (1990). Statistical inference in instrumental variables regression with I (1) processes. *The review of economic studies*, 57(1), 99-125.

Rand, J., and Tarp, F. (2002). Business cycles in developing countries: are they different? *World Development*, 30(12), 2071-2088.

Sam, C. Y., McNown, R. and Goh, S. K. (2019). An augmented autoregressive distributed lag bounds test for cointegration. *Economic Modelling*, 80, 130–141.

Sarker, B., and Khan, F. (2020). Nexus between foreign direct investment and economic growth in Bangladesh: An augmented autoregressive distributed lag bounds testing approach. *Financial Innovation*, 6, 1-18.

Teyyare, E. (2018). Tasarruf-Yatırım-Kurumsal Kalite İlişkisine Yönelik Bir Analiz: Türkiye Örneği. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(1), 119-139.

Williamson, O. E. (1985). *The economic institutions of capitalism*. New York: The Free Press.

Zhao, X. (2014). Why is China's Savings Rate so High? (Doctoral Dissertation, Auburn University).

Zivot, E. and Andrews, D. W. K. (2002). Further evidence on the great crash, the oil-price shock, and the unit-root hypothesis. *Journal of business & economic statistics*, 20(1), 25-44.

ORDU ÜNİVERSİTESİ
ÜNYE İKTİSADİ VE İDARİ
BİLİMLER FAKÜLTESİ
DERGİSİ
